ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

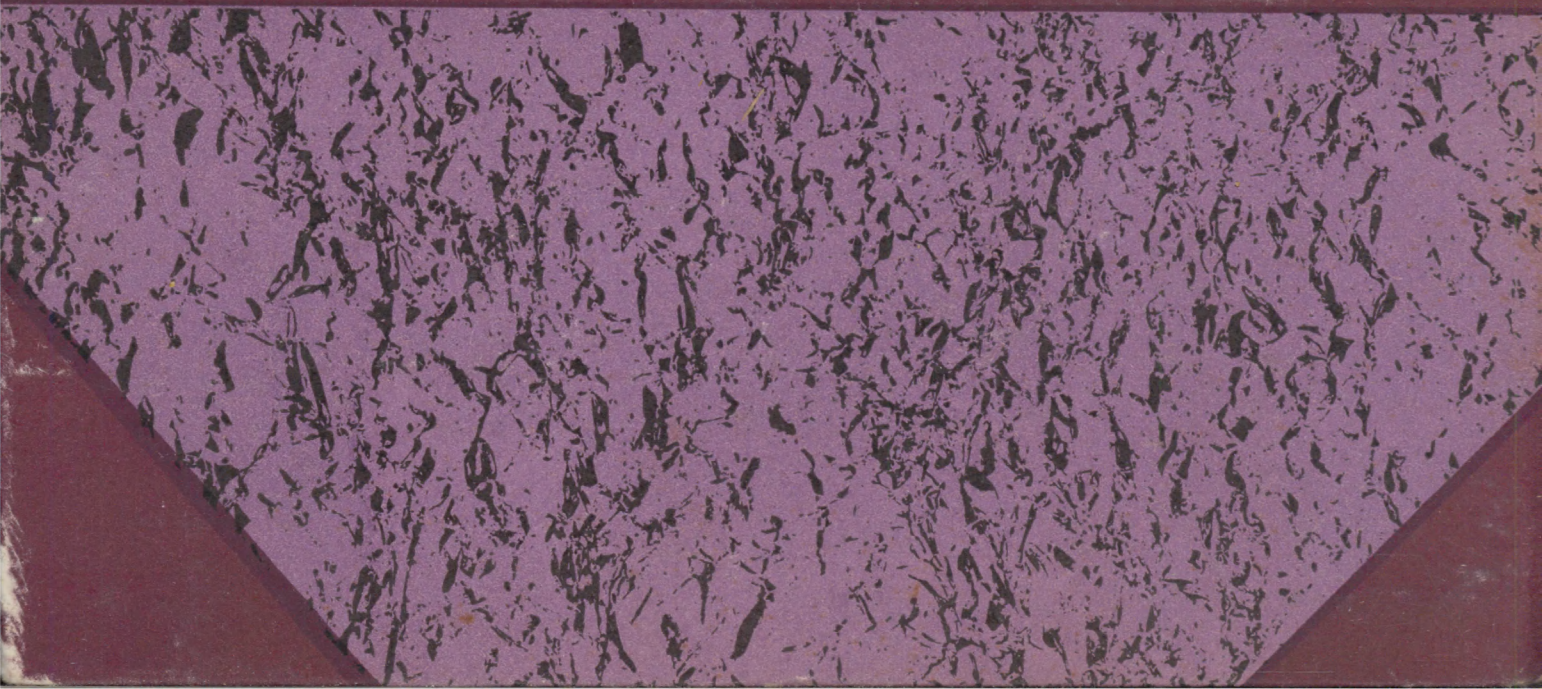

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

ТВОРИ

Переклад з книжної української мови
ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Київ
Видавництво
художньої літератури «Дніпро»
1986

84Ук1
В55

Это издание —
первая попытка перевода
на современный украинский язык
сочинений украинского писателя-
полемиста конца XVI — начала XVII ст.,
борца против порабощения родной земли,
непримиримого противника
католической экспансии на Украине
Ивана Вишенского.

Передмова і примітки
В. О. Шевчука

Рецензенти:
кандидати філологічних наук
В. П. Колосова та *І. П. Чепіга*

Перекладено за виданням:
И. Вишенский. Сочинения. М.; Л., 1955.

В $\frac{4702590100-057}{М205(04)-86}$ 57—86

© Український переклад,
передмова, примітки,
художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1986 р.

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ ТА ЙОГО ПОСЛАННЯ

Літературна доля творів Івана Вишенського має свою цікаву історію. Безсумнівно, що за життя він мав прихильників, навіть поклонників, які старанно його твори збирали й переписували, бо й на сьогодні ми знаємо шість списків, які донесли до нас писання полеміста: три української редакції і три походження старообрядного. Як відомо, за життя письменника надруковано було тільки «Послання до князя К. Острозького» (1598); здебільшого його твори поширювалися рукописно. До нашого часу дійшов один список з XVII ст., один — з XVIII, і чотири — з XIX. Єдиний прижиттєвий друк Вишенського мав ряд передруків: один у XVII ст. (1644) — у складі так званої «Кирилової книги» і три в другій половині XVIII ст. (1786 — двічі, 1791) — та ж таки «Кирилова книга», видана у м. Гродно.

Цей перелік свідчить, що локальний, спорадичний інтерес до писань Івана Вишенського існував протягом усього часу, який прийнято вважати часом забуття імені й творчості полеміста. Але загалом його твори, прозвучавши в кінці XVI — на початку XVII ст. гостро, навіть різко, бо мали своєю метою розпікати людське сумління, згодом утратили актуальність — українська культура на певний час звернула в річище латино-польської освіченості й творами полеміста цікавилися хіба що одинаки-аматори, які знаходили смак в аскетичних одкровеннях одержимого мандрівничого, а згодом і затворника з Афону. Інтерес старообрядців до творчості І. Вишенського пояснюється тією ж причиною, а ще й тим, що старообрядці були силою опозиційною до існуючої влади. Отже, можна з певною мірою вірогідності зробити висновок з цих фактів, що твори І. Вишенського практично не забувалися, але сильний суспільний резонанс вони мали тільки в час їхнього написання і вдруге тоді, коли були видобуті вченими із монастирських сховищ уже в нову добу і прочитані під знаком часу нового. Ім'я І. Вишенського вперше з'являється у науковій літературі 1848 р., одночасно в Києві і в Москві. У Києві вийшов тоді перший том «Памятников, изданных Киевскою комиссиею для разбора древних актов», де було надруковане прецікаве «Совітування про благочестя» (1621), — тут і згадувався Іоанн, названий Вишенським; а в Москві російський учений П. Строєв видав «Рукописи славянские и российские, принадлежащие И. Царскому», де описав рукописний збірник, що містив твори полеміста. У 1860 р.

дослідник А. Петрушевич у «Зорі галицькій яко альбум» видає «Житіє і життя преподобного отця нашого Іова, і про смерть його...», написане Ігнатієм з Любарова, в якому розповідалося про дружбу Вишенського з Йовом Княгиницьким і про відвідання ним України, а в 60-х роках XIX ст. пильну увагу на твори полеміста звернули колишні кириломефодіївці М. Костомаров та П. Куліш. У 1865 р. М. Костомаров в II т. «Актов южной и западной России» видає чотири твори афонського ченця Іоанна з Вишні, а в 1874 р. П. Куліш у своїй відомій «Истории воссоединения Руси», т. I, перший складає апологію Івану Вишенському, називаючи його «афонським апостолом», пошановує його як сіль землі, називає одним із тих, яких «завжди буває мало, хоч світ тримається ними». З цього моменту й почалося захоплення творчістю І. Вишенського і то до такої міри, що ним стали ілюструвати епоху, в якій жив полеміст; принаймні М. Костомаров та російський історик С. Соловйов уявляли собі другу половину XVI ст. очима Вишенського, користуючись його творами як історичним джерелом, на що звернув увагу свого часу І. Франко, резонно заявивши: «Історики українські і російські, користуючись in crudo творами Вишенського, цілковито забули об одній речі: що се твори поперед усього літературні, а не документи історичні, що заким уживати їх до характеристики часу і відносин, треба би вперед піддати їх критиці історичній» *. Такий інтерес до новознайдених творів письменника XVI — початку XVII ст. неважко пояснити: його писання певною мірою відповідали болючим питанням другої половини XIX ст., коли так гостро стояли соціальні проблеми. Вишенським цікавляться вчені різних світоглядів, про нього пишуть О. Пипін, С. Лебедєв, архієпископ чернігівський Філарет, В. Завітневич, М. Сумцов, О. Огоновський, І. Житецький; нарешті звертає на нього пильну увагу І. Франко, друкуючи про полеміста ряд статей і велику монографію «Іван Вишенський та його твори» (Львів, 1895), на яку відгукнувся просторою рецензією А. Кримський. Поступово ім'я І. Вишенського стає чи не найпопулярнішим серед наших давніх письменників, що дало підставу І. Франкові зауважити: «Все-таки ми можемо сказати, що Іванові Вишенському, забутому від 1621 року, случайно тільки уцілівшому до наших днів і викопаному з пилу бібліотек, пощастилося, як мало котрому з наших давніх писателів». І вже в той час наш великий учений і письменник пророче вигукує: «Скільки ж то їх — і зовсім не маловажних — дожидається іще хоч такого оброблення, яке випало на долю Вишенському» **.

Після Жовтневої революції інтерес до творчості полеміста не зменшується. Про нього пишуть В. Перетц, М. Возняк, О. Білецький, С. Цимбалюк, Т. Скирда, П. Загайко, Ф. Шолом, С. Пінчук, В. Мики-

---

* *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т.— К., 1981.— Т. 30.— С. 16.
** *Там же,* с. 34.

тась, Л. Махновець, Д. Наливайко, В. Колосова, К. Яременко, особлива ж заслуга належить у виданні та тлумаченні текстів письменника І. Єрьоміну, який здійснив у 1955 р. в Москві і в 1959 р. на Україні два повні видання творів Вишенського, супроводячи їх грунтовними розвідками. Зрештою, полемістом зацікавилися сучасні історики філософії, вони створили ряд праць про мислительну систему І. Вишенського, розглядаючи її на тлі загальноєвропейському (А. Пашук, І. Паславський) і визначили місце поглядів полеміста в системі гуманістичних ідей XVI ст. Усе це дозволяє сучасному дослідникові компенсувати брак фактичних матеріалів про І. Вишенського, об'єктивно визначити роль та місце творчості полеміста не тільки в контексті українському, східнослов'янському, але й загальноєвропейському.

Про життя письменника ми й справді знаємо небагато. Іоанн — це було ім'я чернече, а не власне, дане при народженні, а Вишенський — хто зна чи й було родове прізвище полеміста, хоч свого часу В. Щурат спробував це довести. Отже, перед нами щось на зразок псевдоніма, хоч не можна оминути й факту, що в Судовій Вишні, звідки походив полеміст, і справді мешкали Вишенські за родовою назвою. Невідомо, коли він народився — вчені виводять дату приблизно, кладучи її на середину XVI ст., тобто приблизно на 1550 рік. Не знаємо, коли він помер, остання згадка про живого І. Вишенського — 1621 р. Не знаємо, де він учився,— сучасники дорікали йому невеликою освітою. Водночас маємо деякі факти, з яких можна зробити й певні висновки. Перше: рідне місто письменника Судова Вишня було в другій половині XVI — першій половині XVII ст. одним із основних центрів сеймикового життя цілого краю. На всю Галичину таких міст було три: ще Белз та Галич. Отже, саме в Судовій Вишні відбувалися окружні зібрання шляхти, на яких вирішувалися державні питання (до округу Судової Вишні належали земля Львівська, Перемишльська й Саноцька), а це практично означало, що тут був один із основних збірних пунктів шляхти, і Вишенський добре міг придивитися до життя, справ і поводження панства, зібраного з немалого обширу. Другий факт не менш промовистий. Ще В. Щурат звернув увагу на велику кількість священиків та ченців із Вишні в першій половині XVII ст. Церков у місті було дві, а ченці найімовірніше мали тут свій монастир. Безсумнівний висновок з цього факту — у Судовій Вишні мала бути одна або й кілька шкіл, які тоді засновувалися при церквах і в монастирях. Отже, первісну освіту Вишенський, мабуть, здобув удома. «А про себе я й сам свідчення вам даю,— пише полеміст,— що граматичного дроб'язку я не вивчав, риторичних іграшок не бачив, нічого філософського високозаносного не чув» («Передмова до «Книжки»), тобто Вишенський свідчить, що не вчився в школі типу колегіуму, де класи йшли в тому порядку,

в якому він їх перечислює. Водночас є фактом, що письменник замолоду мав зв'язки з представниками латино-польської освіченості, навіть із католицькими колами і певною мірою був до них близький.

У Луцьку, як згадує письменник, доля звела його з якимсь латинським «містром», або майстром (слово, що означає вчитель, наставник, а не священик, як гадали деякі дослідники), до котрого був настільки близький, що той звірявся перед ним у своїх любовних пригодах,— ці факти, як і те, що Вишенський був добре начитаний у тодішній польській літературі (це питання детально дослідив В. Перетц), безперечно свідчать про певну наближеність Вишенського до латино-польської освіченості. Опосередковано про це говорить і той факт, що система суспільно-політичного, навіть філософського мислення полеміста, попри те, що він відрікається од латинської науки, попри її православізацію, не виходить за межі шукань мислителів та бунтарів XVI ст. (вчені помітили близькість системи його поглядів до систем Т. Мора, Еразма Роттердамського, Т. Мюнцера та ін.). Є підстави гадати, що Вишенський у перший період свого життя був близький і до протестантів (социніан), бо його ідея церкви без владик — явно реформаторська, та й осуджує він реформаторів більше для годиться, без особливої гостроти. Вельми цікаве, на нашу думку, припущення висловлює А. Кримський: «Досить спокійно можна припустити й той здогад, що, мабуть, сам Іван любив, у міру засобів, у молодості гульнути, побенкетувати, «пожити», так що в нього було багато спільних рис із розпусним ксьондзом (згаданий нами майстер.— *В. Ш.*)... Вишенський був людина, яка захоплювалася, людина, яка вміла сильно любити і сильно ненавидіти (слова Франка), людина рішуча в добрім чи лихім, людина гаряча, палка... Та це ледве не закон, що всі енергійні, палкі аскети-моралісти мали молодість вельми бурхливу і повну захоплень» *, і на доказ цього вчений приводить приклади грецьких філософів аскетичного напрямку й факти з біографій аскетичних дервішів-суфіїв. Зрештою, слова Вишенського: «І я колись у тій пробі був» недвозначно підтверджують цей здогад. Отже, щось у житті молодого Вишенського відбулося, в його молодості конче мав бути переломний момент, те, що круто змінило його долю і зачинило, зрештою, в кам'яний мішок. Згадаймо, що час дитинства й юності Вишенського був добою релігійної толеранції в Польщі, єзуїти тільки підступали до умів знаті й короля; дискусії з релігійних питань точилися не тільки в культовому середовищі, а захоплювали ширші кола, передусім шляхту і міщан (очевидно, до міщан належав і Вишенський); це була доба, коли на Україну широким потоком ринули ідеї Ренесансу, незадовго перед тим бунтував і вергав громами на католицизм польсько-

---

* *Кримський А.* Твори: В 2 т.— К., 1972.— Т. 2.— С. 402—403.

український письменник-публіцист С. Оріховський, який промовляв і у Судовій Вишні; це в той час вів на Україну грецьких муз через ліси Русі С. Кленович, мріючи заснувати у Львові Руський Парнас; саме тоді шляхта починала приставати до реформації... Ми, очевидно, ніколи не довідаємось, що ж трапилося з палким юнаком і як стався в нього душевний перелом; факт безперечний — живим світом він таки збридив, живий світ болюче вразив його і змусив покинути рідну землю. Здається, не помилимося, коли скажемо: першу свою велику драму Вишенський пережив, зіткнувшись із єзуїтами, після того зблизився з львівськими братчиками, мета яких була кріпити православ'я. Певний час був зв'язаний з Острозьким ученим гуртком, а потім доля завела його на Афон, в чернечу православну республіку, на той час оплот східної віри, і тут він спершу не живе відлюдним життям, а прагне використати Святу гору як місце, звідки можна вести палку пропаганду своїх думок. Ні, не для упокорення духу віддалився з рідної землі полеміст, не для знищення власного «я» в ім'я спокою в потойбічному житті; він прагнув місії апостола у рідному краї й безсумнівно бажав повернутися туди на білому коні. З Афону він шле громові послання, писані в стилі апостола Павла, велить їх читати на братських зібраннях, навіть викладає науку, як саме їх читати, посилає від себе посланців (зокрема якогось проігумена Саву), повчає, сварить, сердиться, наказує, дає моральну науку, бичує суспільні порядки, панство, духовенство — одне слово, не тільки відчуває свій тісний зв'язок з народом, але й поводиться так, як провідник, керманич того народу. «Господь-бо з нами, і я повсякчас з вами»,— не зовсім скромно вістить Вишенський, і це зрозуміло при тій позиції, яку він зайняв.

Усі ці факти дозволяють зробити певні висновки. По-перше, ще перед від'їздом на Афон Вишенський не тільки відійшов од католицьких та реформаторських кіл, з якими був зв'язаний,— він опинився в горнилі тієї ідейної боротьби, яка розгорілася на Україні в кінці XVI ст. Особиста драма, яку він, здається, пережив, відвернула його від єзуїтів, котрі, певне, докладали зусиль, щоб уловити душу талановитого юнака (це було в їхній практиці); він тісно зв'язав свою діяльність з братським рухом, палко віддався йому, повірив у нього — інакше так боляче не вражали б його пізніші незгоди з братчиками; можливо, й ченцем він став на рідній землі, а на Афон міг податися для науки й укріплення духу, а може, був туди посланий братствами Львівським та Луцьким; згадаймо при цьому слова із «Совітування про благочестя»: «Потреба є духовна, аби росів, що схильні до життя добродійного, посилати в Афон, як у школу духовну» *. По-друге, він відчував моральне право на свою, так би мови-

* *Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов.*— К., 1898.— Т. 1—2.— С. 132.

ти, вибраність — очевидно, встиг заслужити серед земляків немалий авторитет. Чому він посилає проігумена (заступника ігумена) Саву, а не проігумен його — простого ченця? І коли почались у І. Вишенського приятельські стосунки з александрійським патріархом Мелетієм Пігасом (таж він простий чернець!), котрий вельми цікавився справами української церкви і чимало писав в оборону православ'я проти католицизму? Цей патріарх посилає І. Вишенському книгу П. Скарги з проханням дати відповідь; більше того, він листується з тим безчиновним ченцем, і що найцікавіше, висловлює ті самі думки, які пізніше висловить чільний львівський братчик Юрій Рогатинець і які Вишенський назве нашіптаними дияволом. Мелетій у 1596 р. пише до Вишенського: «Зрозумій цю таємницю, сине мій, і не залишайся в пустині, живучи тільки для себе одного... Братам твоїм, мучительні турботи яких спільні з твоїми, загрожує в Польщі небезпека загубити святині. Православні жителі Польщі залишаються безпомічні навіть перед людьми, що мислять неправдиво, нас тут недостатньо, треба і вам потрудитися...» * Полеміст, однак, не послухався патріарха й на Україну не повернувся.

Тут ми торкаємося однієї з найболючіших ран, які мучили Вишенського до кінця життя і, зрештою, спричинилися до своєрідної хвороби його духу, яка й привела його в кам'яний мішок. Не тільки патріарх Мелетій пропонував йому повернутися на батьківщину, але й земляки. Та він одмовляє на цей заклик знеохочено, а коли Ю. Рогатинець докорив йому за це, вибухнув гнівом і висунув виправдання, які не переконали ні сучасників письменника, ані нас, його нащадків (див. лист до Домнікії). Вергаючи громи на рідний край, він ніби чує голос своїх «супротивних»: «Вільно тобі говорити заочно там, у далекому кутку, про нас безпечно-чванливо, хоч і правдиво, але коли б отут був, то й тобі б того язика, як Никифору, прищемили і писнути б не дали».— «На те відповім я так,— пише Вишенський.— Сміливо кажу правду і правдою вас досягаю не тому, що далеко від вас, але знайте, що можу за правду й померти... Я ж хоч і бажаю, але волі божої на те ще нема...» Тобто полеміст не почуває в собі бажання стати священиком-проповідником. І далі йдуть такі загадкові слова: «Коли ж братська любов православних християн виводить із належних мені місць, так як і анафема, молюся я за них (православних.— *В. Ш.*) за Павлом, коли б мали у чомусь постраждати за православ'я, і бажаю з ними завжди перебувати, коли не плоттю, то вірою, любов'ю та духом. Бажаю щиро й тілесно доєднатися до них, але без божої волі цього не вчинити; можливо, скоро і дасть бог, тільки хай очистять і виметуть Христову церкву так, як ото я казав» («Послання єпископам», глава V «Книжки»). Ці слова конче

---

* *Кримський,* т. 5.— С. 403.

треба розтлумачити, щоб збагнути драму палкого вигнанця. Все, здавалося б, складалося так, щоб Вишенський покинув Афон: його переконує патріарх, просять земляки, але він уперто посилається на «божу волю», яка не пускає його приєднатися тілесно до братів; більше того, ставить умову: «Тільки хай очистять і виметуть церкву так, як ото я казав». Висновок з того напрошується такий: Вишенський виїхав на Афон не тільки для того, щоб укріпитись у православній вірі,— він уже укріпився в ній достатньо й до того,— не тільки, щоб здобути освіту (приміром, вивчити грецьку мову, якою безсумнівно володів), він прийшов сюди вже з готовим світоглядом. То ж чи не привели його на Афон саме незгоди з однодумцями? Живе життя ставить йому тисячі вимог, до нього волає голос його улюбленої Русі, але він не тільки прибічників там має; отож і шле ряд памфлетів, в яких не милує ні своїх, ні чужих, ні земляків, ані зайд, ні високих сановників, ні братчиків — для такої діяльності становище емігранта було найзручніше.

Але рідна земля його вабить. У чужині не відчуває задоволення і не має спокою духу. В чужині він мучиться і неодноразово згадує про «бісів», які його не покидають. В його домі, в домі його «я», «біда діється»!

Є в полеміста одна характерна притча, якою він боронився проти тих, хто звинувачував його в дезертирстві перед бідами, що впали на рідну землю. Жили два брати, вістить притча, один із них пішов на службу до царя і боронив рідну домівку заступництвом перед царем, другий лишився вдома, пив, бенкетував і вів гуляще життя. «Хто ж має більшу заслугу перед рідним домом?» — запитує полеміст і віддає перевагу тому, хто домівку покинув. Письменник уподібнює себе до брата-мандрованця, вважаючи, що його місія навіть почесніша й вища, бо коли старший брат заступав домівку перед царем, то він — перед самим богом. Цей силогізм, як на наше вухо, трюїстичний, бо автор його свідомо оминає третій шлях, на який вказували патріарх Мелетій та братчик Ю. Рогатинець. Хіба в тих братів не було третього? Того, котрий не покидав рідну домівку, а боронив її і працював, не покладаючи рук, для її розквіту? Чому ж так уперто забуває про цей третій шлях І. Вишенський? Чи ж він легкий, чи ж неправедний, чи він веде до душевної погибелі? Ось воно — найболючіше, найслабше місце всієї мислительної системи Вишенського; ось причина його незадоволеності; саме тут він ніяк не міг з'єднати ниток, саме в цьому, в негаційному ставленні до творчої, будівничої місії людини,— основний гандж системи полеміста, його життєвої позиції, і саме в цьому, скажемо, наперед забігаючи, такий сильний Г. Сковорода з його ідеєю «спорідненої праці». Чи не в цьому була біда Івана Вишенського і чи не це був отой «біс», який підточував його високий дух; «біс», породжений релігійним доктринерством,

зрештою подолав мислителя і загнав його в печеру, убивши в ньому вогонь і творченосну силу.

Але це станеться згодом. Поки що полеміст пише один за одним трактати, відсилає їх з посланцями на батьківщину і внутрішньо упевнений, що його місія заступника рідної землі не тільки висока, але й дійова. Він складає «Книжку» — зібрання своїх творів; і, віддавши їй усю силу свого таланту, сподівається на значний від неї ефект. Хоч апологізує старослов'янську мову, пише, однак, мовою книжною українською, наближаючи її, по можливості, до народної — хоче, щоб його розуміли в найширших колах. В ефекті своїх писань не сумнівається — це означало б сумніватись у своїй високій місії, у власному покликанні.

І все-таки не повернутися на Україну не міг. Знав, що однодумців у нього небагато, але, доклавши стільки сили, який митець, який проповідник, який духовний воїн не захоче подивитися, переконатися — який наслідок дали його писання, адже писав він їх не для пустої гри в слово, а з практичним наміром: хотів згуртувати на рідній землі коло однодумців. Певно, восени 1604 р. письменник прийшов на Україну. Можливо, рушив спершу у Львів, де його давно чекали. Але Вишенському довелося глибоко розчаруватися — те середовище, для блага якого віддавав він усю силу своєї мислительної й творчої потенції, не прийняло його як героя, керманича: воно Вишенського, може, й розуміло, але беззаперечно не приймало. Було незгодне з його поглядами на самовдосконалення, з його моральною системою, з його системою освіти, з його надто опосередкованими й абстрактними методами боротьби. Сприймало критику суспільства, яку висловлював хай у максималістичних формах, але його загальної позитивної програми не приймало, бо і для того часу вона була утопічна. Програма ж ця чітко побудована: суспільство, засноване на соціальній рівності, об'єднане в громади, що нагадують ранньохристиянські, з рівнем освіченості, який не виходив би за Псалтир, Часословець та Октоїх, з єдиним мірилом істинності — відповідністю букві й духу святого письма, з його маловаженням праці — цього практичні й тверезі міщани прийняти не могли тим більше, що на той час уже поставала загроза основам національного існування — треба було оборони дійової, вже й за меча треба було братися, отож непротивленська, пасивна позиція І. Вишенського не могла заімпонувати братчикам, а на компроміси полеміст іти не міг. Так йому й було сказано у вічі, принаймні в листі Ю. Рогатинця йшлося про це. Треба думати не про власне, особисте спасіння, написав чільний братчик, а про спасіння народу. Нам потрібно йти в народ, не уникати проповіді, а вести посильну агітацію за рідні святощі. Не уникати народу потрібно, а йти в його гущу, інакше постане багато зла: «люди нарікатимуть, ганитимуть, обмовлятимуть і впадуть у відчайну зва-

бу». Омріяна Вишенським пустеля, сказав Ю. Рогатинець, «одному дає спасіння, проповідь же — багатьом». На те Вишенський у сліпому роздразненні промовляє слова, які в корені заперечують увесь смисл його літературного доробку: «Я з народом заповітів не складав і відповідей не творив; і народу я не знаю, в бесіді з ним не спілкувався і на очі не здибувався. Про що каже пан Юрко, не знаю. Чому мене чекають? Може, позичив що у кого і маю віддати борг?... Що за привід — народні страсті і якого народу, не можу зрозуміти».

Це був початок морального краху. Вишенський, тікаючи від життя, уже відходив од його живих проблем. Переконував себе, що добре отак бути «не від світу», вже приготувався до того, що зветься «моральною смертю» і навіть тішився по-своєму, бо таку смерть, як вище достоїнство, приписувала людині ідеологія, яку він все-таки щиро сповідував. При тому Вишенський цитує й апостола Павла: «І сталася мені та заповідь: що для життя — на смерть!»

Боляче й зараз читати ці слова. Боляче й сумно, бо згасав такий світильник, така палка, чесна, пристрасна, така мудра душа! Він не відразу покинув рідний край, а пробув тут близько двох років (за словами Ігнатія з Любарова). По тому рушив назад, на Афон,— це сталося влітку чи восени 1606 року. Ще придивлявся до життя, яке нуртувало навколо, але це вже не був керманич і трибун — була то людина зневірена. Зійшовся він у цей час з однодумцем Йовом Княгиницьким, якого пізнав ще на Афоні, із старцем Афанасієм і племінником Йова Дмитром, котрий потім заступив дядька у Манявському скиті. Жив якийсь час в Уневському монастирі, потім у Манявському скиті — не відчував уже себе потрібним на рідній землі, і його єдиним бажанням стало повернення туди, звідки прийшов, тобто у край людей, котрі про живе життя хотіли забути остаточно. І. Єрьомін пише про це: «Не випадково ім'я Вишенського ні разу, наскільки мені відомо, не згадується в пам'ятках сучасної шляхетської і «братської» літератури» *, його навіть не згадують при переліку видатніших православних письменників того часу.

Повернувшись на Афон, І. Вишенський пише ще кілька творів, в яких ми не знаходимо нічого принципово нового: «Послання братству Львівському» (1606 р., одразу ж після повернення на Афон) і «Зачіпка мудрого латинника з дурним русином» (І. Франко та М. Возняк вважали цей твір більш раннім — з 1600—1601 рр.). Він надсилає послання отцю Йову (1606), де сповіщає, що займається тільки двома справами: «рукоділлям і викупленням», тобто щось там виробляє власними руками і вносить належну частку для сплати соборного гарачу — податі туркам, бо «хто хоче мирувати в Святій горі і в терпінні утриматися, треба бути залізним або срібним», тобто

* *Вишенский И.* Соч.— М.; Л., 1955.— С. 232.

або мати залізну вдачу, або володіти грішми. Його мучать «тілесні хвороби», і він знову бореться «з плоттю, пристрастями та повітряними піднебесними злобними духами». Він висловлює бажання відвідати своїх однодумців на рідній землі, але мовиться це більше для чемності,— з усього пригніченого настрою листа можна зрозуміти: його повернення на Афон остаточне. І. Вишенський спалахне духом ще раз, десь років через десять; тоді, коли перебуватиме вже в печері й «пильно себе слухатиме»; тоді, коли до нього дійде книга «Про священство» Іоанна Златоустого, видана у Львові 1614 р. у перекладі Г. Дорофейовича. Він раптом прочитає там, що Златоустий, один із стовпів православ'я, забороняв інокам з міста в гори виходити, що радив, «узявши високе ім'я чернецтва, жити разом із мирськими, не відлучаючись від них, з ними валятися в усьому в калі похітливих пристрастей і відчайдушно перебувати в тому іночому образі, або радив конечно відпасти й пропасти... Нібито Златоустий докорив ченцям спасінням і радив у тому іночому чині при мирських погибати й пропадати» («Видовище мислене»). Знову було зачеплене те саме — болюче з найболючішого І. Вишенського: чи має рацію той брат, котрий покинув рідну землю, чи й справді не даремна його місія та й смисл існування? Не може бути, обурився полеміст, щоб таке написав Златоустий! Там, у печері, він звірити тексти не мав змоги, тож переконував себе: це перекладач, отой Дорофейович, довільно переробив зміст! Вишенський збирає рештки своєї пристрасності й кидає в перекладача памфлетом. Лає його і ганьбить, безліч разів повторює оту цитату, яка так гостро вразила його серце. Цитує святих отців, доводить, переконує, але, як виявили вчені, цілком даремно: Г. Дорофейович переклав Златоустого правильно, отож бичував полеміст з такою силою не убогого львівського братчика, а одного із стовпів церкви, перед яким він безперечно схилявся і не міг навіть припустити, що той висловив те саме, що колись казали йому патріарх Мелетій і огуджений ним Ю. Рогатинець. Можливо, письменник ніколи й не довідався про цю свою оману, можливо, знайшов у собі силу, щоб стривожений дух заспокоїти, але нас цікавить тут інше: цей факт свідчить, що і в печері спокою Вишенський не відчував, і там його мучили сумніви, чи правильний життєвий шлях він обрав. І. Франко у своїй монографії про полеміста привів опис Афону одного мандрівника: «Чудовий день, і море тихе вдалині, а біля скель розбурхане, як дикий звір у путах; повели нас подалік під стіну, на кілька сотень сажнів вертикально отесаних скель, піднятих під хмари, де вгорі було видно ніші, в яких сиділи вже за життя монахи ніби святі, віддалені від світу; годували їх благодійники звареними бобами взамін виготовлюваних монахами з дерева ложок, хрестиків і чоток... вони... у безумному запалі висуваються занадто з ніші і падають у вир розбурханого там завжди

моря, ламають кості по скелях і лише шкіру з нутрощами віддають на поживу рибам» *. Можливо, так закінчив своє багатопечальне життя й І. Вишенський, чи, як поетично уявив собі в своїй поемі про полеміста І. Франко, перетворився у промінь, щоб досягти рідної землі, яку він не переставав любити, й народу, болями якого не переставав мучитися.

Давно відшуміли пристрасті, якими кипіла українська земля на зламі XVI—XVII ст. То був час великих катаклізмів і духовних змагань, адже ренесансні віяння ламали звичний теїстично-схоластичний спосіб мислення. Не дивно отож, що постать Івана Вишенського здається нам суперечливою. Як пише сучасний дослідник І. Паславський, «в його світогляді дивовижно переплелися погляди суспільно передові і релігійно-консервативні, новітні й традиційні. Поруч із гнівним засудженням паразитизму духовенства знаходимо в нього палку апологію чернецтва, поряд із гнівним протестом проти визиску й приниження «шевців, сідельників і кожум'яків» — погорду до всякого ремесла і будь-якої суспільно корисної праці, поруч з закликами до активної боротьби з поневолювачами — проповідь суворого аскетизму й відчуженості, поряд з глибоким демократизмом соціального ідеалу — консерватизм у поглядах на науку, освіту і суспільний прогрес взагалі» **. Усі ці суперечності — данина часу, в який жив полеміст. Людина не може існувати у вакуумі — вона завжди продукт певної соціально-економічної формації, система її мислення грунтується на системі мислення усталеній, і навіть коли вона прагне вирватись із неї, чимало прихоплює з собою за інерцією й такого, що має бути переборене в часі наступнім. Людина звільняється від обмежень, оман і помилок поступово, повільно; недаремно і Вишенський вістив, що шлях до істини — тісний, вузький, несе страждання. Внутрішньо визволитись від проклять свого часу — процес і справді болісний, але неминучий. Саме тому в корінь своєї мислительної системи Вишенський ставить боротьбу істини з неправдою. «Зваба,— пише він,— це замість істини утримувати неправду і в ній нудитися», а «істина-бо суща й незмінна, нерушно пробуває і творить усім себе явною, що вона не тимчасова, а пробуває вічно». («Коротке повідомлення про латинські зваби»). Тобто істина — той ідеал, до якого людина має прагнути, очищаючись од неправд свого часу. Саме тому особливу увагу полеміст приділяє такому, здавалося б, на перший погляд, суто теологічному питанню, як пургаторіум (чистилище) — одному з нововведень католицької церкви. Той пургаторіум, вважає І. Вишенський, латинці запровадили недаремно в потойбічний світ: людина, таким чином, дістає змогу

---

* *Франко,* т. 30.— С. 188.

** *Паславський І.* З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI — першій половині XVII ст.— К., 1984.— С. 29.

грішити, тобто жити облудним, неправедним життям, маючи надію очиститись по смерті від гріхів. Зрештою, розтлінність, яка панує в католицькому світі, на думку полеміста, й зумовлена тим, що в моральній системі, якою послуговується західна церква, існує багато пролазок, які дають можливість проникати в церкву, як у вищу моральну інституцію того часу, не через двері, а влазити, образно кажучи, через дірки і проламуватися крізь тини. А це спричинилося до того, що вона так далеко відійшла від первісних християнських ідеалів простоти й бідної чесності, а її служителі так погрузли в намаганні здобути чини, фільварки, гроші й коштовності, що навіки втратили свою моральну чистоту. Отож вигаданий католиками пургаторіум — це спроба таку моральну нечистоту, яка синонімізується з неправдою, узаконити. На противагу цьому Вишенський висуває свою ідею пургаторіуму — чистилищем має бути саме життя. В людині точиться постійна боротьба доброго і злого начал, які образно персоніфікуються в дияволі та бозі, отже, очищення має йти від зла до добра, до моральної досконалості й чистоти, що образно називається наближенням до бога. Саме для цього й потрібне людині повернення до убогості, навіть аскетичності й саме тому так гостро виступає Вишенський, про що вже не раз писалося в розвідках про його творчість, проти багатства, панів, запанілого духовенства, байдуже католицького чи православного; саме тому, вважає полеміст, й унія виникла, бо православні владики відійшли від ідеалу моральної чистоти, а звабилися на лихі принади світу; отже, вони потрапили в тенета світового зла і ніколи не досягнуть ідеалу, до якого має прагнути людина. Вихід із цього становища Вишенський бачить один: покинути розтлінний світ, котрий убиває добро в людині, і повернутися до бідності. «Ця аскетична суворість звичаїв,— писав про середньовічних бунтарів Ф. Енгельс у «Селянській війні в Німеччині»,— ця вимога відмовлення від усіх утіх і радощів життя, з одного боку, означає висування проти пануючих класів принципу спартанської рівності, а з другого — є необхідним перехідним ступенем, без якого нижча верства суспільства ніколи не може прийти в рух» *. Отже, саме на цій основі будує Вишенський свою апологію бідності й навіть глупоти і, саме виходячи з таких міркувань, заперечує латинську систему освіти, яка хоч гарна, мудра й принадна, але виховує таких людей, які несуть моральний розклад. Полеміст навіть мріє про створення книги книг, якщо на Україні захочуть її видати: «Скомпонуйте одну книгу, видавши її друком, котра була б у першу чергу огородою благочестю, оберігаючи всякий благочестивий помисел, щоб не виходив із середини православної думки самогадною думкою назовні за огороду, де живе звір єресі й кволих

* *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори.— Т. 7.— С. 359.

розумом до своєї зваби забирає та пожирає» («Зачіпка мудрого латинника з дурним русином»), радить назвати цю книгу книг «Соборником» і дає на неї, кажучи по-сьогоднішньому, творчу заявку...

Убогість у цьому світі, доводить Вишенський, стала чимось ганебним, її зневажають, упосліджують, як евангельського Лазаря, але саме при її допомозі належить починати свій шлях морального удосконалення. Виходячи з цієї настанови, Вишенський славить убогість і звертає увагу на бідну й упосліджену людину свого часу. «А що бачиш у собі вищого від інших людей,— запитує він панство,— чи що більше від інших умістити в собі гадаєш? Чи не земля ти від землі, як і той убогий та голий сіромаха?.. Чи голова у тебе не на тому самому місці стоїть, що і в убогого? А очі, слух, смак, ніздрі, руки, ноги, чи не так само розміщені, як і в убогого? А губа, зуби, язик, горло чи не в тих-таки місцях стримлять, що і в убогого? А серце, черево, печінка, селезінка, кишки і прохід у тебе не там, де вони в убогого?» («Порада», гл. 3 «Книжки»). Ані багатство, ані високе становище в світі не є передумовою моральних чеснот — людина тільки своєю духовністю висока. Саме на цій основі Вишенський будує трохи дивну для нас апологію ченця, людини, одягненої у нечупарну одежу, нічим зовні не прикрашеної, але людини високої духовної чистоти. Тут саме по собі напрошується питання: чи Вишенський не знав справжнього обличчя тодішнього чернецтва, чи не бачив, яке далеке воно від ідеалу і чи не помічав, навпаки, його духовного убозтва? Ясна річ, бачив і знав: по сторінках його писань розсипане не одне гірке слово правди про чернецтво. Той же чернець, якого він апологізує,— це не жива людина із живого світу, це можливий ідеал, модель, яку вимріяв полеміст, міркуючи про світ та життя, і яку прагнув наслідувати особисто, модель цілком утопічна, як утопічні всі позитивні побудови ідеального світу, що їх ми знаходимо в творах тодішніх мислителів. Ченцем Людину Вишенського тільки названо, бо всі давні філософи мислили про світ релігійними категоріями, одягаючи своїх героїв у духовні, культові одежі — така була особливість людей середньовіччя. «...Верховне панування богослов'я в усіх галузях розумової діяльності,— писав Ф. Енгельс у згадуваній вище праці,— було в той же час неминучим наслідком того становища, яке займала церква як найбільш загальний синтез і найбільш загальна санкція існуючого феодального ладу» *. Прямим наслідком апології убогості, як першого ступеня в моральному вдосконаленні людини, є у Вишенського апологія глупоти — того, що його противенці назвали суперечним розуму — їхньому розуму, фіксує полеміст, який привів людину до морального падіння.

Отже, схема його розумувань приблизно така: людська цивілізація (образне означення її у Вишенського — церква) розвивалася до

* *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори.— Т. 7.— С. 343.

певної пори гармонійно, як єдина сім'я. Але прийшов час і один із членів сім'ї (один із п'яти пальців руки) відсікся від решти чотирьох пальців, і відтоді дім почав розпадатися: світ розколовся на дві частини, які поміж себе заворогували; відтак світ, цивілізація зійшли на шлях неправди, загубивши колишню правду. Вишенський дає такий соціологічний рецепт виправлення становища: ту неправедну цивілізацію, яка, на його думку, в розвитку своєму пішла манівцями, відсікти, як гнилий член тіла, і тим самим зберегти здоров'я решти чотирьох пальців. Потрібно прийняти аксіому, що в того пальця, який, на думку мислителя, загнив, немає жодної правди, що все, витворене в його лоні,— заражене, шкідливе. Відтак і людині треба повернутись на попередній етап розвитку, хай він вважається простим, дурним, негарним, старим (згадаймо притчу про віру — «Зачіпка мудрого латинника з дурним русином», притчу про двох коней — «Послання Домнікії» тощо). Отже, повернення до глупоти у Вишенського — це повернення до первісної чистоти людини, до первісної освіченості, від якої треба починати новий цивілізаційний виток, основуючись на правді, істині, як їх розуміє мислитель. Хай будемо ми дітьми, учить Вишенський, і настійно приводить біблійний афоризм: «Як кому з вас здасться, що він мудрий у цім віці, нехай стане нерозумним, *щоб бути премудрим*» (курсив наш.— *В. Ш.*), тобто треба замість суєтних мудрості й розуму «від стихій світу» побудувати «мирський розум... духовний — простий, смиренний, покірливий і мовчазний», а людині належить жити життям нехитрим, простим, мирним, а не гордим, пихатим, злим. Звідси виводить Вишенський основу, на якій будує свою систему освіти, котра означала те ж таки повернення до мудрої простоти. Сам І. Вишенський не раз зазначає, що він не проти науки, не проти освіти, як це йому приписують, він тільки проти освіти, котра формує таку людину, проти якої він і збунтувався; він проти такої освіти, яка закладає і скріплює форми сучасного йому життя, а цього життя, як і суспільної системи, він гостро не приймає. Розвиватися людині потрібно, але тільки після того, коли вона відкинеться від усього, що її нівечить, коли вона очиститься й оздоровиться духовно, і не біда, коли їй для цього навіть доведеться піти не вперед, а назад, до старого, колишнього. Почати нове життя, на думку Вишенського,— це значить забути те своє життя, яке минало в неправді, відрубати його й відкинути, а вже після того простувати вперед, але вже по-новому. Рай для Вишенського, вихід у вічне життя,— це і є досягнення людством ідеалу «золотого тисячолітнього» царства; те царство люди можуть здобути, коли кожен із них поставить перед собою завдання морального вдосконалення, коли всі зможуть спільно скласти церкву (етимологія цього слова: дім божий, місце, куди збираються однодумці, собор людей — образне означення братської спілки). «Церква,— по-

яснює полеміст,— є земне небо, образ і подоба горньому, небесному (скажемо по-теперішньому, ідеальному) небу... Отут посередині посаджене... розумне дерево вічного життя, яке завжди родить плід віри — безсмертя («Короткослівна відповідь Феодула», розд. 2). Ця церква (спільність людей, суспільство) має складатися з вільних, рівних людей, морально очищених, які вміють боротися в собі за добро супроти зла. «О блаженна купино,— вигукує полеміст, пишучи про таке омріяне суспільство,— о всечесне братство, о преславна єдносте, хто від тебе відлучається, хто від тебе відвертається, хто від тебе утікає, хто супроти тебе бореться, бреше, гудить, хто тебе ненавидить і тобою бридить, хай буде проклятий нині і на майбутній вік!» («Короткослівна відповідь Феодула»).

Отже, в ідеалі Вишенський бачить суспільство, складене з громад, подібних до ранньохристиянських, заснованих на засадах первісного комунізму, без приватної власності або з дуже обмеженою, заробленою власною працею, без панів, царів, владик, тобто без паразитичних прошарків суспільства, адже вони, ці паразитичні прошарки,— одна з головних бід, камінь спотикання, який лежить на шляху до такого омріяного майбуття. Враховуючи це, ми можемо зрозуміти ще одну велику пристрасть мислителя: його гостре заперечення самовладного правління, його крайні антипапські погляди (папа для нього недаремно символ самовладдя, адже саме папи в свій час роздавали європейським владарям корони), його гнівне бичування владик православної церкви, його виступ проти вимоги католицької церкви, щоб вівці, віруючі, сліпо корилися в усьому пастирям, навіть коли ті ведуть отару в прірву.

Така в загальних рисах світоглядна система І. Вишенського, що вимальовується в його посланнях до рідного народу. Твори письменника порушували проблеми не тільки національні, але й ті, які хвилювали в той час видатних європейських мислителів. Система Вишенського цілком укладається в контекст західноєвропейських утопій XVI — першої половини XVII ст., вона має паралелі і в тогочасній польській літературі *, і в літературі західноєвропейській («Діалоги» Ульріха фон Гуттена, «Утопія» Томаса Мора, «Місто сонця» Томмазо Кампанелли). Тогочасне життя, яке супроводжувалося революційними зрушеннями, великими науковими відкриттями, культурними рухами Ренесансу, поширенням ідей гуманізму, створювало умови для типологічно схожих виявів духовного життя й типово схожих мислительних систем, пристосованих до форм національного життя того чи іншого народу. І. Вишенський був серед тих, хто мислив якнайрадикальніше, його максималізм не завжди був сприйнятний для ширших кіл тодішньої української суспільності, що й стало причиною

* *Перетц В.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVII в.— Л., 1926.— С. 15—49.

його життєвої драми, але годі сказати, що це був голос волаючого в пустелі. Згадуване вже «Совітування про благочестя», вміщене в Луцькому збірнику 1621 р., найпереконливіший тому доказ: тут способи очищення тогочасного суспільства подаються певною мірою за Вишенським, тільки без крайніх, очевидно, неприйнятних для авторів «Совітування», постулатів — вони спробували застосувати погляди Вишенського до живого життя.

Користуючись значною мірою позитивними думками свого часу, Вишенський, однак, не прийшов до гуманізму, хоч зачатки гуманістичного світогляду ми в нього помічаємо (напр. співчуття до убогого), до чого спричинилась його релігійна ортодоксальність. Не любити повинен праведник світ, вістить полеміст, а ненавидіти все, що не відноситься до вічного спасіння, тобто до основної авторової доктрини; він заперечує, виходячи з цього, земну красу, мистецтво, давні народні звичаї, радощі життя. І це в той час, коли, як слушно зауважив І. Франко, «під впливом Ренесансу навіть у кругах церковних переміг якраз погляд противний» *. Затавровані Вишенським Платон і Арістотель та й латинська система науки несли не тільки схоластику, але й мудрість справжню, а ідеї Відродження, яке видобуло із забуття так звану «поганську філософію», звільняли людину від паралізуючих пут церкви, не символічної, а реальної, яку Вишенський все-таки ідеалізував. Нові письменники, які з'явилися після Вишенського, швидко забули про нещадний аскетизм полеміста з його складною, побудованою на християнських символах, системою і порадами, як вилікувати світ,— вони мали свої проблеми й клопоти. Водночас живе життя не забуло й Вишенського, воно подбало, щоб воскресити в пам'яті людській цю непересічну постать і бере з його творів все світле й добре, що людину облагороджує й підносить. Воно сплітає далекому бунтареві, мандрівничому, який будив людське сумління на зламі XVI—XVII ст., належний вінець, адже він доклав свою посильну частку для того, щоб світ став таким, яким він є сьогодні, щоб людина глибше пізнала себе і щоб став ближчий той «золотий вік» розуму й добра, про який людство мріяло і мріє.

Валерій Шевчук

---

* *Франко,* т. 30.— С. 205.

КНИЖКА

КНИЖКА ЧЕНЦЯ ІОАННА ВИШЕНСЬКОГО ВІД СВЯТОЇ АФОНСЬКОЇ ГОРИ ДЛЯ НАГАДУВАННЯ ВСІМ ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТИЯНАМ, БРАТСТВАМ І ВСІМ БЛАГОЧЕСТИВИМ, КОТРІ ЖИВУТЬ У МАЛІЙ РОСІЇ, В КОРОНІ ПОЛЬСЬКІЙ, ІНОКАМ, ЩО ПО ОБИТЕЛЯХ СПІЛЬНО МЕШКАЮТЬ, АРХІМАНДРИТАМ, І СВЯЩЕННОІНОКАМ, І ЧЕСНИМ ЧЕНЦЯМ, Й ІНОКИНЯМ ВСІМ, СЕСТРАМ НАШИМ, ТА ІНШИМ ПІКЛУВАЛЬНИКАМ ПРО ЦЕРКВУ. ХАЙ БУДЕ З УСІМА ВАМИ БЛАГОДАТЬ ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА, І ЛЮБОВ БОГА-ОТЦЯ, І ПРИЧАСТЯ СВЯТОГО ДУХА. АМІНЬ.

Посилаю вам виклад про неправду, котра царює у вашій землі над істиною, і бог християнства ганьбиться з усіх боків та частин, у християнстві нашому царюють лукаві піднебесні духи (це супроти них ми маємо боротися, за Павлом) [1], через що за невір'я та безпліддя наше попущені ми з нашою православною вірою в запустіння. А коли не почуєте і не виправитеся, то, знаючи знайте, що благочестя наше дорешти запустіє, а ті, що залишилися в безвір'ї, всі погинуть. Готове-бо начиння гніву божого пролитися на вашу землю, чому швидше запобігайте покаянням та виправленням вашим перед богом. Адже немає безбожнішої, огуднішої, несправедливішої і нечистішої землі навіть серед поганства, як земля ваша. Отож молю вас, спасайтеся, подібно до Лота [2], котрий утік із Содоми в Сігор — Сігор-бо є покаяння та очищення від гріха — про це ви теж почуєте, коли йтиметься далі про очищення церкви. А як це виправите, сподіваюсь на милість божу, бог погляне на нас знову милосердним оком і підійме наше благочестя і всіх, хто в ньому благочесно живе, спасе і сподобить бути наслідниками царства небесного, чого нам усім дістати дай господи! Амінь.

Цей виклад, начисто переписавши, усім іншим про те дайте знати, оскільки йдеться не про личко чи ремінець, а про цілу шкіру, тобто про спасіння душ наших — і хай не погинемо дочасно й вічно від живого бога.

Серед грішних од усіх грішніший,
У злобі од усіх прелукавіший,
В пристрастях од усіх безчесніший,
У злостивості од усіх багатший,
У вірі ж од усіх неменший
І в покаянні не останніший,—
спасіння вашого вам істинно бажаю, Іоанн, інок з Вишні, від святої Афонської гори... * рукою власною писав.

ОГЛАВ НАПИСАНОГО В КНИЖЦІ...*

Короткослівно

1. Викриття диявола-світодержця і звабна його ловитва цього, нинішнього віку.

2. Писання до князя Василя [3] і всіх православних християн з виказом, як вірнії східної віри нерушно і незвабно стоять на опоці, тобто на камені Петрової віри, і пекельні ворота їх аж ніяк подолати не можуть, всі ж інші впали у звабу, заблудили і в пекло пекельними воротами зачинені, тут-таки погріб невір'я папи римського і тих, що за ним ідуть.

3. Порада, як очиститися Христовій церкві, спаплюженій облудними пастирями [4] і їхнім нечистим життям та всіх їхніх послідовників; і який сморід поганський зазлостививсь у християнах; тут-таки і про наругу над іночим чином від світських, мирського життя людей, і що таке таїнство чернечого образу... * тощо.

4. Писання до всіх взагалі, що живуть у Лядській землі, хай покаються перед богом; показується також, які плоди жителів Лядської землі.

5. Писання до єпископів, що відступили від православної віри [5], про назву «згода» в книжках, які вони видали; показано, що та згода має бути чинена і єднана не такими людьми, як вони, безплідними у вірі та житті, але людьми святими, що досягли духовного розуму; відповідь і обвинувачення на іншу огуду, брехню й наклепи, виригнені ними супроти благочестя і супроти тих, що за ним слідують; звідки вони осягли цю мудрість та розум, якими так безбожно завзялися мудрувати.

---

* Пропуск в оригіналі.

6. Коротке повідомлення про латинську звабу, зблудження із правдивого шляху, про неправду та хворобу смертоносного і погибеллю вічною сморідного мудрування... * також про віру, про церкву, про начальність, про неправдивий чистець ** тощо.

7. Про єретиків; що значить назва «єресь», а що «благочестя».

8. Загадка філософам латинським.

9. Короткий слід, що приводить до збагнення та вивчення науки, яка веде до царюючої безсмертної та вічної правди.

10. Новина, або Вість про віднайдення тіла Варлаама, архієпископа міста Охридського, якого вбито в місті Веліс і кинуто в ріку Вардар [6].

ПРО ТЕ, ЯК ПОТРІБНО ЧИТАТИ ЦЕ ПИСАННЯ

Перш за все хай буде читач вправний у читанні, звиклий і швидкий на око, щоб не повторював і не заїкався на одному місці двічі чи тричі, але хай ступає в міру, рівно словом по шляху написаних висловів; там, де кома, трохи зупиняється, а на крапках, минувши дві-три чи скільки може вмістити крапок, особливо там, де закінчується вислів думки, хай дасть духові одпочити, відпочиває й робить зупинку — а це для того, щоб і простим, безкнижним слухачам було зрозуміло й дохідливо подано смисл прочитаного.

Друге, соборно скликавши братію православних до школи вранці, після нічного сну, доки ще поголос мирський не внесе у бадьору й здорову думку сум'яття й турботності і не пригнітить земним промислом і доки ще черево не начинене їстівним погноєм — тоді хай читається.

Третє, не утяжувати слуху кволих довгим читанням, але всмак тридцять чи більше листків прочитати та й кінчати; і, закладку заклавши, просити на другий ранок слухачів на такий самий бенкет і духовну честь і так ранок за ранком проходити, допоки не здійсниться бенкет книжного читання; треба вмолити зібрання, щоб, почавши, закінчили слухання здорових і тверезих ду-

---

* Пропуск в оригіналі.

** *Чистець* — чистилище.

мок, а що візьмуть із того, гадаю, через випробування пізнають, коли добре вислухають.

Тобі ж, читачу, за трудолюбство буде від владики Христа в сто крат більша мзда, аніж твій труд. І тобі, священиче, за те, що зібрав собор, так само подасться друга мзда. Коли ж ти захочеш і першу мзду дістати, сам од себе потрудитися, тобто прочитати і братію зібрати,— не осудимо тебе за таке талантоподібне надбання. Господь посприяє дати й поможе. Амінь.

Хай це чиниться скрізь по братських соборах так само, куди тільки це писання дійде, і хай пізнають християни, що воно таке — наша проста східних віра, а що хитре безвір'я інших, відщепенців.

ДО ТОГО, ХТО ЧИТАТИМЕ ЦЕ ПИСАННЯ НА САМОТІ

Найперше тебе остерігаю, любий читальнику, від тієї зваби, щоб не шукав тут хитростей сплетеномовних складів еллінської науки, але слід єства правди, в ній-бо заховано вічне життя — відчуй це, щоб пізнати. Не минай скорогонцем, як пусте вітряне коло, очима пробігаючи наперед написаного з місця на місце, але зупиняйся судом мисельним на ступенях, де мовиться про неправду й істину, а, побачивши, як істина брехнею топчеться від погибельних синів, жалуй, проплач і богові помолися, щоб дав він повернутися на спасенну путь усім заблуканим і прийти до істинного розуму.

А про себе я й сам свідчення вам даю, що граматичного дроб'язку я не вивчав, риторичних іграшок не бачив, нічого філософського високозаносного не чув. Мій-бо вчитель — простак, але від усіх мудріший, котрий і безкнижних людей упремудряє; мій учитель — простак, котрий риболовців на людиноловців обертає [7]; мій учитель той, хто простотою висміює філософію; мій учитель той, котрий смиренням гордість потлумляє. Отож, коли хочеш потрапити на путь спасенну, послухай, а коли хочеш небесне царство віднайти, сильно надійся. А коли тебе дух марнославства латинської науки переборе і ти моїй простоті не повіриш, відаючи, запевне відай, що життя вічного не досягнеш.

Глава 1

ВИКРИТТЯ ДИЯВОЛА-СВІТОДЕРЖЦЯ І ЗВАБНОЇ ЙОГО ЛОВИТВИ ЦЬОГО СКОРОПОГИБНОГО ВІКУ, УЧИНЕНЕ ВІД ГОЛЯКА-МАНДРОВАНЦЯ, КОТРИЙ ВИРВАВСЯ З ХИТРОСПЛЕТЕНИХ ЙОГО ТЕНЕТ І ПРОСТУЄ ДО ДРУГОГО, МАЙБУТНЬОГО ВІКУ

Євангеліє від Матвія, глава 4:
«Знов диявол бере його на височезную гору і показує йому всі царства на світі та їхнюю славу, та й каже до нього: «Це все тобі дам, якщо впадеш і мені ти поклонишся!» Тоді каже до нього Ісус: «Відійди, сатано! Бо ж написано: господові богові своєму вклоняйся і служи одному йому».

Запитання. По тому, відколи сталося звитязтво над твоєю звабою, сину геєнський, од Христа-збавителя, а лукаве твоє царство світу цього через смерть його оголене й відкрите усьому світу (через віру й хрещення в ім'я отця, і сина, і святого духа), запитую тебе: як витимеш тепер гніздо світолюбності у вірних та хрещених і закладатимеш основу поганського невір'я?

Відповідь звабника диявола-світодержця. Визнаю, сталося звитязтво від Христа над моїм царством, але від одягнених в ім'я його, так званих християн, мало і вельми мало. Ще через свіжу пам'ять після вознесіння Христа на небеса де-не-де бралася до звитязтва мого царства якась частина роду християнського, розпалена тією теплотою віри. А нинішнього віку так зване християнство знов упало в межі першого невір'я і однаково з нехрещеними поганцями люблять світ і прагнуть насититися його царством та розкошами; вони ще більш, аніж погани, своїм злим існуванням пригоджують тілесним похотям свавільного і нечистого життя. А що питаєш, як я мав вдиратися світолюбністю у християнство після Христового звитязтва, то про це запитувати не треба. Такою ж хитрістю, звабою, маною й усолодженням блиску й краси світової, як і перед Христовим пришестям. Адже Христос дав тим, котрі хочуть перемагати світ, тільки образ, показав, і навчив, і сам собою з'явив, звабності ж мого неправедного царства в мене не відняв, і не погубив, і вчинив так для того, щоб людська самовладність досвіду набиралася, очищалася й відшліфовувалася для вічного життя у тій спокусі, боротьбі й випробуванні віку цього теперішнього. Але, бачу, мало таких відбирається і

знаходиться, щоб хотіли й любили ходити на той тісний гостинець *; решта впали й поклонилися славі, царству, красі й любові цього теперішнього віку, котрим володію я. Від найперших і до найостанніших, від тих, що звуться духовними, до простих, од влади до підручних — всі полюбили те видиво, блискіт і барвистість краси мого мирського царства, яку я Христові на горі оголив і показав [8]. І всі з теперішнього віку до того мого царства розум, думку, любов сердечну і всю тілесну міць прив'язали, приліпили й прикували так міцно, що їх тільки від любові мого царства може відлучити богом послана смерть, а більше нічого. Отож кажу я й показую, що і при Христі казав і показував: коли чогось шукаєш у мене, світодержця, то впади, поклонившись мені,— все тобі дам!

Запитання. Що ж мені даєш, дияволе? Назви, щоб знав я наперед?

Відповідь. Дам тобі нинішнього віку славу, розкіш і багатство. Коли хочеш бути вибраним, духовно покликаним, од мене шукай і мені догоди, а бога занедбай, бо від нього не так просто такі достоїнства бувають даровані, а я їх тобі скоро дам. Коли хочеш бути біскупом **, впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш арцибіскупом ** бути, впади, поклонися мені — і я тобі дам. Коли хочеш кардиналом бути, впади, поклонися мені, я тобі дам. Коли хочеш папою бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Та й іншим усім, меншим чинам, пробоствам *** та попівствам у приходах і наданнях не таких гойних та багатих, ті, що прагнуть, хай, упавши, поклоняться мені — я їм дам. І до вас, котрі прагнуть мирської влади та земного титулу мойого царства, те ж саме мовлю: коли впадете й поклонитеся мені, я вам усе, що прагнете, подам. Коли хочеш войським ****, підкоморієм ***** а чи суддею бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш каштеляном ****** бути, впади, поклонися мені — я тобі дам.

---

* *Гостинець* — шлях.

** *Біскуп* — єпископ, *арцибіскуп* — архієпископ у римо-католицькій церкві.

*** *Пробоство* — єпархія, якою відає пробст, друга після єпископа особа в римо-католицькій церкві.

**** *Войський* — заступник каштеляна у військових справах.

***** *Підкоморій* — межовий суддя.

****** *Каштелян* — помічник воєводи.

Коли хочеш старостою * бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш воєводою бути, впади, поклонися мені — я тобі дам. Коли хочеш гетьманом а чи канцлером бути, впади, поклонися мені — я тобі дам, будь досконалим угодником мені — я тобі дам. Коли хочеш королем бути, пообіцяй мені на офіру піти в геєну вічну — я тобі й королівство дам. І іншим усім, меншим начальствам та чинам, те ж саме скажу: коли, впавши, поклонитеся мені, все, чого прагнете від земних та дочасних благ, я вам дам. Також і до вас, простих та неславних у моєму царстві, мовлю: коли, впавши, поклонитеся мені, знайду я по вашій мірі й простоті, чим вас убагатити і у звабу мойого віку уплутаю. Коли хочеш ідолопоклонником, срібнолюбцем і хабарником бути, я тебе митником, купцем чи корчмарем учиню; там твою волю й прагнення до забав, аж доки не здохнеш, прив'яжу й міцно прикую до самого скону, не рахуючись із помислом відійти від здирства. Коли хочеш умільцем, майстром, рукодільним ремісником бути та інших вигадливістю переважити, щоб тим більше міг прославитися між сусідів і грошики зібрати, впади, поклонися мені, я тебе упремудрю, навчу, наставлю і думку твого прагнення приведу до досконалості. Коли хочеш похоті тілесної насититися й називатися господарем дому, дерева і шматка землі, впади, поклонися мені — я твою волю виконаю, я тобі жону приведу, хату дам, землю подарую, те ярмо тобі на шию повішу і твою думку поховаю в біді, неволі, печалі, неспокої, турботі, смутку і в безнастанному промислі, я з тебе сторожа, слугу, невільника і в'язня жінці учиню, я тобі всі думки прив'яжу біля жінки — похітливої розпусниці, тільки пошукай, запрагни і мені поклонися — все оте я тобі дам.

Відповідь мандрівця від імені всіх, котрі зваблюються дияволом. Знаю, дияволе, ти все те назване даси, якщо я тобі поклонюся, але я піду шукати і в зерцáлі Христового учення виглядати, чи ж та твоя данина на пожиток, а чи на погибель вічну буде? Чи ж вона на славу, чи на безчестя вічне перетвориться? Чи надовго, чи на малий час у руках попестується, а потім з дароносцем разом нагло згине і щезне.

---

* *Староста* — головна адміністративна особа повіту.

Даси мені, дияволе, бути папою, кардиналом, арцибіскупом чи якимось іншим іменоносцем духовного стану, але що за пожиток од такого дарування, коли візьму, ту достойність од тебе, диявола, котрий був за гордість з небес на діл звержений, а не від небесного бога, котрий такі чини духовного стану звик дарувати вельми заслуженим і від духа святого посвяченим, а не тим, котрі, як пси скажені, бігають, шукають, щоб стан духовний чи маєток, погнавшись, зловити. А що за пожиток з такого дару, коли я сам того запрагнув і дістав від тебе, диявола, а не бог небесний мене на ту достойність покликав і вибрав. Що ж за пожиток з того духовенства, коли я гірше поганця лихе й нечисте життя проваджу і валяюсь у калі похоті черева й ласолюбства? Що ж за пожиток з того священства, коли я імені святості не знаю і з чужовірцями мудрістю, образом та життям нарівні стою? Що за пожиток з тієї влади пастирської, коли я раб, невільник і вічний в'язень гріхові, через який відійду в геєну вічну. Що за пожиток з тієї дочасної славиці, коли я вічно посоромлений буду? Що мені за пожиток з тієї малої розкоші, коли я вовіки у вогненній печі смажитися буду? Що ж мені за пожиток з тих сіл, маєтків та великого багатства, коли я, обдертий і голий, без усього того сидітиму в пеклі? Отож відай про те, дияволе, що я попівського чину і стану від найвищого й до найменшого ступеня, дарованого від тебе, не прагну, і поклонитися тобі не хочу. Єдиному господу богові поклонюся і йому єдиному послужу.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, бути королем, канцлером, гетьманом, воєводою, старостою, каштеляном чи посісти інші посади й чини влади мирського твого диявольського царства. Що ж за пожиток із того твого дарованого поганського начальства, коли я страчу християнство і позбудуся вічного життя? Що мені за пожиток з того твого мирського титулу, коли я царства небесного титул погублю? Що мені за пожиток з того голосу королівства, канцлерства а чи воєводства, коли я синівство боже страчу, безсмертний титул? Що ж мені за пожиток з твоєї малої славиці, тимчасового титульця і гнилих та марнотних вуст хвалення, коли я від божої вічної слави буду відкинутий, титул помазання божого погублю і відпаду від похвали янгольських вуст. Я отож, дияволе, такої влади й титулу у тебе не шукаю, тобі

поклонитися не хочу. Єдиному господу богові поклонюся і йому, єдиному, послужу.

Відійди, сатано! Даси мені тепер, дияволе, бути купцем, хабарником, митником і корчмарем, аби тим здирництвом та вправністю у тому ділі поховав і осліпив я свій розум. Що ж за пожиток із твого того дару, коли світла істинної науки слова божого не зможу бачити і не сподоблюся пізнати його солодощів? Отож знай, дияволе, що я в тебе того ідолопоклонного титулу й забави життя мого в ньому не потребую, тобі не поклонюся. Господу богові єдиному поклонюся і йому самому служитиму.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, бути вправним і славним ремісником, щоб поміж сусідів був я найславніший, найвідоміший і найшанованіший; грошики собі зберу, фільварки куплю, дімок приоздоблю. Що ж за пожиток з того твого хитрого дару, коли я до Ісусової простоти приладнатися не зможу? Що ж мені за пожиток зі слави й честі сусідської, коли я в хорі пророків, патріархів, апостолів, мучеників і тих, що добре богові вгодили, славитися не буду? Що ж мені за пожиток з численних фільварків та оздоб дімка, коли я красних домів горнього Єрусалима не побачу і не сподоблюся посидіти в жодному його куточку. Отож я від тебе, дияволе, тієї слави й честі майстерності не вимагаю, грошиків збирати, фільварків та дімків купувати не хочу, а тобі не поклонюся. Господу богові єдиному поклонюся і йому самому послужу.

Відійди, сатано! Даси мені нині, дияволе, убогому й неславному чоловіку, втіху й похіть тілесну, жону, даси мені дімок і землицю, даси мені смуток і біду, щоб я поховав свій розум у тій забаві, у смутку, серед домашніх, земних та жіночих клопотів. Що ж за пожиток з тієї утіхи й тілесної похоті, коли я утішителя духа святого ніколи не сподоблюся вітати у своєму сердечному домі. Що ж за пожиток з тієї жони, коли я Христа, жениха, який прийшов упокоїтись і спочити на своїй сердечній ліжниці, не зможу бачити? Що ж мені за пожиток з того дімка, коли я не сидітиму в палаці небесного міста Єрусалима? Що ж за пожиток із тієї малої землиці та грунтика, коли не прийму я стократної заплати, обіцяної Христом у царстві небеснім за те, що залишу все, і не зможу бути спадкоємцем і дідичем вічного життя. Отож знай, дияволе: як од тебе не прагну жони,

дому і землі дочасних, так тобі поклонитися не хочу. Господу богові, славленому у трійці, поклонюся і йому, єдиному, послужу нині, і так весь час життя мого й вовіки віків. Амінь.

Відійди, сатано, щезни й пропади сам із царством своїм звабним! Амінь!

Глава 2

БЛАГОЧЕСТИВОМУ ГОСУДАРЮ ВАСИЛЮ, КНЯЗЮ ОСТРОЗЬКОМУ, І ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТИЯНАМ МАЛОЇ РОСІЇ, ЯК ДУХОВНИМ ТАК І СВІТСЬКИМ ВІД НАЙВИЩОГО СТАНУ Й ДО НАЙНИЖЧОГО, ХАЙ ЗІЙДЕ НА ВАС БЛАГОДАТЬ, МИЛІСТЬ, МИР І РАДІСТЬ ДУХА СВЯТОГО У ВАШІ СЕРЦЯ ВІД ТРИПОСТАСНОГО БОЖЕСТВА ОТЦЯ, І СИНА, І СВЯТОГО ДУХА — СЕРДЕЧНО БАЖАЄ ІОАНН, ЧЕРНЕЦЬ ІЗ ВИШНІ ВІД СВЯТОЇ АФОНСЬКОЇ ГОРИ

Прогулявся я подумки замість проходки по книжці-відповіді від вас, православних, яку видано проти книги на собор, що був супроти вас у Берестію [9], тим-таки згаданим діеписцем [10], і побачив, з якого джерела чи студні почерпнуто думки його розуму; той ото вискочень, черпаючи, виригнув у повітря те марнослів'я, гадаючи зловити тими словами й безсилими домислами вас. Але чому ж не зміг обмотати тією сіттю вас, правовірних? Гадаю, тому, що та мережа його словес сплетена була не від сили і вправності божої премудрості, як Петрова, бо та швидко хапала придатних до вічного життя, а ця не змогла. І тому, бачу, це сталося, що ту сіть своїх помислів із гнилої соломи чи павутини він виткав, а не від розуму святого духу на уловлення вас, правовірних. Отож мусила швидко роздертися без пожитку. Коли ж похвалиться, що багатьох інших половив чи звабив — знаю, таки половив, але не для життя, а на вічну погибель придатних. Значить, ця студня (чи джерело) не та була, з якої треба черпати і з якої хоч мало п'ють, однак так сильно наповнюються, що мусять те джерело випустити (щоб інші спрагу втамували), аби створити ріки нові. А було те джерело мізерне й вельми убоге, від якого ті, що п'ють, не можуть погасити і своєї спраги, а тим більше не мають сили напоїти інших спраглих. Значить, сталося так, що ви спершу були зловлені Петровою істинного лову мережею слів духа святого, коли гнила сіть гнилих словес не мала сили до вас пристати. Значить, мусить іти сморід од тієї нечистої води, випущеної зі студні злого і звабного мудрування, і це

ваше чистої віри сумління скоро відчуло й почуло, як не зміг той, що дихав, уфундувати, чи заснувати, у ваших серцях гнізда своєму духові. Але що багато говорити! Дякую богові за твердість і сталість вашу, дякую за щирість і статечність, за щирість, кажу, яку до бога заховуєте, непорушну цноту дівоцтва віри своєї без будь-якого безчестя та огуди, що, зичу, дай боже, аби заховали до кінця.

По тій-таки книжці проходжуючись подумки, знайшов я глибоку яму, яка сягає найглибших пекельних місць; ту яму, яку духоглядці вічною прірвою називають; той рів знайшов, копач якого сам у нього й упадає, ту глибину знайшов, з якої той, хто в неї поринув, ніколи не зможе повернутися. Що ж це за такий рів, яма, глибина, прірва? То гордість, яка літає думкою високо, але насправді перебуває, коли випробувати, нижче від усього. Та гордість, у якій заховано таємницю цього віку; та гордість, що її творить високе серце — це про нього каже премудрий, що є перед господом нечисте; та гордість, котра йде од високого серця і нагло вивертається гвалтівним язиком наявно, як сказано господом — так лукавий зі свого сховку виносить лукавість; та гордість, котра від сердечного наповнення витискається в широкі нечисті вуста, а гвалтом і отруйно-язиким голосом ранить тих, що слухають. Але що багато говорити: в тім голосі я вбачав явного фарисея, про якого сказав збавитель: «Гей, не хвалися,— каже,— коли б ти був такий, як гадаєш,— та ж упасти можеш у той вищезгаданий рів». Хто-бо підноситься,— буде понижений, хто ж понижується, той піднесеться»[11]. Те пониження ніщо інше, як падіння в той рів, а те вивищення ніщо інше, тільки готування до того падіння. А чому? Тому, що сам себе підносить, а не бог. А понижений сам себе найменшим чинить, через це бог його й підносить. Таке вивищення буде, коли людина вважає себе саму ліпшою за інших, гіднішою, шляхетнішою й мудрішою і увіч виявляє те розуміння про себе вголос. Таке вивищення буде тоді, коли людина сама собі те привласнює, чого не в силі собі привласнити. А найдивніше, що знаходять оту яму, в якій панує гордісний голос. І той голос я почув, що його виригнув ассірійський розум, який сказав, що немає спасіння Ізраїлю від царя ассірійського Сенахеріма[12]. Такий же голос я почув, що не має спасіння Русі від невір'я папи римського.

Я бачив і посланця-оповісника, бачив єзуїта, ісусоогудника-блюзнителя. Але, о всевишній, почуй і всели той голос! О праведний, покажи свою правду! О сильний, покажи свою силу! О премудрий, зголоси свою премудрість! О багатий, покажи своє багатство! Чудом умісти милість свою у своїх, покажи, де живеш, спочиваєш і впокоюєшся: чи в тих, котрі самі по собі бути гадають, чи в тих, котрі перед тобою нітяться і останніми себе чинять? Ти ж, знаю, благий, отак відповідаєш: я неосяжний, і в долі невипробуваний, і непізнаний, через сина давно ознаймив, кого обираю. Обираю я смиренних, покірливих, мовчазних і тих, що відчувають трепет перед моїм словом. Нехай не хвалиться сильний силою своєю, багатий багатством своїм, премудрий премудрістю своєю. А тільки тим хва́льник хай хвалиться, що зміг мене пізнати через пригодження мені і творення того, що повелю, і чинив суд та правду на землі. Адже моє нерозумне мудріше від людини, а моє недуже міцніше од людини. Я хоч безумних світу вибрав, та сильних посоромлю, я хоч жебраків, людей неславного роду й таких, що нічого не розуміють, вибрав, та великих, багатих, славних і тих, що себе за великорозумних уважають, не тільки присоромлю, але й до грунту знесу і знищу. А це для того я вчиню, щоб нічим земним на землі не хвалилося переді мною ніяке тіло, тільки мною, і прославлю тих, котрі прославляють мене добрим життям та смиренням, а які ганьблять лихим життям та гордістю, тих до кінця і навіки знищу й осоромлю.

Прийдіте ж тепер, усі православні християни, щоб побачити того оповісника папського голосу! Адже час наспів, щоб його на середину витягти і плакати над ним, як по нагло здохлому, і вчинімо всі одноголосно (оскільки справжніми християнами зветеся і спасіння всіх любите) погреб тому трупові папського невір'я, і плачмо всі по ньому, бо ж погибеллю вічною помре і воліє у пекельних прірвах поховатися. Ось він — труп голосу папського невір'я та гордості, що нібито брама пекельна перемогла грецьку віру, а римську не перемогла й перемогти не може і то через те, що папа голова й намісник святого Петра. Ось він, труп посланця папського голосу,— лежить нагло здохлий. Зруште ж усі, милостивії, єство своє й оплачте його: вже-бо його в смиренні ніколи не побачите, вже-бо у благочестя і православ'я ніколи він повернутися не зможе, уже світла

благовір'я ніколи не побачить, уже радості отця, і сина, і святого духа ніколи не сподобиться, уже небесного спадку, православним уготованого, навіки він уже позбувся. Плачте, боголюбці, і стогніте, дивлячись на того трупа, і головами кивайте, виказуючи ревність сердечної любові і охайте по ньому, поминаючи: який красний був, коли здоров'я мав, а тепер як змінився, коли отрупів і бездушний став! Мовте подумки, поглядаючи: «Чи не ліпше було вірою живим бути, аніж невір'ям здохнути? Чи не ліпше було смиренням живим бути, аніж гордістю здохнути? Чи не ліпше було в єдності з нами бути і вічно жити, аніж, відлучившись од нас, нагло здохнути й загинути? Чи не ліпше було світло розуму завжди сущого, православній церкві дароване, бачити, аніж нині у тьмі поганських наук зачинитися й померти? Чи не ліпше було, в простоті серця хвалячи бога, разом із нами здоровим бути, аніж нині, відлучившись од нас, захворіти комедійським та машкарським набоженством [13] і померти?»

Затим, оплакавши голос того трупа, такі слова мовте: «Ох, ох, окаянний голосе! Чи не мовили тобі святі отці, щоб не відлучався од церкви, бо лев-диявол тих, що відлучилися геть, хватає. Чи не мовили тобі святі отці, щоб не відлучався од гурту, бо заблукаєш замість горнього Єрусалима у найнижче пекло? Чи не мовили тобі святії отці, щоб вище над усіх не заносився, бо, упавши, розіб'єшся? Чи не мовили тобі святі отці, щоб не їсти багато потрави поганських наук, бо розумом звабним отруїшся і будеш одлучений від святої трійці і здохнеш навіки? Адже явно бачимо, що, страждаючи нині, лежиш мертвий, голий, бридкий, убитий і повалений. До цього світ тебе довів! До цього гордість тебе довела! До цього тебе влада головна й начальна довела! До цього тебе слава світу цього довела. Отож те, що шукав, те і знайшов. Отож, чого тобі хотілося, теє тобі здійснилося».

По тому, поховавши й оплакавши того трупа, всі свідки видіння того гидкого голосу, зібравшись, чудуйтеся і поминайте його, як він діє тепер чи в давньоминулих часах, і, поклавши пам'ять його словес перед собою в реченні: «що брами пекельні грецьку віру перемогли, а віри папи римського не перемогли й перемогти не можуть», кажіть подумки, дивуючись тому: «О окаянний голосе! Звідкіля той дух ти почерпнув? Звідкіля ту силу ти взяв, щоб виригнути таке? Від якого вчителя те слово вивчив? Од якого митця і майстра того навчився і від

кого з наймудріших мудреців того голосу слово ти чув? Чи був ти у тому сховищі, де розміряється людське життя? Чи був ти у тій скарбниці, де вік основується й подається на службу й потребу людську? Чи був ти у тій скарбниці, де скарби вічного життя лежать для тих, хто бога любить? Чи був ти у тій скарбниці, де бог свою таємницю про своїх предвічно урядив? Чи був ти у тій скарбниці, де страждýщим лежить вічна слава честі-корони у цьому світі? Чи був ти у тій скарбниці, де Павло чув невимовні бесіди, яких не міг розповісти й уславити тим, що тілом обкладені й живуть та мудрують по-мирському? Від кого ти, окаянний голосе, чув, що віру грецьку пекельні ворота перемогли, а римську не перемогли?»

На те безбожний голос хоч і не захоче відповісти, а муситиме: «Як не чув того ні від кого, тільки від тілесного мудрування, а найбільше від гордого духу,— так і вважаю. А це тому, що над греками панує турчин, патріархи патріархат у турка купують, вони в неволі поганських рук, жодної вольності не мають, біду терплять, страждають, чистилище в цьому житті в тілі проходять, отож і кажу, що брами пекельні перемогли грецьку віру. А папську відтак тому не перемогли, вважаю, що папа від неволі вільний, влади ні в кого не купує, сам добровільно на папство вступає, нікому не поклоняється, ані покоряється, більше того, всі йому поклоняються і шанують, як голову й намісника святого Петра, також бід, страждань, нестатків, печалі й будь-якого утиску в цьому житті не терпить — з цього й бачу, що брами пекельні папську віру не перемогли. А за безпечальне життя учинив собі і своїм папа чистилище після смерті, хай чиститься й чистяться — має-бо таку владу, як голова й пан усього світу».

Обміркуйте отож православні християни, що мисленно зійшлися на цей погреб, ті вигуки оповісника папи римського отакими словами: «Чи в тому віра твоя, римлянине, що в світі цьому ти славний і великий? Чи в тому віра твоя, римлянине, що над усіма верх осягти хочеш? Чи в тому віра твоя, римлянине, що в житті цьому честі і влади шукаєш? Чи в тому віра твоя, римлянине, що всіх під собою за нижчих та безчесніших, за вбогих та найпростіших прагнеш ти мати? Чи не через те твоєї віри брами пекельні не перемогли? Чи ж така віра над гріхом і духами піднебесними лука-

вими [14], з якими маємо боротися (за Павлом), у світі цім царює? Чи ж не бачиш, римлянине, як нагло і гвалтовно тая віра вбита вже є? Чи ж не бачиш, крикуне папський, як брамами пекельними диявол, що володіє світом, того трупа твого невірства зачинив, замкнув і на погибель вічну запечатав, бо ти йому вклонився, спокусившись на показне багатство цього світу, чим і нашого владику спокушав, але був ним відкинутий? Чи не бачиш, римлянине, як ти спокусився і звабився? Чи не бачиш, як ти тую красну цяцьку від усього серця, мислі й душі полюбив і вхопив? Чи не бачиш, як тебе той мирський цар любов'ю влади світу цього нагодував, отлустив і отруїв, що й дихати від гордості не можеш — вже й бачу, як нагло ти до кінця вже здох!»

Отак той погреб невір'ю папи римського учинивши, утвердітеся, православні християни, стояти в православній вірі міцно і непорушно, і не бійтеся голосу оповісника римського папи, і не тривожтеся від крику й вигуків його, але обернітеся якнайшвидше на молитву до всещедрого бога. Наша істинна віра є та, яку брами пекельні не перемогли й перемогти не можуть. Наша істинна віра є та, яку блиск світу цього звабити не може. Наша істинна віра є та, яку страх бід і розмаїтих страждань та смертей устрашити не може. Наших-бо патріархів віра є істинна, вони спасіння своєї віри в цьому житті купують, за Павлом, спокутуючи; він каже використовувати час, бо дні лукаві. Нашої-бо віри брами пекельні не перемогли і перемогти не можуть. Нашої-бо віри подвигу в житті цьому вінці царства небесного приготовані, нашої-бо віри чистилище — од бід антихристового слуги, папи римського, та його угодників пливти й очищатися, щоб достойними бути після смерті вічно царювати із Христом. Латина ж буде з дияволом у геєні вогненній після смерті вічно очищатися. Не бійтеся отож, о православні, голосу оповісника папи римського, який говорить: «Хто вибавить Русь од зваби невір'я папи римського?» Віруйте кріпко й нерушно й будете єдині у вірі. Є той, хто нас вибавить, тільки до нього істиною від усього серця припадімо. Є той, хто славно звитяжить, котрий одним помахом 185 тисяч ассірійського війська побив [15]. Є в нас непереможна сила, непохитне божество, свята, єдиносуща, животворяща й нероздільна трійця, отець і син, і святий дух, бог у трьох іпостасях, у якого ми віруємо, якого сла-

вимо і якому поклоняємося благочесно, в нього-бо хрестимося. Він силу має вирвати нас із полону латинського і звільнити від зваби антихристової віри — йому слава вовіки віків, амінь. Йому ж вас і доручаю.

Глава 3

ХАЙ БУДЕ ВІДОМО ВАМ, ПРАВОВІРНИМ, ЯК ЧЕРЕЗ ЦЕ ПОПУЩЕНІ МИ В ТУ СПОКУСУ, ОСКІЛЬКИ ВСІ ПОСЕЛЬЦІ МАЛОЇ РУСІІ ПОЄРЕТИЧИЛИСЯ І ДАЛЕКО ВІДСТОРОНИЛИСЯ ВІД БОГА, ПРИПРЯГШИ ДО НЕВІР'Я І ЗЛЕ ЖИТТЯ, А ТОМУ ПОВЕРНІМОСЯ НАЗАД ДО БОГА, ХАЙ БОГ ДО НАС НАБЛИЗИТЬСЯ, ВІН-БО ЗАВЖДИ БЛИЗЬКО Є; ГРІХИ Ж НАШІ НАС ДАЛЕКО ВІДЛУЧАЮТЬ ОД НЬОГО. ОТОЖ ПОКАЙМОСЯ САМІ У СВОЇХ ГРІХАХ, КОЖЕН СУД СОБІ УЧИНИВШИ, ПО ТОМУ І БЛАГОЧЕСТЯ ПРАВОВІР'Я НАШОЇ ЦЕРКВИ ЯК ВИПРАВИТИ ПОРАДУ ВАМ ІСТИННУ І НЕБЛАЗЕННУ ДАЮ

Перш за все очистіть церкву від усіляких зваб та єретичних забобонів і без суєслів'я, у простоті серця бога хваліте; латинський сморід пісень із церкви виженіте, а богові, співаючи простою нашою руською піснею, дякуйте. При тому прихилітеся до нашої східної православної віри усім серцем, душею й помислом без усякого сумніву, а єретицтво й усяке невір'я від себе одкиньте. Поклоніння іконам щиро шануйте, а в домах, де перебуваєте, образ матері божої з її превічним дитям на стіні в кінці трапези вашої пригвоздіте. До церкви прийшовши, хрестом Христовим не соромтеся хреститися, бо нині християни Малої Русії поєретичіли, коли хреста Христового, слави своєї, на якому нам спасіння сподіялося, соромляться. І не тільки в церкві, але й до трапези сідаючи, хрестом себе знаменуйте, а коли б трапилися біля тебе латина чи єретики, не соромтеся перед тими прихильниками перелюбного життя цього, щоб не бути ганьбленими на всесвітньому позорищі *, адже таїнства нашої віри не може вмістити цілий світ, а всі інші віри є звабні. На трапезі без молитов (по-свинському) їсти не починайте, як оце нині оскотілі їсте. Після їжі знову подяку за церковним уставом промовляйте. До церкви на правило соборне ходіте і все чиніте за церковним уставом (нічого не прикладаючи від свого розуміння ані віднімаючи безсоромністю чи різномисельною думкою) і провадьте своє життя за нашим християнським законом, бо що святий дух уфундував устами, що вмістили його, поправок од

* *Позорище* — видовище, дійство.

гнилих земних помислів не потребує. Євангелія й Апостола в церкві на літургії простою мовою не вивертайте [16], а після літургії, щоб люди розуміли, тлумачте все і викладайте по-простому. Книги всі церковнії і устави друкуйте словенською мовою.

Оповім вам велику таємницю: диявол має таку заздрість до словенської мови, що ледве живий од гніву, радо б її вигубив дощенту і всю боротьбу свою на те подвигнув, щоб викликати до неї омерзіння, огиду та ненависть. А що дехто з наших ганить словенську мову і не любить її [17], то знай певно, що це вони творять дійством того майстра і риганням духу його. А то через те диявол підняв боротьбу супроти словенської мови, що вона є найплодоносніша з усіх мов і наймиліша богові, оскільки без поганських хитрощів та настанов, тобто без граматик, риторик, діалектик [18] та інших марнославних підступностей, які містять у собі диявола, а через просте, старанне читання без усіляких штудерств, що приводить до бога, творить простоту і смирення й підносить святий дух. «У злопідступну душу,— каже Премудрий,— не ввійде премудрість», адже нині латинська злопідступна душа, осліплена й насичена поганським марнославством і гордими догматами, страждає, бо ніяк не може вмістити божої премудрості й духовного розуму, смирення, простоти й беззлобності. Так само оберігайте, православні, од тієї трутизни дітей своїх, відтак знайте, істинно вам кажу: коли в когось дух любові прихилиться до цих поганських, марнотних, догідних світові цьому догматів, той запевне прогрішить у вірі й цілком одпаде від благочестя; ви ж нині увіч постраждали, коли спокусилися на латинську й мирську мудрість, отже, й благочестя втратили, у вірі знемощіли й похворіли, єресі породили й прогнівили того, в кого хрестилися. Чи не ліпше тобі вивчити Часословець, Псалтир, Октоїх [19], Апостол і Євангеліє з іншими церковними книгами й бути простим боговгодником і вічне життя дістати, аніж осягнути Арістотеля і Платона і, називаючись у цьому житті мудрим філософом, зійти в геєну? Розваж! Мені здається, що ліпше аза не знати, тільки б до Христа дотиснутись, який блаженну простоту любить і в ній собі обитель чинить і там упокоюється. Отож знайте, що словенська мова перед богом більшу честь має, ніж еллінська та латинська. І це не байки. Зараз я про те не маю місця давати широкі докази, оскільки мова

зайшла й далі точитиметься про очищення нашої православної церкви [20].

Священиками хай стають за правилами святих отців, а не з власної волі, заради плотської похоті, маєтків і панства приймають той сан. Кожного такого, хто сам наскакує, не приймайте, виганяйте й проклинайте і такого, хто присланий від короля без вашого обрання, адже ви не в папу хрестилися і не в королівську владу — ті ж бо дадуть вам вовків та лиходіїв, розбійників і антихристових таємників. Ліпше-бо вам без владик і без попів, поставлених од диявола, ходити до церкви і православ'я зберігати, аніж з владиками й попами, не від бога прикликаними, бути в церкві і з неї глумитися, а православ'я топтати. Не попи-бо нас спасуть, чи владики, чи митрополити, але православне таїнство віри нашої зі збереженням божих заповідей — оте нас має спасти! Отож ви пастиря собі такого вибирайте; спершу найменуйте кількох осіб, життям та розумом відомих, що вони благоговійні й правовірні, потому визначіть день та піст і учиніть всенощну, зібравшись до церкви,— молітесь богу, щоб дав і відкрив вам пастиря, тоді його через жеребок з-поміж отих названих і вибирайте. Бог же милостивий, моління вашого не відкине, вам пастиря дасть і з'явить; такого ви прийміть за пастиря, а тоді шукайте світську владу (тобто короля, хай він вибраного вами подасть), а коли він не схоче вам його подати і вас не послухає, побачите скоро, що дорешти оглухне й оніміє, адже його поставлено, щоб правим судом судив, а не сприяв звабам своєї віри. Тільки ви до бога з правдою звертайтеся, і все те вам бог чудотворно влаштує. Тих же проклятих владик аж ніяк не приймайте і молітесь, щоб були відігнані; а коли цього світська влада не хоче, узаконьте собі по всіх містах молитовний день і помолітеся богу. Тоді побачите цяцьку короля віри — папи римського, хто владарює над православними, дурною Руссю та греками, котрі в неволі перебувають. Очиститься од двоєженців і куплених церков [21]; монастирі, створені для благочестя, з фільварків перетворіть на спільне житло, оскільки нині прокляті владики починили собі фільварки із спільних монастирів і живлять у них мисливства, а не душі, що мають спасатись для вічного життя. Чернечого чину не лайте, але й самі богу моліться, щоб у тому чині життя своє скінчити, як давні ваші предки, котрі

ще були в непорушному благочесті і милість божу мали близько при собі. А нині ви, поріддя їхнє, коли перемудріли, то й бога відігнали, і благочестя стратили, і смієтеся з чернечого чину, і ганьбите його духом проклятого диявола. Чи не відаєте, бідолахи, що коли б не було справдешніх ченців і боговгодників серед вас, уже б ви давно, як Содома й Гоморра [22], горящою сіркою і вогнем у Лядській землі спопеліли. Та й навіщо ганьбиш скорбний слід до вічного життя, хіба ти щось добре твориш, стоячи на шляху просторім та погибельнім, хіба дивиться бог на твою багатослужну пиху, і на твою срібнопівмисну трапезу, і на твої пишностворені страви, і на твоє ласолюбне черево, і на твої ситі хорти та вижелі *, котрими ти тішишся і звеселяєшся. Повір мені, коли б вас іноки перед богом не заступали, уже б ви давно з усією своєю мирською утіхою щезли й погинули. Отож прошу тебе, любий мій брате, потерпи мене трохи: хочу про те з тобою побесідувати і тебе від тієї зваби звільнити, щоб уник ти гніву й божого суду за ті твої лайки й глузи.

Початок із такого чиню. Чому ти, римлянине, смієшся з духовного чернечого чину? Ти мені, гадаю, відповіси: «Через те сміюся, що каптур, чи страшило, на голові носить, звемо його клобук; і з того сміюся, що довге волосся носить і не підголився; і за те, що просте одіння носить, безформно пошите, ніби у міх убрався; і за те, що поясище має нікчемне шкіряне чи ремінне, черевичище таке, аж немає на що подивитися, а чоботища грубі, аж гидко дивитися на них; а до того він простий хлоп, не вміє і з чоловіком поговорити, коли його про щось запитаєш». Таке твоє поняття, мирянине, про іночий чин та убір.

Відповідь. Таємницю того іночого чину убору я тобі відкрию, тільки прошу тебе, пильно послухай.

Каптур отой, чи страшило, а по-нашому клобук, у якого хвіст висить ззаду, правильно називається страшилом. Чому? Бо він страшить і то з багатьох причин. По-перше, страшить він бісів. Через те, що Христовий хрест на рамено взяв, з миру визувся і печатку на голові поставив, що вже в мир не повернеться, отож і дає про те знати клобуком. І ніби якийсь голос, струшування того хвоста, так дияволові відповідає, кажучи: «Даремно тру-

* *Вижель* — мисливський пес.

дишся, бореш і зваблюєш мене, дияволе, щоб я повернувся до угодної тобі магерки *. Уже мене не побачиш, дияволе, що збиваю магерку чи на той чи на цей бік, шию вигнувши, як індійський кур **, щоб пиху свою показати в моїй голові (де образ божий сидить і панує) і на своє задоволення мою голову куди хочеш повертати й направляти».

Диявол, бачачи, що той клобучий хвіст одняв йому пожиток головної пихи, боїться й безчеститься від такого нікчемного, необичайного, негарного, нікому не милого, для мирських бридкого, на посоромлення мирської краси духовно вигаданого ношення строю того клобука. Боїться через те, щоб той клобук багатьох магероносців на вічне життя не половив і в мудрування небесне не втягнув; безчеститься тому, що чернець уже не думає, як би частіше купувати шапки на вибір, котра краща і на голові штудерніше сидить (щоб чужим очам приподобатися, косичку чи пірце припинають) і думку свою не вправляє, як би прикрасити себе чи свою голову на догоду людям, але мислить, як цей світ дорешти зненавидіти і добрими ділами приготуватися до майбутнього віку. Це перша причина, чому носиться той клобук.

Друга причина: він присоромлює красу й строкатість світоугодників і тих, що люблять красу, своєю бридкістю та нікчемністю.

Третя причина: він лає й безчестить світ; тим не люблять його світолюбні очі, що вигадано таку нештудерну ношу.

Четверта причина: явно сміється із шапок, з магерок червоних і чорних, ворсистих та гладких; тому що носять їх, аби людям приподобатись, а він приподоблюється єдиному богові. Отаке я звіщаю про клобук.

Ще про волосся. По-перше, тому інок допустив зарости голові, щоб бути бридким з першого погляду. По-друге, тому, щоб жіночу стать до себе в огиду й бридь привести, щоб немило було дивитися, адже то мирський звичай пильно придивлятися до облупленої голови того, хто підголює її, до причепуреного, милом вишаруваного й вимагльованого *** і блудити похітливою думкою, коли не самим тілом. А на брудного, кошлатого, невмитого і до кохання непричетного хоч і по-

* *Магерка* — угорська шапка.
** *Індійський кур* — індик.
*** *Вимагльований* — вигладжений.

гляне, однак від огиди некрасного образу помислом швидко відскочить і не согрішить.

Третя причина: тому оброслу голову носить, щоб різнитися від облупенця і образом, і одежею, і життям, він-бо з миру вийшов і до майбутнього віку думкою мандрує, а підголенець у мир іде і мир у собі мисельно розширяє та множить. Цей про бога й вічне життя поучається, а гологоловець людям приподобляється, через те ота гола голова від кошлатої, як небо від землі відстоїть думкою, достойністю, гідністю й щирістю перед богом. Ось яка причина, чому носить кошлате волосся.

А щодо одежі (мовляв, інок носить її безформну й пошиту, як міх) потім тобі відповідь дам, а спершу спитаю тебе про таїнство життя нашого в цьому світі.

Питання. Скажи мені, любий осуднику, задля чого ти народився і прийшов у цей світ: для того, щоб жити, чи щоб умерти? А коли ти, народившись, хочеш мертвим бути, а не вічно жити, то навіщо ти й народився? Чому тебе ота окаянна утроба й випустила, коли на смерть, а не на життя? Знаю, що на те не можеш відповісти, що таке смерть, а що таке життя. Але потерпи трохи, я тобі той вузлик короткими словами розв'яжу. Смерть є для тих рожденних, котрі світ оцей люблять і до нього думку свою прикували, котрі задля тіла живуть та мудрують, котрі труп свій боготворять і, наче ідола різними фарбами, так свій труп різними барвистими шатами прикрашають, одягаючи, змінюють і ненаситну любов до принади того шмаття прив'язують, до злотоглаву чи адамашку, шкарлату * чи інших сукон, ціною до них подібних, і на тій мані виснажили всю свою думку, а до бога і до майбутнього віку ніяк свій погляд звернути не можуть. І це тому, що воліють плавати помислом у цій смерті віку нашого, а через це смерть життя цього обертають на майбутню вічну смерть, тобто народжуються на смерть. На життя ж народитись — це коли, вийшовши з утроби у цей світ і дійшовши зрілого віку, думка вже має силу відрізнити зле од доброго. Тоді такий розсудить, як швидко вся краса світу цього від життя відходить, бо коли й не хоче людина її покинути, та мусить, бо із собою нічого не понесе. Отак уживати її тут і думку свою в ній поховати, значить безсмертя погубити

* *Злотоглав* — парча; *адамашок* — узориста шовкова тканина; *шкарлат* — яскраво-червона тканина.

і відпасти від життя й слави божої. Отак усе осмисливши й розсудивши в собі ту путь, візьме й відкине світ цей, а в ньому всю красу, різнобарв'я й принади і зненавидить славу, честь, а достойність цього світу обезчестить, обплює, потопче й висміє в помислах своїх і, ніби з якоїсь темниці, вирине на світло свободи, щоб бачити бога і на життя вічне навчатися й мислити. Тоді такий у саму свитку, на взірець мішка пошиту і безформну, одягнеться і з надією на живого бога вистрибне з тієї мирської ями на рівнину. Тоді думкою ні про що інше не турбуватиметься і не дбатиме, тільки про те, як би побачити славу свого господа, як йому вгодити — і буде з ним царювати вовіки. Такий на життя у світ цей народився, і тут у бозі життя проживає, і по смерті житиме вічно.

Тебе ж, осмішнику іночої безформної одежі, спитаю: що тобі дає красне і штудерне вбрання, коли темниця вічна тебе з ним покриє? Що тобі дає злотоглава делія *, коли пекло тебе з нею пожере? Що тобі дає алтембасовий кобеняк **, коли геєна тебе в надра свої із ним прийме?

Супроти того спитаю: чим пошкодить тобою осміяному мішком пошита і безформна одежа, коли присносущий побачить, коли царство небесне дістане, коли сподобиться радості отця, і сина, і святого духа? Чи не відаєш, осмішнику, як зображено оту мішком пошиту й безформну одежу на більших людях, народжених жінками. «Іоанн мав одежу собі,— вістить,— з верблюжого волосу» [23]. Адже бачиш, не каже: «Убраний, наче ідол, красно», але просто одягнений, як проповідник покаяння. А покаяння барв не потребує; тілу, котре кається, досить, аби йому голизну покрити. Отож, хто хоче покаятися — хоче одягти мішком пошиту одежу, а коли покаяння не має, то божого царства не побачить. Коли ж бо царі, Давид [24] та інші, свої голови попелом посипали, і у веретище вдягалися, і на голій землі розпростиралися, і постом нутрощі свої мертвили, і кості свої сушили, клякнучи перед богом, щоб дістати від нього милість, то що думаєш про себе ти, виголивши потилицю, повісивши поверх рогу на голові *** магерку,

---

* *Делія* — верхня одежа типу плаща, опанча.

** *Кобеняк* — верхня довга одежа з каптуром; *алтембас* — шовкова тканина із золотим пітканням.

*** *Ріг на голові* — пихата голова.

косичку чи пірце встромивши поверх магерки, підперезавши на собі делію і накокорічивши плече одне вище другого, ніби полетіти хочеш — чи не треба тобі покаяння? Повір мені, що більше від інших треба, оскільки мирське лихе життя всі природні межі та цноти гвалтує. Досить уже про безформну одежу сказано.

Ще про пояс хочу сповістити. Інок носить ремінний пояс для того, щоб убити й заморити під ременем тілесної шкіри пристрасті, похоті, і всіляке гріхолюбне прагнення, котрі там ховаються, придавлюючи шкіру шкірою, а пряжкою для того замикає черево, міцно стягнувши, щоб уміру наладнати ту утробну шкуту, чи ком'ягу *, бо коли її перегрузить, розум у сон та лінощі поринає й тоне, а коли вміру покласти тягар, тоді легко можна пливти, тобто молитися і читати без забави сну. А некраса́ пояса має ту ж таки силу, що й камилавка **. Про пояс досить уже.

Приступимо тепер до нечищених черевиків або чобіт. Їх для того інок носить такі, щоб тебе, мирянина, від себе відігнати й мирним бути. Бо коли б щось гарне на собі носив, ти б на нього миленько позирав, і говорити з ним прагнув би, і порожніми бесідами зачіпав, і чинив би тим перешкоду й забаву, відкидаючи думку від божої пам'яті. А коли бачиш, що в болоті черевики, а твої очі не звикли до такої неохайності, тоді тікаєш од нього, гидуючи тим неоздобним строєм, через що він радий, бо вільно може богові молитися. І ще тому нехороше взуття носить, бо так безпечніше; на змію, скорпіона і на всю ворожу силу наступить, і гаспиду та василиску [25] голову сокрушить. Бо коли б хороше взуття любив, то помислом би у мирі перебував, і тої сили наступити на змію і скорпіона і на всяку силу ворожу не дістав би, і зміг би перебувати з тобою, дворянином, в одній господі, щоб по-мирському мудрувати. А стій-но ти, кривоногий бачмажнику *** зі своєю кривоножною бачмагою: чи можеш нею так попрати силу ворожу, як той грубий черевичище? Гадаю, що тебе омилить та надія. А чому? Тому, що сила ворожа в середині, внизу п'яти твоєї бачмаги сидить, і вона той стрій вимислила і з тебе завжди явно сміється, коли ти ноги в бачмаги всунеш. А трапиться тобі перед паном

* *Шкута* — річкове судно; *ком'яга* — човен.
** *Камилавка* — головний убір духовної особи.
*** *Бачмага* — черевик.

стояти, тоді сила ворожа не попускає тобі рівно на ногах триматись, але перечіплює тебе, щоб ти переплітав ногами: чи ту, чи цю наперед виставляючи і на п'яту вивертаючи, а то сила ворожа повертає, куди хоче, твоїми ногами через те, що владу взяла над твоїми ногами, а сама під п'ятою сидить. Нечищене ж іноче черевичище не таке, бо коли стало на одному місці звечора перед богом на молитву, то стоїть, як камінь непорушний, аж доки день засвітить і бісів од тієї комірки, де молиться, далеко відганяє — ось яку силу має нехороше іноче обув'я.

Ще залишилось оповісти про те, що інок простий і не вміє вести мирської бесіди. Я визнаю тобі правду в тому, що сказав: не вміє інок говорити з дворянами, сміхотворцями, курціянами, шкуртами * та блазнями. Але чому? Тому, що він оті бесіди й марнослів'я заморив, убив і, ту пам'ять мирських справ забувши, поховав, а переселився від мирських хитромудростей у простоту, щоб бути думкою і пам'яттю із богом і до бога. Ти отож, дворянине чи мирянине, звідки знаєш, що він дурний і не знає нічого? Чи ж бо не відаєш, що твоя бесіда і вправність у багатослів'ї є перед богом глупством, за Павлом: «Цьогосвітня-бо мудрість у бога глупота». А ще: «Як кому з вас здається, що він мудрий в цім віці, нехай стане нерозумним, щоб бути премудрим»[26]. А ти чому, брате, висміюєш інока: чи тому, що він простий у хитростях, а ти мудрий у лукавстві? Чи ж бо не знаєш, де та мудрість узялася, котра учить насміху й наруги? Чи ж бо не відаєш, що це не ти наругу чиниш та смієшся з інока, але той, котрий уміцнив у тобі місце для своєї влади; той, котрий, опанувавши думку твою, сидить там, у тому начинні, владарює, наказує й повертає куди хоче твою волю і думку. Отой мирський цар через тебе сміється з інока, йому ти служиш життям своїм, догоджаєш і в усьому виконуєш його волю. Це той через тебе сміється з інока, котрий сміявся іудейським родом і наругу чинив над незлобивим простаком, іноковим паном Христом. А де ж ти таке в писанні знайшов чи від якого вчителя, котрий читає писання, чув, щоб велів сміятися й наругу чинити не лише над іноком, сином божим, але й над простим християнином, котрий ще ярма і хреста не взяв і слідом за богом не пішов;

---

* *Курціяни* — куртизани; *шкурта* — розпусниця.

і не тільки над християнином, але й над іновірцем, жидом і поганином? Чи не відаєш, що іноче життя для плачу й подвигу існує, а не для сміху й утіхи? «Всі-бо святі,— каже,— плачучи, із світу цього йдуть», а коли святі, плачучи, із світу цього йдуть, то чи тобі, грішнику, не подобає плакати за гріхи? Чи не бачиш, що тебе обікрав той злодій, котрий хитро рови риє і ями підкопує, щоб, усередину залізши, вкрасти скарб цноти й щирості? Чи не бачиш, як тебе розбив той розбійник, котрий у діброві ховається і на могилу часто вибігає, виглядаючи, щоб зброєю єресі-безбожності розбити якогось православного у вірі купця? Чи не бачиш, як тебе погриз отой вовк, котрий під оборою лежить, пильнуючи, щоб вихопити із загорожі надвір якусь вівцю з-посеред вірних і одностайних думкою, а коли її спіймає, то обід своїй єретичності із неї учинить? А про що інок не вміє бесідувати з тобою? Чи ти його запитуєш про напади диявола? Чи ти його запитуєш про боротьбу духа з тілом і безнастанний плин думки? Чи ти його запитуєш про внутрішню печаль, голод і спрагу? Чи ти його запитуєш про війну помислу з лукавими піднебесними духами? Чи ти його запитуєш про подвиг молитовний тіла й мислі? Чи ти його запитуєш про те, в чому вічне життя заховується? Чи не відаєш, що в тому житті, яким ти живеш, це тобі і вві сні не може приснитися? Чи ж бо не відаєш, що в тих численних мисах, півмисах, приставках *, чорних і сірих, червоних і білих юхах і в численних скляницях та келишках, у мускатних винах, малмазіях, алякантах, ревулах **, медах і пивах розмаїтих той смисл ще не має місця? Чи ж бо не відаєш, що тієї думки про вічне життя не може підняти й умістити розум, що плаває у статутах, конституціях, правах, практиках, сварах, хитрощах? Чи ж бо не відаєш, що тієї думки про вічне життя ніколи не сподобиться бачити розум, котрий блудить у сміхах, лайці, марнослів'ї, багатослів'ї, в кунштах ***, блазенствах, глумуваннях? Чи ж бо не відаєш, що того помислу про вічне життя немає у тих, хто з псами братство прийняв: з хортами, огарами, вижлями та іншими

---

* *Приставки* — соусники.

** *Малмазія* — мускатне вино; *алякант* — назва іспанського вина; *ревул* — назва вина.

*** *Кунштн* — мистецтва, ремесла.

кундусами *; хто пильнує їх і дбає про них, щоб їхні боки були повні, а хребти рівні та гладкі? Чи не відаєш, що того помислу про вічне життя не може вмістити той, хто на гордих бадавіях, валахах, дригантах, ступаках, єдиноходниках **, колисках, лектиках, брожках, каритах, котчіях *** труп свій переміщає. Чи не відаєш, що не може мислити про царство боже той, чия думка блудить у замках, містах, селах, полях, грунтах, межах, просторах? Чи ж бо не відаєш, що численним гологоловцям, трипірним і багатопірним магероносцям, шликам, ковпакам, кучмам, високоногим і низькоситим слугам, дворянам, воїнам, пістрявоквітним жовнірам та гайдукам — смертоносцям — сподіватися на боже царство не тільки годі мислити, але й мріяти?

Тут, знаю, злякаєшся і скажеш, як учні Христу, коли він їм сказав, що важко увійти багатим у царство небесне. Тоді відказали учні з жахом: «Коли воно так, як кажеш, господи, то хто може бути спасенний?» І знову спитали: «Чи всі влади й царі, ті, що були і ті, що хочуть бути, загинули й загинуть?» [27] На це тобі коротко відповім і той вузлик швидко розв'яжу. Істинно тобі кажу, що мало їх і спаслося, і спасеться, і їх усіх ми можемо перечислити, хто задля спасіння в тому житті виснажив богобійно свій вік і плоди християнства в собі показав, а інші всі по-поганському, по-тиранському, по-мучительському безчесно жили, загинули й залишили на вічну ганьбу та зневагу пам'ять лихих своїх справ, а благочестиві царі і в небесах, і на землі дотепер прославляються богохвальними вустами.

Що ж це таке плід влади і чим вона могла б спастися? Знай про це!

По-перше: смирення — розуміючи так про себе, що годі гордитися, адже має бути питаний і катований, коли б не владнав добре й достойно все йому довірене згідно з божою волею, як добрий і вірний шафар **** свого пана.

По-друге: приниження й упослідження — розуміючи

---

* Тут перелічені назви собак: *огар* — гончий пес; *кундус* — дворовий собака.

** Тут перелічені назви коней: *бадавія* — турецький кінь; *валах* — кастрований кінь; *дригант* — жеребець; *ступак* — кінь, що добре йде ступою; *єдиноходник* — кінь-іноходець.

*** Тут перелічені повози і карети: *колиска* — коляска; *лектики* — ноші; *брожки* — повіз; *котчії* — різновид карет.

**** *Шафар* — управитель.

так про себе: хоч і високо сидить і вище за всіх дивиться, але з низькими він однаково земля й порох і так само, або й гірше, у гробі від черви той труп постраждає.

По-третє: нехвальство — міркуючи так про себе, що немає чим хвалитися, коли довічно не пробуває і швидко міняється, а, зрештою, зникає й гине.

По-четверте: милість, щедрість, обичайність і добродійність — носячи подобу сонячного круга, всім своє нутро до любові відкривати і досвідчувати своїм оком загальні нестачі й потреби, освітлювати, дозирати і ті потреби задовольняти.

По-п'яте: благоговіння, тобто чесність, боязнь і сором утримувати й мати їх завжди у собі до бога та святих. Це значить молити, просити, припадати, славити, утішати, шанувати, величати і хвалити христоносців, бо взяли собі скорбну путь і в слід божий пішли. І це йому треба чинити для того, щоб були в нього поспішники до ласки божої, чого сам знайти не може через забаву владою та урядуванням, яке чинить у мирі.

Отаким обичаєм може спастися такий володар, король чи князь, приклавши до доброго життя суд і правду і то не з огляду на свою мирську добродійність, а на тих сіромах сподіваючись і маючи певну надію: котрі ходять з хвостами каптурними, в одежі мішком пошитій, з ремінним поясищем і які носять нечищені черевичища — саме вони схилять милість божу через молитви на прощення гріхів такому господарю чи князю, коли через необережність мирської забави, як людина, согрішить. Так ото чинили й перші благочестиві християнські царі (знаходимо про це в церковних історіях), ходили вони пішо в пустиню і там, у тих, хто в Христі любо жив, просили вдатися до бога із своєю покорою, щоб дав їм поміч і посприяв, причащалися там із ними сухим хлібом, ще й за звичаєм хвалили те пригощення та пошанування, кажучи: «Ніколи ще,— казали,— царська вельми вигадлива трапеза так мене не усолоджувала і не давала такого любовного наситку, як твій сухий хліб і те зіллячко, чесний отче!» — і отак, благословення взявши і прийнявши од них ласку, повертались у свої палати з миром і царство (за божим сприянням) мирно й добре уладновували, і спасіння діставали. А нині поміж ляхів руські князі всі поєретичилися і від істинної християнської віри відступилися, ще й на божий слід ганьбу наводять і нарікають, іночий чин лають, висміюють, лихо-

словлять, брешуть, наклепи зводять, судять, гудять, безчестять і доконечно ненавидять, а сподіваються ще й спастися, чинячи таку плодоносність.

Не сподівайтеся, не надійтеся на спасіння, коли до тих клобуків з любов'ю не повернетесь. Я вас упевняю і таємницю ту вам відкриваю: коли б не було поміж вас отих каптуроносців, уже б ви давно погинули, уже б цю владу давно втратили, уже б і той декрет, мовлений Христом до іудеїв («Ось вам дім залишається порожній для вас» [28]), видався б і щодо вас! Але ті клобучники вас перед богом заступають, отож милість божа терпить безбожність вашу, чекаючи, щоб навернулися ви до покаяння, тоді увійдете у перший чин благочестя. А коли б тих клобучників поміж вас не було і коли їх не буде,— затямте, міркуючи! — то щезнете ви, як слина, і в запустіння прийдете! А коли не віриш моєму слову, дивлячись наперед, озирнися позад себе, що сталося в недавно минулих часах, і віруй! Чи не запустів дім Слуцьких [29], коли в хитрого папу повірили, а від руської простоти відкинулися? Воістину запустів, і покоління благочестивого роду там уже немає!

Скажеш ти: «А інші?» І ще те слово мовиш через недомисел: «А чи не щастить латині, чи не шанцюється * вона в славі, в силі, в розширенні машкарного і комедійського богослужіння, розтягненого й примноженого чотирирогими ісусоогудниками?» Признаю я тобі, що так воно і є. Але потерпи, той хитрозв'язаний вузлик розв'яжу тобі радою божою. Не будь ласий: скоро побачивши цяцьку, запрагнути її, бо вона тебе зрадить, як Адама. Розсуди-бо спершу, чи на пожиток вона тобі, для життя, а чи на пакость і смерть? Щастить папі? Але чи не помре? Чи папа не вмирає з того щастя? Як гадаєш? Але відаю, і ти це знаєш, що й папа вмирає так само, як і той, котрий щастя не має, ще й гірше. А чому гірше? Тому, що за Давидом: «Зло безбожному смерть заподіє» [30]. А безбожний той, котрий мирського щастя наївся, від якого мусить розірватися й нагло здохнути. Ось чому зло люту смерть заподіє. А коли щасливий люто помирає, де ж його щастя? Чи з ним пішло, чи тут іншим на принаду залишилося? Знаємо всі, що тут у нас, живих, залишилося. А коли з ним не пішло оте окаянне щастя, то негоже його й тим іменем називати, а годи-

* *Шанцюватися* — укріплюватися, окопуватися; *шанці* — земляні укріплення, окопи.

лося б його називати душогубцем. А чому? Тому, що людей смертю лютою вбиває і у смерть вічну на муку відсилає. Як віддалося тому щасливому багатієві, котрий злидаря Лазаря, що лежав біля його воріт, не добачав?[31] Коли ж був од тих веселощів та тріумфу радощів мирських забраний, то відразу в пеклі опинився, а там відразу у вогонь кинений був і почав просити краплі води, щоб не палилося так його сите, ласолюбне, винолюбне, багатопитне нутро. Та не дістав води, бо щастя із собою зі світу не зміг потягти, а змушений був, радий-нерадий, залишити його у світі. Щастилося і Стефанові, польському королеві[32], але чи не вмер? Чи, може, з собою потягнув Польське королівство? Чи не видно усім, що тут усе цілим залишив, а сам у земляні надра запроваджений? Щаститься нині й латині, але чи не помруть? А коли помруть, то де їхнє щастя, де їхня слава, де їхня пам'ять? Чи не погине із шумом і погинула? І чим прославився Костянтин Острозький, котрий простоту християнську відкинув[33], а мирську хитрість папської віри, як принадну цяцьку, ухопив? Чи не щез скоро і не пропав? А чому плоду по собі не залишив? Тому, що християнство стратив. Потерпи, поки не помруть інші, потерпи, а не лася на початок того щастя. Чому терпить бог латину, таємниці тієї не знаєш, але русі не терпить і руських зрадників викорінює? Чому зваблюєшся на щастя, яке убиває? Лася на боже благословення, яке оживляє! Не кажу тобі, щоб не мав нічого житейського. Май, але від благословення божого, як Авраам[34], а не від брехні й підступності, а не від махлярства й прокурації *, як папісти. Тому боже благословення лежить на православних християнських домах, а щастя цього світу панує у звабних вірах цього світу, а хто з християнського роду прагне його, той із домом викорінюється. А чому? Тому, що від божого благословення відступає, віру в бога тратить і позбувається надії в бозі, на мирське ж щастя очі витріщає і, бачачи ту принадну цяцьку, ласиться й обома руками серця й помислу хапає оту трутизну; мов Адам, красний на позір і добрий на смак овоч того щастя з'їдає, а, наситившись, отруюється, нагло здихає і відпадає від ласки божої, як нині, так і навік. Чи не ліпше від божого благословення хоч і мало чого мати,

---

* *Прокурації* — судові справи.

але з богом завжди бути, аніж мирським щастям збагатитися і від бога тут, у світі, і по смерті вічно відлучитися? Благословенний Авраам під дубом жив, тоді як навколо існували щастя мирського повні царства, багаті на скарби, на війська і числом людності, із замками та золотом приоздобленими палацами. Але Авраам ліпший від усіх, щасливіший був, і своїм малим, од бога йому даним, багатший од усіх незліченних царських скарбів. А чому? Тому, що богу вгодив. Оті щастя царств, чи ті, що заживали їх, щезли, пропали, а він і нині у пам'яті живе. Чом же ласишся на папське щастя, а не ласишся на боже благословення? Хіба мало було багатих і славних, щастя мирського в країні Авсітідстей? Але людини не було, тільки Йов; але богові угодника божого не було, тільки він. Чом же ласишся на щастя, не від бога дане, а не ласишся на благословення боже, котре сходить від бога на достойних? Хіба мало було багатих і славних, щастя мирського в Ніневгії-місті, але Товіїв [35] не було, тільки один, але боговгодника не було, тільки він! Чому ж тебе страшать царства, слава і сила навколишніх, коли вони безбожні? Чому жахаєшся, коли бог з тобою? Чому тривожишся, коли з нами господь сил? Із нами бог, із східними! Тямте, народи, і ти, прегорда латино, і покоряйся, бо з нами бог! Хоч, може, гордістю й переважите, від трисущного божества будете переможені, бо з нами бог; а коли якусь раду радите, розорить її господь, бо з нами бог; а коли яке слово мовите, не буде пробувати у вас, бо із нами бог!

Отож повертаюся до тебе, хулителю іночого чину, і чудуюся тому твоєму незносному осідланню тим тяжким і тягареносним сідлом глупства. Чому ти смієшся з інока, що він не вміє з тобою говорити і трактувати, крутячи й вивертаючи безпожиточний той язик, як пусте млинове коло? А що ти знаєш здорове, ану скажи! А що за пожиток іноку від твоєї бесіди? А від кого ти навчився добре бесідувати? Чи ж бо є у сатани правда? Чи ж бо є у Веліара [36] смирення? Чи ж бо є у князя тьми світло? Чи ж бо є у диявола скруха й убозтво? Чи ж бо не знаєш, що ті у світі володарюють? Чи ж бо не знаєш, що тії мирських учать? Чи ж бо не знаєш, що ті упремудрюють дворян? Чи ж бо не знаєш, що інок від тих вирвався? Чи ж бо не знаєш, що інок від тих утік? Чи ж бо не знаєш, що інок перед тими бігає? Чи ж бо не знаєш, що ті інока завжди женуть? Чом же ти, любий

брате, лаєш інока, що з тобою не вміє бесідувати? Чи гадаєш, що ти чогось пожиточного в замтузі * навчився? Чи гадаєш, що ти щось цнотливе від курви чув? Чи гадаєш, що ти чогось богобійного у шинкарки навчився? Чи гадаєш, що ти чогось розсудного від дудки, і скрипки, і флюярника розібрав? Чи гадаєш, що ти від трубача, сурмача, пищальника, шамайника **, органіста, регаліста ***, інструменталіста і бубоніста щось чув про дух і духовні речі? Чи гадаєш, що ти від собачих пастирів, мисливців чи водовозів, візників чи скачомудреців ****, кухарів чи пекарів, котрі штудерні пироги печуть, чогось навчився в богослов'ї? Чому ж лаєш, брате дворянине, інока, що не вміє з тобою говорити? І який маєш скарб розуму ти, щоб інок з тобою говорив? А що за пожиток інокові говорити чи бесідувати з тобою? А чого ж інок від тебе навчиться? Ти ж бо інока послухати не хочеш! Коли тобі інок про свій каптур чи страшило-клобук почне говорити, прагнучи з християнської братньої любові тебе в той клобук одягти, щоб і ти син божий був і слід Христовий узяв, і біси страшив, і в світі од світу був огуджений і вінець нетлінний хотів би взяти у царстві небеснім; ти, таке від інока почувши, як від змія біжиш. Що ж хочеш, щоб інок з тобою говорив, чи, може, хочеш почути якісь премудрості від інока? А він каже тільки про те, чим і як спастися, щоб князя тьми віку цього уникнути і ввійти в спокійне і затишне Христове пристанище. То чого ж тобі, милий брате, хочеться від інока? Що ліпше тобі на світі схоче подарувати інок, як бесіду про той каптур і хвостате страшило, яке і боже царство віднаходить? Не огуджуй отож, милий брате, інока, щоб і сам не зазнав наруги вовіки й обличчя інокового пана не уздрів, а як огудник і сміхотворець не ввійшов у геєну! Чи ж дивно, що інок не вміє говорити з тобою, коли ти інокової бесіди не приймаєш, і, як пес скажений, од свого спасіння та пожитку біжиш? Та й що ти можеш інокові сказати, не маючи нічого такого в скарбі свого серця, чим міг би стати інокові корисний, а своїми розмовами його б ти до кінця отруїв. Уже-бо інок очистив своє душеносне начиння від смороду твоєї світської

---

* *Замтуз* — дім розпусти.

** *Шамайник* — той, що грає на дуді, сопілці.

*** *Регаліст* — те ж саме, що й органіст.

**** *Скачомудреці* — ті, що майстерно скачуть на конях.

премудрості, твій розум, котрий ти носиш, виблював, вивернув, виплюнув, і ту посудину душевну слізьми помив, постом випалив, молитвою, печалями, бідами, трудом і подвигом випік, і виполірував, і посіяв нове чисте насіння богослов'я. Чи не через те, брате милий, лаєш інока? Чи не через те дурним звеш і висміюєш інока? Чи ж бо не бачиш, як од того проклятого хулителя оганьблений ти? Чи ж бо не бачиш, як від того сміхотворця висміяний ти? Чи ж бо не відаєш, що, хоч би не вмів інок з тобою говорити, його невміле мовчання більше, аніж твоя вивчена філософія? Чи ж бо не бачиш, що той стоїть на шляху вічного життя, а ти стоїш на мирській погибельній путі? Чи ж бо не бачиш, що той є херувим і серафим [37], на ньому-бо почиває вишній цар, а на тобі ще почиває мирський князь, любов світу цього й утіха його? Як же ти не жахнешся, висміювачу іноків, Христа, адже Христос у ньому сидить? А коли начиння висміюєш, то й скарб, що в ньому лежить, безчестиш, тобто самого Христа,— якої ж бо честі будеш достойний за ту твою зухвалість і розпутний звичай? Повір мені, коли того ганьблення, сміху й огуди не облишиш і не учиниш за те покаяння, після смерті опинишся в одній обителі й домі не з християнами, а з содомлянами! Не ганьби, бо поганьблений будеш! Не смійся, бо осміяний будеш! Не безчесть, бо збезчещений будеш!

Кажеш ти оце, що лихе життя мають іноки: по корчмах ходять і упиваються, по госпóдах обіди влаштовують, з мирськими собі в приятельство заходять, гроші, окрім того, збирають і на лихву дають. О, коли гроші збирають і на лихву дають, та й коли б на лихву не давали, а при собі ховали, і купу до купи в'язали б, гріш до гроша, щоб помножити їх, складали, то таких окремих із спільножителів, іноків-грошолюбців не достойно справжніми іноками називати, бо лжа критиметься у тому імені. Ти його одним звеш, а він не сам, а з дияволом-грошовласником, от і буде огуда на іноче ім'я. Однак можеш сміливо його назвати таким ім'ям: юда, раб, підлесник, друг і зрадник, образом у апостолах, а ділом у зрадниках, образом у тих, що спасаються, а ділом у тих, що пропадають, образом в учнях, а ділом серед пропащих. «Продам-бо,— каже,— Христа і куплю маєток!» Таке саме каже й грошолюбний інок. «Відкинуся,— каже,— від обітниці свого постригу і зберу гроші».

А про обіди й напої скажу таке. Коли інок не чинить того грошолюбного гріха і не ховає нічого у спряті своїм, а трапиться йому від того черева й того горла побореним бути, не чудуйся з того нітрохи; і я в те вірю, що таке у вашій землі трапляється іноку, що часом і в корчмі переночує. Не все-бо пшениця іде на посів, але знайдеш таку ниву, на якій більше куколю уродить, аніж пшениці. Так само й межи іноків: мало їх є таких, котрі успішно звитяжать над черевом. Тому не дивуйся, бо їхнє життя є подвигом і боротьбою, яких ти не знаєш, бо ще на війну не вибрався, ще ти домонтар, ще ти кровоїд, м'ясоїд, волоїд, худобоїд, звіроїд, свиноїд, куроїд, гускоїд, птахоїд, ситоїд, ласоїд, маслоїд, пирогоїд; ще ти периноспал, м'якоспал, подушкоспал, ще ти тілоугодник, ще ти тілолюбитель, ще ти кровопрагнитель; ще ти перцьолюбець, шафранолюбець, імбиролюбець, гвоздиколюбець, тминолюбець, цукролюбець та іншої бридні гірко- і солодко-любець. Ще ти конфетолюбець, ще ти черевобісник, ще ти гортанобішеник, ще ти гортанограч, ще ти гортаномудрець, ще ти дитина, ще ти маля, ще ти молокопивця — як же ти хочеш розсудити біду войовника, того, що б'ється й бореться, коли сидиш удома біля материної цицьки?

Чи не бачиш, що каже Павло корінфянам: «Я вас молоком годував,— каже,— а не твердою їжею»[38]. А чому? Тому, каже, що не могли іще стравити і нині ще не можете, бо злий, дитинний розум маєте. Той-бо зветься папіст, той оце нині з євангелія виліз, євангеліст, той он недавно вихрещений, той он суботник[39]. Чи не плотські ви є? Чи ж вам допоможе сивина і гарна борода, коли маєте дитинногральний розум? А Павло не так радить, мовлячи: «Браття, не будьте дітьми своїм розумом,— будьте в лихому дітьми, а в розумі досконалими будьте!»[40]

Чи не такого дитячого мудрування прагнеш, бувший русине, колись благочестивий християнин і цнотливець Малої Русії, кажу, ти, що з ляхами живеш і нині одитинів і розділився, відступивши від Христа, на Кифу, Павла і Аполлоса[41], розділився нині на папіста, євангеліста, новохрещенця і суботника. Чи не бачите, що подитиніли ви і не тільки подитиніли, але сміло мовлю, що й побісіли, оскільки у звабу заблудили. Чи не бачиш ти, що в православній вірі немає інших вигаданих, марнославних нововинайдених титулів і назвиськ усього

Сходу і сторін кругу мирського собору, тільки одне ім'я, дане апостолами в Антіохії [42] — «християнин». Не звуться всі народи, хрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа, іншим іменем, почавши від східних сторін і не доходячи до західних, де православні з папістами мішаються, як у Венеції, Кріті та в інших націях, а на півдні і півночі кожен народ відмінний своїм виголосом названої мови, тобто греки, арапи, сіверяни, серби, болгари, слов'яни, арабанаші, мултяни, богданці [43], москва і наша русь — тільки «християнин». А чому не звуться патріаршник, царегородець, а чи єрусалимець, а чи александрієць, а чи антіохієць, де головні столи наших патріархів місце мають? А чому не звуться тим іменем? Тому, що Павло очистив ту звабу, кажучи (як і корінфянам сказав або каже): «Чи ж Христос поділився? Чи ж Павло був розп'ятий за вас, чи Петро, або Аполлос» [44]. Подібно й до цього: чи ж бо в патріархи ми хрещені, чи в ім'я червоз'їдного чоловіка, який підлягає тлінню і смороду, як нині латина, здерши хвалу з бога, її на папу вкладає, кажучи: папської віри, римської віри — правокрадці диявольські! — євангельської віри, новохрещенської віри, суботницької віри. «Чи не відаєте,— каже Павло,— що ми недостойні той титул собі накладати». А то чому? «Тому, що ми тільки слуги й привідці до тієї мети, тобто віри, а самі ми, і Петро, й інші ніщо, тільки плату відповідно до своєї праці й старання кожен прийме». І отак бачивши й зрозумівши постанову апостольську, наші патріархи не сміють своїх овечок, що йдуть за ними, до свого імені й до свого титулу притягати й підтягати, але ще їх од тієї зваби (як апостол корінфян) остерігають і, себе смиряючи, про себе вівцям своїм повідають, кажучи, що «ми,— мовляв,— ніщо, ми тільки привідці ваші, хрещених, щоб збавити вас і приймемо собі заплату, згідно із своєю пильністю і старанням нашим про вас, овець наших. А коли б ми прогрішили в чомусь і не утрималися, як годиться нашому стану, і узаконене нам оганьбили й не виконали, то ми гірше, ніж ви, простаки, будемо осуджені і в геєну вкинені».

Чи ж бачиш, дитино руська, котра в колисці розкоші колисаєшся, що ти не знаєш, як інок із черевом б'ється, товчеться, мучиться й бореться, а ти його ганьбиш і наклепи чиниш, коли раз п'яним побачив. А тієї війни, яку він удома веде, не знаєш? А тієї боротьби, достатками

всілякими обставлений, не відаєш? Чи чув про це коли-небудь, в тій колисці розкішній колисаючись, від мами чи від тата чи знову-таки від попа про те, мовлене Павлом, слово: «Тіло,— каже,— бажає противного духові, а дух противного тілу і супротивні вони один одному, щоб ви чинили не те, що ви хочете» [45]. Як же ти хочеш пізнати те і зрозуміти, коли ти увесь — тіло, коли ти увесь — кров, а тіло і кров, за Павлом, царства божого не дістануть! Чи ж бо не бачиш, дитино руська, яка гойдається в колисці розкоші, що не знаєш тієї черевної війни інока, якого ганьбиш і лаєш, а сам завжди валяєшся в пелюхах смороду ненаситності? Не дивуйся ж, дитино руська, побачивши п'яного інока, оскільки він у боротьбі перебуває і походи чинить. І часто трапляється так, як у двох борців, котрі борються: чи той, чи другий нагору вискакує, а того під себе підгинає, чи той зісподу вискочить і верхнього на спід перевертає. Так і наше тіло — од землі земля — земного собі тяжару й корму прагне, дух же шукає, як би витягтися з того м'яса нагору, але його той гній і ласощі тілесні зв'язали і не пускають — це примушує ще більше того прагнути. Диявол тілу пособляє і супроти душі бореться, і багатократно борець, котрий розігрався від тілесних похотей з помічником дияволом, вибігає на погибель душевну із віри і впадає в турське обрізання. А це чинить: одне — для м'ясочеревоохітного, а друге — для красної туркині: хай він на м'яких постелях спить і безпечальне життя проживає! Невже через таких відступників Христовий слід і шлях вічного життя знищиться й загине? Аж ніяк! Нерозважно так це розуміти: шлях-бо Христовий цілий стоїть, а ті відступають на погибель через свою похіть і несталість, вік цей дочасний возлюбивши. Отим і ви у своїй землі нещодавно постраждали. Ті єпископи ваші із ситими тельбухами, з чималим числом скриньок та шкатул, наповнених червоними,— як гадаєш: чи на покуту, убозтво, хрестоношення і відкинення світу й похотей його відійшли до папи? Вір мені, та й сам дивися, що не для того. Для чого ж? Щоб догнати той голос багатого, котрий сам до себе говорить — тому вони це собі й урадили. Як це? А так: «Розорімо житниці благочестивої віри! Наші скриньки і шкатули наповнені — сотворімо ж більші скриниська, поклонившись папі. Знаємо-бо, як тільки ми відступимо від своєї віри, той князь мирський, папа, наші скриниська наповнить, той наше не-

наситне прагнення заспокоїть, той наші похоті, що безнастанно киплять, заспокоїть і погамує. Тоді будемо вольність мати жити за своєю волею. Тоді будемо чинити, що схочемо, коли за нами ніхто не наглядатиме. Тепер у нас та дурна Русь чистого життя шукає, тепер у нас цноту, чесність і добре сумління прагне бачити, чого ми не маємо, і тому завжди через них осоромлюємося. То як учинимо? Побіжімо до папи римського. І з того сорому викрутимося, і на Русь (хай поклониться папі) біду навалимо, і своє бажання виконаємо, і скажемо душі нашій: «Душе, маєш ти багато блага, якого вистачить на многі літа, їж, пий, веселися, нікого не бійся, скачи і грай!» Добре оце урадили, добре винайшли! А коли вас те добро зрадить, а коли вас у тому постановленні вашому щось супротивне зустріне, а коли вам оту раду той голос («Нерозумні, ночі цієї ось душу твою зажадають од тебе, і кому позостанеться те, що ти наготовив») посіче? Так-бо, каже, кожному буде, хто багатіє в світ, а не в бога. Невже ж через тих відпалих єпископів наша християнська віра збідніла чи порушилася? Невже дістала якийсь ущербок у слідах спасенної дороги? Аж ніякого! Бо ті, що од віри відійшли, в яму безвір'я впали і від себе смерть нашукали собі, а наша віра чиста, ціла й здорова стоїть. Отож і ти не гризися через те, що побачив ченця п'яного. Аби тільки з віри до папи не біг! Бо доки той хвіст на голові носить, може покаятися.

А що ж ти, брате милий, знаєш? Ти ж бо його бачив, як їсть він і п'є, і осудив, а він, пішовши з корчми у свою келію, той смачний кус і кухоль оплакавши й віджалувавши, прийняв од бога прощення. Як же ти смієш попереду судді суд на божого раба чинити? Не суди ж, брате, і не судитимуть тебе, а оберни на себе самого свого помислу очі.

Як вдасися по справедливість до бога з того корчмарства, яке ти в пеклі черева свого носиш і яке горлом глитаєш, куштуючи найсмачніше пиво, мед чи вино; а яке тобі не любе, те простішим черевам, візницьким, мисливським, наказуєш давати і своєї колоди, що стримить в очах сумління, не хочеш бачити, а на порошину в брата, щоб побачити, широко очі продер. Чи не бачиш, що страждаєш, а хвороби своєї відчути не можеш! Тóму неборакові в місяць раз випаде напитися й то не перебираючи, а що знайде, гірке або квасне пиво а чи мед,

те і хлебче, аби тільки міг наситити й утішити ту поганку-утробу, а наситившись, терпить, у келію влізши, доки йому друге таке свято випадково трапиться. А в тебе як середа — різдво череву, а як п'ятниця — великдень, святкування жидівського весілля, не згадую вже про інші дозволені дні [46]. Отож перш за все себе бачити не хочеш, а на бідолаху вивернув огудного язика. А коли б і так було, що побачив у корчмі інока, який п'є, бісами зманеного? Однак день чи два прогайнувавши, біжить у келію на покуту й плач, і за лихі два дні кладе сорок днів добрих, постить, голодує і страждає, за гріховну провину покутою платить і мстить собі. А ти завжди в корчмі живеш і сам ти є шинкарем: корчми запродуєш, людські сумління обпоюєш, через скупість корчемного торгу з жидівськими Афраїмами [47] людське черево оцінюєш, а проте поганство це бачити не хочеш і замружив очі, щоб не бачити суду собі. Чи ж не бачиш, у якій содомській пивниці сидиш? Уже руки й ноги відпив і дорешти обезумів, а того, однак, не бачиш, що за твоїм черевом волочаться бочки з пивами, барила з медами, барилка з винами, шкатули із фляшами, наповненими вином, малмазією і гіркодорогою горілкою. А проте того свого корчмарства бачити не хочеш, зате на бідолаху зуби нагострив! А що бачиш у собі вищого від інших людей чи що більше від інших умістити в собі гадаєш? Чи не земля ти від землі, як і той убогий та голий сіромаха? Чи в тобі не той самий дух, що оживлює трупа, як і в убогого? Чи голова в тебе не на тому самому місці стоїть, що і в убогого? А очі, слух, смак, ніздрі, руки, ноги чи не так само розміщені, як і в убогого? А губа, зуби, язик, горло чи не в тих-таки місцях стримлять, що і в убогого? А серце, черево, печінка, селезінка, кишки, прохід у тебе не там, де вони в убогого? Чи смерть не вхопить тебе так само, як убогого? Чи в землянії надра не поволочуть тебе так само, як і убогого? Чи не судитимуть тебе за життя віку цього так само, як і вбогого? Чому ж про себе так велемудрствуєш? Чому заносишся? Чому похваляєшся? Чому, як порхавка, надимаєшся? Чи не тому, що нині над тим гноєм тіла пануєш? О, гірке твоє панство! О, окаянна твоя розкіш! О, бідна ж твоя веселість! Умри лишень і побачиш пожиток того панування, уздриш несвітиму темницю і кромішню пітьму, уздриш черву невсипущу, уздриш пекло з глибокою прірвою,

уздриш ріку вогненну і конечну геєну із скрежетом зубним, які уготовані твоєму панству, коли їх тут, у тілі, покаянням та покорою з добрим життям од себе не відженеш і від того не звільнишся, навпаки, чинячи християнські вчинки і живучи в цьому віці доброчесним життям. Не лай же, бідашний пане, іночий чин, сином царства небесного заклинаю, не лай! Бо далеко хлоп від шляхтича відстоїть. А хто ж є хлоп та невольник? Тільки той, котрий цьому світові, як мужик, як хлоп, як пійманець, як невільник служить, котрого образ і подобу ви, панове, носите тому, що ви є невольники і хлопи світу цього, і йому в службі вік свій аж до смерті погубляєте і самі з ним гинете. А хто шляхтич? Той, котрий з неволі мирської до бога вийде і вищою волею од духа святого народиться, за Іоанном. «А всім,— рече,— що його прийняли, їм владу дало [слово] дітьми божими стати, тим, що вірять у ймення його, що не з крові, ані з пожадливості тіла, ані з пожадливості мужа, але народились від бога» [48]. Чи бачиш ти шляхетство віри нашої? Хто від бога родиться, той і шляхтич. А ви супротивно перевернули всі письма в тій безбожній землі і, родячись од крові й похоті, од смороду, пошляхетніли й запишалися і божих рабів осуджуєте! Молю отож вас, відкиньтеся від того звичаю, і покаяння за зле прожитий час учиніть, а бог світу хай вам посприяє і поможе. Амінь.

Про іночий чин мовилося досить, тепер, кінчаючи, скажу про очищення церкви. Святкові ярмарки, які ви звете соборами, очистіть, як у Жидичині і в Горах Святого Спаса [49], оскільки бридко богу, що диявол замість честі і хвали йому під божим титулом чинить собі розпусту і п'янство з купецькими торгами, адже сказано: «Дім мій — дім молитви, а ви з нього зробили печеру розбійників» [50]. Такий твій празник, не християнський, а диявольський. Коляди з міст та з сіл ученням виженіть, не хоче-бо Христос, щоб при його різдві диявольські коляди мали місце, але хай їх у свою прірву занесе. «Щедрий вечір» з міст і сіл у болота заженіть, нехай із дияволом сидить, а не ганьбить християн. Волочільне [51] по великодні з міст та сіл виволікши, утопіте: не хоче-бо Христос мати при своєму славному воскресінні того сміху й наруги диявольської. На Георгія-мученика перестаньте чинити диявольський празник, виходячи на поле і віддаючи танцями та скоками офіру

сатані [52], гнівається-бо на вашу землю Георгій-мученик, що немає православного християнина, котрий міг би ту диявольську наругу очистити й вигнати. Пироги і яйця надгробні в Острозі чи де б то не було [53], скасуйте, щоб у християнстві того поганського квасу не було. Купала на Хрестителя утопіте і огненне скакання відкиньте, гнівається-бо Хреститель на землю вашу, що в день пам'яті його попускаєте дияволу глумитися вами з вас же самих. Петро й Павло молять вас, коли хочете від них ласку мати: поламайте і попаліть колиски та шибениці в їхній день [54], як це чиниться на Волині та Поділлі і де б цей звичай не був, бридко-бо їм з небес на землю дивитися, на те диявольське видовище, на яке збираються християнські люди. Та й від інших зваб, які тільки є, очиститься, а це писання всім у вуха внесіте. Не бійтеся через те ляха, але бійтеся ляхового творця, котрий і лядські, і наші всі душі тримає в своїй руці, і доки його воля, доти нам дихати, жити і діяти, що хочемо ми і зволяємо, на добро чи зло, він це попускає; а потім, звершивши таїнство життя нашого, зла чи добра, від життя цього забирає і переносить на майбутнє позорище і ставить перед судом. І той-бо страх ляхів на вас попущено за ваше безвір'я, щоб пізнали, чи християни ви, чи єретики.

Отож ознаймую вам: коли послухаєте в тому не мене, але бога, пошле вам бог мир і літа добрі та вільготні, пошле вам бог з неба на ваше духовне й тілесне задоволення якусь утіху. А коли не послухаєте, чистий я од крові вашої! Відайте отож, відаючи, що погинете і дочасно, й вічно. Від чого вас, Христе-царю, порятуй і приведи на покаяння. Амінь.

Глава 4

ТОБІ, КОТРИЙ МЕШКАЄ В ЗЕМЛІ, ЩО ЗВЕТЬСЯ ПОЛЬСЬКА, ВСЯКОГО ВІКУ, СТАНУ І ВЛАДИ НАРОДУ РУСЬКОМУ, ЛИТОВСЬКОМУ І ЛЯДСЬКОМУ, ЩО В РОЗДІЛЕНИХ СЕКТАХ ТА ВІРАХ УСІЛЯКИХ ПЕРЕБУВАЄ, ХАЙ ДОСЯГНЕ ДО СЛУХУ ОЦЕЙ ГОЛОС

Звіщаю вам, що земля, по якій ходите вашими ногами, і в ній ви у життя, народившись, пущені і нині живете, плаче, стогне і волає на вас перед господом богом, просячи сотворителя, щоб послав смертного серпа погибельної кари, як це було в давнину на содомлян, і всесвітнього потопу, котрий міг би вас вигубити й викоренити, щоб не оскверняли більше її антихристовим безбожним

невір'ям і поганським нечистим і несправедливим життям, воліючи ліпше порожньо в чистоті стояти, аніж через вашу безбожність спустошеною від хвали всесильного бога, сотворителя і творця небес і землі, бути.

Де-бо нині в Лядській землі віра, де надія, де любов, де правда і справедливість суду, де покора, де євангельські заповіді, де апостольська проповідь, де закони святих, де збереження заповідей, де непорочне священство, де хрестоносне життя іноче, де просте благоговійне і благочестиве християнство? Чи не перетворилося все в більше за всіх народів нечистих нечистіше життя та безвір'я? І як дерзаєте безсоромно називати себе християнським іменем, коли сили того імені не бережете і не хочете вчитися на ділі осягнути й зберегти суть того імені? О, окаянна утробо, котра таких синів породила на вічну погибель і випустила на знаду цього звабного світу!

Тепер-бо в Лядській землі всі священики, як у давнину колись Елзавелині (а не бога небесного) жерці [55], офірують черевом, а не духом. Пани починилися над своїми підлеглими підданцями вищими від бога і від творця, який пошанував усіх однаково, давши свій образ, через суд безбожний вознеслися і у своїх антихристового закону правах оцінили вищою ціною безсловесних істот над люд божий, відданий їм дочасно під владу. Замість євангельської проповіді, апостольської науки, закону святих, установлення цноти й доброчесності християнського сумління тепер мають владу у дворах Христа-бога поганські учителі, Арістотелі та Платони, й інші подібні їм машкарники й комедійники. Замість смирення, простоти й убогості панують гордість, хитрість, махлярство і лиходійство. Замість суду й правди панують брехня, кривда, облудність, суперечки, наклепи, лицемірство, облесність, насильство антихристове. Замість віри, й надії, і любові панують безвір'я, відчай, ненависть, заздрість і мерзота. А замість доброчесного життя конечна розпуста, плюгавство й нечистота гидка панує.

Покайтесь отож, усі жителі тієї землі! Покайтеся, щоб нагло від скорого божого гніву не загинули подвійною смертю: і вічною, й дочасною. Коли ж того не хочете, тоді я кажу до вас, стада православного, християнського роду: якщо будете готові відлучитися від того погибельного антихристового й содомського роду, то ви воістину

є новий Ізраїль, а не з поганцями погани. Де ж бо в поганих такий нечистий плід, як оце бачимо нині в Лядській землі? Стокрот чесніші перед богом у суді при сякій-такій правді нехрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа турки, зваблені від диявольського слуги та неправедного пророка Махомета, аніж хрещені ляхи, котрі євангельську науку супротивно борють, своїм лихим життям та гордістю антихристового духа топчуть, пожерши її.

Отож, відаючи про те, ви, православні християни, не печальтесь! Господь-бо з нами, і я повсякчас з вами. Майте віру й надію в живого бога — міцну й нерушну! На панів же ваших руського роду, на синів людських, не надійтеся! У них-бо немає спасіння! Всі-бо вони від живого бога та віри в нього відступилися, а прихилилися до зваби єретицької, до любові марнославного духа, життєлюбства і лиходійства. Їх же не вподобає господь, як сказано: «Коли захитається він, то душа моя його не вподобає» [56]. Отож хай відступить од неправди всякий, хто називає ім'я господнє! Будьте повсякчас готові на прийняття Ісуса, котрий нині у вашій землі не має де голови прихилити. Духи-бо нечистії піднебесні скрізь по єствах так званих християн гніздяться й царюють: звабили, перемудрували і од бога відкрали з лівої руки і з правої єресі людське єство і за собою потягли. Оскільки тепер немає анітрохи хвали богові з Лядської землі, то християнство до решти зникне і загине. Всі-бо женуться за теперішнім віком, щоб його благами задовольнитися й насититися. Вже й пам'ять ту знищили, щоб мислити й шукати в цьому житті майбутньої вічної насолоди, і нечутливі стали до такого життя, ніби камінь. Але де поміж вас перебуває справжній священик, доброчесний інок і мирського життя православний християнин, який живить своє життя від праці своєї, побожно живучи, а не від поганського лиходійства, і прагне, жадає бачити правду? Дасть вам бог за бажанням вашим! Не печальтесь, але потерпіте трохи. Прийде той, що має прийти, і не забариться!

Хай прокляті будуть владики, архімандрити й ігумени, котрі монастирі привели в запустіння і починили собі із святих місць фільварки, а самі зі слугами та приятелями у них перебувають тільки тілесно і по-скотському; на святих місцях лежачи, гроші збирають, із тих прибутків, що подані для Христових богомольців, дівкам своїм віна

готують, синів одягають, жінок прикрашають, слуг множать, барвисті одежі справляють, приятелів збагачують, карети купують, заводять ситих і стрійно одягнених візників,— заживають розкіш поганську! А в монастирі не побачиш молитовних рік та потоків, які безнастанно течуть до небесного кола від іночого чину за церковним законом, і замість всенощної, пісні та молитви й духовного торжества пси виють, гавкають і радіють. Де нині можеш побачити й почути в Лядській землі в церкві правило за уставом святих, тобто вечірню, повечірницю, опівночницю, завтредню, першу годину, третю годину, шосту годину, дев'яту годину *, денне і нічне книжне повчання закону? Чи не перетворилось усе в поганське безвір'я, а слід християнського життя зник і загинув? Безбожні владики, замість правила і книжного читання, замість денного й нічного поучення в господні закони, вправляються (і погубляють цілий свій вік) над статутами й у брехні, а замість богослов'я й дотримання справжнього життя навчаються зваб, хитрості людської, неправди, лихослів'я і судового диявольського суєслів'я та догодження.

О земле запустіла й заросла терням безвір'я та безбожності! О образ божий, за його подобою створений, як погребаєш себе від слави нетлінного та вічного життя небесного в цьому житті швидкоплинному! О чоловіче окаянний, як, честі своєї позбувшись, волів ти приєднатись і пристосуватись до незмисленності безсловесного скоту? О так званий християнине, як ти осмородив таким світолюбством помазання хрещення в божество божеством духу! О сину віри в небесного бога, як ти міг перейменуватися через плоди діл своїх диявольським сином! О царське свячення, язику святий, людей оновлення, як перетворився ти в поганське та єретичне безвір'я!

До тебе, земле Лядська, з плачем голосом Ісаїним мовлю: «Як стало розпусницею вірне місто: було повне воно правосуддя, справедливість у нім пробувала, тепер же — розбійники! Срібло твоє стало жужелицею, твоє питво водою розпущене» [57]. Який є образ лядського священства? Священики-бо твої змішують істинне слово боже з неправдою, з підхлібством, уласкавленням, лицемір'ям, улесливістю і пригодженням людині, розпускаючи вино істини водою лицемірства й улесливості, з улагодженням слуху, а не з бодінням та вбиванням гріха,

* Тут визначено години церковної служби на всеношну.

котрий криється в серці, через викриття істиною. Князі твої божому закону не покоряються, обітниці даючи татям *, люблячи мзду, гонячись за хабарями, сиротам не сприяючи і на суд удовиць не зважаючи! Чи не про таке говорить владика господь Саваоф: «О горе сильним і начальним у Лядській землі! Не припиниться-бо ярість моя на супротивність їхню і суд на лукавства їхні! Я спротив свій над ними учиню, і наведу руку мою на них, і розпалю бідами та випробуванням у чистоту. А тих, хто покаятися не хоче і від тих лихих звичаїв відійти, я до решти погублю і пам'ять імені їхнього навіки знищу і відніму всіх беззаконних від тебе, і всіх гордих смирю. І буде їхня міць, як згрібна солома, і діла їхні, як вогненні іскри. І спаляться беззаконники та грішники вкупі, і не пригаситься той вогонь».

О країно грішна, люди лютії, повні гріхів, плем'я лихеє, синове беззаконнії! Залишили господа і розгнівили святий Ізраїль, поверніться назад! Чому далі вражаєтесь, прикладаючи беззаконня до беззаконня? Від голови і до ніг оструплили ви! Від начальних, від священиків і до простих онечистилися ви! Засмерділи ви од гною світолюбства! Образ божий огноїли ви! Немає цілого місця від гріховної недуги — все струп, все рана, все пухлина, все гнилизна, все вогонь пекельний, все хворість, все гріх, все неправда, все лукавство, все хитрість, все ошуканство, все підступ, все лжа, все мана, все тінь, все пара, все дим, все суєта, все марнота, все привиддя — а сущого нічого нема! Ніде плястра прикласти, щоб зцілити якусь частину. Все смертоносний гріх, усе смердить пеклом, адом і вічною геєною!

Покайтеся отож, бога ради, покайтеся, доки на покаяння маєте ще час: після смерті того учинити не зможете. Чому такі нечутливі стали, одебеліли й окам'яніли серцем та помислом? Хіба не вірите, що помрете? Хоч краде вам диявол ту пам'ять і осліплює вас світолюбством, а ви прийдіте з пам'яттю тих, що народили вас і предків ваших! Де поділися і в який бік відійшли? Чи не померли? Хіба і вам не належить відійти туди і так само померти? А коли і ви мусите, хоч і не хочете, так само, як і батьки ваші, померти, готуйтеся ж до того, щоб відійти в майбутній вік! Готуйте діла, готуйте чисте життя, готуйте догодження богу! Отож, коли звелить

* *Тать* — злодій.

вам владика відійти від цього життя, майте все те готове з собою. Хай буде той скарб при вас на смертній постелі, щоб побачили ви те своє зібране, коли душа розлучитися захоче із окаянним тяжарем тіла, й утіштеся! Нехай буде той ваш скарб вам послом до надр Авраамових! Хай готує спокій і місце відпочинку, місце прохолодне, місце тихе, місце затишне, звідки відійде всяка болість, печаль і зітхання і де освітить вас світло троїчного божества; де життя безконечне, радість невимовна, веселощі неосяжні; де лики святих, лики патріархів, лики тих, що віддавен богу вгодили, лики пророків, лики апостолів, лики мучеників, преподобних, праведних, тих, що сяяли в пості, молитві і подвигу; де пустельне виховання, чесне годування й оживотворіння дійством та благодаттю святого духа; будьте їхніми наслідувальниками в подвизі, наслідниками долі й жеребу їхнього — дістати це сподоби вас, Христе-царю, якому приноситься від усього живого честь і поклоніння з отцем і святим духом нині, завжди і вовіки віків. Амінь.

Іоанн, інок з Вишні, від святої Афонської гори, прочув з Лядської землі, тобто з Малої Русії, як напали на вас злоєресі. Для того послав отця нашого Саву, проігумена від святого Павла. А ви ж бо, Христові християни, прийміть його з радістю і сотворіть милостиню — для того молимо вашої милості.

Глава 5

ВЕЛЬМОЖНИМ ЇХНІМ МИЛОСТЯМ ПАНАМ АРЦИБІСКУПУ МИХАЙЛУ І БІСКУПАМ ПОТІЮ, КИРИЛУ, ЛЕОНТІЮ, ДИОНИСІЮ ТА ГРИГОРКУ[58]. ІОАНН, ЧЕРНЕЦЬ З ВИШНІ, ВІД СВЯТОЇ АФОНСЬКОЇ ГОРИ СЕРДЕЧНО ВАМ ЗИЧИТЬ, ЩОБ БУЛА ПОСЛАНА ВАМ З НЕБА ПАМ'ЯТЬ ПОКАЯННЯ, СТРАХ ГЕЄНИ Й МАЙБУТНЬОГО СУДУ ВІД ВСЕВИДЯЧОГО ОКА ТРОЇЧНОГО БОЖЕСТВА, ОТЦЯ, І СИНА, І СВЯТОГО ДУХА

Звідомляю вашим милостям, що до мене дійшло вашого подвигу (труду, ревності і старання) писання, назване «Оборона згоди з латинським костьолом та вірою, що Риму служить», грубо збите від руського народу вами, старателями й будівничими тієї згаданої згоди. Побачивши те, вельми почудувався я не простим, малим подивом, але великим здивуванням та жахом, розмірковуючи сам собі в затворі, в темниці безмовності сидячи: як це воно і звідкіля б ваші милості могли досягти такої ласки, дару, блаженства і святості? Те я частково знаю, що ви таких почестей і благодаті з високості ніколи не

шукали, ані просили, і сліду скорбного Христового не топтали, і мандрівок до горнього Єрусалима через заняття розумною молитвою не творили, а отак знагла, без жодної заслуги перед богом смієте собі привласнювати оту гідність, шляхетність і достойність дару (так, начебто це запевне йде від небесного одкровення) і, єднаючи ту згоду, таїнство віри змішуєте і споюєте з безвір'ям. Коли ви звикли дотримувати і заживати звичаю влади панської, царської чи королівської, то дигнітарство * і начальство нікому даремно не дають і титул не вивишають, а лише за заслуги, честь, поки того угодник добре не заслужить. Це ми маємо розуміти так само і щодо небесних дарів, які йдуть од божества: вони також даються не без заслуг і законного порядку. Подивувавшись із того достатньо, щоб і на бога огудної думки не піднести і, вам по простоті своїй правду мовлячи, не согрішити, пішов я шукати євангельського сліду, що приводить до пізнання явного, яким такі справи, таємниці вічного життя відкриваються, як саме подано їх од бога і як вони мають відправлятися. А коли б інакше, а не в той спосіб хтось хотів би хвалитися досягненням того дару і вірою управляти, такого божественне Євангеліє називає слугою антихристовим і його таємним помічником. А який він є, отой слід, що до цілі того дару приводить (пильно прошу, послухайте!), хочу показати вам не викрутами прокурацької фантазії, а самими вустами Христа, бога нашого, які промовляють зі святого Євангелія! Це чиню не задля похвали виграшу в диспуті (як мирська мудрість звикла визначати), але для мого спасіння й вашого, про яке, знає бог, я турбуюся так само, як і про своє.

Відомість ту відкриваю вам короткими словами. Тим, котрі хочуть досягти того дару і йдуть від миру вслід за богом, началом є п'ять таких ступнів.

Перший: віра, хрещена в ім'я отця, і сина, і святого духа.

Другий: при вірі виконувати узаконені заповіді, проголошені від господа, коли послав після воскресіння учнів на проповідь, кажучи: «Тож ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа» [59], і більше того, учачи їх зберігати все, що «я вам об'явив» [60].

---

* *Дигнітарство* — сан, сановитість.

Третій: хрест Христовий на рам'я взяти і душею своєю в світі цім відректися, як казав господь: «Коли хоче хто йти вслід за мною — хай зречеться самого себе і хай візьме свого хреста та й іде вслід за мною» [61], і більше того: «Хто ж ненавидить душу свою на цім світі — збереже її у вічне життя» [62].

Четвертий: дім, село, маєтки, родацтво і мирських друзів відкинути, як казав господь: «І кожен, хто за ймення моє кине дім, чи братів, чи сестер або батька, чи матір, чи діти, чи землі — той багатократно одержить і успадкує вічне життя» [63]. І більше того: «Хто більш, як мене, любить батька чи матір, той мене недостойний» [64].

П'ятий: конечна убогість, як казав господь: «Коли хочеш бути досконалим, піди, продай добра свої та й убогим роздай — і матимеш скарб ти на небі. По тому приходь та йди вслід за мною» [65].

В тому конечному зубожінні учні, йдучи за Христом, ще не могли осягти таїнства віри і зрозуміти Христові притчі, через це приходять і питають господа. «Чому,— кажуть,— у притчах розмовляєш з народом такою мовою, в якій ми осягнути сокровенного розуму не можемо?» [66] Відповідаючи їм, Ісус сказав: «Вам-бо дано відати таємниці царства небесного, тобто тим, що оголили думку свою від мирських справ і пішли вслід за мною, а мирським я говорю ще притчами і непрямою мовою, тобто прикритою повістьми. А чому це? А тому, що не вмістять духовного розуму та й не тільки мирські не вмістять, але й ви, о учні, котрі пішли за мною вслід, воліли понести конечну убогість і доходите, простуючи за мною вслід, до страстей моїх, а таїнства віри вмістити не можете. Багато маю,— каже,— говорити вам, але тепер того не можете носити; коли ж прийде утішитель, його я вам хочу послати від отця, той вам відкриє повне знання моїх справ» [67]. Отже, після воскресіння відкриється їм уміння розуміти писання закону, пророків та псалмів, які вістять про нього, а поки що таїнства віри вмістити не можуть. Отже, ще й більше каже їм: «А ви позостаньтеся в місті *, аж доки зодягнетеся силою з висоти» [68]. І вже сам на небеса відходить, а духа святого в урочий час посилає до апостолів. Прийнявши духа святого, всі відають уже все, і безпечно пропові-

* У місті Єрусалимі.

дують таїнство віри, і управляють, приводячи з невір'я до віри, людським спасінням.

Пастирі й учителі вселенської нашої православної віри, святі отці, цей слід відчувши, тим самим способом увійшли в священичий стан і узаконили, як іншим у нього входити,— про це Дионисій Ареопагіт[69] достатньо пише, даючи знати, що не досить тільки виконати ті п'ять ступенів, які після бога вийшли і які я вище перечислив. Той, що з неба від духа святого не посвячений, не може бути істинним, законним священиком і достатнім знавцем таїнства віри. А коли того таїнства вмістити не може, як же такий сміє важитися управляти вірою? Явно є, що таке зухвальство богопротивне, що воно овоч, воля і діло антихристового плоду. Так само порядок Дионисій Ареопагіт описав. Після того п'ятого ступеня, тобто конечного убозтва, тому, хто хоче священство осягнути й зрозуміти таїнство віри, не можна інакше,— каже,— як тільки спершу належить йому очиститись; очистившись же, просвітитися; просвітившись же, установитися — про що читай Дионисія Ареопагіта «Про священоначалля» і побачиш, що мовлю правду.

На тому ставши, спитав би я вас, котрі згоду віри зв'язуєте, що воно таке — ступінь установлення, про який казав Дионисій? Але знаю, що не тільки не можете відповісти мені про те, як установлюється ступінь, але не відаю, чи хоч би ви прочитали коли самі голі слова, сказані Дионисієм у його книзі. Спитав би вас, що воно є — просвіта, але знаю, що й нявкнути мені у відповідь не зможете. Спитав би вас: що воно є — труд очищення, але знаю, що вам те й не снилося. Як же ви можете знати явні, втілені, як годиться, в образі, ступені наближення до небесного бога? І не тільки ви не знаєте, але й ваші папи та ісусоогудники, що їх звуть єзуїти, про те ані писнути, щоб з'ясувати, не можуть. А чому? Тому, що ті поганські догмати (Арістотелів, Платонів та інших), супротивні Ісусовій простоті, Петровій вірі, Іоанновій чистоті, Якововій беззлобності та нелукавості інших апостолів, не тільки не можуть умістити, але й зрозуміти. І не тільки про порядки міри, що приводять до благодаті духа святого, не зможете мені відповісти, коли вас запитаю, але й соромитися будете, коли я спитаю, чи виконуєте ви ті п'ять тілесно узаконених ступенів. Однак я вас запитаю, хоч ви на мене за

правду жаль матимете,— прагну я ліпше богу і правді його в тому догодити, аніж вашій смертній ласці.

Покажіть, отже, мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас отой перший ступінь сам собою виконав і чи перебуває у вірі, заснованій на непорушному фундаменті, з виконаними заповідями? Чи не ваші милості лихими справами розорили спершу віру? Чи не ваші милості розпустили в собі джерело похотей через прагнення здирства грошового і мирського достатку і насититися ніяк не можете, а ще більшим голодом та спрагою похворіли, прагнучи світських достатків? Покажіть же мені о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в мирському житті, виконав оті шість заповідей, узаконених Христом: тобто чи голодних нагодував, чи спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей не тільки потоптали в мирському чині, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогодування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите, пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева, самі і з гістьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні і спраглі, а бідні піддані у своїй неволі річної потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті, їжу собі уймають, боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить.

Чи котрийсь із вас завів у дім страннього, прихистив, задовольнив, ноги по-авраамському мандрівній людині помив? Чи не ваші милості, котрі самі нібито в духовному чині, странніх огуджуєте, ганьбите, обмовляєте, ненавидите, лихословите, оббріхуєте? А що з'явилося з тих вуст, котрі в'яжуть сморідну згоду,— вони таким духом огуджували, кажучи: «А що вони, оті патріархи чи грецькі владики? Жебраки, волоцюги, облудники!»[70] Ось бачите, як ви розумієте гостинність для странніх.

Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте: з обори коні, воли, вівці у бідних підданих забираєте; податки грошові, податки поту й труду

від них витягуєте; із них з живого лупите, оголюєте, мучите, морите, гоните до ком'яг та шкут, не зважаючи на час: взимку і влітку, в негоду, а самі, як ідоли, на одному місці сидите або, коли й трапиться перенести на інше місце того ідолотворного трупа, безскорбно переносите його на колисках, так наче ви вдома сидите. А бідні піддані і день і ніч на вас трудяться й мучаться, ви ж бо, їхню кров, силу, працю і старання висмоктавши і починивши голими в оборі та коморі, ваших вирванців, що ступають перед вами, фалюндишами, утрфинами і каразіями * одягаєте, щоб красним виглядом тих слуг око наситити, а ті бідні піддані простої доброї серм'яжки не мають, щоб покрити голизну. Ви з їхнього поту мішки повно напихаєте грішми золотими, талярами, півталярами, ортами, четвертаками, потрійними ** суми докладаєте, шукаєте в шкатулах місця, де б котрій особі з тих згаданих грошей гідно було б спочивати, а тії бідолахи шеляга, за що солі купити, не мають.

Чи було, що ви хворим послужили? Чи не ваші милості самі чините хворих із здорових: б'єте, мучите і забиваєте? Пошкреби тільки свою лису голівку, ксьондзе біскупе луцький [71], скільки ти за свого священства живих мертвими до бога послав, одних січеною, других водотопною, третіх вогнепальною смертю вигнав із цього життя? Я думаю, що пам'ятаєш, ваша милість, усіх тих, якщо захочеш покаянну правду на сповіді виригнути? Згадай-но Пилипа, маляра багатогрошового! Куди ті рум'яні золоті після його невільної смерті подівалися, в чиєму нині сидять ув'язненні?

Чи ж було, що ви в'язнів у темницях навідували? Чи не ваші милості в темниці за правду зачиняєте і даєте терпіти біди християнським людям? Чи не ваші милості й Никифора [72] добре навідали і в темницю зачинити його подбали, щоб безпечно при неправді панувати і не мати з його вуст викриття за своє відступництво зі своїм папою? Але знайте і таке: коли навіть людський язик замовкне, та глядач згори бачить тих, що внизу,— уздрите ви все своє теперішнє тоді, коли, виконавши таїнство цього життя, відійдете в країну майбутнього віку. Тоді все те вам відкриється, чого нині не можете

---

* *Фалюндиші, утрфини* — сорти сукна; *каразія* (кармазин) — сукно червоного кольору.

** *Орт* — четверта частина таляра; *четвертак, потрійник* — четверта і третя частина таляра.

обмацати й побачити через окрадення сліпоти світу цього і його слави.

Але тепер не маю місця, щоб цим бавити час, хочу лишень, ідучи шляхом повісті, вивершити й наявно показати річ щодо ступенів євангельських, як ви самі від себе відкинули їх і потоптали.

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас світу відрікся, хрест Христовий узяв на рамено і душу свою в цьому житті зненавидів? Чи не ваші милості в собі нині виявляєте велику помпу й таїнство свавільного життя віку цього, більші достатки в так званому духовному, ніж у мирському чині, вхопили, до слави й багатства дорвалися, чого в мирському чині не мали — товщаєте, годуєте, харчуєте, насичуєте черево розкішними наїдками, улещуєте горлянку смачнішими кусами, усолоджуєте, смакуєте, мажете, собі пригоджаєте і в усьому виконуєте похітливу волю?

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас покинув дім, села, маєтки, майно, родичів і мирське життя заради господа? Чи не ваші милості для того й до біскупства докопалися, щоб знайти у божій церкві більше маєтків, майна, грошових скарбів та прибутків, слуг лічбою подвійною і потрійною, ніж мали їх спершу, славою віку цього коронуєтеся, плаваєте, як у маслі, в безпечальних та розкішних достатках, дочок обвіновуєте багатим біскупським віном, робите зятів пишногордими панами і забагатіли церковним, сирітським, убогих і тих, що сліду Христового тримаються, добром своїх підлеглих; титули тим зятям найславніші у світі цьому подавали: від войських на підкоморих, від підкоморих на суддів, від суддів на каштелянів, від каштелянів на старост, від старост на воєвод перевертаєте!

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас виконав той кінцевий ступінь Петрового слова: «От усе ми покинули та й пішли за тобою слідом, що ж нам буде за це?» [73] — те він сказав, почувши від учителя, що нелегко багатим увійти у царство небесне. А чи не ваші милості більше тепер маєте, ніж мали спершу, і стали багатшими й пишнішими, аніж спершу були? А коли неправду кажу, відвалімо той надгробний камінь і уздрімо увіч все життя ваше попереднє в мирському стані, а нині в так званому духовному: хто ким на початку був і що мав, а ким є тепер і що має.

Почну ж від славніших у мирі. Спершу його милість

каштелян Патей, хоч і досяг каштелянського титулу, але тільки чотирьох слуг за собою волочив, а в одежі барви, які тільки міг, уживав, а тепер, коли став біскупом, то має слуг більше десяти, а барви має ціною дорожчі й пишніші. Так само і його милість архібіскуп, коли був простим Рогозиною, не знаю, чи міг утримати в себе на службі й двох слуг, а нині їх у нього більше десяти, а барвами однаковий з першим. Так само й Кирило, коли простим попом був, тільки дячка за собою волочив, котрому платив пирогами з храмового свята, а тепер, коли біскупом став, доганяє і слугами, й барвами перших. Так само й холмський[74], коли жив у Луцьку, Саксоном і Майдебурським правом годував своє черево[75], а нині, коли біскупом став, напевне, надбав собі й слуг. Так само й Григорко, коли дворянином Рогозиним був, то й хлопчика не мав, а нині й той тепер, коли біскупом став, у череві ширший, горлом ласолюбніший, у помислах заноситься, в достатку багатший, а слугами задоволеніший. А пінського[76] в попередньому житті я не знав, але за теперішнім увіч видно, що й він, як інші, бо так само бачу: він не в слід Христа, а в слід світу цього мандрує, як і всі вищеперечислені.

Отож запитаю вас при цьому на докінчення тих п'яти ступенів. Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, як це ви удостоїлися управляти вірою, коли плоди віри самі від себе розорили, а саму віру обезчестили й наругу над нею вчинили? Чи не бачите, нікчемні мудреці, того, що сказав Христос: «Так ото й кожен із вас, який не зречеться усього, що має, не може бути учнем моїм»[77]. А коли не може бути його учнем, як же він може пізнати таїнство віри? А коли таїнство віри пізнати не може, як же цією вірою управляти сміє? Чи не бачите ви, котрі згоду в'яжете, віру вас самих, адже у воскресіння мертвих не віруєте! Чи ж не бачите вашу сміливість, адже у прірву впали! Чи не бачите вашу сліпоту, адже в погибель світолюбства погрузли! Чи не бачите вашу премудрість, адже у звабах цього віку потонули! Чи не бачите ваш подвиг, труд, ревність і старання, адже за благами теперішнього віку гонитеся, а майбутнього пам'ять, тепло, страх та боязнь погубили!

Але, о возлюбленії, віруйте, віруйте, адже буде суд і страшний суд, і такий страшний, як і нині, коли б вам сердечні очі відкрилися, і жахнувшись од видіння страшного судді, тікали б ви голі, як мати вас народила, од

тих біскупств, від титулу того й санів тих, котрі здобули ви собі в Римі, й усе те за шматину чи віхоть не оцініться. Але що ж, коли вмістити світ, і його любов, і його державця вам не попустить? Отож я вас із повинності своєї християнської застерігаю, нагадую, молю, прошу і в ноги вам кланяюся: тікайте в Сігор із Содоми, щоб сірка й вогонь геєнський у тім невір'ї вас не спостигли, біжіть на покаяння, доки час віку вашого вам триває — по смерті-бо покаяння не знайдете! Коли ж не можете показати велике покаяння подвигу, принаймні дух свій у православній вірі спустіть і вже не від усіх частин бога відпадете.

Правду-бо вам кажу, правду, коли не покаєтеся і справдешнім помислом, серцем і душею не повернетесь у православ'я, то будете в геєнському вічному вогні разом з вашими папами клекотіти й кипіти, від якого вас хай би порятував син бога живого, який прийшов у світ спасти грішників. Амінь.

О возлюбленії! Коли б то виділи ви і відали того диявола, розумного борителя, котрому підпали під царство, знаю, що ви не дбали б про честь папину й королівську і, жодного любодійного роду в цьому віці не соромлячись, відразу б повернулися, як добрі й мужні воїни, до благочестя. Це ж бо є хороброго війна: впасти у спокусу, укріпитися і стати на своєму місці. Але не бачите і не відаєте, який є той диявол і як він уловлює, зваблює, перехитряє і зводить із рятівного шляху! Чому ви, знаючи про це, соромитеся повернутись у своє достоїнство благочестивої віри? Чи не більший буде сором на вселенському позорищі перед тисячами тисяч ангелів, архангелів, начал, влад, престолів, господств, сил, херувимів та серафимів, так само і єства людського — патріархів, пророків, апостолів, мучеників, преподобних, праведних і всіх, хто належно богові вгодив, перед котрими всіма все наше сподіяне і таємне відкриється і чинитиметься сором вічного безчестя? Тамтого сорому нам треба боятися, і нині покаятися, щоб не бути за безпліддя нашого нинішнього життя поставленими перед тим страшним і нелицемірним суддею. Там-бо не тільки вам, але й собі папа й король помогти не зможуть, а нарівні з усіма іншими, з найубогішими, постануть голі і за діла свої приймуть або славу, або ж безчестя вічне. То чому їх соромитеся і через той сором хочете відпасти (і лиця господа нашого не видіти) від царства божого? «Бо хто

буде мене,— каже,— та моєї науки соромитися в роді цім перелюбнім та грішнім, того посоромиться також син людський, як прийде у славі свого отця з ангелами святими»[78]. Я тільки з повинності своєї і любові християнської, що знаю, те вам відкриваю і утаїти від вас не хочу. Вам же послухати й сотворити вільно — як хочете, так і творіть, маєте свою волю і свою владу.

Це я сказав вам тільки щодо назви вашої книги про саме слово «згода», ксьондзи біскупи, показуючи, як не повинні, не можуть і не будуть управляти вірою мирські байкотворці, статутного, прокурацького, каштелянського, надутого, сварливого і тілесного мудрування розуми. І коли б за допомогою Веліара від тих піклувальників щось і почало в малому часі зшиватися в цих речах, однак скоро знову розірветься і до решти щезне — не лише сама згода, але і єднальники згоди пропадуть і згинуть із пам'яттю своєю. Так трапилося і з тим баламутом мудрим Ісидором[79] (суєтногонцем мирської слави), якого ваші милості стали наслідувати і якого у своїх книжках вихваляєте. А його згода, ним грубо збита, мимоволі мусила розвалитися. А чому? Тому, що основи премудрості святого духу не мала, а без цього фундаменту клітка мусить розвалитися від будь-якого вітерця. І той-таки відтак Ісидор, мабуть, як і ваші милості, бігав до Риму по сак *. Але про те розводитися багато не хочу. Одна й та сама була в того Ісидора плотська мудрість, що і ваші милості прихилила до марної славиці цього світу, на гору високодумності попхнула й винесла. І тієї ж честі й достойності він був, як і ваші милості, і таким же безплідним життям жив, як і ваші милості, і так само своїх собі й віку цього шукав, а не Ісуса Христа, і гнався, як і ваші милості, і ту ж плату за свій подвиг прийме у пеклі, як і ваші милості прийняти хочете, коли не покаєтеся і не повернетесь якнайшвидше у благочестя, з якого випали.

А щодо інших прокурацьких байок, виголошених у ваших книжках, князі-біскупи, то я вправлятися в байках, вам відповідаючи, не хочу. Бо як тільки проглянув те ваше писання, зараз-таки пізнав словесну, а не божу мудрість ваших милостей; зараз-таки пізнав учителя фантазій ваших милостей, світолюбця, а не світоненависника Христа; зараз-таки пізнав майстра ваших ми-

---

* *Сак* — мішок, торба.

лостей — славолюбця, а не обезчещеного Христа; зараз-таки пізнав ректора ваших милостей — саколюбця, селолюбця, золото- і сріблолюбця, а не убогого сіромаху, бездомника, який не мав і голови де прихилити,— Христа.

А тому, бачачи, що ваші милості ту гру скачете, якої ноту на дудці диявол вашим милостям заграв, відповідати на байки не хочу; не хочу бачити танцевідця, змію зваби, за якою ваші милості йдете слідом і ведете крок; не хочу вправляти дух чистого мудрування у смердячій забаві світського словесного змагання. Однак вибравши деякі артикули, вашими милостями супротиборно й огудно висловлені на православних і виригнені гордим духом на бога, поставивши їх поруч на своєму місці, кожен пункт окремо, запитуватиму ваші милості й хочу вам показати, як той дух заразливий, вами виречений, вилетів із пекельної прірви і смердить пеклом, і в пеклі гніздо має, там спочиває й живе і довіку житиме, коли не покається.

Артикули тих, хто грубо збиває згоду віри

1. У римському костьолі біскупи не питають своїх овечок, що вони думають про переміни і їхні вимисли, які вносяться в костьол, але що постановлять, того наказують своїм овечкам дотримувати, а вони й слухають пастирів своїх — так би мало бути і в Русі.

2. Дурні й безчесні патріархи нічого славного й пожиточного, приїжджаючи, в цій землі не чинять, як Ієремія учинив [80], тільки хлопів простих, шевців, сідельників та кожум'як вище єпископів поставив і увесь порядок церковний від духовенства віднявши, дав у владу світським людям, чим велике учинив приниження єпископській владі.

3. Воліли від невільника до пана, від страждальців-патріархів відірвавшись, до вільного й нікому не підвладного папи пристати.

4. То не чудо сталося, коли з вина вода учинилась у згодній службі попа римської віри, яку він одправляв на престолі православної віри, але це так сталося через помилку й випадок.

На ті чотири артикули дух благочестя не дозволив мені мовчати, і це тому, що в них криється огуда на бога,

яку я хочу світлом правди оголити й наочно всім показати, бо та огуда є курва й розпутниця, а не цнотлива дівиця й панна. А інші байки тілесного блюзнірства й мирського мудрування, виблекотані в тій книжці, перетерплю і за ніщо вважатиму й матиму, бо язик те плів, що йому дух лукавий шептав, а не що наставляла йому думка чистого розмислу, який плине від розумного єства божого образу. Тому інші самохвальства, самозвеличення й випинання себе князів-біскупів з їхнім папою перенесу без відповіді на рамені терпіння, не дивуючись на їхнє самохвальство за простою приповідкою нашої братії росів, коли мовлять. «Кожна,— кажуть,— лиска свій хвіст хвалить»; і ще: «Теє,— каже,— говорить, що любить і оком голубить»; і ще: «Про те повчає, за чим уганяє» — як би те жадане міг би ухопити. І ще один зі святих каже: «Що в нутрі осідає,— мовить,— те язик вивергає». Так само й ваші милості, ксьондзи біскупи, те славите у своєму писанні, що злюбили й чому поклонилися, а те ви гудите, від чого відбігли і що зненавиділи — це все виносите ви зі сховку свого, що в тайник серця поклали і вмістили. Ту пісню козлогласно співаєте, ноту якої вивчили і нині вчите. Отож я тому огудному писанню, од вас вигаданому на вірних православної віри, нітрохи не дивуюся, згоджуючись із одним із святих. Прийшов був до нього один брат і зчудовано каже: «Чи не чув ти, чесний отче, як один брат у такий і такий гріх упав?» Відповів йому святий отець: «Не чудуйся,— каже,— друже милий, падінню не чудуйся, але радніше і більше чудуйся, коли хто може з гріха встати, чудуйся тому,— каже,— великим чудом, хто може із тенет сильцевих і плетива гріховного виплестися й вимотатися».

Отож і я не чудуюся, ваші милості ксьондзи біскупи, наклепам, огуді, безчестю й брехні, яку ви зводите на благочестя. Але більше б я почудувався, коли б міг почути від вас мовлені щирість, правду і суд. Але ви цих догматів не вчилися, сліду борозни істинною мислю не провели, по скорбній путі важкими ступенями розмислу не трудилися і не ступали, тіснотою істинного життя і безмовності до Христового розуму не протискалися. Отож я не дивуюся, що істину огуджуєте, а неправду, якої навчилися, славите. Отак і Спас сказав до іудеїв: «Як ви можете мовити добре, бувши злі?» [81] Так і я, ваші милості, мовлю подібно до Спасового вислову: «Як ви

можете говорити правду, вчившись у супротиборній щодо істини школі?» А коли неправду кажу, розсуди, любимче, дай місце судові, а не дияволу та гніву, розгорни книгу совісті і явно побачиш усе те, про що кажу. А коли сам не хочеш тієї книги розгорнути й повірити тому, що я кажу, спитаю вас: де ви вчилися в законі й правді день і ніч, законі, який Давид зве блаженним, де «господи, хто може перебувати в наметі твоїм» (псальма 14), а плоди ваші позначилися ділом? Прочитайте пильно у тій книзі вашого сумління й побачите, чи не супротивне учення школи плоду тому істинному ви проходили, чи ж не вчилися ви у сварках, диспутах, хитрощах, змаганнях прокурацьких та велемовних завжди переборювати неправдою істину і поклали на те весь свій вік? Чи не сьогодні каштелянами, дворянами, жовнірами, воїнами, кровопроливцями, прокураторами, курціянами, корчмарями, купцями, ведмедниками, а завтра — попами, а позавтра — біскупами, а післяпіслязавтра — арцибіскупами поробилися? Як ви можете істину промовляти, не чувши нічого про школу, яка істини навчає? Чи можете сказати, що неправду мовлю, коли в супротиборній проти істини школі навчалися і зараз дихаєте мудрістю того учення; і не лише дихаєте супротивним ученням, але явно істину борете і вже межі істини й законні огорожі, істиною оточені, самі від себе поламали, поперевертали і погвалтували? А як саме? А тим, що дірами через загорожі, силою, обіцянками, викрутом, людським догодженням та іншими хитрощами вдерлись у Христову церкву (а не в законний спосіб) і начальствуєте. А коли самі не бачите, то мушу розгорнути книги совісті вашої, щоб показати вам усе, що я кажу, хай не сидить правда у тьмі олжі вашої, але наявно усім вирине на світло.

Покажіть мені, о біскупи, чи котрийсь із вас сам собою пройшов через ступінь іночого життя, що скорбним шляхом веде до Христа і духовного розуму, а без цього випробування — так закон велить — єпископом бути не можна. Той закон ви зневажили і внівеч обернули. А чому? Тому, що не лише не знаєте іночого випробування, але навіть самого голого імені, що воно таке — інок, не чули, і як були спершу в мирському стані, так і тепер ви тільки на слово духовні, або й удвоє гірше від мирських по-мирському живете й мудруєте. Чи хоч один із вас пройшов дияконський ступінь багатолітнім випро-

буванням служебного за законом священнодійства? В тому й самі признаєтесь, що від вас гвалт стався, якого ви не тільки не спиняли, але не знаю, чи ви не упередили його своїм єпископством. Чи хоч один із вас осягнув священство за узаконеним порядком? Те і самі признаєте, що ви і тут насилля чините,— хоч один із вас узяв єпископство від вищого звання, дарування й освячення і через голоси всенародного обрання? Те і самі признати мусите, що і тут насилля вчинили. А коли починили гвалт церковному закону зусібіч, признайтеся самі, чи не борете супротивно ви істину своєю неправдою? Мусите, хоч і не хочете, бо не можете ані сховатися, ані укритися з неправдою перед істиною, коли в такій брехливій школі училися і тепер учитеся. Отож через Спасів голос знову мовлю до вас: як можете говорити добре, бувши злі? Дивіться пильно й прочитайте книги свого сумління, чи не проти вас нині, як колись супроти іудеїв за зневаження закону божого, Ісаїн голос кличе, мовлячи: «Послухайте ви, небеса, і ти, земле, почуй, бо говорить господь: «Синів собі виховав і викохав я, а вони зняли бунт проти мене!» [82] Чи не бачите, як ви од бога відкинулися? Чи не бачите, як ви добре мовити, бувши злими, не можете? Чи не бачите, як ви з віри благочестя у невір'я безчестя і свавільного життя вибігши й бажаючи через це покрити свою ганьбу й вічну соромоту, неправдою істину борете, істину топчете і зневажаєте, огуджуєте благочестя православної віри! Але ніколи того не досягнете, на що заповзялися. Істини неправдою перебороти не зможете і самі щезнете й загинете, а істина живе й житиме вовіки. Отож не дивуюся вам, ксьондзи біскупи, коли ви через те православних огуджуєте, від яких відійшли. Інакше бути не може — мимоволі мусите огуджувати, бо огудникові ви й служити взялися.

Час уже наспів, щоб про ті артикули, вами мовлені, вас запитати і показати, чи правду ви казали, чи лжу, чи добрий у вас дух, чи лихий.

ПОЧАТОК ЗВІДСИ ЧИНЮ

Питаю-бо вас, ксьондзи біскупи, котрі одійшли від благочестивої віри, чи дасте мені свідчення від писання євангельського, апостольського і святих богоносних отців, де ви того дошукалися й дочиталися, щоб стадо

словесне, хрещене в ім'я отця, і сина, і святого духа (пізнавши віру, закон своєї віри, таїнство благочестя, яке стоїть у незмінних межах законної огорожі), ішло вслід вовків на розшарпання їхнього чистого сумління і пустило себе на поживу тим, хто хоче внести в церкву нові вимисли, як це чинять у римському костьолі, що його ви похвалили! Чи не сам владика Христос сказав: «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині — хижі вовки» [83], і знову-таки: «Від плоду їхнього пізнаєте їх». До кого промовляв Христос: «Стережіться»? Від кого? Від фальшивих пророків. А хто фальшиві пророки? Пастирі й наставники. Як же їх велиш стерегтися? А так: коли і в одежі овечій та смиренній приходять — то по зубах вовчих пізнаєте їх, за мудруванням правдивим чи супротивним зрозумієте їх; явні вони вам будуть від новин та вимислів, учинених від себе, а не від закону; а, окрім того, пізнаєте ви їх від життя, яке ведуть не по-християнському. Добре, господи, остеріг нас. А коли їх пізнаємо, що нам годиться учинити? А таке: стерегтися їх, не слухати їх і не наслідувати їх. Питаю вас, ксьондзи біскупи, чи вірите ви Христу, який дав стаду овець закон остороги від фальшивих пастирів, чи не віруєте? А коли віруєте, чому ж ви на стадо огуду кладете, коли вони за досвідченими та випробуваними вовками не хочуть ходити у слід і не допускають, щоб марно і нагло стратити свої душі? Чи не бачите, що не вірите Христу і його Євангелію, оскільки на стадо, що слідує Євангелію, огуду покладаєте.

Питаю вас, ксьондзи-біскупи, де пастирям така влада призначена й узаконена, щоб у слід блуду й нових вимислів, яких набули від себе, овець витягати із законної, вічно уфундованої обори і в свою погибель (коли самі в ній воліли потонути через мудрування та нечисте життя) і їх тягнути? І де це узаконено, щоб вівця, побачивши, що пастир через окрадення душогубця впадає в рів безвір'я чи вскакує у вогонь єресі, чи коли знамірюється втопитись у воді зваби, сама разом із пастирем мала б увіч погибати, скачучи за ним у ті погибельні місця? Чи не казав сам Христос: «Коли праве око твоє спокушає тебе — його вибери і кинь від себе» [84]? А чому? Тому, що ліпше тобі з одним оком у рай чи в царство небесне, аніж з двома в геєну відійти. Хто ж бо є оком у тілі церковному? Вождь і наставник. Чому ж ви на

тіло церковне огуду кладете, коли око гниле, гноєм світолюбства засмерділе зі свого здорового тіла виривають і за ним не слідують, бажаючи, хоч і без славних органів, самим увійти в царство небесне, аніж із сліпими очима, тобто із звабленими наставниками потрапити в геєну? Чи ж не бачите, що в Євангеліє Христове не вірите, оскільки на церковне тіло судом заздрості й неправди огуду накладаєте? Питаю отож вас: чи годиться стаду всякого пастиря слухатися, котрий сам за іменем пастирства вганяє, а до вівчарні не по-пастирському через двері, не від бога покликаний, і не через народне обрання входить у вівчарню стада, але таємно, дірою і через законний пліт, по-злодійському, неправдою, купленною і мирською заслугою влазить не для спасіння овець, а для згуби? Чи не сказав сам Христос: «Хто не входить дверима в кошару, але перелазить де-інде — той злодій та розбійник» [85]. Чом же ви на Христове стадо огуду накладаєте, коли вони пильно стережуть законну вівчарню від злодіїв та розбійників, щоб душ своїх марно не потратити, а коли, намацавши тих, що не в двері зайшли, а в діру залізли, не приймають таких за пастирів, голосу їхнього, як чужого, слухати не хочуть і проганяють їх геть? Чи не бачите, що в Євангеліє не вірите, оскільки на правдомудрих овець огуду накладаєте. Питаю отож вас, чи пастирям дано владу більше мудрувати від овець вірних та хрещених в ім'я отця, і сина, і святого духа? Того жодним писанням не покажете, тільки тим, що й пастирів стосується: «Якщо ви мене любите — мої заповіді зберігайте» [86], а хто не любить мене, моїх заповідей не зберігає. Питаю отож вас: чи мають пастирі владу вносити від свого мирського вимислу щось нове у законну церкву, угрунтовану вічним фундаментом писання, чину й обичайності, огороджену непорушними уставами, і поправляти стовпи — основи нерушного закону, чи переносити на негрунтовне й погибельне місце і увесь законний фундамент потрясати або й знищувати? Того жодним писанням не тільки не покажете, але й ще почуєте прокляття на тих, хто сміє отак важитися. Блаженний Павло каже: «Але якби й ми або ангел із неба зачав благовістити вам не те, що ми вам благовістили — нехай буде проклятий!» [87]. Також і святі, наслідуючи Павла й омеживши церкву законом, щоб євангельська проповідь внутрішньо ціла була, казали: «Коли хто до цього додасть що чи відніме — проклятий буде» [88].

І ще: «Не клади границь, їх-бо дух святий вустами богоносними отців помірив, омежив, закопав, утвердив і ознаймував бути нерушними». Чи не бачите, що ви тим самим самі від себе ті границі поламали, учинили гвалт закону, Євангелію та вченню святих — це явно всьому світові — і (за апостолом Павлом) супротивно та по-новому благовістите. Будучи трикляті від церкви і закону церковного, перш за все огуджуєте стадо, яке стоїть ціле і здорове в оборі правовір'я. Чи не бачите, що ви цілковиті антихристові слуги? Отож питаю вас: чому б і з якої причини не мало б визначати й викривати словесне стадо пастиря, коли він неправдиво ходить і хоче їх годувати трутизною єресі, а не істинною євангельською мудрістю? А чому Павло нагадує стадові, щоб і самі досягали Павлової доброчесності і щоб, помітивши, не приймали таких, котрі у той слід не йдуть і образ Павловий не носять і щоб не мати з такими ніякого стосунку. Він так говорить до филип'ян: «Будьте до мене подібні, браття, і дивіться на тих, хто поводиться так, як маєте ви за взір нас. Багато-бо хто, що про них я вам часто казав, а тепер говорю навіть плачучи, поводяться, як вороги хреста Христового. Їхній кінець — то загибель, шлунок — їхній бог, а слава — в їхньому соромі... Вони думають тільки про земне!» [89] Чи бачите, що вівці добре чинять, слухаючись у тому Павла: такі, котрі не є подібні Павлу і котрим бог — черево, і котрі думають про земне, і котрі соромітної слави цього світу шукають — їх помічають, а пізнавши їх, не приймають, проганяють і не хочуть із ними, як з ворогами хреста Христового (від чого і сам Павло плакав) ніякого стосунку мати. Бачите заради чого Русь огуджуєте, а латину хвалите — Русь, мовляв, дурна, бо відчуває малу порошину єресі в оці своєї церкви, що його хочуть запорошити неправдиво найменовані пастирі, і відразу ж очищає і геть викидає, а в латини неправдиво найменовані пастирі цілою колодою нових вимислів завалили зіницю людського спасіння, а писнути й промовити за істину немає кому. А чому? Тому, що в тій долині костьольного безсловесного послушенства всі вівці ніби мертві, ока колодою пастирської влади привалені й сидять нечутливі й безсловесні і не відають про своє спасіння: чи будуть вони збавлені чи ні, тільки, як кому трапиться, вмирають — безтямно, по-скотському.

Питаю вас отож, чи добре латинські вівці чинять, ко-

ли бачать пастирів, що неправдиво ходять і мудрують супроти божого євангельського закону, знають і зрять, як вони явно валяються у блуді зваби, але їх не тільки не остерігають, і не викривають, і смородом їхнім не гидують, але ще й в усьому їм покоряються і в їхній слід, хоч і на погибель, запевне про те відаючи, йдуть, за ними бездумно ступають і в ту ж таки погибель, що й пастирі, упадають своїми душами? Тут, знаю, скажете, догоджаючи своїй хворобі, що добре чинять. Але мені те «добре» не голослівно, а через писання покажіть і того «добре» пожиток мені покажіть, тобто чи будуть збавлені вівці, коли підуть у слід вовків, ошуканців, злодіїв та розбійників, як казав Христос, і лиходійців та псів, як казав Павло; але коли добре чинять, що за такими пастирями йдуть, то чому ж їхні пастирі не звільняють їх від лівого боку на страшному судилищі — там-бо за себе і про себе треба дати відповідь за Павлом: «Вони дадуть відповідь тому, хто судитиме живих та мертвих» [90]. А коли пізнають муки і коли з кожного спитається за його життя, що ж за пожиток із слухняності тим вівцям, котрі услід за пастирями своїми, що до погибелі вели, і самі з ними у ту прірву падають і гинуть? Що ж за пожиток від мовчання тих овець, котрі, не знаючи чи збавляться, за пастирським слідом ідучи, в геєну вічного вогню потрапляють і гинуть? Що за пожиток з покори пастирям тих овець, коли не мають діла доброго життя й правої віри і не можуть звільнитися пастирями від того страшного голосу, прореченого суддею («Відійдіть од мене, прокляті, у вічний вогонь, уготований диявольу та ангелам його»)? Чи не бачите, як недобре римські вівці чинять, що не дбають про своє спасіння? Чи не бачите, як римські вівці недобре чинять, що допускають володіти собою розпутникам і безсоромним дворянам? Чи не бачите, як недобре римські вівці чинять, що, день у день пасучися новинами трутизн, супротивних законові, нічого не кажуть пастирям своїм про євангельську правду. Чи не бачите, що ті пастирі на страшному суді нічого не зможуть допомогти вівцям? І не тільки своїм вівцям, але й самим собі. Чи ж можуть якось допомогти, скажіть мені й навчіть мене цього, молю я вас? Знаю, знаю, знаю, що пастирі почують ще бідоносніший, ще суворіший голос, аніж простаки, і повинні будуть дати невимовний одвіт за те, що сприяли погибелі душ зі своєю погибеллю і приймуть сторицею більші муки і

зазнають суворішого покарання праведним божим судом; але вівцям велика пастирська біда й мука їхній малій біді й муці пожитку й утіхи аж ніяк не принесе. Досить вівцям свої страждання і муки за гріхи й переступи терпіти і в собі самих ту печаль і горе відчувати. А пастирі, хоч і вельми суворо і з бідами мучитимуться за себе і за своїх овець, але що за пожиток вівцям від їхньої великобідної муки, коли на їхнє менше пастирі не мають жодної сили, щоб дати поміч, відраду й вільгу? Чи не бачите, ксьондзи біскупи, що неслушно того прагнете, щоб за римським звичаєм володіти роськими вівцями? Чи не бачите ви, що ухопили антихристовий слід, забороняєте, щоб над вами хтось наглядав, і велите слідувати вівцям, які образ божий носять, безмовно, як худобі, блуду й словесним вимислам, яких ви навчились од майстра диявола? Чи не бачите, що самі, від яких мав би показатися, як в улюбленцях церкви Христа-бога, образ чистоти, цноти, невинності, чистої віри й доброго сумління, стали перелюбцями, блудниками і розпутниками і, від жони законної вінчальної східної віри втікши, до замтуза римської розпусти відбігли? Суди сам, чи кажу неправду. Цим я вам з'явив вашу першу байку про те, як хотіли по-римському володіти Руссю.

Приступімо тепер до другого артикулу, який повторюю червоними словами * для того, щоб судді й читачі добре придивилися до образу, як буде соромитися й рум'яніти той пащекун, коли його освітить і пригріє своєю істиною праведне сонце. Ім'я ж тому артикулу таке: Дурний-бо, неславний і непожиточний був приїзд Ієремії, патріарха, через те, що хлопів простих, шевців, сідельників та кожум'як поставив вище за єпископів, і увесь порядок церковний, віднявши від духовенства, світським людям у владу дав, чим велике учинив ущемлення єпископській владі. Глава 6.

З того артикулу, мовленого від вас, ксьондзи біскупи, видно, що ви ще погани, а не християни. А оскільки ви не християни, як же ви смієте зватися чи славитися духовними? Чи не відаєте, що таке дух і духовний? Ду-

---

* *Червоні слова* — в рукописі виділені слова писались червоним чорнилом.

ховний — це той, котрий духовне чинить, мудрствує та говорить. Отож знайте! Чому ж бо ви, називаючись духовними, по-плотському, по-поганському мудруєте й говорите, а самого Христа, сина божого, царя над царями небесного, який науку та образ смиренномудрості показав, побиваєте своєю гордістю та огудою? А як саме? Так, що чините себе ліпшими за інших, плоттю та кров'ю родовитою хвалитеся, а не вишнім богом. А Іоанн-євангеліст воліє не тих, котрі народилися на злотоглових подушках і в китайчаних * пелюшках, але які родяться з високості од бога, отих вважає вірними й шляхетними, кажучи: «А всім, що його прийняли, їм владу дало (світло) дітьми божими стати, тим що вірять у ймення його, що не з крові, ані з пожадливості тіла, ані з пожадливості мужа, але народились від бога» [91]. Як же ви духовними, та не тільки духовними, але й вірними зватися можете, коли брата свого, з єдиної купелі хрещення — вірою і від однієї матері,— який народився з тієї ж таки, що й ви, благодаті, робите гіршим за себе, принижуєте і ставите його за ніщо, хлопом на огуду прозиваючи, кожум'якою, сідельником, шевцем? Добре, хай буде хлоп, кожум'яка, сідельник та швець, але згадайте, що він брат ваш, рівний із вами в усьому. А чому? Бо одним способом із вами хрестився в єдине трьохіпостасне божество і наділений однаковою благодаттю і даром віри, однаковою запечатаний печаттю святого духа на християнство. А подвигом і діяльною вірою, коли ви одного батька й матері — віри й хрещення, кожум'яка може бути ліпший за вас і цнотливіший. З чого це пізнаємо? А з того: були в одного батька Ісаака й матері Ревекки два сини — Яків та Ісав [92]. Яків був ліпший та цнотливіший, хоч молодший, а Ісав гірший і простіший, хоч і старший. А чому? Тому, що Яків богу вгодив і благословення прийняв, а Ісав вище божого благословення поставив черево й похіть і від бога був відкинутий. Питаю отож тебе, огуднику імені, чим ти ліпший від хлопа? Чи ти не такий самий хлоп, скажи мені? Чи не та ж матерія, глина й порох, скажи мені? Чи ж ти не те саме тіло й кров? Чи ти не та сама жовч, харкотиння, слина і тлінь? Чи, може, ти з каменю витесаний і не маєш у собі кишок та хлопської слини, ознаймуй мені! Чи, може, ти кістяний, отак без тіла народився — дай

---

* *Китайка* — бавовняна тканина.

мені знати про те! Отож питаю тебе і не залишу, питаючи, чим ти ліпший від хлопа — скажи мені і свідчення дай, не горду огуду й надутість, але покажи писанням божественного голосу. А коли показати не можеш, що ти кам'яний, кістяний чи навіть і золотий, а такий самий гній, тіло і кров, як і будь-яка людина, то чим ліпшим викажеш себе від хлопа? Явно, що нічим іншим, тільки огудою й величанням гордості перед людьми, а перед всевидячим оком ти найокаянніший і найбезчесніший від усіх істот. «Що-бо високе в людей,— каже,— те перед богом гидота» [93]. А коли ти показати того не можеш, що ти ліпший од хлопа, а сам гордяком чинишся, то як же ти духовним чи навіть простим християнином можеш зватися? Чи не бачите, що антихристів дух надув ваші міхи і через вуста гордо дихає й ригає? Чи не бачите, що не тільки духовними, але й простими християнами зватися вам не годиться й не подобає. А чому? Тому, що самого Христа й учення його борете, хвалитеся плотським народженням, славою, багатством і, називаючись духовними пастирями, братію свою і Христову нижчими від себе (та й не тільки нижчими) вважаєте, але за ніщо перед своєю гордістю ставите. Тому я хочу це показати не через словесну вправність, а через божественне писання, що ви не є не тільки духовними, але навіть і простими християнами; і хто б вас хотів звати християнами, той не є християнином також.

ПОЧАТОК ЗВІДСИ

Христос-бог, слово небесного отця, передвічно рожденний син, в останні літа (як свідчать євангелісти й богослови Григорій, Василій, Златоустий у «Бесідах» [94] і всі інші, що говорять про богослов'я), захотівши відкрити світу оту відвіку сокровенну в бозі тайну — народитися плоттю на землі поміж земними і взяти на себе земне тіло від земних, обрав собі батьків убогих, а не багатих, з низьких, а не зі славних, з простих, а не з хитрих; теслю, а не короля чи воєводу називав своїм батьком, у вертепі народився, а не в замку чи палацах, в яслах коло худоби, а не на ліжках чи коштовних одрах, на соломищі у гною поклався, а не на м'яких подушках і сповитий був простими пелюшками, а не тонкодорогими. Оце тільки я показав про народження небесного царя, який з'явився земнородним для оновлення нетлінності. А чому

він так чинив, що народився упосліджено, безпошанівно й неславно? Тому, каже, щоб убити тією простотою цього світу гордість, пиху, славу й могутність, заморити їх і до кінця стлумити. Тому так убого народився, щоб потім ті, котрі родяться в замках, палацах і багатих дворах не бундючилися і не чинилися ліпшими від тих, що народились у хліві. Тому сином теслі звався, щоб оті, котрі є королівськими та князівськими синами, не виносилися й ліпшими не чинилися над кожум'яцьких синів. Тому народився на гною, у вертепі, без слуг, у простих пелюшках, щоб ті, котрі родяться на м'яких подушках у замках, дворах і багатих домах при численних слугах і дворянах, у тонких китайках і у флямських* полотнах, не чинилися ліпшими від тих, що народилися убогими, по-сирітському голими, без будь-якого достатку. А коли сам цар небес і землі показав земнородним від себе такий образ смирення, порох земний навчив, щоб гноєм тіла не вивишався, відсік чванство й надутість мирської пихи, то чому ви, ксьондзи біскупи, чините себе ліпшими від своєї братії й обзиваєте їх хлопами й кожум'яками? Чи не бачите, що ви ще не є християнами, то як же ви можете зватися пастирями й духовними? То щирий фальш, зрада, підступ, брехня на духовне ім'я й огуда на всесильного бога, що ви так зветеся! «Бо ви всі,— каже,— що в Христа охрестилися, у Христа зодягнулися» [95]. Отож, чи зодягнулися ви у Христа? Покажіть мені на собі Христову одежу — чи це його, чи антихристова? Та де ж Христос обзивав своїх учнів хлопами й кожум'яками? Чи не каже сам предобрий: «А я,— мовить,— серед вас, як службовець» [96]. І ще: «Бо хто найменший між вами всіма — той великий» [97]. Чи не бачите, що ви ще поганці, а не християни і не можете найменовуватися християнським іменем, коли й захочете. А чому? Тому, що поганство вас з усіх боків кличе, волає, гукає, зве, кажучи: «Ось нашого кореня плоди за образом, життям, вірою, мудруванням та бесідою». Цим з'явив я вам, що ви не є християнами.

А тепер говоритиму про патріарший приїзд, і то в той спосіб. Питаю вас, біскупи, з якої це причини приїзд нашого патріарха у ті краї нашого мешкання здався вам неславний і непожиточний? Чи, може, тому ви вважаєте його приїзд за непожиточний, що він бачив Христову

---

* *Флямський* — фламандський.

церкву заплюгавлену нечестивими, черевопасними пастирями, місця хвали божої зайняті мирською владою, зневолену поганським мучительством, оганьблену злим і нечистим життям, піддану огуді й до решти збезчещену? Бачив він, як міцно на стерві церковного лиходійства сидять пастироподібні вовки і як вони заюшилися. І коли б хотів зігнати їх із того стерва, то не міг би уникнути смерті від їхньої звіролютості. Що ж чинить? Скликає словесне стадо, овець Христових, хай вони кожум'яки, сідельники, шевці, усякого стану, чину й віку православних християн, а скликавши їх, каже їм такі слова: «Спасайтеся, братіє моя, самі, бо через пастирів спастися не можете». Чому? «Тому, що вони не тільки про ваше спасіння, але й про своє немало не мислять. Уже пастирі живуть на догоду світу цьому, уже пастирі князю віку цього на службу поставали, уже пастирі про вічне життя і ваше, і своє нічого не дбають, уже пастирі намислили нажитись у нинішній вік, нарозкошуватися, вислави тися, вигордитися, набагатитися, вимудруватися. Спасайтеся, братіє моя возлюблена, вірне Христове стадо, роде вибраний, мово свята, царське свячення, люди оновлення, руський благочестивий народе, самі. Спасайтеся вірою, спасайтеся заповідями євангельськими, спасайтеся законом отецьким, спасайтеся чистим і неблазенним життям! Пробудьте в церкві, пробудьте в огорожі, пробудьте в законі, пробудьте у згоді, єдності та любові!»

Скажіть же мені, о наклепники, чи не тому вважаєте, що патріарший приїзд був неславний і безпожиточний, бо своїх овець союзом любові, закону, віри і єдністю однодумства зв'язав, поєднав, утвердив і угрунтував? Може, і Христа назвете дурним і скажете, що непожиточно прийшов до Єрусалиму, коли, побачивши безплідних пастирів, які позасідали місця церковні в широких реверендах *, які пильнують урочистих обідів та вечер, які славно ходять по торжищах і волочать за собою розкрилля реверенд,— з них він здер духовне духовенство церковного устрою й урядування і наклав його на простих мережоткальників-рибалок, а потім і кожум'як привів у ту достойність. Чи, може, і Христос через те буде від вас названий дурним і непожиточним, як і патріарх? Чи не бачите, що дише від вас огуднобрехливий і наклеп-

* *Реверенда* — ряса римо-католицького священика.

ний антихристів дух? Чи не бачите, що дихає пекельною смердючою заразою? Чи не бачите, що брешете на патріарха, начебто він мав приїхати не на славу й користь, і що немудро під час того приїзду чинив? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, пожиточніший і славніший, як не той, хто стереже, щоб не була нагло вбита розбійниками душа? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, славніший і пожиточніший, як не той, котрий звістив про злодіїв, щоб не було вкрадене душевне багатство? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, славніший і пожиточніший, як не той, хто вчить, як би сховатися від вовчого душогубства і в зуби омани не ув'язнути? Чи не бачите, який славний і пожиточний був і є патріарший приїзд? Чи не бачите, що патріарх не був дурний, але був і є мудріший од премудрих цього віку? Таке вам з'явив я про славний, пожиточний і мудрий патріарший приїзд.

Розглянемо, для чого патріарх поклав церковний уряд на хлопів, кожум'як, сідельників і світських людей, а біскупами в тій достойності зневажив; з'явив, що недостойні вони тієї честі і зганьбив дорешти їхню владу. Питаю вас, біскупи, скажіть мені таке: чи Христос владика-бог, коли хотів послати проповідувати всесвіту спасіння, вибирав на ту достойність єрусалимських архієреїв, чи Анну й Каіафу[98] пошанував тією гідністю, а чи не покликав інших на ту службу? Чи ж бо не відаєте, що вони його вбили, або чи таємниця для вас, що вони його осудили, чи, може, не чули ви про те, що ті його швидко вб'ють і безчесно будуть супроти нього підбивати, чи ж бо не читали про те, що вони з нього сміялися, лаяли, ганьбили його, брехали і прирекли повісити? Але коли добрий владика для проповіді вибрав простих хлопів, смиренних жебраків, беззлобних рибалок, кожум'як і доручив їм свою церкву, доручив людське спасіння, переконавшись, що вони вірні — так само й патріарх, тримаючись Христового сліду, учинив; тим доручив Христову церкву, в яких переконався, що вони не єретики, не відщепенці, не розпутники благочестя, і дав їм силу управи свого пастирства, і навчив, як церкву оберігати од єресі антихристового вчення. Аннів та Каіафів відставив, знехтував архієреями в широких реверендах, які погойдуються на лектиках, а біскупів, котрі саки по Римі гонять, визначив уважати за ніщо. Чи не бачите, що патріарх слушно й належно учинив, коли

на простих вірних, світських людей, православних християн, поклав Христову церкву і доручив нею управляти? А ви, біскупи, що учините після того вашого викриття, надметеся, знаю, ще більше, кажучи: «Ті хлопи прості сидять у своїх кучках * та домах, а ми вищі — на столах єпископських лежимо, тії хлопи з однієї мисочки поливку ** або борщик хлебчуть, а ми вищі — по кілька десятків півмисків пожираємо, які приоздоблено різноманітними присмаками; ті хлопи бітським або муравським гермачком *** покриваються, а ми вищі — в атласі, адамашку і соболевих шубах ходимо; тії хлопи самі й пани й слуги собі заодно, а ми вищі — по кілька десятків маємо таких барвяноходців ****, що перед нами ходять, перед тими хлопами ніхто славний не зніме шапки, а перед нами і воєводи знімають, низько кланяючись. На те кокошення, панове біскупи, відповім я вам так: оті архієреї, котрі Христа убили, подібні до вас — чи не на єпископських місцях вони сиділи так, як і ви, але Христові хлопи ліпші за них були та й нині є; ті архієреї чи не так само черево накладали, як і ви, але Христові хлопи, що прагнуть правди, ліпші од них були, як і нині є; ті архієреї свої трупи чи не так само м'яко й коштовно прибирали, як і ви, але Христові простаки, одноризні, ліпші од них були й нині є; ті архієреї чи не так само були оточені підлеглими, як і ви, але Христові хлопи, самослужні собі, ліпші од них були й нині є; тих архієреїв Пілати й Іроди [99] чи не так само шанували і перед ними уклякали, як і перед вами, але Христові хлопи, гонені й обпльовані, обезчещені, піддані нарузі, осміяні, биті й убиті — ліпші й цнотливіші й славніші од них були і нині є. Так само і ви, панове біскупи, сидите на єпископських місцях, але на достойності й чесності не сидите; селами володієте, але вашими душами диявол володіє; пастирями називаєтеся, але є вовками, священиками зветеся, але є прокляті; єпископами іменуєтеся, але є мучителями; духовними себе вважаєте, але є поганці і язичники; хвалитеся, Павловим словом боронячись, перед попами благочестивими і кажете: ви попи, а ми єпископи, і це не до попів, кажете, було мов-

---

* *Кучки* — маленькі хатки, хліви, кліті для птиці.

** *Поливка* — каша з тертим конопляним сім'ям.

*** *Гермак* — верхній чоловічий одяг, арм'як, в даному разі пошитий із моравського чи віденського (бітського) полотна.

**** *Барвяноходці* — ліврейні слуги.

лено, а до єпископів: «Пильнуйте себе та всієї отари, в якій святий дух вас поставив єпископами, щоб пасти церкву божу» [100].

На цьому спинившись, буду у вас питати отого слова. Прийдіте, прийдіте ви всі, хто дивиться, щоб побачити дух антихристового голосу, і уздріть його, як він буде рум'янитися й соромитися, коли його сонце праведне пригріє й виявить. Питаю вас, брехливі єпископи: чим це ви хвалитеся, хіба тим, чим ніколи не були, не є і ніколи не будете? Скажіть мені те перше голе слово, мовлене Павлом, що значить «пильнуйте себе» і яку силу те пильнування має, а тоді прийдемо до святого духа, який наставляє єпископів. Але знаю, що про те пильнування не тільки ви, богочеревці, але й усі мирські філософи, склавшись разом із вашими машкарниками-ісусоогудниками, що їх звуть єзуїти, сили того вислову «пильнуйте себе» пояснити мені не можете — я не кажу про істинного богослова, який перетерпів у пустелі випроб мовчанням, поборов мисленно бісів і прочистив, щоб прозріти до бога, своє око душевне, який відрікся крові й плоті; це від такого я можу почути про силу того «пильнуйте себе», а від богокорчемника і мудреця, в світі славетного, аж ніяк. А коли того першого слова не знаєте, чим же вище за попів підноситеся і чому смієте славитися єпископським саном? Питаю отож: чи святий дух поставив вас єпископами, щоб пасти церкву господа бога, чи антихристовий дух, щоб пасти черево і множити несите здирство? Чи не явно цілому світові, що вас поставив дух пекельного Веліара і його жертовна ласість? Чому ж ставите себе вище у спасінні душевному від православних попів? Знаю, що вищі ви є, і я вам те мушу признати, але розкішнішим черевом і ласолюбнішим горлом, пишнішим помислом і неситішим здирством. Тим ото ви од православних попів вищі, а не спасінням духовним! А спасінням духовним ви далеко менші й гірші од простих православних світських, і то так, як з Єрусалима до Рима й далі. Хвалитеся тим єпископським титулом, а не достойністю, кажучи, що не має влади православне духовенство вас скидати, викидати і клясти за те, що із законних меж виступаєте і од жони власної своєї, церкви східної віри, до римської курви хочете бігти для блуду, і ту блудницю, наблудившись там із нею, хочете таємно притягти до чистого ложа улюблениці Христової — церкви. Отож знайте, що не тільки

здорові очі можуть побачити й осудити гниле око і мають на те владу, але й саме тіло Христове, тобто прості християни, за Христовим словом, мають владу викрити, осудити й прокляти скверноначальника, щоб не увійти з тим блазенним оком (чи пастирем) у геєну. А священики православної віри, поборники благочестя, у своєму ступені тверді і мають таку силу, владу й начальство боронити євангельську правду і за неї до крові стояти, як це робив і сам Христос, його апостоли та інші. І я отож, многогрішний чернець Іоанн, в першу чергу вам нагадую, щоб ви до бога повернулися і покаялися за ваше зухвальство та інше зло в житті, а показали достойні плоди. А коли не хочете, проклинаю вас від отця, і сина, і святого духа, прокляті будьте тепер і в майбутньому віці. Амінь.

Звеліть же, панове біскупи, після своєї смерті спробувати тієї гри, яку я вам розкажу. Коли ваш труп розсиплеться до загального для всіх воскресіння, тоді випробовники, які на те дивитимуться, побачать, що воно, православна віра наша, і яка сила прокляття нашої віри. Чи не бачите, біскупи, що нападки, наклепи, брехню й огуду на святого духа наносите, а виславлюєтеся, що це від нього прийняли єпископський сан, про що дух святий ніколи не мислив, щоб вас, його огудників, поставити єпископами. Чи не явно всьому ангельському сонму і людям, які живуть на землі, що ви самі схопили те біскупство через світолюбність у духа, котрий світом володіє, а був за гордість скинутий із небес. Він-бо вас благословив, бачивши всі види та óбрази вашого безплідного й нехристиянського життя, щоб були ви єпископами — і це ви показуєте. А не від святого духа, не од того першого слова Павла, від святого духа поставленого, щоб пасти церкву господа й бога, а від останнього, щоб не щадити стада. Придивіться лишень пильно, розчинивши зерцало свого сумління: чи не про ваш то образ і підстригання борід, зроблене для сміху пекельному чорту, ознаймив Павло, кажучи: «Бо я знаю, що... увійдуть між вас вовки люті, що отари щадити не будуть» [101]. Що значить «увійдуть»? Тобто силою, з чиєюсь допомогою, через хитрість, догодження людині і через здирство влізуть, вдеруться, вкрадуться і втиснуться гвалтом у начальство. Що таке — «вовки люті»? Це начальні, лжепастирі, драпіжники, здирці, ідолопоклонники срібнолюбства і невір'ям єретики. Що значить «ща-

дити отари не будуть»? Це ж бо: поховання пастирського розуму в дочасних пожитках, коли вони овечу вовну луплять, деруть і п'ють молоко їхнього кривавого поту і завжди з них насичення шукають, а не пасуть їх пасінням євангельської істинної проповіді за належним пастирським законом, і поморили голодом словесні Христові вівці.

Роздивіться свій образ у тому зерцалі, панове біскупи: чи про вас говорив Павло, як про поставлених святим духом єпископів? Чи не ви ото влізли, чи не ви ото вовки люті, чи це не ви не щадите отари? А коли б розуміли, що поставлені од святого духа, покажіть мені ті плоди, які приготовані для поставлення, про які Павло казав до Тимофія, мовлячи такими словами: «А єпископ має бути,— каже,— бездоганний, муж однієї дружини, тверезий, невинний, чесний, гостинний до приходнів, здібний навчати, не п'яниця, не заводіяка, але тихий, несварливий, не сріблолюбець, щоб добре рядив власним домом, що має дітей у слухняності з повною чесністю — бо хто власним домом рядити не вміє, як він може пильнувати про божу церкву? — не новонавернений, щоб він не запишався і не впав у ворожий осуд. Треба, щоб мав він і добре засвідчення від чужинців, щоб не впасти в догану та в сітку диявольську» [102]. Отож, коли вас дух святий поставив, покажіть мені хоч одну овочинку з того переліченого і сказаного Павлом, що треба зробити й виконати єпископу. Не тільки не покажете, запевне знаю, але ще, коли захочу викривати на кожен плід вашого життя супротивні діла, оскверню піднебесне повітря й отрую голосом людський слух. Однак дарую вам усі плоди, що ростуть у середині, вони, знаю, і не снилися вам, а не те, щоб ви їх хотіли творити ділом, а про перше й останнє вас питатиму.

Покажіть мені, отож, біскупи, чи ви були колись, бажаючи єпископського стану, непорочні? Чи знаєте силу того слова, що воно таке — непорочний? Не тільки не були ви, небожата, ніколи непорочними, але ще й у нинішньому житті, в так званім духовнім стані, пороками усяких злоб убили ту непорочність, заморили і забуттям поховали, а у вас царює ніщо інше, тільки порок. Питаю отож вас про ту останню доброчесність — покажіть мені, о біскупи, хто давав за вас свідчення із чужинців, що ви того ступеню достойні і маєте всі ті чесноти, які проголосив Павло: «Треба, щоб мав він,— каже,— і добре

засвідчення від чужинців, щоб не впасти в догану та в сітку диявольську». Хто ж давав у вашу користь свідчення від православних, скажіть мені? А коли показати не можете чи не хочете, тоді я вам хочу показати, хто давав за вас свідчення.

Перше, вам посвідчили рум'янці, тобто червоні золоті з білими великими талярами, півталярки, орти, четвертаки і потрійники. А як саме? Ото так, що славнішим секретарям та рефендарям *, підхлібцям і таємним брехунам його королівської милості, аби заступилися і свідчили, що це гідна людина, щоб посісти біскупські прибутки й пожитки та вести свавільне й розпутне життя з тих маєтків та сіл, які належать біскупству,— то за те все тій особі, завивши в папірець сто чи скільки випаде червоних золотих, у руку — тиць; другому з тих очелюбних шафранців **, завивши так само, в руку — тиць; задовольнивши золотолюбців, потім ступили до менш славних осіб, тим теж торбинки понаповнювали одним великими білими талярами, іншим — півталярами, ще іншим — ортами й четвертаками; тому в руку — тиць, другому в руку — тиць, а писародрачі вже не бракують і потрійники з грішми — беруть і деруть. Ті прохачі, панове біскупи, за вами свідчили, що ви достойні для свавільного життя сіл єпископських; свідчив про це поклін і ота тисяча червоних у королівську кишеню, а до того свідчило вам ваше лихе сумління, що обіцяли віри відректися й антихристу поклонитися — цього ви до решти досягли і бажане виконали. А вчинивши таку плодоносність, кажете, що не мають влади православні єпископи, священики і весь народ вас прокляти. Мають і мають, небожата, і вже ви є прокляті і геєну вічну напевне дістанете, коли не покаєтеся. Вільно вам не вірувати, але коли помрете, тоді побачите чи брешу я, чи правду кажу. Чи ж бо не бачите, біднорозкішники, куди запливли, хіба не бачите, що у глибокий вир — римську звабу — потрапили, в якому навіки мусите потонути, коли не покаєтеся.

Тим вам показав, що не дух святий вас поставив єпископами, але неситість, ласолюбність і здирство. Показав я вам, чим був пожиточний патріарший приїзд; показав я вам, чому патріарх переклав Христову церкву на

---

* *Рефендар* — доповідач.

** *Шафранці* — ті, що люблять пряність шафран.

світських людей. Тому другому артикулу доказів досить, приступимо вже до третього. У третім пункті кладеться причина, через що, відійшовши від патріарха, ви поклонилися папі і чому бажаєте йому служити. Те викласти чи виблювати — діло вашої мудрості, а нам огудно відригати супроти вас непотрібно, лишень мусимо посвідчити, признати й утвердити вашу мову й учинок, як ви самі сказали, чому від патріарха відійшли, а до папи пристали.

МОВА ВАША ТАКИЙ ПОДІБНИЙ ОБРАЗ МАЄ

Ви одійшли від убогих до багатого, від простих до хитрого, від безславного до славного, від невільника до найсвавільнішого, від смиренних до гордого, від бідних до біду чинячого, від страждальців до мучителя, від нічого не маючих до пануючого над світом, від євангельських пустельників до пекельної ріки, від принижених у світі до тих, що у віці цьому царюють, від голодних на правду до пересиченого владою цього світу, від приналежності до Христових патріархів відторгнулися, а до антихристової голови — папи — приєдналися, йому поклонилися, йому служити готові і його жереба запрагли бути учасниками нині і в майбутньому віці. Признаємо вам безперечно, що те ви так учинили, як і самі визначили.

Ще залишилося сказати про чудо вина, що його ксьондз латинської віри, який служив відправу на престолі православної віри, перетворив у воду. Але це чудо не за чудо вважають, бо це сталося ніби через помилку — саме так ксьондзи-біскупи своєю прокурацією, наче на трибуналі в Любліні, хочуть це викрутити, вивернути і вибрехати у православних з віри і з думки. На це вам, панове біскупи, так відповім: махлюйте як хочете, махлюйте й брешіть, і ту брехню бороніть іншими підпорами неправд, але істину перемахлювати й перекрутити не зможете, і що сталося — істиною те чудо сталося! А звідки це знаю, адже сам на той час у ваших краях не був? Знаю це від тутешнього святогорського чуда, яке сталося в певний час за божим допустом од латинян у Святій горі, через це й виписую на доказ історію приходу латинян до Святої гори, перечислення їхніх дій та наслідків, які вони там починили, і посилаю вам. З цього самі зрозумійте: чи була то помилка, коли вино у воду перетворилося, чи істина [103].

У час царювання Михайла Матеолога грецького [104] була поміж греками та латинами обложна війна і випало при тому, що в греків узято в посідання багато міст та сіл. А царство Візантійське під ту пору давало данину болгарам, і грецький цар мав супроти болгарського царя таємну ворожнечу. Однак у нужді він смирився і попросив допомоги проти італьян, тобто латини, і той болгарський цар Калойян кинувся грекам на допомогу і подолав фругів *, переміг усю їхню силу, звільнив для греків їхні міста та землі — царі дістали подвійну радість.

По тому цар Михайло, трохи утишившись, підняв ворожнечу супроти болгарського царя Калойяна, прагнучи через диявольську заздрість узяти над ним гору, і вже був пішов на нього, але нічого не досяг, оскільки злий умисел повернувся на його голову, а неправда його вийшла наверх. Від усіх цих хитрощів Матеолога цар Калойян з усіма своїми рятувавсь у своїй землі — невдовзі ця смута улягласа.

По тому, трохи відпочивши від нападу грецького царя, цар болгарський, вичекавши належний час, пішов з великою силою та немалою лютістю на грецьке царство, розбиваючи при цьому міста до основи, переганяв греків, як переселенців, у болгарську землю, а болгарами населяв грецьку землю і таким чином побивав землю грецького царства, тобто Пропондію, Фракію, Македонію, Феталію, Елладу, Ахаїю аж до Пелопового острова [105] — ці їхні міста можна побачити зруйнованими й тепер. Тоді грецький цар Михайло Матеолог побачив, що його подолано, і посилає до Італії молільників із листом, який мав у собі такі слова: «Довелося вам і нам постраждати від преславних скіфів, вам, ні в чому не повинним, підвладним римській церкві, що твердо стоїть, а наша — в хитанні і розмирі. Отож прийдіть швидко нам на допомогу, хочемо бути з вами однодумцями, бо гинемо від бридких варварів. Якщо не поспішите нам на допомогу, коли ім'я наше може зникнути на землі, то будете від вседержителя покарані за нашу біду».

Почувши це, латина швидко ополчилася, але більше на погибель Матеологу, ніж на порятунок. І всі латиномудрі владики постаралися прийти від усієї Італії та Риму в Константиноград до того єдиномудрого марнослова,

* *Фруги* — зневажлива назва римлян.

а коли проходили мимо, пішли війною на бога і в бозі живучих у горі Афонській, що її звуть Свята.

Ті беззаконні владики і бридкі їхні священики увійшли сюди, в лавру, в монастир святого Афанасія, і почали закликати тих, що були в обителі, наказуючи суворо з'єднатися з їхньою вірою та причащанням. Ченці ж каменосійці, переможені страхом і зле тлумачачи апостольське слово: «Дайте місце гніву» [106], попустили їм сквернити на престолі їхню мшу *. Потім вони були викриті великим викриттям од бога, бо й досі у тій соборній церкві на вівтарі ніколи не творять проскумідію **, але творять проскумідію на іншому, боковому вівтарі; тільки на херувику *** на престол соборної церкви від бокового вівтаря творять священики таїнство жертвопереношення.

Все оце — не чудо, про яке я вам хотів сказати, але справжнє дійство й плід латинського духовенства — де що корисного зробили і як у якому монастирі жертвували; по тому і про чудо розкажемо, йдучи оповідним шляхом. Тільки, молю, утямте добре: все було справді, як тут оповідається.

Отож сквернили вони свою гидотну мшу без заборони, після чого приспіли в так звану Іверську обитель, у храм Успіння пресвятої богородиці, шукаючи такої ж згоди, як і з першими і примушуючи, щоб з'єдналися з ними. Ці ж бо, на благій землі сіяні, не дали їм на те ані слова, ні дозволу, але вважаючи їхню начебто законну віру і все їхнє єретичним і звабним мудруванням, пославшись на писання, звинуватили їх і піддали анафемі, за апостолом, як таких, що вводять замість істини нововигадані зваби. А нечестиві владики і священики, почувши це, сповнилися гнівом та люттю, з нуждою і бідою всіх хапали, затягували їх у монастирський корабель і топили в морі, кидаючи з корабля, і так чинили через те, що ті їм не покорилися,— позбавляли сповідального вінця, а молодших ченців з кораблем і всім збором відіслали в полон до Італії і там, позбавивши іночого чину, наказали продавати. Це така перша жертва, вчинена латинськими святими.

---

* *Миша* — римо-католицька церковна відправа.

** *Проскумідія* — частина літургії, коли на жертовнику готуються дари для освячення.

*** *Херувика* — херувимська, духовна пісня, яка співається на літургіях Іоанна Златоустого та Василія Великого.

Од того монастиря приспіли вони до монастиря Ватопеда і, зайшовши в нього, застали його порожнім, окрім недужих та зовсім старих. Запитали в них про пастиря та інших іноків. Вони ж бо мучителям відповіли: «В пущі й хащі [вони, а ви] залишіть нас, щоб ми зберегли віру і щоб не осквернилися з вами, богомерзенними». Вони отих посікли й кинулись у середину святої обителі, знайшли, всіх побили й постріляли, а пастиря і тих, що були при ньому, старалися звабити ласкою й багато говорили підступних улесливих слів, щоб прийняли їхнє єдиномудріє. Пастир мовив: «Ліпше Христові вгодити, ніж антихристові». Вони на те відповіли: «Хіба ми не Христові, а антихристові?» Святий сказав: «Так!» Вони його знов питають: «Як це?» Святий відповідає: «Кожен супротивний Христовому благовіщенню називається антихристом і є ним, і зараз він за вас бореться. Чи ж можна причаститися світлу у тьмі? Хай нам це вовіки не примішується!» Почувши це, духоборці затикали свої вуха, як глухі гаспиди і, не дозволяючи прихилити себе до православної віри, простягли беззаконні руки до тих оборонців закону, позбавили їх життя, задавивши ужівкою *. А те місце, де їх знайшли, відтоді й дотепер називається Фурковуні, тобто бердо ** Повішених. Це така друга жертва, яку здійснили латинські святі.

Після того прийшли вони на протилежний бік і досягли обителі святого великомученика Георгія, що його звуть Зограф [107]. Іноки, які жили в обителі, були навчені вождем Фомою — він міцно стояв і вчив своє стадо, кажучи: «Отці і браття, скільки є тут синів божих, ведених божим духом, не візьміть рабського духу од боязні, а візьміть дух усиновлення і скажімо собі, чада божії: коли ми діти й наслідники, то наслідники богу, а співнаслідники Христу, оскільки з ним страждаємо — хай же з ним і прославимося! Вважаю я: це малі муки, які терпимо зараз для бажаної слави, отож, за апостолом, кажу всім: коли ви приготувалися духом без боязні до мук, пробудьте зі мною в обителі; коли ж ви боязливі, відійдіть, скільки вас там є, доки не мине єретичний гнів, щоб не впасти в огудний гріх». Багато боязливих сховалось у нетрях — у схованках і у засіках серед хащ.

---

* *Ужівка* — шнур.
** *Бердо* — пуща, прірва.

Святий же з усіма іншими зайшов у башту і то не через боязнь, але щоб спокійно засудити беззаконну єресь, що і зробив. Мучителі ж, зусібіч оточивши обитель, закричали до тих, котрі були в башті: «Відчиняйте нам ворота, добрі люди, відчиняйте!» А преподобний до них каже: «Не знаю вас, звідкіля ви?» Вони ж назвали себе Христовими рабами і сказали: «Приходимо повернути зваблених на путь істинну». Святий, однак, каже: «Відступіте від нас, чинителі беззаконня, адже апостол благовістить вам, мовлячи: «Коли людина чи ангел з небес благовістить інакше від того, що ви прийняли,— хай буде анафема; хто ж другого вчителя шукає, той увіч біснується». Ви ж покажіть ваше вчення і коли воно буде від бога, то пристанемо до вас і поцілуємо, як братів; коли ж ні, далеко від нашого помислу будете. Ті ж бо сказали: «Ми від бога і віримо у владику Ісуса Христа і вчимо його святе Євангеліє, а послані од преблаженного папи римського, який є главою божої церкви, щоб з'явити таїну вашого безумства, щоб до розуму ви прийшли, щоб пізнали церковні устави, щоб істинно сповідали у святому знаменні, що виходить святий дух од отця і сина, а в приношенні щоб несли опрісноки *, а не квасний хліб і щоб священики ваші стригли бороди, щоб більше не согрішали цим при божій службі, оскільки вони церковні женихи. Коли ви цього відтепер дотримуватиметеся, маєте одержати від вседержителя очищення, і ми умилосердимся на ваше покаяння; коли ж ні, то злих зле погубимо, щоб не оскверняли це місце». Отакі та інші виблювали погрози й огуду. А преподобний їм сказав: «І ми також хочемо знайти істинне і засудити вашу звабу й безумство і не боїмося ваших погроз, не страшимося, адже написано-бо є: «Бога одного треба боятися, а людини не страшитися за писанням: «А їхнього страху не бійтеся» [108], ніхто-бо не дерзне на нас кричати, коли з нами є бог миру, оскільки правий господь і возлюбив він правду. Іоанн так каже: «Утішитель же, дух святий, що його отець пошле в ім'я моє, той навчить вас усього і пригадає вам усе, що я вам говорив» [109], і далі: «І вблагаю отця я і втішителя іншого дасть вам, щоб із вами повік перебував» [110]. І ще: «Це передаю вам, з вами сущий: коли ж прийде дух святий, його ж

---

* *Опрісноک* — облатка, частина так званих «святих дарів» у римо-католицькому богослужінні.

бо пошле в ім'я моє, він навчить вас усьому»[111]. І так каже не раз, а багато разів — повірте слову цьому, щоб змовкли вуста, які хочуть брехати, нібито дух святий виходить і від сина. А коли і цьому не вірите, духоборці, навчіться від Іоанна-предтечі й Хрестителя, який бачив дух святий, котрий сходив як голуб і на синові перебував. Дивіться, в чому істина, адже від отця дух святий виходить голубом, а не від сина. Свідчать і напоюють усіх божественні церкви, і не з Едема[112] це знання тече, а з самих божественних Христових уст. Так проповідуйте Євангеліє всьому живому: хто вірує і хреститься, той спасеться, а коли не вірує — осудиться. І далі: коли хто рече на сина — відпуститься йому, а коли рече на дух святий — не відпуститься йому ні в цьому, ні в майбутньому віці. Духом-бо святим усі научаються: пророки, апостоли й учителі, проповідуючи, хрестячи й навчаючи православної віри увесь всесвіт, і написано було право правлячих і подано, щоб дотримуватися чотирьох євангелістів: Матвія, Марка, Луки та Іоанна, а хто п'ятого євангеліста додає[113], тому буде анафема. І коли хто зваблює одного із братів, той достойний такої муки, яка більша за всесвіт; а хто знайде-таки відповідь, щоб уникнути достойної муки, також, хто від семи боговибраних соборів[114] скаже, що святий дух виходить від отця і сина, чи хто в правила вставить, щоб приносити опрісноки і стригти бороди, такі блудять і посилають у небо плювотину, а вона на їхні бридкі лиця знову падає. О, поморочено нечестивого язика і п'янство! Очі маючи, злим помигують вони, а інші сім лукавих духів насичуються. Якому Христу називаєш себе вірним і яке ти учиш Євангеліє? Тільки антихристове. П'ятого, отже, євангеліста не знаємо, окрім Махомета Сарасинського[115], погрузителя і предтечу антихристового. Це повністю був з'явив Павло ще перед появою вашої погибельної єресі, так само сказав і про мертві ваші жертви, що творите по-іудейському, навіть безумніше від іудеїв. Христос спершу звичай давніх часів, щоб їсти паску стоячи, бувши опоясаним і по-писаному тримаючи в руках жезл, повністю відкинув, так само й обрізання та інше ложне. Тоді, коли надходив час його страстей, сів із дванадцятьма, щоб поїсти, взяв хліб, подякувавши, переломив і дав своїм учням, сказавши: «Прийміть і їжте — це моє тіло» та інше. І в одного з дванадцятьох увійшов сатана, в Іуду Іскаріотського; узявши хліб, ви-

йшов і розказав про все іудеям. Дивися на істинне таїнство, адже брав хліб квасний, тобто таки хліб, а не опрісноки; ви ж бо беззаконно творите, і служите, і тримаєте Аполлінарієві бездушність та безум'я[116]; так само і про гріхотворність бороди не могли ви навчитися з древнього писання — це узаконено від первозданної людини і праведних пророків до господа нашого Ісуса Христа. Більше того, в Новому заповіті Христовому сам владика про це не каже, так само й жоден з його апостолів, тим більше, що й святі собори це не узаконили й не поклали у святі правила; хай не буде, що сліпий учиться від темнішого за сліпого; ліпше ж відсікти й відітнути і зуби викоренити, щоб не ховалась у щілинах зубів крупиця; більше того, і язика ліпше урізати, щоб не говорив огуди та зваби і щоб інших із собою у рів не кинув. Отож хай зігниє поганий член, щоб добрих не пошкодити по-окаянному і по-духоборному. Це не пошкодить, а пошкодить бридке й лихе бажання, яке виходить із внутрішнього й лукавого скарбу серця — ось що опоганює: блуд, убивство, перелюбство, злодійство, неправдиве свідчення й огуда, яка є змістом вашого потьмареного безумства. Отже, жених один є, а не багато, опівночі він прийде, суддя живим і мертвим; живим — це православним, а мертвим — нечестивим єретикам: кожному буде по заслузі! Отож молимося за вас, возлюблені, щоб пізнали ви істинне православ'я, що це життя й просвіщення нашим душам, і це святі отці та священні собори нам передали, і прийняли ми від святих апостолів узаконене святе знамення, тобто віру в єдиного бога. Таке вістимо й кладемо заборону тим, хто щось додасть чи відніме від цього — їм анафема, і ніхто не може розрішити від цього гріха, хіба що мука, уготована огудникам. Послухайте, возлюблені, послухайте і перейдіть од злого на добре, не побажайте здійснити свою волю, а душам вашим віднайти муки».

Почули це від тих блаженних мужів беззаконні, але ті слова не знітили їх, тож, ніби вовки, не змігши витерпіти їхнього вчення, намагалися перемогти їх смертю — кинулися й запалили зусібіч башту, як у давнину беззаконний і мерзенний цар Навуходоносор[117]. Таке й подібний до нього Матеолог учинив через безбожних священиків супроти преподобних і богоносних наших отців, а вони, як оті три отроки, що приносили вседержителю молитву, посилали моління владиці Христу і

волали: «Владико-господи, боже отців наших, котрий дав сина свого єдинорідного на страту, як овеча, за рід людський; ти, господи, збережи церкву свою від вовків роз'ятрених, це ж бо заради неї він кров свою чесну пролив і таке сказав: «Ворота пекельні не подолають її»; статок свій примнож, владико, по цілому всесвіту од краю до останньої землі, скинь оцю єресь силою твого святого духа і збережи жереб пречистої матері непорушним вовіки, а тих, що в ньому перебувають, прослав, освяти і милостями, які живлять нас, помилуй; покрову святим споруди на славу свою і в пам'ять нашу, і цю молитву від уст наших прийми, як прийняв ти жертву Авраамову, і зглянься на нас, як на Єффаєве спалення[118], і прийми її, боже отців наших, як кадило пахуче, і спаси душу нашу, бо ти добрий і людинолюбний!»

Коли закінчили молитися, з небес почувся такий голос: «Радуйтеся і веселітесь, бо є на небесах велика ваша мзда і станеться, як помолилися!» Почувши цей голос, нападники раптово жахнулися, і кров та морок увійшли їм в очі, й потьмарився їхній розум: коли ж бо дух святий огуджували, як же він міг освітити їх своїм світлом?

А блаженні наші отці передали свої душі в божі руки і загинули у вогні, було це в жовтні місяці, 10-го. Еклесіарха * Парфенія було скинуто полум'ям з башти донизу і не відразу вмер, а пробув ще тридцять днів, і спочив у бозі 8 листопада, досягши невзабарі своїх співстраждальців, з ними він і з'єднався. Це була третя жертва латинських святих.

Після цього беззаконники знову кинулися з люттю і розсіяли повсюди по святих горах полки, і жодна обитель од них не сховалася, жодна башта і келія, жодне інше іноче житло, але все з усіма і те, що було й поза стінами, розбили й вогню віддали, а саморобне знаряддя з усім іншим собі позабирали, однак прота ** не змогли зразу перемогти з тими, що не піддалися і які були в середині затвору: згодом і цих узяли — текла пролита кров, як кололи тіла живих; обителі попалили і прота всепреподобного повісили після багатьох мук разом із протатомором *** на так званому Тметехалкосі. Це чет-

---

* *Еклесіарх* — чернець, який стежив за порядком богослужіння і відав охороною церковних будівель.

** *Прот* — старший настоятель монастирів на Афоні.

*** *Протатомор* — один із духовних чинів на Афоні.

верта жертва латинських святих. Після цього немилостиві латинські кровопроливці пішли на протилежний бік на південь до Ксеропотамської обителі [119].

Тут прийшли ми до берестейського чуда, і тому попереджаю вас: доки дійде до розгляду тієї правди (чи ложне, чи істинне те чудо в Берестю), придивіться пильно на тамтешнє чудо і на берестейське. Побачите в тамтешній згоді і берестейську згоду, побачите в тамтешній любові ту поганську любов, яку біскупи хвалять, кажучи про те на початку книжки про згоду, а не треба було б її хвалити, боронити й оправдовувати, коли вона таки є любов, притягаючи для свідчення і Христа, бо той дав певний знак, як своїх учнів упізнавати. Але я б вас запитав, біскупи: чи знаєте ви не лише силу, але й саме оте божественне ім'я любові, що воно таке — любов? Чи Спас говорив про таку любов, яка віру тратить, чи про таку, яка віру заховує цілою? Скажіть мені: чи про таку любов казав Спас, котра гоніння та муки на ближніх своїх насилає, чи яка велить покласти душу один за одного? З'явіть мені: чи про таку любов казав Спас, яка в трапезах вельмивигадливих і в питті різноманітному з музиками єднається, чи яка правди й людського спасіння хоче і прагне — відкрийте це мені! Але бачу, не можете мені про неї певну правду повісти, бо ви її й не чули, а не лише б мали колись із нею пробувати. Однак я вас у тому турбувати не буду, а до розповіді повернімося, яка веде до розгляду тамтешнього чуда, розміркуйте, чи подібне воно до чуда берестейського. Зіставте, кажу, весь учинок берестейський з тамтешнім учинком: у тій так званій згоді, з'єднанні та любові побачите тріумфи, тедеумлявдамуси *, і те за руку водіння, і парне ходіння, яке заводять ксьондзи-біскупи, коли йдуть з церкви на кермаш **; побачите подібних і світолюбних ксьондзів-біскупів, а тоді ченців того монастиря, в якому сталося на викриття їхнього безчестя те чудо!..

По тому прийшли біскупи й каплани латинські, які жертвували, мордуючи, блаженних отців, до Ксеропотамської обителі. Іноки того монастиря зустріли їх з ваєм *** та гіллям, кажучи: «Добрі приходьте і мир Христовий з вами!» Вони відповідають: «Є і буде!» Тоді

* *«Te deum laudamus»* — тебе, бога, хвалимо (*латин.*): римо-католицька церковна пісня.

** *Кермаш* — тут: храмове свято.

*** *Вай* — пальмове віття.

вони разом увійшли до обителі й подарували монастиреві великі дари із захопленого багатства, назвавши себе ктиторами * тієї обителі — о звабо й хитрощі диявольські! — разом з ними поєдналися. А після оголосу, коли згадали про свого архієпископа, котрий у Римі, і про царя — о страшні чудеса! — поглянув з небес із гнівом на злочинців бог і потрусив землю й те місце, де стояли недостойні, аж стіни огорожі з усім іншим, що було в них, розпалися, як колись Єрихон при Ісусі, сині Навинім [120]. Тут же залишилася тільки одна стіна і та похилилася для знамення з роду в рід.

Прийдіть туди, в Святу гору, панове біскупи, і побачите ту стіну, розколену в час тодішньої латинської служби, яка стоїть, хоч інші попадали, для викриття єретичної мерзоти й осквернення престолу божої церкви!

Ота жертва була знищена по правді! Коли латина побачила це богознаменне чудо,— багато хто з них, відділившись, залишились у Святій горі, і з таких стали досконалі ченці, інші від'їхали на кораблі, сповнені сорому та страху. А коли ченці тієї обителі, яка була посоромлена богом, прийшли до тями, то пізнали свій беззаконний злочин і невтішно ридали, тиняючись по горах, як птиця, і не знаходили де й голови прихилити — все-бо в тому монастирі було зруйноване через їхній злочин.

Благодатні чудодійства і те, що показувалось у честь і славу сорока святим мученикам [121], тоді припинилося і зникло, коли поєдналися з латиною. Чудо ж було таке. Коли побудували святий храм від [імені] блаженних та вікопомних царів, тобто Романа та інших [122], був він вельми гарно прикрашений. Отож прикликали святителя з причтом і храм, як годиться, освятили. Коли ж архієрей назвав на ім'я сорок мучеників, то — о чудеса! — від підніжжя святої трапези почав рости манітар, стебло і гранеси **, а шапкою манітар виглядав, ніби яблука, яких числом сорок — він здійнявся вгору над святою трапезою і отінив усе святилище — на таке преславне чудо всі богові й тим сорока мученикам славу воздавали. Всі тоді недужі, які були в обителі, зцілилися, діставши змогу вкусити від святого манітара. Пронеслася звістка про те чудо по всьому світу, і багато людей приходило з недугами і діставали здоров'я, а хто лежав

---

* *Ктитор* — патрон.

** *Манітар* — гриб, *гранеси* — слово неясне.

у хворобі непорушно і сам не міг прийти, посилав до обителі з дарами і послані приносили богодарованого манітара, а коли куштували, то діставали зцілення, а що людей було багато, то весь до крихти розібрали; так у честь і на славу сорока святих великомучеників проріс він 9 березня-місяця, коли божа церква відзначає їхню пам'ять, і не одного зцілив, як у давньому Сілоамі [123], але всіх, хто куштував цього манітара. І кожен, де б він не перебував, діставав собі зцілення. Таке-бо чудодійство було всім, і таку воно мало силу. А що спершу доброненависник диявол і супостат християнський православний рід перемагав, таким чудом вийшов поборений; зрештою, він і діло сотворив, бо зіткнув проклятих ченців із духоборцями, які з'єдналися супроти святої трапези. Тоді ото чудо припинилось у початках, бо святе псам віддавалося, а чудотворне діяння пожерли духоборнії вепри. Таке бог любить чинити щодо тих беззаконних духоборців й опрісників, забирає від таких богомерзьких святе знамення.

Всяка-бо, каже, жертва нечестивих бридка перед богом; коли і себе за добрих вважають, то бог увіч їм противиться, щоб беззаконні не виносилися, а щоб посоромлювалися, як тепер, так і на Христовому судилищі. Православні ж, хоч і страждають у нинішньому віці, але сподіваються і бажають узяти від мздоподавця Христа, бога нашого, уготоване благо. Таке кажу про це.

А що пребеззаконний і мерзенний цар Матеолог хоч і поткнувся на Святі гори і хотів знищити православ'я, але нічого не досяг, не зумів — самого було повергнуто і дім його знищено, як колись Саулів [124]. Афонська ж гора, як Давидів дім, росте й триває, про що розкажемо далі.

Тепер же повернемося до завершення повісті про те, що тоді трапилося. Ті іноки, які поховалися від духоборців, повиходили з вертепів та хащ і кожен до своїх місць повернувся — і побачили вони свої притулки попалені й розвалені, а братів по обителі побитих. То хто б від такого не заплакав?! Друга Рахіль [125], Афонська пустиня, оплакуючи отців, не хотіла втішитися, бо загинули вони. Іноки ж подвійний плач і крики возносили й волали: «Боже, прийшли люди ніби в ім'я твоєї матері, осквернили святу твою церкву, зробили Афон, як сховище для овочів, поклали трупи рабів твоїх на поживу птицям небесним, а тіла преподобних твоїх — земним

звірям; пролили кров їхню, як воду, навколо житла (Афона), і не були вони поховані. Пролий гнів свій на язики, котрі тебе ганьблять, і на царства, які на первістка твого, тобто православ'я, наступили! Хай небавом проллються на нас щедроти твої, господи, адже зубожіли ми вельми — допоможи нам, боже, спасителю наш, заради слави імені твойого збав нас, господи! Ми ж бо люди твої і вівці пасовища твого, сповідуємося тобі, боже; вовіки, з роду в рід передаватимемо оповіді й перекази преславних наших отців!»

Отак ридаючи й волаючи, плач вони погамували і почали ховати тіла святих скрізь по Святій горі, де кого були знайшли. Через це Афонська гора відтоді й донині в благочесті пробуває, так як дерево при воді цвіте, і багатьом випрошує плід вічного життя. А нечестивий цар зі своїми згодниками, як безплідне й посохле листя, разом із пам'яттю-шумом антихристового вітру навіки згинув і до решти щез.

Придивіться ксьондзи-біскупи до тодішнього чуда: що сталося, коли престол благочестивих [при службі] осквернився латинською неправедною мшею, а придивившись до того достатньо, увіруйте, що і в Берестю те чудо насправді сталося, коли на викриття нечестя вашого замість вина з'явилася вода, і не махлюйте через прокурацькі викрути істинною вірою православних: ніби те сталося через помилку, а не через чудо. Справжнє чудо і велике чудо! Але, бачу, антихрист настільки осліпив вас цим віком і оморочив, що вже не хочете від цього чуда, явно показаного, стати чистими, прийти в чуття і страх; більше того супротивно наліпили на істину махлярську брехню, кажучи, що через помилку те сталося. Але це ви брешете як хочете! Ваш вік, ваше неправедне царство, ваше марнославство, ваша безпутна розкіш, ваша ідолопоклонна могутність, ваша поганська владність і начальство, все ваше, що вік оцей ховає в собі,— все те вам служить, і вами володіє, і навіки володітиме. Але хай тільки з цього життя прогнані будете, тоді побачите, що матимете; тоді побачите, як воно істину брехнею бороти, як тлумити її і побивати; тоді побачите ректора й учителя вашого, від якого ви тим розумом отруїлися; тоді побачите коронодавця життя оцього, від якого у цьому віці коронувалися; тоді побачите царство володаря віку цього, від якого прославилися; тоді побачите, як душевне покривало, привалене плот-

ською силою, після смерті відкриється вам,— а зараз творіте, як хочете!

А що посилаєте православних до Скаржиних книг[126], а руські правильця знищуєте й огуджуєте, кажучи, що в них нічого немає з антихристового вимислу, а в Скаржиних — прещедро, то правду оце казали, так воно і є! Однак чудніше те, що ті маленькі руські правильця загнали вас до великого пекла, а ще чудніше те, що через ті маленькі руські правильця ви змушені були відбігти від Христа до антихриста; і те ще дивне, що ті маленькі руські правильця на вас наслали вічну ганьбу і нині і в майбутньому віці. А чому? Тому, що не за їхнім повелінням, а по-злодійському і по-вовчому ви влізли у Христову церкву і посміли зватися, чим ніколи не були,— пастирями, священиками, єпископами; тож оті правильця, не терплячи тієї кривди й виголосу вашого імені, доти кликали, кричали й волали, доки вас зігнали з того місця, з тієї честі й достойності. Чи не тому звете їх маленькими, що неправдиве священство показали, зголосили, викрили, засудили й до решти осоромили? Чи не бачите, що наклеп на них вигадуєте, нібито вони маленькі? Чи не бачите, що не можете показати більших — хоч зібрали повно з усього світу писань — від тих маленьких, які велику неправду до грунту зносять і виставляють на світ їхній фальш, даючи всім знати, щоб стереглися неправди? Чи не бачите, як їх од заздрості, гніву й ворожнечі вважаєте маленькими, а вони такі високі, а вони такі широкі, а вони такі великі, а вони — красні! А чому? Тому, що істина в них сидить, тому, що вони бранти *: золото, срібло, коштовне каміння, тобто щирість, суд і правда царюють у них. А ви, занедбавши їхню шляхетність і достоїнство, заганяєте православних до Скарги. Дозволю вам і таке: нехай підуть! Але скажіть мені, чи знайдуть там, у Скарги, правду, чи знайдуть там суд і справедливість? Чи утаїлося від вас те, що православні багаторазово і без числа вдаються до Скарги, але не можуть знайти такого, щоб вислухав їхню правду? Хіба не знаєте, що православні завжди наслідують, а знайти справедливості за свій утиск, біду й кривду ніяк не можуть? Чи не чули ви того, що православні до Скарги прислухаються, а від Скарги правди почути ніколи не можуть? А чому? Тому, що великі кни-

---

* *Бранти* — коштовності (золото й срібло найвищої проби).

ги свого сумління перед ними закрив, оглух, онімів, суду праведного показати в них не хоче, догоджаючи звабі своєї віри. Чому ж далі силуєте православних бігати до Скарги, адже є такі, що завжди Скарзі служать і вік свій, служачи йому, погубили, а дослужитися справедливості не можуть ніяк? Чого ж більшого від православних хочете? Уже й вашу волю виконують, завжди трудяться іти вслід за Скаргою, а справедливості собі в Скарги витрудити, випросити, вижебрати й виплакати не можуть ніяк. Покиньте отож показувати православним дорогу до великих Скаржиних книг, коли в них немає і найменшої правди. Нехай православні біля маленьких правилець при правді сидять удома, нехай удома біля маленьких правилець пильнують істини, нехай удома маленькими правильцями спасаються, якими без найменшого сумніву сподіваються спастися і спасуться запевне. А ви вже там із великими Скаржиними книгами учиняйте як хочете, а ви вже там як хочете мудруйте, а ви вже там як хочете, так і надимайтеся, напинайтеся, кокошіться, вгору возносьтеся й вилітайте. Будьте собі без нас, ми ж бо із Христом, богом нашим, і нині і в майбутньому віці, дасть бог, сподобимося запевне бути, йому бо з отцем і святим духом честь, і хвалу, і подяку, й поклоніння посилаємо нині і завжди і вовіки віків. Амінь.

А коли б хто, не вмістивши духу святого розуму, котрий звик викривати неправду без усілякої підробки й лицемірства, і на мене хотів би наклеп звести, кажучи, що уразливо й ущіпливо мовлю в цьому писанні, то на те я так вам відповім. Навчився я від Христа істини без підхлібства, неправду неправдою, вовка вовком, злодія злодієм, розбійника розбійником, диявола дияволом називати. Сам-бо преблагий бог, коли бачив тих з єврейського роду, котрі боролися супротивно істині, сказав їм: «Ваш батько — диявол, і пожадливості батька свого ви виконувати хочете» [127]. А як саме? Тим, що в істині не стоїте і прагнете вбивства, а кореню тому диявол батько, бо в істині не стоїть і є людиновбивця. Я навчився від Іоанна Богослова [128] звати того, хто мудрує супротивно євангельській науці, антихристом, а хто йде поперед нього — неправедними пророками. Навчився я від апостолів Петра, Іуди й Павла тих, що мудрують, називати звабленими від благочестивої віри. Я навчився від Павла називати безсоромним псом такого, хто без-

думно й огудно нападає на благочестя; він-бо те слово сказав, мовлячи: «Стережіться собак — стережіться працівників лихих»[129], тобто неправедно найменованих пастирів, які взялися до праці в Христовому винограднику, а самі його спустошили й заростили терням беззаконного життя. Нехай отож святий дух затулить оті вуста й оніміти дасть, які це моє писання через заздрість схотіли б огудити, адже той малий потічок я начерпав з правдешнього джерела і пустив у ваші краї; і хоч він позірно малий, але покладаю надію на бога, що голодних і спраглих бачити правду удосталь напоїть, наситить і задовольнить. Про це досить.

Буде ще й така похвалка супротивних: «Вільно тобі говорити заочно там, у далекому кутку, про нас безпечно-чванливо, хоч і правдиво, але коли б отут був, то й тобі того язика, як Никифору, прищемили й писнути б не дали!»

На те відповім я так. Сміливо кажу правду і правдою вас досягаю не тому, що далеко від вас, але знайте, що можу за правду й померти, коли бог це дасть; помоліться богові, хай сподобить вас навіч почути від мене моє слово. Я ж, хоч і бажаю, але волі божої на те ще нема, а без божої волі не хочу від себе безсоромно й по-собачому вискакувати, так як ви, на попівство; навчився-бо я благоговіти перед благоговійним і чекати від нього повеління. Коли ж братська любов православних християн виводить із належних мені місць, так як і анафема, молюся я за них, за Павлом, коли б мали у чомусь постраждати за православ'я, і бажаю з ними завжди перебувати, коли не плоттю, то вірою, любов'ю та духом. Бажаю щиро й тілесно доєднатися до них, але без божої волі цього не вчинити; можливо, скоро і дасть бог, тільки хай очистять і виметуть Христову церкву так, як ото я казав. Але те дивує: ви не хвалитеся, що слухаєте правди, а величаєтеся кривдою і звитяжством супроти правди; хвалитеся темничними затворами, биттям та забиттям хвалитеся, мирським обезчещенням, як іудеї, намагаючись зганьбити Христа, але Христос Христом і богом як раніше звався, так і тепер, а іудеї погибельними синами звуться і зватимуться. Так само і ви, їхнього сліду тримаючись, творите рабам божим. Добре, творіть і жидам наслідуйте, а ми наслідуватимемо Христу і від вашого мучительства постраждаємо. Такий-бо нам ключ залишив Христос для відкриття царства небесного, щоб

ми у цьому віці страждали від погибельних синів, мовлячи: «Коли мене проженуть, то і вас проженуть, коли мене обезчестять, то й вас обезчестять, коли мене уб'ють, то і вас уб'ють, бо учень не більший за учителя свого, а раб — понад пана свого, належить-бо вам відстраждати, що і я відстраждав» [130]. Придивіться, чи не так само апостоли, мученики і всі, хто живе благочесно, страждали, страждають і страждати хочуть, а волхви, чародії і мудреці світу цього знесені, за Павлом, щоб дістати гірше. Не страшіть отож і мене, панове біскупи, антихристом та його мукою, я його з божої ласки не боюся і відступати не хочу через ваш антихристовий страх од святої трійці — отця, і сина, і святого духа, і, дасть бог, укріплений з неба тією силою, не відступлю. Чи, може, гадаєте, що Никифорів язик, котрий викривав вашу неправду і якого ви зачинили й не чуєте, і тепер мовчить і лишається безгласний? Отож відайте, що більше супроти вас кричить і звинувачує, аніж спершу, коли не був зачинений! Зачинили ви його в Малборку [131], щоб не бачив Кракова, Львова, Варшави й інших міст, але від найшляхетнішого міста, горнього Єрусалима, зачинити його не змогли. Там йому ходити й небесні палаци оглядати чистою молитвою вільно завжди. Зачинили його від лиця королівського, воєводського і від вас усіх, розкішників світу цього, щоб вас не бачив, а від лику отця, і сина, і святого духа, і від тисячі тисяч тих, що перед зором ангельським стоять, зачинити не могли його, там йому завжди вільно дивитися на світлість слави неприступного божества і премирних небесних сил. Хіба не був зачинений також Іоанн на острові Патмі [132], але в тому затворі в отчих надрах уздрів сина і звідти ще більше почав благословити й викривати неправду. Так і ви гадали прищемити затвором Никифорів язик, а того не відаєте, що він тим ув'язненням панів ваших, повітряних піднебесних бісів, більше мучить, січе й морить і вас, їхніх служальців, так явно й голосно викриває, що той крик, перелетівши повітряні простори, пройшовши всі небесні кола, сягнув престолу святої трійці і до кінця розкриває ваше тиранство та неправду — голу, бридку, безсоромну, як саму машкару й розпутну курву; усьому світові, на землі й на небесах, виразно виставляє; викриває вас перед отцем, і сином, і святим духом, і перед усіма небесними силами, що кинуто його в темницю затвору за віру, благочестя, закон, правду й суд супроти

вас, богопротивних, учинений, бо ви попрали рештки своєї чесноти. Викриває вас на землі, що ви — супроти правди, що ви гонителями й мучителями стали, що ви виявили себе неправди антихристової поборниками, вірними слугами й таїнниками *, секретарями й заступниками — його правди слухати не потерпіли і погнали його в ув'язнення поганським тиранством. А коли зветеся християнами, чому не терпите й собі всіляких докук, якщо б трапилися, чому їх з подякою не переносите, а супротивно мститеся навзаєм стократ і лихим відплачуєте, мучите, гнобите та вбиваєте і смієте ще й християнами називатися? Чи ж то не явна брехня, зваба й огуда на ім'я християнське? Чи ж бо не бачите, що ви не християни? Не хваліться тим, латинники, антихристове плем'я й послідця, що ви маєте силу, владу й начальство, даровані вам од антихриста, щоб православних мучити, катувати, біду творити та безчестити, коли ви тим тиранством не можете перемогти нашого терпіння; вистрашити нас із віри нашої православної і нас потягти марно й даремно у своє поганство намислили, та ми не перелюбники антихристового ложа, але власні божі сини, хрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа праведним хрещенням. Запевне це знайте!

Нехай вас не упевняє горде дмухання, і пишне фукання, і широкослівне блекотання, грізний наказ і грубе відригання того вашого окрику, щоб ми мали стати перелюбниками від своєї віри! Нехай це вам сподіванки й надії не чинить, бо не дочекаєтеся того ніколи в Русі! Хіба що, за Павлом, хтось полюбить смертну мудрість цього віку і якийсь лежебока запрагне блудно прожити в цьому віці, а не чесно, то до вас такий відійде й захоче поєднатися. Про такого не кажемо. Вільно людині, й самовладу вона має, захотіти спастися чи загинути, померти чи живою бути, сином божим чи сином диявольським стати — це у волі людській лежить. А від православних, яких призначено до вічного життя, східної церкви слухняних синів, цього не сподівайтеся, папи римські, кардинали, арцибіскупи, біскупи і всіляке неправедне священство латинського почту! Не сподівайтеся, владо мирська, королі, і всіляке начальство, і кожен послушник римського папи, бо з вами православні не хочуть ні в чому погоджуватися і папі поклонитися не

* *Таїнники* — ті, що таємно діють.

забажають. Не сподівайтеся нині, не сподівайтеся завтра, не сподівайтеся й позавтра, в прийдешні часи і вовіки віків. Амінь.

Глава 6

ІОАННА-ЧЕНЦЯ КОРОТКЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЛАТИНСЬКІ ЗВАБИ, ПРО ЗБОЧЕННЯ З ІСТИННОГО ШЛЯХУ І ПРО ХВОРОБИ СМЕРТОНОСНОГО МУДРУВАННЯ

Запитання. Що таке зваба?

Відповідь. Зваба — це замість істини утримувати неправду і в ній нудитися, показувати її сущою, хоч вона не є суща і не можна того вчинити ніяк, адже того ніколи немає і не було,— те годі здійснити і замість істини утвердити й узаконити. Вони б і хотіли показувати чи утверджувати, стоячи у неправді та звабі, що їхня думка чи самомисельний закон павучого ткання з людських гадок є добрі й істинні, але коли істина суща укріплюється й утверджується на тому місці, де була неправда, тоді неправда й думка звабного узаконення чи держави розривається і зникає, ніби павутина. Істина-бо суща й незмінна, нерушно пробуває і творить усім себе явною, що вона не тимчасова, а пробуває вічно, що вона створена і збудована не від низинних, які повзають по землі, швидкоминучих помислів, а від вишньої пресутньої сили троїчного божества, створено її і засновано вічно незмінною і втілено в тих, хто любить бога й бажає вічного життя. «Правда-бо,— каже премудрий,— безсмертна, неправда смерті піддається; нечестиві закликають і за подругу її собі беруть». Явно тож звідси, що хто не любить істину, той від бога далеко стоїть і перебуває в неправді й у звабі. Так само і Спас казав іудеям, що вірили в нього: «Як у слові моїм позостанетеся, тоді справді моїми учнями будете і пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить» [133]. А до тих, що не вірять, він так відповів: «Ваш батько — диявол, і пожадливості батька свого ви виконувати хочете. Він був душогуб споконвіку і в правді не встояв, бо правди немає в нім. Як говорить неправду, то говорить зі свого — бо він неправдомовець і батько неправді. А мені ви не вірите, бо я правду кажу. Хто з вас може мені докорити за гріх? Коли правду кажу, чом мені ви не вірите? Хто від бога, той слухає божі слова; через те ви не слухаєте, що ви не від бога» [134].

Так і латина, оскільки не стоїть в істині, не підкоряється й не вірує істині, не слухається істини — не є ученицею Христа, засновника істини. Через це на їхнє павуче й неправдиве мудрування, коли трапляється входити з ними в бесіди чи коли вони щось запитують, годиться короткослівною істиною, ніби шершні, на їхні неміцні сіті нападати, роздирати їх і викривати неправду та нетвердість їхньої основи, на якій вони стоять і вважають, що вона є добра і суща, не така, як у православних. А латина перш за все погубила голову, тобто віру, про яку каже Спас, щоб ціла була збережена, уподобляючи до зміїної мудрості: «Будьте ж мудрі, як змії» [135] та інше.

Запитання. Що таке мудрість зміїна?

Відповідь. Це значить: зберегти цілою голову; коли б плоть була роздроблена на частини, ціла голова її знову оживить. Через це Христос нам показав, як змія рятується і яка вона мудра — повелів свою плоть віддати на роздріблення і спалення дияволу в час спокуси, а голову, тобто істинне віросповідання (в отця, і сина, і святого духа) узаконив, щоб зберегти цілим, бо ця здорова голова, тобто віра, в час воскресіння знову й плоть оживить, і виклопоче через це мале страждання більшу славу й нетління вічного життя; а той, хто погубить здорову голову, тобто віру, хоч і має плоть здорову і жодної спокуси не терпить і у житті цім, як один багач [136] розкошує, але він є мертвий. «Яка ж користь,— каже,— людині, що здобуде весь світ, але душу свою занапастить? Або що дасть людина взамін за душу свою?» [137] Ясно, що нічого. А ще Павло, пишучи до Тимофія, назвав вдову, яка в розкошах живе, живу умерлою, бо той, що згубив віру, уже мертвий, хоч і вважається живим у плотському цьому житті. «Ідіть по цілому світові,— сказав господь Ісус,— та всьому створінню євангеліє проповідуйте. Хто увірує й охреститься, буде спасенний, а хто не увірує, засуджений буде» [138]. Віра ж бо, каже, не голе сповідання, а діяльна вона заповідями, за Матвієм: «Хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа, навчаючи їх зберігати все те, що я вам заповів» [139]. А хто знищить одну із заповідей або спокусить одного з малих знищеними заповідями, ліпше йому жорновий камінь на шию накласти, втопитися й загинути самому в морі, аніж би когось із малих мав би спокусити. Отож, коли хто вмре при початках здорового віросповідання й осмис-

леного розмірковування про богослов'я віри, то як же ти хочеш, щоб не блудив в інших духовних заповітах та узаконеннях? Коли від святого духа відкинеться і супротивно йому починає дихати, то як же ти хочеш, щоб цнотливо життям правував і по-духовному мудрував? Ніколи так не буде, щоб зруйнувавши заповідь про віру, по-духовному мудрував, бо тоді вже мудрує сама плоть, і подібне мудрування апостол Павло смертю назвав: «Думка тілесна — то смерть, а думка духовна — життя та мир» [140]. Цього-бо смертного мудрування плоди такі: теперішній вік, гордість, багатство, владолюбство, слава і бог-шлунок, за Павлом: «Шлунок — їхній бог,— каже,— а слава — в їхньому соромі. Вони думають тільки про земне» [141].

Полинь отож розсудною думкою в усі країни латиножителів, або подивися чутливим оком і сам на позір випробуй латиномудруючих — чи не таке саме плотське і смертне мудрування, що з уст їхніх виходить, почуєш? Ось що в них: наша віра наділена ліпше мудрістю від соборної апостольської простої віри; наша римська церква головніша і старіша; наш пастир начальніший і славетніший; нашому пастирю всі мають підлягати й покорятися, бо він узяв владу від апостола Петра, щоб в'язати й розрішати; наш пастир має владу закон Христових заповідей, заповіти апостольські й устави святих богоносних отців змінювати і відміняти за своїм премудрим розсудом і розмислом, що він і чинить: віру апостольського богослів'я, з'явлену й утверждену на Першому Нікейському соборі [142], змінив, узаконивши, що дух святий виходить від отця і сина; сакрамент тайної вечері з хліба на опрісноки перемінив; пургаторіум * для очищення беззаконного й нечистого життя після смерті вигадав і утворив; синаксар ** обігу річного славослов'я празників, свят і дня спасенного великодня за своїм наймудрішим розмислом перемінив; пости четвероподібні [143] євангельської проповіді відкинув; літургію священнодійства тайної вечері переправив; знамення хреста, яким хрестилися, супротивноподібно з правого боку на лівий перекинув; все інше — церковний спів і священнодійства, апостолами передані і святими отцями утверд-

---

* *Пургаторіум* — чистилище *(латин.)*.

** *Синаксар* — коротке житіє святих, розподілене по місяцях у році, відповідно до церковних свят.

жені й закріплені, все писанням узаконене, тобто хрещення, вінчання, поховання, возведення в священичий ступінь — усе те за мудрим римським вимислом переробив і поперетворював. Ось який голос похвали латиномудруючих!

Чи ж не бачиш, боголюбче і мандрівцю мисленний, що творить, кажу, гній, земля і порох оцей, як вони мудрують, як виносяться, щоб дух перемогти. Про це-бо апостол каже, що боротьбу веде з духом: «Тіло бажає противного духові, а дух противного тілу» [144]. Це одне одному противиться, і той проклятий, хто гіршому підкоряє ліпше, тлінному і смертному — безсмертне, тобто плоті душевне єство, на неї-бо той самий Павло, наче лев, ревно заволав, кажучи: «Нещасна я людина! Хто мене визволить від тіла цієї смерті?» [145] та інше. Але ми, залишивши всіляке плотське та смертне мудрування, тримаємося духовного і безсмертного, а при нагоді викриваємо звабу й неправду латинську без велемовності, за зразком, який нижче подасться, і щоб їхню неправду і звабу пізнати, а самим пробути в істинній вірі — укріпимо себе й утвердимо, щоб не похитнутися.

Про віру, перекручену латинськими папами

Спитай латинника, папу, чи кардинала, чи арцибіскупа, біскупа чи будь-кого з латинського роду, коли трапиться комусь із православних зайти з ним у бесіду — хай дасть сповідання своєї віри, як він вірить. Коли ж скаже і дійде до того слова «і в духа святого, що від отця виходить і з сином єднається», він же, знаю, додасть: «І від сина». Ти ж, допустивши його до того слова «і в єдину святу соборну й апостольську церкву», коли все закінчить, спитай про це отак: «Як кажеш, що віриш у соборну й апостольську церкву і віру, коли богослов'я соборної й апостольської церкви, всі закони й устави ти перевернув і перемінив і ходиш та мудруєш, виступивши із заповітів та благочинності церковної? Як смієш неправду на істину накладати і замість істини її славити та показувати? Чи не віриш слову Христа, що отець брехні — диявол, а учні його неправду наслідують і за істину не стоять?» Тож латинник, коли не осмілиться битися, з люттю відповість: «Ми того тримаємося по соборній апостольській церкві, що дух святий виходить від

отця і сина». Ти ж коротко відповідай йому: «Дай мені свідчення від євангельського й апостольського писання чи від Першого вселенського собору святих і богоносних отців, де утверджувалася православна віра, щоб було сказано: дух святий виходить від них, двох начал,— від отця і сина? Коли це мені покажеш, я тобі поклонюсь і за твоїм сповіданням вірити буду, а коли не покажеш того, ти поклонися східній соборній церкві, сповідуй і віруй, вона-бо писання незмінно тримається, вірує за ним і його сповідує». Таж латинник свідчення від писання про це дати ніяк не зможе, а чванливий його дух не допустить йому покоритися істині. То що він учинить? Почне байкотлумачити Іоаннові слова, як Христос духа святого послати обіцяв, сказавши: «Він прославить мене, бо він візьме з мого» [146] і почне Арістотелевою мудрістю міряти й творити пресуще й неосяжне божество, не задоволений істиною, і захоче вкрасти тобі чи у тебе істину вигадками і неправдою поганської хитрості, щоб тебе тією освіченістю та велемов'ям спокусити й осліпити. Ти ж відповідай йому: «Облиш цю маячливу освіченість і тлумачення, засноване на мистецтві та вченні поганських силогізмів, а дай мені просту віру соборної й апостольської церкви, передану апостолами прямим і явним писанням і затверджену Першим собором, яку ви з вашим благочестивим папою єдиномудро й одноголосно видали і сповідуєте. Це бо є соборна віра, оскільки зійшлися з усього кола земного богоносні отці і єдиним духом від уст слово віросповідання про святу трійцю вимовили, затвердили і закріпили так, що ані додати чогось, ані відняти. А хто гадає роздирати ризу богослов'я, зіткану на небесах святим духом, чи прикладати (щось) до основи людськими вигадками, чи віднімати щось від її краси управними земними помислами, які повзають на землі, тих прокляли і засудили на вічний вогонь, бо відали від святого духа, що такі зухвалі лиходійці не минуть ніяк геєнського вогню. Ти ж не даєш мені віросповідання соборної церкви, а часткової, тобто римської, з однієї країни і вже змінене, перетворене й не одноголосне — як же смієш називати своє сповідання вірою соборної й апостольської церкви? Хіба то не явна брехня, а не істина?» Таж латинник не зможе тобі іншого відповісти, тільки таке: «Мовчи, глупаку, не знаєш нічого!» Так вони звикли творити: ко-

ли істиною неправду їхню засічеш, тоді вони скочать, як на пристановище, на цю неправду, не маючи більше ніде місця, кажучи: «Не знаєш нічого!» або: «Де цей учився? По-латині не знає, просте Євангеліє читає, комедій та машкар в єзуїтських колегіях не вчив»,— гадають-бо, що в поганських комедіях Христовий розум утілюється, але ж ні, таки ні! Бо ж не може комедійник простягти мисельне око до Христового розуму, поки не звільниться від свого машкарського розуму і не стане в простоті і в смиренні. А доки ще плотське і зовнішнє мудрування проходить, і у звабі мистецтва язичницького забавлюється, а про себе високо мудрує, то не може й помріяти про духовний розум. Хай він численними мовами й поганськими вчителями, Платоном і Арістотелем та й іншими, що наслідують їхні зваби, хвалиться і виноситься; ти ж простий, невчений і смиренний русине, кріпко тримайся простого й нехитрого Євангелія, в ньому-бо для тебе сховане вічне життя. І ще скажи латиннику: «Дай мені чисте сповідання, а віру соборної церкви без придатка про отця, і сина, і святого духа, засвідчене євангельським та апостольським писанням». Тоді латинник після першої жорстокої відповіді, коли скаже: «Глупаку, не знаєш нічого» ще не переможений конечно гнівом, тут істину з'явить і скаже: «Ми приклали «і від сина» з такої-от і такої потреби — тільки тоді зрозумієш щось істотніше з його виправдання. Ти ж йому відповідай так: «А чому перший собор не додав того слова «і від», коли соборно й одноголосно разом із благочестивим папою утвердили й закріпили православну віру? Чи не були такі мудрі, як це ви; чи не сміли дерзнути на нерушне й недоторканне про пресуще божество понад те, що написано й передано їхнім духом святим зображення; чи не було місця в них, щоб дух святий провіщав їхнім голосом і щоб мудрувати так само, як і ви; чи знову-таки Іоанн Богослов у забуття прийшов при неосяжнім та безмірнім розгляді, коли більше збагнув про отця, і сина, і святого духа, а менше ні: «і од» побачити і провіщати, а його ви нині через свою мудрість винайшли і насильно прикладаєте! Дай мені, латинниче, відповідь на ці чотири запитання».

З тієї їхньої відповіді побачиш неправду і звабу латинську: чи себе учинять мудрішими, чи посудять святих отців, що в них дух святий не ввійшов, чи на Іоанна-євангеліста огуду нанесуть. Побачиш на цьому вузлі, чиї

учні латина — істини чи неправди, смирення чи гордості, Христові чи антихристові. Таж коли посміли за своєю злопідступністю переміняти віру, що дивуватися, коли можуть свою віру безсоромно й нахабно називати й оголошувати вірою соборної церкви. Чи не бачиш, що не по правді це чинять і дерзають, а через звабу і неправду, допомагаючи собі більше мирською та поганською владою — виносяться отак і величаються. Хіба це не явна безсоромна, плотська прегорда мудрість? Чи ж бо не явно та неправда і зваба є плодами диявольського нечистого сімені? Хто такий став нечутливий і полонений цим життям, що не може бачити це смертне мудрування, той увіч з'являє, що достойний їхньої частини й спадку. Ти ж бо, православний християнине, через простоту, смирення і незлобність цнотливості, ніби голуб, через управність мисельну, як змія, пристарайся зберегти у цьому житті голову-віру, тоді в час воскресіння прославлений будеш святою трійцею і поселишся зі сповідниками благочестя у дворах живого бога,— це тобі дістати хай сподобить господь! Амінь.

Про церкву старішу і начальнішу

Кинь мисельним оком наперед, розумний мандрівнику, й побачиш плоть, яка зацарювала над розумною безсмертністю, плоть, не приборкану думкою здорової віри і страху божого; побачиш, як вона сліпо й безчинно на все непристойне й сумнівне й заборонене спрямовується, дерзає, скаче, грає і в які рови помилок та погибелі падає, як переноситься й перескакує з місця на місце і як віщає огудні й неправдиві слова, яких годі знайти або побачити в писанні; як влаштовує і виставляє видовищне грище понад душевне спасіння. Це ж бо з'явив апостол Яків про мислених охоронців здорової віри: коли відступлять од царства, яке є в [божому] догляді, в плотське мудрування, то годі їм уже не блудити і не бешкетувати: «Коли хто не помиляється в слові, то це муж досконалий, спроможний приборкувати й усе тіло» [147] та інше. Поглянь-но і на латину: коли відступає від здорової думки богослов'я, чи не грішить словом і говорить те, що годі знайти в писанні — чи не плоть і кров там царюють, коли не по-духовному мислить, а від смертності віку цього все розуміє, навчається й говорить, од правди в неправду перескакує й намагається кріпити

ту ж таки неправду неправдою, як щось суще. Але ми, за божою та істинною Христовою поміччю, оголимо те і з'явимо, що брехня є брехнею, а істина істиною.

Про церкву латина каже, ніби римська старіша. Ти ж мені, православний, до латинника так скажи: «Питаю я тебе, латиннику, дай мені відповідь, що старіше й начальніше: джерело на певному й незмінному місці, чи річка, яка від джерела виходить і плине в інші місця, яка напоює навколишні країни, взявши свій водотічний склад од джерела, що дає річці виток?» Тоді латинник, коли й не схоче визнати джерело старішим, скаже: «Не буде джерела, не буде й ріки, не буде начала, не побачиш і кінця, не буде основи, не уздріти й верха». Ти ж йому відповідай: «То як же ти свою (римську) церкву робиш старішою від єрусалимської, коли звідти слово до Рима припливло і спрагу невір'я твого втоляє й дарує тобі багато, щоб ти напився й наситився, скільки тобі потрібно. «Бо вийде з Сіона закон,— каже писання,— і слово господнє — з Єрусалима» [148]. А коли з Єрусалима, то як смієш перетворювати чин: голову в ноги, ноги в головах ставиш і межі, прокладені богом, смієш переставляти? Чи не явні це пристрасті повітряних і піднебесних духів, котрі в цьому віці царюють — це про них каже Павло: «Бо ми не маємо боротьби проти крові і тіла, але... проти піднебесних духів злоби» [149]. Що це за пристрасті? Це гордість, заздрість і неправда, ними ти, латинниче, полонений. Отож знову запитую я тебе, латинниче: «Що старіше й начальніше: корінь чи гілки?» Він, певна річ, скаже, що корінь: од кореня-бо гілки виростають — кожному відомо. Ти ж відповідай йому: «То як же ти, гілкою бувши, на корінь, що тебе породив, підіймаєшся, чому (що те саме) на матір свою постаєш і старішим себе оголошуєш за матір свою — чи не явна то брехня й гордість? Таж-бо слово апостола Павла, сказане про тебе іудеям, нині на тобі збудеться, бо хоч колись гілкою ти був на корені, але вона вже через невір'я відломилася і дикою гордістю переповнилася; та й корінь зовсім тобі не допоможе, коли не плодоносиш смиренням і ніяк тобі не допоможе єрусалимського слова ріка; насичуйся тим, що виблював, бо замість Христової істини даєш перевагу неправді і стверджуєш її. Де сказав законоположник це слово апостолам, у Римі чи в Єрусалимі: «Тож ідіть і навчіть всі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого

духа, навчаючи їх зберігати все, що я вам заповів»? Чи не від Єрусалима цей голос, римлянине, до тебе дійшов і чи не такий самий ти, як інші народи? Де сказав переможець пекла, в Римі чи в Єрусалимі: «Ідіть по цілому світі та всьому живому Євангеліє проповідуйте»? Чи не від Єрусалима цей голос тебе досяг? Чи ти не один із живих у світі? Де говорив розоритель смертної держави, коли відкривав розум учням, як розуміти писання, кажучи: «Так написано є, і так потрібно було постраждати Христові й воскреснути з мертвих дня третього і щоб у ймення його проповідувалося покаяння і прощення гріхів між народів усіх, від Єрусалима почавши» [150]. А коли від Єрусалима, то чи й не до тебе, римлянине, цей голос відтіля долинув? Адже не сказав «почавши од Рима», але — «від Єрусалима»? Хіба ти не потребуєш проповіді покаяння з іншими народами? А коли тобі проповідується покаяння від Єрусалима, чому ж ти, римлянине, дмешся й виносишся? Хіба не знаєш, що в гордості покаяння нема, але звикло воно втілюватись у смиренні, як це свідчить пророк, кажучи від божого лиця: «На кого-бо,— каже,— подивлюсь, та ж увіч на покірливого, мовчазного і тремтячого перед моїм словом» [151]. І знову-таки Спас не каже: «Научіться од мене, адже я гордий», але «я тихий і серцем покірливий — і знайдете спокій душам своїм» [152]. Чому ж ти, папо й латинниче, не навчаєшся Христового вчення, покірливості і смирення, але вивчив гордість поганську і над смиренний, покірливий і бідний Єрусалим, який носить подобу Христову і його вчення уміщає, виносишся та величаєшся гордістю, славою та багатством? Хіба через те, що Єрусалим в убогості, смиренності й безчесті, а ти у багатстві, славі, величності й честі? Чи не знаєш і чи не утаїлося від тебе, що теперішній вік у випробі, боротьбі, трудах, а майбутній — у перемозі, в подоланні та мирі? «А коли я,— каже,— даскал і учитель ваш, цей випроб поніс, то належить учням та послідовникам моїм це чистилище в світі цім пропливти — тісний-бо і скорбний шлях веде до життя і мало є таких, що йдуть ним і наслідують їм, всі-бо простують по широкому та просторому, що веде до погибелі, і воліють його триматися» [153]. Стережися небезпеки і вдивись у себе, папо, чи не ти цьому наставник, коли гордість любиш, а смирення зневажаєш. Так воно і є! Чи не бачиш, що кажеш неправду про старшинство церкви,

а не істину, латинниче? Чи потребуємо ще свідчень для оголення неправди твоєї? Хоч і маємо того безліч, але облишимо все, тільки два-три слова наведемо й покажемо, що неправду кажеш, коли вістиш, а не істину. А оскільки ти неправда і в ній плутаєшся, і з нею вік свій проводиш та проходиш, од неправди і плід свій понеси. Ви ж бо, о православні, не печальтеся, бо хто на землі хоч трохи опечалиться, на небесах навіки звеличиться. Не зважайте на латинську пістряво прикрашену неправду, але в простоті та істині простуйте і з Христом та правдою навіки царюватимете, що вам дістати, господи сподоби! Амінь.

Про начальство та владу старійшинства пап римських

Ступай, латинниче, з неправди в неправду, бо їй властиво не стояти на одному місці, оскільки вона не суща, але обходити країни й тулятися, перескакуючи з місця на місце і подивлятися привиддям, а не сутністю своєю. Але істина не така, вона-бо єдина поставилася й утвердилася — вічно й нерушно перебуває і стоїть на одному місці на нерушній основі. Кажеш, що найстарший і найначальніший ти від усіх патріархів, пастирям пастир, маєш владу більшу від усіх і можеш, що хочеш, творити й узаконяти, а узаконення переробляти і відкидати, в'язати й розрішати — цю владу, кажеш, прийняв од Петра, оскільки Петро здійснив подвиг свого життя в Римі. Йому ж сказав Христос: «Ти скеля *, і на скелі оцій побудую я церкву свою — і сили адові не переможуть її» [154]. І далі: «І ключі тобі дам від царства небесного» [155], а далі тричі запитав: «Петре, чи ти любиш мене... паси ягнята мої» [156] та інше. Ми ж цьому слову від Христа Петрові сказаному, віримо, бо так воно є. Але запитуємо тебе, папо або латинниче папської віри, покажи мені від писання Петрового чи когось іншого від святих: від кого ти цю владу, Петрові од Христа даровану, прийняв і хто її тобі дав? Коли від Петра, кажеш, це іде, засвідчи Петровим писанням. Де Петро каже: «Я — Петро, верховний апостол, звіщаю до відома тих, котрі після мене будуть, що владу оцю, яку прийняв від владики Христа, щоб в'язати й розрішати, і ключ для

* По-грецькому *Петро* — скеля.

відчинення царства небесного, і начальство пастирства з усією достойністю, яку мені даровано, перекладаю на римських пап, цю честь їм дарую і найстаршими їх над усіма вчиняю. Хай підкоряються їм, коли будуть говорити й узаконювати»? Чи не бачиш, що то неправда, а не істина. Цього-бо ані в Петровім писанні, ані в інших апостолів не знайти ніяк. Отож, латинниче, неправду кажеш, коли говориш так, і на Петра зводиш брехню, наклеп та огуду. А що тому Петру від Христа доручено було пасти не римські, але інших країн та народів вівці, де Петро взяв жереб проповіді і раніше Рима їх просвітив,— це з Петрового писання увіч видно, бо не називає в своїм писанні, як Павло, іменуючи одну країну чи народ, тобто: «До римлян», «До корінфян», «галатів», «ефесян», «филип'ян», «До колосян», «До солунян», «євреїв» тощо, але «Соборне послання Петра». Що значить — «соборне»? Тобто не однієї частини, країни чи народу в римських межах, але багатьох. Рима ж не згадує зовсім, бо не про римлян дбав Петро, де жертвою римських убивць упав [157], а про тих, що спасалися і приймали з доброю старанністю проповідне слово, що і стверджує, пишучи таке: «Захожанам Розпорошення *: Понту, Галатії, Каппадокії, Азії і Віфінії» [158]. А звідки ти взяв свою владу і старійшинство — покажи писанням! Коли ж не покажеш, то накладаєш на Петра примусом брехню і наклеп, бо того він не казав і не думав — це ти намагаєшся утворити з нічого сутнє, бо не можна земній людині творити як богові; тільки бог може сказати: «Будь!» — і стане слово ділом. А що Петро постраждав у Римі, то через це ту владу силою тягнеш до себе замість Петрової матері, і це знамення є плід тих-таки Петрових убивць, адже Петро начальствував не зовнішньою владою і силою над послідовниками своїми і віруючими в Христа, але владою духовною, тобто безсумнівною вірою, конечною убогістю, смиренням, терпінням хрестоносного життя і вседушною любов'ю як до бога, так і до ближнього. Диявол же, не терплячи його влади й начальства, той істині супротивник, що і владику вбив, щоб не володів істиною при неправді його, звелів і Петра-начальника вбити. Коли б Христос, чи його учень Петро, носив зовнішню владу, не допустив би, щоб його вбили, але захистився б слугами. Одначе він сказав:

* Тобто тим, що заходять у різні країни Малої Азії.

«Моє царство не із світу цього»[159], тому як овеча дав повести себе, щоб заколоти, і голосу не подав, як вівця, коли її увіч стрижуть — так і він не розтулив вуст своїх, смиренного, його судили та інше. Отак він на самовільну муку ішов, не опираючись, йому і Петро (який прийняв од нього владу) наслідував, волівши праведно померти. Ти ж, по-перше, не покажеш явно, що від Петра цю владу перейняв, супротивне й інше, бо домагаєшся й шукаєш не духовної влади й начальства (тобто смирення, приниження, [прийняття] образ та безчестя, як це буває в того, хто є при благочесті, також прагнення правди і жадання блаженства), але влади мирської, гордості, марнославства, владолюбства, честі, величності, начальства, поганського панування, щоб перевищувати всіх славою й силою — прагнеш ти цього й жадаєш! Чи не бачиш, що це є неправда: не від Петра тобі дано цю владу й начальство. Не від Петра-бо, не від Петра, але від світовладного господаря й начальника, котрий і Петра повелів убити і котрий безнастанно воює супроти істини. А Петрову владу не звідти пізнають, коли хто сам її шукає, а звідси: треба показати в собі владу Петрових добродійностей, а хто уздрить плоди Петрові, що їх видно в духовному начальнику, здивовано скаже: воістину цей Петровий намісник правдивий, оскільки його діла творить, діє, вчить і говорить, як сказав господь: «Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли отця вашого, що на небі»[160]. Чи не бачиш, що не треба тобі самому шукати влади й начальства, щоб тебе шанували й покорялися тобі люди, але треба тільки просвітити своє духовне світло добродійного життя і смирення (ним же світив і Петро). Тоді природним наслідуванням люди, бачивши це, і бога прославлять, і тобі покорятимуться, як богом прославленому, і візьмуть собі за начальника і найстаршого пастиря, і воздадуть тобі достойну честь не тільки Петрову, але й самого Христа. Ти ж бо супротивно твориш, світлом Петрових чеснот не світиш, а кажеш, що його владу носиш у собі, а інших силою, по-поганському принуджуєш (твердиш, ніби неправду цю і наклеп, який вигадав на Петра, прийняв од нього) і явно наказуєш так себе славити, а показати це ані писанням, ані образом, ані подобизною доброго життя не можеш аж ніяк. Чи не явне то доброборство, коли неправдою істину з усім старанням хочеш подолати

і в цьому весь свій вік вправляєшся, однак істину подолати не можеш і марно трудишся, дістаючи собі таким подвигом вічне безчестя. Чи цей ключ од Петра (щоб зачиняти й відчиняти ворота входу до царства небесного) ти прийняв, коли супроти істини борешся? Чи не бачиш, що сам у темниці гордості духами лукавими зачинений і світолюбством та розтлінним життям зв'язаний і марнославством мирської влади полонений? Як хочеш іншим відчиняти ворота царства небесного, коли і для тебе вони зачинені і сидиш ти поза розумінням і думкою, що таке царство небесне? Чи не бачиш, що це не влада Петрова, але зваба бісівська і влада князів повітряних тьми віку цього, темних, похмурих, скорботних і нечистих духів, вони і Петра, котрий проповідував правду, убили, і нині безнастанно й невсипуще борються супроти єства людського, а що божий образ ганьблять, то на лівому боці постануть у час другого пришестя і страшного випробування Христового. Коли ж бо і при Христі звабою було вкрадено апостола [161], стережися і ти, папо, й придивляйся добре, чи не в їхню мережу зав'яз і через те так високо мудруєш? Над ними іншої перемоги, як тільки через смирення, безчестя і хрестоносне життя (дбаючи про істину в цьому житті аж до смерті) здобути годі, і коли ти показати владу, дану від Петра папам, пастирям і наставникам, не можеш або не хочеш чи боїшся, щоб Петро не викрив тебе своїм узаконенням, як належить володарювати й начальствувати над отарою овець, що йдуть за пастирями, то ми тобі про те звістимо і з'явимо. У першому своєму соборному посланні він так каже: «Тож благаю між вами пресвітерів, співпресвітер та свідок Христових страждань, співучасник слави, що повинна з'явитись: пасіте стадо боже, що у вас, наглядайте не з примусу, але добровільно, по-божому, не для брудної наживи, а ревно, не пануйте над спадком божим, але будьте для стада за взір» [162]. Чого ж ти, папо, кажучи, що взяв владу від Петра, супротивно до тієї влади чиниш і дієш, оскільки не пасеш по-божому і ревно для спасіння, а з примусу і за честь свого старійшинства та похвали, щоб тебе на землі прославляли й підносили; коли перед богом согрішають, не зважаєш, а коли тобі честі не віддадуть і не звеличують твого імені, гнівом дишеш і помщаєшся? Чи не бачиш, що чиниш супротивно Петровому вченню, примусом пасеш, не по-божому, а через марнославство.

А він же сказав: «Не для брудної наживи, а ревно». Чому ж ти, папо, шукаєш прибутки життя цього від стада овець, тільки того шукаєш, щоб кланялися тобі й шанували ім'я твоє, турботи про них не виявляєш; щоб звільнилися від злоби лукавих духів, що гніздяться в повітрі, і не печалуєшся про цей диявольський полон? Бачимо ми через що, бо ти сам захотів бути діятелем, вірним рабом і повірником мирського князя та з ним наслідуєш уготований йому пекельний вогонь. Знову-таки Петро каже: «Не пануйте над спадком божим (чи ти пастир, чи наставник), але будьте для стада за взір». Яка сила цього останнього слова, дивися пильно, розумний мандрівнику, і побачиш у ньому неправедне начальство і владу римських пап, які на Петра наклепи й брехню зводять, нібито від нього мають оцю мирську владу,— за нею вседушно гоняться і вбивають, щоб над усіма верх узяти. Нині Петро ясно показав цим своїм ученням, що брешуть на нього, коли кажуть, що папи римські владу взяли від убитого за істину Петра, а не від того, що вбиває за істину, від гордого господаря, котрий володіє цим віком і з небес був скинутий. Петро-бо так каже: «Паси стадо (папо чи пастирю), не пануючи над спадком божим, але ставши для стада за взір». Чому Петро сказав: «не пануючи над спадком божим», поясни нам! Тобто не для того будь пастирем, щоб тебе шанували, улещували, величали, підносили і честь тобі віддавали і щоб ти в житті цьому тільки того й шукав від послідовників, а для того, щоб ти, як пастир, показав взір для стада, щоб виявив чин смирення, покірливості, довготерпіння, убогості, благоговіння, простоти, беззлобності й інші добродійні взірці із себе щоб ти зробив, щоб побачило тебе стадо твоє, що добре пасеш, ходиш праведно і на істину незвабно наставляєш — воно вивчить од тебе слід доброго життя, як правильним шляхом до бога іти і на манівці злоби та лукавства не ухилятися й не блудити, а за такий взірець, що явиш начальнику пастирів, приймеш нев'янучий вінець слави. Чи не бачиш спадок, який дав Петро пастирям: «Не пануйте над спадком божим, але будьте для стада за взір»? Чому ж ти, папо, владою від Петра хвалишся, а супротивно до тієї влади й Петрового вчення борешся й воюєш, оскільки «пануючи» начальствуєш і ще принуджуєш і примушуєш, щоб тебе по-поганському боготворили, взірця ж добродійного жодного в своєму

пастирстві не з'являєш і не показуєш. Петро каже: «Будьте для стада за взір», а який взірець ти показуєш стаду, яви мені його на світло, щоб ясно побачив, він-бо в гордості, в марнославстві, у владолюбстві, в начальстволюбстві, у здирстві, в світолюбстві, в об'їданні, в надмірних розкошах і в усіх задоволеннях плотських забаганок, що їх цей вік носить і вміщає і які ти в своєму пастирстві носиш — ось який взірець даєш для спасіння! Повір мені, що такий взірець не в царство, а просто в геєну завабить тих, що його наслідують і то без найменшої завади; за таким взірцем стадо заблукає у вічну погибель. Чи не відаєш, що цей взірець поганського начальства, життя й невір'я носить у собі, а не Христовий та його учня Петра? Чи не бачиш, що не маєш ані влади, ані начальства, ані того ключа Петрового? Не хвалися, не покажеш, що це так, писанням-істиною, бо тільки неправдою мариш і порожніми словами куглюєш *, щоб хтось, хто не може уздріти облуди порожніх бесід, навернувся на звабу. Коли ж істина засіяє, тоді облуда неправди, як дим од вітру, зникне. Знаємо, що на Першому Нікейському соборі пошановано було той стіл колишніх святих і благочестивих пап первосидінням, оскільки вони тримали в собі владу Петрових плодів і ключ смирення, покірливості й убогості при собі носили, і це добродійне начало в тих святих папах утримувалося, сяяло й достатньо світило до семи соборів; потім же, коли став окрадений гордістю, забуяв, померк і потемнів, відсікся від братського одноголосся і захотів ходити по своїй волі, любов братську й рівність зневажив, возлетівши на гору слави, багатства й начальства мирської влади, тоді і від дарованого тобі первоосідного столу був відсічений і з пам'ятних книг вичернений і викинутий, а від Петрової влади і тих, що владу мають, проклятий. Чи не бачиш, як неправдою, але не істиною по-поганському хвалишся, якої не маєш, а показати явно не можеш і не хочеш покоритися істині. Але ти в час свого кінця те високе мудрування побачиш і їстимеш плоди своїх діл у вірі. Ви ж, о православні, пробувайте кріпкі й непоступливі в істині та вірі, щоб із Христом правдиво у безконечні віки сподобитися царювати — чого вам дай, господи, дістати. Амінь.

---

* *Куглювати* — жонглювати, бавитися.

Про наслідки для тих, хто прагне латинських плодів

Коли вже ти в неправду і звабу, папо римський, уплутався, зав'яз і замотався, признаємо тобі те, чим ти похвалився, що все духовне на плотське і закони святого духа на свою волю перемінив і перетворив, олицеміpив усі церковні таїнства і священнодійства, від істини на неправду змінив, тобто причастя Христового тіла, хрест, хрещення, вінчання, поховання, виведення на священство, вигадав чистилище, свята й празники поміняв, ухитрився сотворити зміну в часі і русі сонця та місяця заради незгоди [163], і ні в чому любові та єдності з православними не маєш, і вже відсікся та відщепився від усіх частин церковного тіла і соборної апостольської церкви. Куди ж іще підеш зі своєю неправдою, оскільки вона, не бувши сущою, встояти не може, в місцях, куди була приведена, вся обтекла звабою і послідовників своїх покорила, оцарствила і зв'язала узами нерозв'язними високомудрості, гордості та марнославства. Але потерпіть, православні, і побачите цю неправду, яка ступить ще на один, останній, конечний ступінь, щоб звершити все таїнство цього віку. Який же це останній і найвищий ступінь? Ось який — лишилося римському папі і його царству виригнути хулу на вишнього, велике сотворити гоніння на благочестя — православних гнітити й мучити, а породити антихриста, царя всіх звершень злоби й підступів диявольських, який закріпить латинську звабу своїм пришестям; а його господь Ісус уб'є духом своїх вуст і знищить своїм явленням. Вже являється тайна беззаконня, отож збагни її, доки з середини не вийде і не з'явиться беззаконний. Тому-то вам, православним, утіхи більше в цьому світі не залишилося, тільки від Христа, який сказав: «Страждання зазнаєте в світі, але будьте відважні: я світ переміг!» [164] І далі: «Щоб разом із ним прославитись, бо я думаю, що страждання теперішнього часу нічого не варті супроти тієї слави, що має з'явитися в нас» [165],— сказав Павло. І знову Христос: «А хто витерпить аж до кінця, той буде спасенний» [166]. Через те подобає православним кріпко готуватися терпіти прийдешні біди й скорботу й не журитися. Той, що має прийти, той прийде і не затримається. Мине, ніби сон, це скоротічне життя, скоро мине! Отож будьмо готові на славне воскресіння добрим і очищеним життям,

щоб дістатись на правий бік, і сподобитися почути благословенний голос, який дарує вічне життя. А латинську обмову не слухайте і не дивуйтеся з їхньої красної і хитрословесної брехні, оскільки вона мертва і безплідна, хоч зовні наче домовина прикрашена і малюнками поцяцькована й упістрявлена, а коли відчиниш і плода пошукаєш, то побачиш там сморід, гній, кістки й черву. Так і ти, розплющивши очі здорового глузду, побачиш у латинському костьолі, вірі, законі та житті смородорозумність та безплідність. Скільки їх, честі й наслідування достойних, легко в неправедних перетворюється; дивлячись на їхні машкари й комедії, вони гадають, що це щось сутнє,— не знають-бо, що це зваба й брехня. Ви ж бо, о православні, держіться істини від усієї кріпості мислі й сили душі (в ній же й божественна любов спочиває), щоб бути увінчаним від істини в час випробування плодів, чого, дай господи, вам дістати! Амінь.

Я хотів викривально писати й про тайну вечерю, календар та інші їхні, латинські, переміни (від істини на неправду і звабу), але оскільки побачив, що про те все досить написав од божественного писання Василь[167], тому й покинув про те писати. Це ж бо Василеве писання перевірив належно й побачив, що воно писалося не від власної фантазії нововинайденого помислу, а від божественного писання, як і звістив. Тому прийміть це, молю вас, із щирістю вседушевної любові й утвердіть себе у вірі — є в тому писанні істинний слід православного сповідання, віри в Христа. Мандруючи по ньому, розумний мандрівник зваби єретицтва уникне, а знайде себе в істинній вірі святої соборної апостольської церкви, в ній-бо вас хай збереже Христос. Амінь.

Про латинський чистець, вигаданий майстром дияволом та його учнями, папами римськими

Залишилося мені сказати ще кілька слів про латинський чистець і показати, що це явна зваба, й брехня, і фантазія самого підземного владики диявола. Так я почну.

Запитаю тебе, латинниче: чи буде суд, чи ні — як віруєш? Він же обов'язково відповість, що буде. Тоді я знову до нього: коли буде суд, то кого судитиме суддя, коли беззаконники й грішники очистяться в чистці? Чи

не знаєш, що суд буде не на невірних, а на вірних, котрі хрещені в ім'я отця, і сина, і святого духа і які не виявили справжньої віри, не берегли заповідей господніх, як сказав господь: «Якщо ви мене любите, мої заповіді зберігайте... Хто не любить мене, той не береже моїх слів» [168]. Той, хто не додержує заповідей, не може бути вірний, той, хто не вірує, безплідне життя провадить, хоч пригоджує богу, і хрещення в собі безчестить — всі такі стануть із лівого боку для вироку суду. Віра-бо, за Яковом-апостолом, без діла мертва, так само й діло без віри. Невірних же судити не потрібно, оскільки вони гинуть у безвір'ї, осуджені вже за життя непізнанням бога і тим, що не прийняли дару печаті хрещення; це про них сказав Павло: «Котрі бо згрішили без закону, без закону й загинуть, а котрі згрішили в законі, приймуть суд за законом» [169]. Каже про це й Давид: «Не воскреснуть нечестиві на суд, але на мучення являться без випробу» [170]. Закон же вірним — це Євангеліє нового життя. «Тож ідіть,— каже господь,— і навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа, навчаючи їх зберігати все те, що я вам заповів». Коли їм буде суд, то що таке пургаторіум? Коли є пургаторіум, не треба суду, коли є чистець, то де правий і лівий бік, які розділяють овець, що плодоносять добрими ділами в цьому житті, від неплідних козлиськ? Коли є чистець, то немає потреби в лівому боці, так само і в правому; коли є чистець, то чи правильне буде речене суддею тим, що стоять ліворуч і праворуч? Одним [сказав]: «Прийдіть благословенні мого отця, посядьте царство, уготоване вам від закладин світу» [171]. А чому? Тому, що віру ділом показали. «Бо я голодував був — і ви нагодували мене» [172]. А другим [сказав]: «Ідіть ви від мене, прокляті, у вічний огонь, що дияволові та його посланцям приготований» [173]. А чому? Тому, що бездільну віру сповідуєте. «Бо я голодував був — і ви не нагодували мене» та інше. Коли ці слова суддя хоче виголосити тим, що стоять з правого і лівого боку, то пургаторіум — брехня і вигаданий синами неправди. Коли є чистець після смерті, то чи правильне буде слово, сказане Христом, що «всі, хто в гробах, його голос почують і повиходять ті, що чинили добро, на воскре́сення життя, а котрі зло чинили, на воскресення суду» [174]? А якщо ті, хто сотворив зло, вийшовши з гробу, на суд ідуть — коли ж і в який час, латинниче, будеш чиститися? Давши

відповідь, у геєну йдуть, а не в чистець. «Ідіть ви від мене,— каже,— прокляті, у вічний огонь, що дияволові та його посланцям приготований». Чи не бачиш брехню, створену від отця диявола його учнями? Але ми належно викриємо неправду і цю латинську звабу. Коли є пургаторіум, то чи правильне буде мовлене Христом, що за все марно сказане людьми воздасться словом у судний день? Коли за слово воздадуть, то за діло чи не воздадуть? Чи не віриш Христу? Звідси й пізнається, що не віриш йому. Коли ж не тільки за зле діло, але й за марне слово воздадуть людям у день судний, якщо покаянням у цьому житті не очиститься, то коли будеш чиститися, латинниче, якщо на лівому боці будеш і відповідь дістанеш таку: «Ідіть ви від мене, прокляті, у вічний огонь»? Глянь, що не каже скорочено: «Ідіть, і помучтеся, й очиститься від гріха, і знову поверніться очищені, щоб достойно ввійти в царство небесне, бо туди все нечисте й погане не входить», але каже ясно: «Ідіть ви у вічний огонь, що дияволові та його посланцям приготований». А коли в диявольську геєну відсилає, там уже не буде скорочення чи обмеження часу й послаблення мукам, оскільки сказано: «У вічний огонь», і так кінчається: «І ці підуть на вічну муку, а праведники на вічне життя» [175]. А коли каже «вічно», то там кінця немає, де кому яка частина буде — на життя чи на муки. А в другому місці каже: «Де їхній черв'як не вмирає і не гасне огонь» [176]. А коли буде суд, то що посіємо тут, те й пожнемо, за словом апостола Павла: «Бо хто сіє для власного тіла свого, той від тіла тління пожне». А що це — тління? Це зникнення, безплідне життя, свинське споживання і скотська бездумність про майбутнє. «А хто сіє для духа, той від духа пожне життя вічне» [177]. А що це — дух? Це чистота, піст, повстримність, молитва, послух, пам'ять божа, боязнь суду, думка про смертність. «Поминай,— говориться,— смерть і не согрішиш». «Бо мусимо,— вістить Павло,— всі ми з'явитися перед судовим престолом Христовим, щоб кожен прийняв згідно з тим, що в тілі робив він — чи добре, чи лихе» [178]. І далі: «Як хто нівечить божого храма, того знівечить бог, бо храм божий святий, а храм той — то ви» [179]. Як же людина цей храм нівечить, це всім відомо: по-перше, невір'ям у сказане богом; також, коли не кладе труду, щоб виконати Христові заповіді, які він велів виконувати і заборонив порушувати. Хто ж заповіді Христові не ви-

конує, той чинить тоді супротивно владиці, тобто для князя тьми віку цього живе поганським життям і волю його чинить та виконує плотськими похотями, для гріха працює, і служить, і так нівечить храм божий, оскільки не уготував і не очистив у собі місця для вселення бога і вміщення благодаті божої заповідями добрих діл; лукавства і злоби не вигнав, божої любові не вселив і не постарався вмістити, а був посудиною цього світу і знівечив храм божої оселі, куди обіцяв приходити й перебувати, коли будуть збережені заповіді, кажучи: «Я,— каже,— і отець мій прийдемо і оселю в ньому закладемо» [180]. Чи не бачиш, як нівечиться храм божий? А коли знівечений храм від цього життя без покаяння буде забраний смертю, як і коли очиститься, приготується до входу в царство небесне, коли немає часу на очищення, а на суд і відповідь, на життя чи на вічну муку, бо ж час покаяння минув, справи й труд відійшли, берегти заповіді вже годі, доброчинності час уже минув, час сльозам, молитві й милостині забрано? Чи не бачиш, що чистець — це лжа і зваба? Коли є чистець по смерті, то чому той багатий не очистився, що в муках і в пеклі, та ще й відділений прірвою від Авраамових милостивих надр, щоб стражденний Лазар не втішив його й не прохолодив хоч би краплиною води з кінчика пальця, а коли той молить, щоб дали йому поміч, відповів йому, кажучи: «Згадай, сину, що ти вже прийняв за життя свого добре своє, а Лазар так само — лихе, тепер він тут тішиться, а ти мучишся. А окрім того всього, поміж нами та вами велика безодня поставлена, так що ті, що хочуть переходити, не можуть ізвідси до вас, ані не переходять ізвідти до нас» [181]. Що таке прірва? Таж кінець життя означає, де вже нема часу ні на покаяння, ні на діяння, ні на сіяння, але йде жниво добрих чи лихих плодів, за труд — спокій, а за спокій цього життя — вічний труд муки, за покаяння ж — утіха. «Блаженні засмучені,— каже,— бо вони будуть утішені» [182]; горе тим, що сміються, бо плакатимуть, але не допоможе їм вічний плач. «Ось тепер час приємний,— каже апостол,— ось тепер день спасіння» [183], а смерті нема. «Бо ж у смерті нема пам'ятання про тебе,— каже Давид,— у шеолі * хто ж буде хвалити тебе?» [184], бо що в житті цьому приготував, те в майбутньому візьмеш, а що тут посіяв, тее

* *Шеол* — пекло.

там пожнеш. І не милість уготована тим, що примножують задоволення цим життям, не милість краплі води при спразі, а в огні їм горіти, як той багатий — ось що візьмеш! Коли плевели * гріховні посієш, то вогонь постійний, невгасимий пожнеш. Чи не бачиш, що від неправди вигадано чистець, бо осоромлюється, коли його істина викриває й освітлює, він-бо плід вигадки, а не сутність істини. Але хай він, як змія, в'ється і скаче, ми його знову викривати почнемо й обійдемо його обителі, уготовані для тих, що стануть на лівому боці, щоб явно була пізнана неправда і зваба, бо не всім буде один кут чи пристанище в мучилищі, але різноякі, за чином, саном і життям кожного, як і слава тим, що стануть по правий бік: ті сонце, ті місяць, ті зорі після того, як проспівають славу світлооким і честь візьмуть у них, у тих численних обителях, що про них сказав Христос,— в домі отця небесного. Коли ж є чистець по смерті, то чому цноті немилостивій вхід до чертога зачинено і не каже жених, коли товчуться безчасно: «Ідіть очиститься і знову прийдете», але «я ніколи не знав вас. Відійдіть від мене» [185]. А коли бог каже: «Не знаю вас», то що значать ці слова? Чи не те, що так само постраждають, як безплідні козлиська, котрим він сказав: «Ідіть від мене, прокляті». Гадаю, що не менше приймуть страждань і мук, ніж козлиська. А чому цим не каже «прокляті», а тільки «не знаю вас»? А тому: коли цнотливістю наслідуватимуть його, коли цноту й чистоту плотську збережуть, але не очиститься від жорстокосердя і злосливості і не виявлять милості до ближнього, то світильники свої погасять без оливи милосердя. Тим-то жених приносить їм благу відповідь, хоч вони милості й не достойні. Так само й Авраам каже до багатого «сину», хоч і не виконує його прохання, і тут те саме: «Я ніколи не знав вас. Відійдіть від мене»,— досить їм і тої муки, що вони будуть зачинені [в пеклі] й божого лиця не бачитимуть. Про те мучилище пророк каже: «Хто буде нечестивий, той не побачить божої слави» [186]. Так, гадаю, постраждає іночий чин, який на бран природних похотей, щоб перемогти плоть, озброюється і виходить, але буває переможений чуттєвими речами і топче свою обітницю, оскільки в невір'ї знемагає і, як пес на свою блювотину, вертається і береться до мирських чуттєвих забаганок і,

---

* *Плевели* — бур'ян у хлібі; тут: учення, супротивне істині.

набувши такі речі чи ржу того скарбу, пожадливо в нутро своє замикає. Але це вже інше.

Я ж мучити буду й томити викриттям неправдивий чистець. Коли є пургаторіум після смерті, то чого тому, хто осмілився в поганій одежі ввійти у шлюб, владика повелів зв'язати руки й ноги і в глупу тьму вкинути? Чому не дозволив йому насолодитися шлюбним весіллям? Отак, гадаю, постраждають не від бога зване духовенство, єпископи та інші священики, що духовний сан гвалтом забирають, але не знають, що таке дух, і в поганій одежі, тобто з неочищеною совістю входять у шлюб тайної вечері, щоб жертвувати богові в дусі — вони-бо по-плотському живуть і мудрують. «Коли хто,— каже,— єпископства чи священства бажає сам від себе, а не від бога покликаний, справді бажає добру річ,— каже божественний Павло,— але подобає, каже, йому плоди того діла в собі з'явити, тобто бути непорочним, тверезим, цнотливим, благоговійним, чесним, гостинним, учительним, не п'яницею, не заводіякою, не сварливим, не користолюбцем, але тихим, незаздрісним, несрібнолюбцем, мужем однієї дружини, своїм домом добре правити та інше чинити»[187]. Нині ж супротивно чинять, діло єпископське всі люблять, а дільних плодів ніяких таких не показують, більше того, в усьому всі ті добродійності злобою побивають; на шлюб священства одні, що звані від бога, чисті і від духа святого посвячені в чертог царського мешкання звикли входити, а ці незвані, не маючи й одежі шлюбної, самі від себе входять та маєтками володіють і не сподобляться [вони] радості святого духа та женихового весілля. І як не жахаєшся дому владики, коли прийде глянути на тих, які вилягглись незвано утверджені, а не тому поставлені, що мають шлюбну одежу? Що учиниш тоді, коли тих, що безсоромно осмілилися ввійти, повелить господь зв'язати по руках та ногах і вкинути у кромішню пітьму, звідки немає спасіння? А хоч і званий ти на цей духовний шлюб, то випробувати себе подобає: чи маєш ти шлюбну одежу, тобто чисту совість і непорочне життя? Ніякої-бо тобі користі від дерзновенності, хоч і ввійдеш, але коли не сподобишся женихової радості, то навпаки, постраждаєш, а за дерзновенність буде велено тебе вкинути у тьму кромішню. Коли є чистець після смерті, то чому пан раба того, що талант закопував, раба відчайдушного, звелів кинути у тьму кромішню, де плач і скрегіт зубів,

а чому не послав його до чистця очиститися? З цього постраждає влада, що духовно володіє розумом, коли замість збільшувати спасенних, через нехтування закопують дбання і промисел про стадо, про виправлення овець зовсім не думають, а від цього і страждають, оскільки тільки заради насичення плоті попляться, тобто в попи стрижуться, а за примноження спасенних душ не дбають. Постраждає також і влада мирська: вони-бо добрий талант, даний їм від бога, закопують у своїх похотях і солодощах тілесного гною, а про примноження божої хвали не дбають нітрохи, забуваючи про голос суду, що «від кожного, кому дано багато, багато від нього і жадатимуть» [188], і тут-таки: «А кому багато повірено, від того ще більше жадатимуть» і забувають, що заради цього від бога боже прийняли, щоб цим бога прославляти; вони ж бо супротивно чинять, виснажують на свій сморід та марну славу цього світу божі до́бра і зачиняють своєю скупістю сердечні ворота, дані для спасіння їхнього та їхніх підручних, і не множать божого дарування в славу божу, через що не дадуть користі ні собі, ні братії своїй, тільки закопують ці божі дарування в суєті та тлінності світу цього, гадаючи, що бог того не бачить. А що учините, містоутримувачі й багатосельці *, коли пан за дане вам спитати вас захоче? Що тоді відповісте? Коли кажеш, як це нині звик говорити, мовлячи: «Вільно мені над своїм, що хочу з ним учинити, те учиню, а де хочу потратити, там потрачу». Чи ж воно твоє, оте, що маєш? Чи ти створив його, чи з материної утроби з собою це для життя виніс? Не твоє воно, бідаче, не твоє, і без божої волі не можеш жодної риски потратити і загубити — тоді це побачиш, коли з тебе спитається, а тепер це сховано від твоїх плотських очей. Коли ж кажеш, що владу над цим маєш, чому не маєш влади, щоб вічно жити і не вмирати? Отож бачиш, що не своє утримуєш, бо, прийшовши, смерть тебе за природним законом, а більше за велінням божим, схопить і раптово від міст і сіл, маєтків та скарбів, від любих друзів відлучить і як найостаннішого з убогих внесе в утробу сирої землі. Де тоді твоя влада, де твоє те, що кажеш: вільно тобі? Чи не знаєш, що спитається з тебе до найменшого про добро, яке ти зробив, і про все судді та царю даси відповідь?

---

* *Багатосельці* — ті, що володіють багатьма селами.

Але повернімося знову до неправдивого чистця. Коли є чистець після смерті, то чому (в цьому житті залишений) тісний і скорбний шлях, призначений від подвигоположника, веде в життя, а широкий, просторий веде в погибель — чому ж не каже, що в чистець? Чи не бачите, погибелі сини, котрі вивчили від батька неправди диявола мистецтво неправди, яка мережа та рів створені на звабу його учням? Коли є чистець після смерті, то чому подвигоположник із забороною узаконив, кажучи: «Увіходьте тісними ворітьми»? [189] А чому? Бо коли ними не увійдеш, то вічного життя не побачиш; у тісних-бо воротях — життя, а в широких — погибель, і багато хто мандрує в погибель, воліючи більше туди йти, як у життя. Коли ж є чистець після смерті, то чому законоположник нужду залишив і узаконив у плоті, сказавши: «Через великі утиски треба нам входити у боже царство» [190]. А що таке нужда? Це наш християнський пургаторіум, котрий вірні заради віри пропливають (одні між народами, що не знають бога, інші між латинами, що пізнали бога, але через гордість відпали і однаково з невірними мудрують); наші християни очищаються, проходячи через безчестя, наругу, ганьбу, наклепи, обмови, насміхи, гоніння, біднотворення, приниження, гніт, биття, в темниці замкнення, муки та вбивство, які чинить антихристове насліддя, папська віра; так очищаються наші істинні християни в цьому житті за Христовою заповіддю, щоб бути достойними ввійти у вічне життя тісним і скорбним шляхом, який втискується і вміщається в тісні смертні ворота, за якими — простір, вічний спокій, життя й царство боже знаходять — «коли треба,— каже,— царство боже й нужденні дістають». Бо наш пургаторіум, істинних християн,—у плоті, в неправдивих же — по смерті; наша нужда — в терпінні заради царства божого, у латини ж, антихристових слуг,— в докуці та гніті [інших]. Вони стараються заради царства божого до решти обезчестити православних і в свою звабу полонити й підкорити поганською силою, а це чинять не за образом добродійності, який подав Христос: «Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли отця вашого, що на небі» [191], але, супротивно цій славі отця небесного, примушують по-мучительському християн до справ лукавого отця і вбивці, як раніше, в часи ідолопоклонства християн примушували нечестиві царі, кажучи:

«Хай вклоняться Ваалу, Аполлону чи якомусь іншому ідолу, поганському богу, а коли не хочуть, то гнітіть їх і мучте, маєтки розграбуйте, а коли й після того вклонитися не захочуть, то вбийте зовсім». Таке й нині латина чинить православним християнам, оновлюючи давнє ідолопоклонство та гоніння, бо каже: «Поклонися папі, прийми його від себе вигаданий закон, новоутворений календар і шануй, від давнього відступися, а всю звабу віри чесно шануй, на нас нічого істинного не кажи, брехні і зваби нашої не огуджуй. Коли ж не хочете, беріть їх і мучте докуками й бідами. Ви, війти, бурмистри, лантвійти *, влада мирська, міська і повсюди, не давайте Русі ніякого простору для життя їхнього, в судах Русь не бороніть, хоч, може, й кривду їй діятимуть, у сусідстві любові не виказуйте, з ними не водіться і більше їх ненавидьте; у куплях, торгах, ремеслах русин із папістом однієї волі хай не мають; у цехах ремісницьких русину бути не належить, доки не попапиться; на війтівства та бурмистрівства та інші посади від руського народу хай не поставляються, доки не повірять у папу. Коли ж цим Русі не допечете і не захочуть вони від своєї християнської віри відступити і папі, як ідолу, поклонитися, розоріте їхню божу службу, на свята за старим календарем дзвонити не давайте, а силою змусьте святити й празникувати за новим і виною ** це їм забороніть. Коли ж і тепер не послухають, Христове причастя обезчестьте, пролийте на землю й ногами побийте й потопчіть, церкви запечатуйте і зусібіч чиніть біди, докучаючи, хай через ці біди й докуки поклоняться папі й римському костьолові. Коли ж і такими нападками їх не здолаєте, у темницях зачиняйте і без вини́ ви́ни на них накладайте, бийте, безчестьте й убийте в ім'я найсвятішого папи — прощення й розгрішення від нього приймете і в чистцю за те і за всі беззаконства після смерті очиститеся».

Чи не бачите, погибелі сини, навіщо такий звабний і поганський чистець собі після смерті спорудили, адже ті, що по-поганському прожили життя цього марнотного віку, після смерті входять у чистець, а з чистця вискакують і в небесне царство. Віру мені пойми, папо й папісте папин, що вже з того чистця після смерті, в який

---

* *Лантвійт* — голова колегії лавників, що складали міський уряд.
** *Вина* — судова кара, штраф.

праведним божим судом укинутий будеш, довіку вискочити або виплинути не зможеш — свідок цьому сам Христос, який сказав: «І ці підуть на вічную муку, а праведники — на вічне життя» [192]. Чому ж не сказав тут: «Докучники, мучителі та вбивці підуть у вічне життя», але «праведники»? І де є правда в твоїх поганських плодах, папо, і ти, папісте,— яви мені її! Чи не бачиш, православний християнине, плоди латинської правди: поганське безвір'я, мучительський, ідолопоклонницький норов? Чи не бачиш ти, що по істинному пургаторіуму від латинських докук пливеш у цьому житті, щоб, очистившись скорботами й бідами, був достойний увійти в царство небесне; латина ж, докучаючи і заповіді Христові ділом руйнуючи, після смерті воліє чиститись у вічній геєні. Хай вони своїй звабі слідують і на чистець по смерті сподіваються, ти ж, православниче, в цьому житті цей чистець пропливи, як і твій законоположник проплив сам і його послідовники-учні; в цьому чистці, доки ми у плоті цій пробуваємо, нас вони спонукають і вчать, щоб ми пургувалися й чистилися, бо подвиг великий нас чекає, бо «тіло,— каже,— бажає противного духові, а дух противного тілу і супротивні вони один одному». І далі: «А в усьому себе виявляємо, як служителів божих, у великім терпінні, у скорботах, у бідах, у тіснотах» [193],— каже божественний Павло.

Іще трохи про неправдивий чистець скажемо і все дивне й бридке покажемо, бо є він неправдою і звабою, а не істиною. Коли є чистець після смерті, то де віра, надія та любов і збереження божих заповідей? Хто не любить бога, їх не береже, а хто не береже, той не вірує, а хто не вірить — той осуджений; той, хто не вірить сину, котрий говорив, учив і приклад показав, не побачить життя. Коли є чистець після смерті, то навіщо проповідується Євангеліє заповідей нового життя, що веде до життя вічного? Чи не для того, щоб очистити людське єство для входу в царство боже й уникнути уготованої дияволу геєни? Ясно, що для того. Чи не бачиш, православниче, неправедний латинський чистець? Чи не бачиш, папський латиннику, що ти відсікся від усіх частин віри, закону, заповіту і краси церковної і від усієї соборної та апостольської церкви і валяєшся у звабі й неправді? Але ти собі йди з машкарами та комедіями; ви ж, православні, наслідуйте істину, щоб з істиною у

вічних обителях поселитися і сподобитися насолоди від невимовних радостей,— сподоби вас, господи, бути їхніми наслідниками. Амінь.

Глава 7
ПРО ЄРЕТИКІВ

Отаке про латинську звабу короткослівно було сказано. Про інші єресі не треба вам і писати. Самим-бо вам добре відомо з писання апостольського і святих богоносних отців, що єретики — неправдиві пророки, які упереджають антихриста. Адже і латина хоче воскреснути, але сім'я зваби носить у собі, посіяне єдиним майстром-дияволом, і невір'я явно не показує. Про них Іоанн Богослов, Петро, Іуда і Павло досить говорять, що і сліпому, який уміє мислити, можна відчути, адже Петро каже: «А між людом були й неправдиві пророки, як будуть між вас учителі неправдиві, що впровадять згубні єресі, відречуться від владики, що викупив їх, і стягнуть на себе самі скору погибель. І багато хто піде за пожадливістю їхньою» [194] та інше. Слідуючи цьому, й Павло каже: «Людини-єретика по першім та другім наставленні відрікайся, знавши, що зіпсувався такий та грішить, і він сам себе засудив» [195]. А оскільки єретик засуджений, то що ти хочеш, православний християнине, чи шукаєш почути від нього щось здорове? Нічого іншого не знайдеш, тільки те, що й ти будеш осуджений. «Кажучи йому,— мовить,— радуватися, єднається з ним невір'ям». І як не боїшся розмовляти із змієм? Хіба не знаєш, що смертоносне жало згубну отруту в устах носить, якою умертвляє тих, що слухають? Дбай, православний християнине, щоб не отруїтися зловір'ям єресі!

Запитання. Що таке єресь?

Відповідь. Єресь — це безчестя, розбещений розум, зваба думки, виснаження помислу, сумнів у істині, двоєдушність, мисельна сліпота, конечне невір'я.

Запитання. Що таке благочестя?

Відповідь. Благочестя — це непохитна і безсумнівна віра, істинне уповання, розумодушевна міць, здоровий помисел, благоговіння до бога, простота, конечна беззлобність. «То щоб знав ти,— каже Тимофію,— як треба поводитися в божому домі, що ним є церква бога живого, стовп і підвалина правди. Безсумнівно, велика

це таємниця благочестя: бог у тілі з'явився»[196] та інше. А оскільки це є таємниця, що бог явився у тілі, як же єретики не вірять Павловому й інших апостолів слову, що це є таємниця, але намагаються земним помислом глибше [від божого] помислу тайну цю збагнути, як і побачити те, що відоме земним, і до чого можна наклепникам доторкнутися рукою. Чи бачиш ти звабу, єресь, нечестя, безумство, сліпоту і злостивість?

Але чи треба багато говорити про єретиків? Вони-бо, коли б не були в божому триіпостасному образі й не носили розуму, слова і духа у плоті, нічим не різнилися б законом та життям від безсловесних свиней. Де-бо в них віра, де церква, де священство, де жертва, де правило, де славослов'я, де піст і приборкання єства, де дух? Чи не все плоть, і кров, і споживання безчасове свинського закону? Про них і Петро каже: «Вони, немов звірина нерозумна, зроджена природою на зловлення та загибель, зневажають те, чого не розуміють і в тлінні своїм будуть знищені»; і далі: «Вони повсякденну розпусту вважають за розкіш, самі — бруд і неслава, вони насолоджуються своїми оманами, бенкетуючи з вами. Їхні очі наповнені перелюбом та гріхом безупинним, вони зваблюють душі неуміцнені»[197] та інше. Також Іуда каже: «А ці зневажають, чого не знають, а що знають із природи, як німа звірина, то й у тому псуються» та інше. І далі: «Вони скелі підводні на ваших вечерях любові, бо з вами без страху їдять та себе попасають» та інше. І далі: «Це ремствуючі, незадоволені з долі своєї, що ходять у своїх пожадливостях, а уста їхні говорять чванливе; вони вихваляють особи для зиску. А ви, улюблені, згадуйте слова, що їх давніше казали апостоли господа нашого Ісуса Христа, які вам говорили: «За останнього часу будуть глузії, що ходитимуть за своїми пожадливостями та безбожністю. Це ті, що відлучуються від єдності, тілесні, що духа не мають»[198]. Чи не бачиш єретицьку мудрість, що вони — плоть і кров, а духа не мають. «Плоть і кров посісти божого царства не можуть», як сказав Павло[199]. Через це словами Петра та Іуди до вас кажу. Ви ж, улюблені православні християни, роде вибраний, народе святий, царське свячення, люди оновлення, котрі вчите себе святою своєю вірою, духом святим і молитеся, самі себе в любові божій тримайте, чекаючи милості господа нашого Ісуса Христа на вічне життя, її б нам усім дістати в самому тому Ісу-

сі Христі, господі нашому, з ним же отцю слава, честь, і держава, й поклоніння зі святим духом нині, завжди і навіки. Амінь.

Глава 8

ЗАГАДКА ФІЛОСОФАМ ЛАТИНСЬКИМ, ЛЯДСЬКИМ І ТИМ, ЩО ВСЛІД ЗА НИМИ ПОГНАЛИСЯ ДО ЗВАБНИХ ЛАСОЩІВ, БІЛОБОРОДИМ РУСЬКИМ ДИТИНЧАТАМ

Скажіть мені, о премудрі, які знаєте вправності та мистецтва граматичні, діалектичні, риторичні та філософські, у який спосіб Христос відкрив розум розуміти писання простакам, котрі його наслідували? А було воно так. Лука мовить: після воскресіння «він їв перед ними. І промовив до них: «Це слова, що сказав я до вас, коли був іще з вами: потрібно, щоб виконалось усе, що про мене в законі Мойсеєвім та в пророків і в псальмах написане». Тоді розум розкрив їм, щоб вони зрозуміли писання, і сказав він до них: «Так написано є»[200] та інше. Почерпніть же від своєї премудрості філософської і відкрийте мені ті ворота, які відчиняються до духовного розуму: які ті ворота, в якому головному місці вони замкнені, скажіть докладно, як вони відчиняються — покажіть мені ключа! Коли таке мале розкажете мені, зрозумію, яку користь дає вам ота бридня, за якою ви гонитеся. А коли не розгадаєте тієї простої, нехитрої загадки, не від вимислу практичного, але від істини, яка сама від себе провістить, я тоді, залишивши латинських філософів, до тебе, брате мій русине, повертаюся зі словом і даю здорову й пожиточну раду для спасіння душевного: покиньте бігати вслід за латиною і за вченням їхнім, бо, втомившись трудом зваби, невір'ям, напевне так поздихаєте, як і всі вони! Таж ліпше вдома у благочесті сидіти, хоч і не багато знаючи, та з отцем, і сином, і зі святим духом нероздільно і нині — й будете ви там! Амінь.

Глава 9

СЛІД ДО ОСЯГНЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ МИСТЕЦТВА, ЯКЕ ПРИВОДИТЬ ДО ЦАРЮЮЧОЇ БЕЗСМЕРТНОЇ ТА ВІЧНОЇ ПРАВДИ

Перше: убогим стати, як Христос.

Друге: відректися себе й душу свою в цьому житті зненавидіти.

Третє: взявши ярмо хреста Христового,— випробування, боротьби, подвигів у думці та плоті, в терпінні супроти лукавих піднебесних духів,— перепливти і тіснотою голоду та спраги протиснутися з пильною повсякчасною Ісусовою молитвою, зів'ялити та висушити плоть і кров потом тіла і подвигом мисельного дослухання в нічному неспанні, в денній тверезості і в сидінні на певному місці та в безмовності.

Четверте: загасити любов і пам'ять цього світу, неухильно спрямовувати мисельне око в майбутній вік, щиро бажаючи небесного царя,— каятися, плакати, завжди бачити і постійно поминати в сердечній кліті пам'ять про смерть, і сподіватися повсякчас на межу й день відходу, готуватися до того.

П'яте: від усієї сили, міці, думки душею та серцем досягати божої волі, свою ж убити й поховати в забутті, берегти з усією пильністю і любов'ю Христові заповіді і, бережучи, завжди в число перших устигати, створене забувати, бо нічого не створив.

Шосте: безчестя і смерті хрестної шукати, бажати і знаходити в світі цім огуджене.

Коли хто піде цим слідом, шукаючи безсмертну правду, навчиться і знайде найчудовішу і найсвітлоноснішу оту правду й уздрить у ній воскресіння передніше загального воскресіння і всі таїнства, яких язик, за словами Павла, вимовити не може, і не досягне, і не осягне. Коли ж інакше хтось захоче і спробує досягти й осягнути таїнство правди — через зовнішнє учення правди, то заблудить в антихристову звабу й гордість, куди і латинський рід заблудив, або в інші єресі впаде того ж майстерства — вигадки князя містра-диявола, сина геєнського, блазнителя віку цього — від нього хай вас збереже Христос благословенною простотою. Амінь.

Ці-бо святії, хоч і зовнішнє вчення вивчили, але не можуть нічого пізнати про істину від філософської пихи, доки не підуть, зневаживши це, по тісному путі слідом Христового розуму. Коли ж знайдуть його, то й істину пізнають, смиренності досягнуть і будуть на путі спасіння наставниками для сліпих і тих, що не відають бога. Нині в латинському роді супротивно чинять: вивчивши граматичну й велемовну порожньословицю, тобто риторичку, починають надиматися, даскалами й мудрими називаються, проповідують, учать, а самі сидять у безумстві й буйстві премудрості цього світу, як казав Пав-

ло: «Цьогосвітна-бо мудрість — у бога глупота»[201], через що бідахи ніколи не зможуть звикнути до простоти, смирення і беззлобності.

Глава 10

НОВИНА, ЧИ ЗВІСТКА ПРО ТЕ, ЯК ЗНАЙШЛИ ТІЛО ВБИТОГО ВАРЛААМА, АРХІЄПИСКОПА ОХРИДСЬКОГО, У МІСТІ ВЕЛІСІ, ЯКИЙ ПОСТРАЖДАВ ЗА ІСТИНУ Й БУВ КИНУТИЙ У РІКУ, ЩО ЗВЕТЬСЯ ВАРДАР. ЯК ЙОГО ЗНАЙШЛИ, А ПОТІМ ПЕРЕНЕСЛИ ТЕ ТРИБЛАЖЕННЕ ТІЛО ДО ОХРИДА. І НИНІ В МЕРТВИХ ВОНО БІЛЬШЕ ЯК У ЖИВИХ СУЩЕ, ЧУДА ТВОРИТЬ І ПРОПОВІДУЄ ТАЇНСТВО ВОСКРЕСІННЯ І НАДІЮ ПРИЙДЕШНЬОГО ВІКУ, ДО РЕШТИ ОСОРОМЛЮЮЧИ ТА ВИКРИВАЮЧИ СВІТ І СВІТОДЕРЖЦЯ-ДИЯВОЛА

Коли вбили і кинули в річку блаженного того отця, а було то в час гоніння й нападок і на інших християн, ніхто не осмілювався шукати те тіло, щоб витягти його, отож він якийсь тиждень пробув у воді, поки той заколот трохи утишився й улігся, учинений дияволом через гнівнолюті турські серця. Коли ж усе заспокоїлося, в одному селі, що було за два дні ходу від міста Веліса, мешкав чоловік добрий життям, гостинний для странніх, милостинодавець і жебраколюбець, за заняттям — рибалка. Йому був голос уві сні вночі. «Піди,— сказано було,— туди й туди ловити рибу, матимеш добрий улов». Він ото, вставши після сну, подивувався тому явленню й подався ловити рибу в указаний бік, куди йому було назнаменовано. Коли ж наблизився до того місця, на березі ріки стояло дерево, а на ньому побачив білого птаха, який нерушно сидів, схожого до орла. Цьому він вельми подивувався, гадаючи, що воно таке, бо ніколи нічого подібного не бачив на очі. Отож коли дійшов до того місця, то поблизу того птаха побачив при березі винесене поверх води тіло блаженного — воно стояло на одному місці нерушно. Птах отой, ніби якийсь сторож, утупив зір, дивлячись просто на те тіло. Благочестивий муж пізнав був тіло архієпископа по ранах і з чуток, як його вбили та вкинули в ріку. Тоді він витяг його, вніс таємно в село і поклав біля церкви, бо намислив був його поховати. Птах же той, поки він ніс оте тіло, слідом за ним летів угорі, доки тіло не поклали; тоді він сів на церкві, стережучи тіло. А той боголюбець намислив був поховати мертвого біля церкви. Тоді явився йому вві сні Варлаам, кажучи: «Поховай мене всередині церкви, біля олтаря, бо за церкву я постраж-

дав і помер». Той боголюбець звістив про те родичам і приятелям-сусідам і скликав їх для поховання того тіла. Коли ж ті мужі і священик зійшлися, то почали все робити за звичаєм, як це належить при похороні. А як було справлено обряд і надійшов час покладати те тіло у гріб, тоді багато хто почав до нього торкатися, щоб підняти і в гріб покласти, але воно не далося й трохи порушитися.

Це перше чудо. Здивувалися всі йому й залишались у недомислі, яка ж це причина, що годі його здвигнути. Потім, розмисливши, сказали: «Може, ми недостойні торкатися, через це й не дається нам, щоб поховати?» Тоді почали випробовувати по одному, кому дасться те тіло понестись, а кому не дасться. По тій спробі ледве знайшлося троє благоговійних мужів, які мали славу в усіх тамтешніх посельців, що вони доброжительні; цим у гріб покласти себе не боронив, і його чесно поховали. Після того погребу птах, який сидів на церкві й стеріг оте тіло, відлетів і зробився невидимий.

Коли ж минув рік, відколи те тіло поклали у гріб, було янгольське видіння одному єпископу, благочестивому, сиротолюбцю і в усьому славному сумлінням та життям, був-бо він охоронець Христових заповідей — до нього подано голос, який сказав: «Винеси скарб сокровенний звідти, щоб славився бог». До цього було й Варлаамове з'явлення, він із обуренням мовив: «Доки триматимете мене в затворі цієї темниці, щоб не міг я подати помочі бідним і стражденним від усіляких недуг і бісівських спокус. Хай пізнають, як хто надумав кого перемогти, то самі будуть переможені; а хто надумав кого умертвити, будуть умертвенні; а хто надумав кого обезчестити, самі обезчестяться і вічно перебуватимуть у нарузі; і хоч надумали мене убити, оце нині живий я, і починаю їх убивати, і погублю я їх од лиця божого, щоб не гніздилося диявольське плем'я, віджену, очищу й посвячу вмістилище житла божого і вчиню, щоб були всі у божій милості. Винесіть мене, щоб явити всьому світу, о єпископе!»

Коли єпископ з жахом прокинувся, то розсудив те з'явлення. Тоді відразу ж рушив до міста Охриди, скликав православних і звістив, що сталося. Вони ж, почувши про те, розпалилися ревністю любовного вогню й молили єпископа, щоб без загайки поїхати разом із ним і чесно донести мощі блаженного від того села до Охридського міста. Єпископ учинив цілком за їхньою по-

радою й молінням. Однак, щоб не перепинила бісівська заздрість їхнього починання, пустили чутку серед безбожних турків, а щоб не заборонили їм дістати те, чого бажали, надумали учинити прилюдну раду — так колись Йосип з Никодимом випросили в Пілата, щоб дозволив їм, ніби простого прочанина, про якого нікому було потурбуватися, тобто Христа, поховати, сховавши його славу,— бачили-бо, що він творець та будівник цілого світу, але приховували те, щоб швидше дістати (без мук сумління чи якогось страху, що могло викликати в Пілата підозру) Христове тіло й погребти його — коли б од слави почали прохати, то не взяли б Христового тіла, щоб поховати. Отож почали з безчестя і через це швидко бажане дістали — сказали так до Пілата: «О судде, дай нам того бідака й сіромаху вбитого, який не мав де голови прихилити, ми його поховаємо»,— він дав зволення і повелів. Так оце й охридяни, пішовши до кадії * і до інших турецьких начальних Охридського міста, промовчавши про з'явлення Варлаама й чудо, яке сотворив і творити хоче, так почали прохати, кажучи: «О кадіє і ви, панове начальні цього міста, прочули ми, що без вини та гріха вбито убогого єпископа нашого міста убивцями, що живуть у місті Велісі, і там-то і там він безчесно похований. Нині ж ми згадали, що цей сіромаха був родом із нашого міста, тут-таки він сподобився бути й єпископом. Молимо вас, повеліть нам, щоб перенесли свого мерця на його батьківщину, вам і мзда буде від нас, що захочете, тільки зважте на наше прохання». Вони ж, почувши про мзду, більше заради цього, а не заради прохання, взявши з них належне, дозволили, щоб перенесли блаженного Варлаама в Охридське місто.

Тоді отож, узявши дозвіл і розпорядження від властей Охридського міста, православні християни відійшли разом із тим єпископом за тілом, а дійшовши, за належним звичаєм, перш ніж діяти, помолилися. Тоді взяли мощі з гробу й поклали їх на утвореному одрі. Але — о чудеса! Коли оглядали тіло, шукаючи посічених ран, то рани були зцілені й позаростали, і не було вже знати, що тіло сікли, кололи й пробивали, а лишилися тільки малі якісь знаки, де він був пробитий і посічений. Од ран же цих — о дивні діла твої, господи, і чи є слово, яким можна восхвалити чудеса твої! — миро пахуче ви-

---

* *Кадія* — мусульманський суддя.

текло і всіх сповнило приємним запахом та радістю, аж не знали всі, якими вустами і славословленнями прославити бога, що уславив свого святого, як почати і воздати подякою за таку благодать і дар того, хто дарував їм блаженного й освяченого Варлаама. Але як уміли, так богові належне славослов'я сотворили. Тоді ото прийшли болящі й одержимі всілякими недугами та стражданнями, в ім'я святого торкалися й помазувалися миром, відтак вертали здоров'я і звільнялись од недуг та страждань і, ніби ратники, були звільнені від насилля й полону диявольського з цих бід та страждань — цього досягали, торкаючись тіла блаженного, і відсилались у свободу здоров'я, приймаючи кожен зцілення своєму недугу; і було видно здоров'ятворне джерело, яке виходило від мертвих і голих кісток; і дарував він, животворящий, страдникам утіху та здоров'я. Хто ж бо не подивується і не прославить бога, дивного у святих своїх, що таку силу дає угодникам своїм, адже і після смерті більше, ніж при здоров'ї життя цього, мають владу чудо творити, виганяти бісів, недуги лікувати, болящих зціляти і збавляти від бід та всіляких напастей! Слава, владико, твоїй невимовній премудрості й силі! Слава таїнству смерті й твоєму розп'яттю! Слава хресту і безчестю твоєму! Слава воскресінню і славі твоїй, що хрестом і насильництвом смерті нас прославляєш і від лукавого віку цього в царство небесне переносиш! Хай буде слава нині, і завжди, і вовіки віків! Амінь.

Отак, духовно торжествуючи, ті хрестоносні люди взяли Варлаама в Охридське місто й поклали в церкві охридської архієпископії, де він постійно зцілює і дарує благодать тим, котрі благодаті шукають.

Коли, може, вважаєте, що це, розказане мною, зваба, підіть до Охридського міста, тоді повірите і звіститеся, що це не байки — мною оповіджене. Коли ж у мандрівку не хочете йти, а тримаєтеся своїх батьківських місць, ділом віру покажіть, наслідуйте добродійності, життю, подвигу і вінцю Варлаамовому, і ви цю благодать дістанете з неба, чого, господи, вам хочу побажати. Амінь.

ПОСЛАННЯ

КОРОТКОСЛІВНА ВІДПОВІДЬ ФЕОДУЛА[1], ЯКИЙ СКИТУЄ У СВЯТІЙ АФОНСЬКІЙ ГОРІ, НА БЕЗБОЖНЕ, НАКЛЕПНИЦЬКЕ, БРЕХЛИВЕ В ТЕПЕРІШНЬОМУ ВІЦІ ПО-ПОГАНСЬКОМУ, А НЕ ПО-ЄВАНГЕЛЬСЬКОМУ МУДРУЮЧЕ ПИСАННЯ ПЕТРА СКАРГИ ЩОДО ОПИСАНОГО ПОРЯДКУ І ЄДНОСТІ БОЖОГО КОСТЬОЛУ ПІД ОДНИМ ПАСТИРЕМ І ПРО ГРЕЦЬКЕ ТА РУСЬКЕ ВІДСТУПНИЦТВО ВІД ТІЄЇ ЄДНОСТІ

«Ваше ж слово хай буде «так, так», «ні, ні». А що більше над це, то те від лукавого»[2].
«Щоб більше не були ми малолітками, що хитаються й захоплюються від усякого вітру науки за людською оманою та за лукавством до хитрого блуду, щоб були ми правдомовні в любові і в усьому зростали в нього, а він — голова, Христос»[3].

ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТИЯНАМ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ СХІДНІЙ ЦЕРКВІ, СИНАМ МАЛОЇ РУСІЇ В ГОСПОДІ РАДУВАТИСЯ!

Ознаймовую вашу милість, що від Александрії, за повелінням святійшого александрійського патріарха Мелетія, прислано на Святу гору списаний ієродияконом Ісааком Скаржин твір і звелено відповісти правдою супроти неправди, без байкослів'я, риторичних викрутасів, а просто, по-євангельському. Оскільки патріарх сам лядської мови не знає і біля себе таких людей, щоб переклали з лядської мови на еллінську не має, через те, відаючи, що байки й неправда, а не істина, є в тому Скаржиному писанні, послав його до мене на Святу гору і звелів тільки викрити неправду, а не бавитися суперечками, від яких ніякої не буває користі. Цьому повелінню я, либонь, через потребу ледве покорився, оскільки його байки творять уважливій людині щодо бога велике сум'яття через мирський та еретичний дух і гублять тепло і любов до солодощів божої пам'яті. Однак, послухавши звелене мені від божого архієрея, і, палаючи біль-

шою, ніж природна, любов'ю до вас, брати руського народу, і побоюючись, щоб десь не зав'яз у мережі того писання котрийсь із братів моєї улюбленої Русі (те писання і Скарга назвав «ловом») і не відступив од вічно живого бога, я прочитав, хоч і не солодко було, а бридко, ту складену Скаржину лжу, від смаку якої, воістину вам кажу, мало не виблював, дивуючись тій смертенній потраві латинського мудрування, котру коли хто захоче споживати з осолодою, отруїться і нагло здохне від невір'я. Уже-бо і хвалився перед королем той ловець, мовлячи, що для того, вістить, трудився, милостивий королю, відновити ті книжки, які видав був сімнадцять років тому [4], оскільки вичерпалися, бо вони, каже, великий пожиток у лові вчинили, тобто половили багатьох гідних із руського народу на вічну погибель. Там-таки і те виклав: тому ті книжки натепер вичерпалися, бо багатша Русь, викупивши їх, попалила.

Чи не бачиш, улюблений брате, євангельського проповідника, так званого єзуїту, що він на першому кроці кинув на руський народ фальш, брехню, заздрість та ворожнечу. А що ж можна далі почути правдешнього в тому писанні? Воістину правдиво сказав і не дав тому́ [істинного] писання, бо це є таємна й неправдива ловитва, а не істинна і явна правда й проповідь євангельської науки.

Хочу запитати тебе на цьому місці, проповідниче Христової науки: хто це з багатшої Русі попалив ті книжки, викупивши їх? Чому ж не називаєш? Хто тобі забороняє казати правду, чому утаюєш такий їхній лихий учинок, тобто книгопаління твоїх творів? Чи не бачиш, як брехнею збуджуєш свого короля на гнів супроти руського народу? Чи така істинна проповідь на таємній вечері — від Іоанна: «Отче, заховай в ім'я своє їх, яких дав ти мені, щоб, як ми, єдині були» [5], то тоді хай буде і Русь лжа! Збережи, господи, руський народ од латинської брехні, оскільки вона йде від лукавого! Про це досить.

Прочитавши те Скаржине писання, я зрозумів, що за дух йому шептав, коли писав він його. Не знаю, чи ваша милість пам'ятаєте ту історію про Єпіфанія Кіпрського [6], який від одного юнака-оратора, що не міг слова перемогти молитвою, духа велемовного прогнав, і той юнак у простоті та невченості тоді показав себе, як простий мужичок. Отож той дух, виходячи з того чоловіка,

кричав на Єпіфанія, кажучи: «Чи ти, виганяючи мене з моєї давно уфундованої оселі, знаєш,— мовив,— хто я такий?» Відповів Єпіфаній, не дозволяючи посилатися на боже ймення: хай скаже, хто ж він такий. Дух мовить: «Я,— вістить,— в Орігені-єретику[7] жив і через мою вправність та злі підступи Оріген склав ті неправдиві книги». Не вірячи тому, Єпіфаній наказав духові: хай щось скаже із написаного в Орігенових книгах. Тоді лукавий дух почав по порядку, як можна швидко, читати Орігеновий твір про латинський чистець та інші єресі. Єпіфаній, слухаючи те, пізнав, що правду сказав той дух, котрий в єретику Орігені діяв, і прославив бога за звільнення юнака від того нестерпного ораторського велемовного, нечистого, диявольського духу. Отож, гадаємо, коли б був другий Єпіфаній, сильний у молитві, напевне б, і Скаргу, коли б той сам добровільно захотів, звільнив би від того недугу; тоді б пізнав Скарга, що за дух ту роботу неправдивого писання і наклепів його примусив складати. Але, бачу, немає достойного Єпіфанія, бо покорився тому духу з усім бажанням серця та думки і навіки записав себе зі своїми єдиномудренними; бог же не примушує нікого силою, а дає змогу провадити цей вік, як людина сама того хоче. Згаданий же юнак не від науки, а від простоти був прихопив того духа, і через це його бог, як творіння своє, звільнив через чудотворця Єпіфанія. А тепер латинці з дитинства й до старості тієї вправності та неправдивого вчення навчаються, тому їх від того недугу і бог не звільнить, оскільки з роду в рід те своїм нащадкам передають і, один за одним із цього життя відходячи, як вічне дідицтво, передають цю мирську мудрість один одному і утверджують це упривілейованими заповітами. Але хай вони тим широким шляхом хитрості та неправдивої науки мандрують, як собі хочуть. Ви ж, благочестивий руський народе, мандруйте в цьому житті тісним євангельським шляхом, щоб доступитися широких просторів вічного життя й царства небесного, чого вас, господи, сподоби. Амінь!

Там отож, на тому всесвітньому позорищі всі станемо перед Христом і тоді за наслідком побачимо, хто буде ліпший — латина а чи греки з руссю. Хай нині латина по-фарисейському хвалиться, хай у багатстві зі згаданим багачем багатиться, хай у славі князем віку цього виноситься, хай для розмноження земної честі та достоїнства з поганами шириться і множиться, а ми, православні,

терпимо, а ми оганьблені, ми в нарузі й осміянні будемо, а ми утиснені, убогі й голодні, а ми смиряймося й принижуймося, а ми гіршими не станемо, хоч і змаліємо, але вдячно цей хрест несімо. Мало є доброго і мало тих, що спасуться, мало вибраних, і мало в кому спасіння хоче віднайтися. «Не лякайся,— каже,— черідко мала, бо сподобалося отцю вашому дати вам царство» [8]. І коли б нас на те стало, щоб ми суперечили тій неправді, латині відповідали і латину суперечкою перемогли — це нічого, жодного пожитку ані нам, ані їм не принесе, тільки заведе зваду й велику ворожнечу, бо латину і сам Христос, не тільки ми, не приведе у віру. Уже-бо до решти вони у тому невір'ї заматеріли, уже-бо до решти у світолюбності потонули, отож покиньмо їх рятувати і витягати з тієї світолюбної погибелі, щоб самим із ними не загрузнути й не потонути, як це сталося іншим єпископам — ви в цьому переконалися. Себе стережімо, про себе чинімо старання, щоб не бути потопленими в цьому віці й щоб вічно не загинути. А до того ж і Христос, і апостоли, а найбільше Павло, забороняючи нам суперечки про віру й закон з незціленими, не велять перлів своїх розсипати перед свиньми [9]. Павло ж до Тита й до корінфян каже так: «Вистерігайсь нерозумних змагань, і родоводів, і спорів, і суперечок про закон, бо вони некорисні й марні» [10] і «коли ж хто сперечатися хоче — ми такого звичаю не маємо, ані церкви божі» [11], або: «Людини-єретика по першім та другім наставленні відрікайся; знавши, що зіпсувався такий та грішить, і він сам себе засудив» [12]. Іоанн Богослов каже: «Коли хто приходить до вас і цього вчення не приносить, не приймайте його, не радуйтеся йому і не розмовляйте» та інше. Досить нам того, коли ми правовірні й православні. Досить нам знати про себе і про своїх однодумців та ближніх! Тих утверджуймо і згадуймо через знання нашого православ'я писанням, наукою, друкуванням книг, училищами і задовольняймося від здобутків наших. А латину зовсім у всьому залишімо і не питаймо їх ні про що, як нібито мудрих; не слухаймо їхньої науки та неправдивого православ'я, бо вони на спокусу; так само і їхньої вправності не навчаймося для своєї науки й просвіти; не біймося їхньої влади й начальства; не дивуймося, що вони множаться і ширяться! Хай будуть вони, як є! Ми ж будемо перед їхніми очима, за Євангелієм, прості, дурні й незлобиві. Досить нам спасти себе самих. Однак,

щоб не гадала латина, що ми не здатні розпізнати прицукрованої брехні їхнього солодкослів'я, по порядку ідучи через писання Скарги, почавши від передмови, зверненої до короля, і до третього розділу, де показує знаки, за якими пізнається правдива божа церква, вибравши головніші стовпи того фундаменту, супротивні духовному розуму його слова, поставлю їх перед ваші очі на плац, як голі й брудні перед євангельською та апостольською згодою,— ви-бо, православні християни і всілякий читальнику, дивлячись на них, розсудите, що то явна антихристова брехня, а не євангельська правда. По тому доручаємо вас господу богу.

ДО ВСЯКОГО ПРОЧИТАЛЬНИКА ЦЬОГО ПИСАННЯ

Чиню тобі таку першу осторогу, любий читальнику. Коли тобі трапиться читати інше писання, видане латинськими мудрецями супроти православних, розділи свою думку навпіл: одну частину поклади на розмисел писання, а другу на суд євангельської і апостольської науки. Коли речі будуть єднатися з євангельським розумом і коли згоджуватимуться, віруй і прийми, а коли ні, сміло можеш обплювати те писання — не согрішиш за те нітрохи. Окрім погодженого з апостольським та євангельським усяке складене писання — неправда, і ту воду розуміння випущено з тимчасового потоку, а не з джерела, що завжди тече; вона смердить болотом світолюбства і послано її, щоб заражати ласих. Не дивися тільки на те, що солодко пишуть і виставляють солодкі слова, а дивися, чи сидить у них і чи має над ними зверхність правда. В латинців-бо існує звичай: вживаючи при тому мирської та поганської хитрості, так солодко і звабно говорити, писати і слово множити, покриваючи неправду і прикрашати його, що від їхніх упевнень мало хто втече. Усі бачили й бачать: хто гідний потоплення вічного, ті у тих мережах неправдивого православ'я їхнього в'язнуть. Таке вже їхнє ремесло: поганської науки байкослів'ям, ораціями, похвалами і смачним підхлібством зваблювати слабких розумом і темних. Від чого тікає й велить утікати? Від євангельської правди. І Павло, прихильник та поборник євангельських речей, каже: «Цьогосвітня-бо мудрість — у бога глупота».— «Бо царство боже не в слові, а в силі» [13]. І я ко-

лись у тій пробі був і латинського оратора слухав. Через те хочу тихо, покірливо нагадати (аби ви стереглися пильно таких медових слів, у яких живе трутизна), як латинський оратор, майстер * за достойністю сану, мав дружбу зі мною в Луцьку і не утаїв переді мною тілесної пожадливості, якою був переможений, тобто він прагнув блуду від цнотливої дівиці і не міг досягти того собі повабками, оскільки був рябий. А як того досяг? Ото так, розкажу тобі: солодкими словами й бесідами звабив дівицю і при допомозі тієї словесної улесливості цноти дівицю таки збавив. А які слова він говорив згаданій дівиці при залицянні, коротко тобі нагадаю, уважно послухай! Почав дівицю називати сонцем, що вона світить, ніби воно, чудовістю краси; почав звати золотом та сріблом, що, мовляв, так у її лиці рум'яність з білістю цвіте! Почав звати каменем дорогим шанфіром ** і діамантом, що з'являє її променисте від крові обличчя; тими і більшими байками та брехнями розтопив, як масло, дівицю на блуд; вона ж хоч і побачила неподобство, була, однак, зловлена солодким підхлібством і згодилася стратити цноту. Хіба не явна то була брехня, бо та дівиця не була ні сонцем, ні золотом, ні сріблом, ні каменем шанфіром і діамантом, а в крайньому разі малоумна, повірила тим смачним брехням і зав'язла у хвальному смаку срамослів'я, втопивши в ньому царюючу думку. Тож її невільник-тіло слідує при потребі, куди веде мисленна воля: чи на добро, чи на зло. Так само й ти, улюблений читальнику, пильно стережися духу латинської мудрості, коли вони себе і своїх у власному писанні хвалять, підпирають красними байками зверхніх свідоцтв, а не плодами євангельськими, змащують богословним оцукренням широкотічні докази. Тоді вдайся для проби до Євангелія, де Христос каже: «По їхніх плодах ви пізнаєте їх» [14] і «Не кожен, хто скаже до мене: «Господи, господи!» — увійде в царство небесне, але той, хто виконує волю отця мого, що на небі» [15]. Чи не бачиш, що не від самохвальних слів, але від творення волі отця небесного пізнається правдивий християнин і не в словах, а в силі учинку живе євангельська правда. Отож, тримаючись тієї проби, ти оті не від бога мирські слова ксьондза Скарги, зліплені для звабления

---

* *Майстер* — учитель.
** *Шанфір* — сапфір.

руського народу (їх я тобі коротко хочу показати в перших розділах), їхню брехню зможеш розпізнати, любий читальнику. Досить про це.

УСТУП З ПЕРЕДМОВИ КСЬОНДЗА СКАРГИ ДО КОРОЛЯ

Оскільки багатша Русь попалила, викупивши, книжки, він уже звертається до короля, радить і схвалює, щоб руський народ був повернутий світською владою з православної віри у папство, показуючи йому обіцяний пожиток. А здійснити те може в такий спосіб: поламати вольності руського народу, а своє сумління та присягу; коли ж до латини не пристануть, то щоб руський народ не був допущений до жодної достойності й начальства.

Обдивись здоровим судом, любий читальнику, того так званого наслідувальника Ісусового життя, євангельського проповідника — чи правдиве таке Ісусове життя, чи не фальшива то наука й проповідь? Хіба це євангельська правда? Де таке в Євангелії і апостольській науці начитав, щоб брехати на християнина, навіть на жида й поганця? Хіба не сам Христос казав: «Ваше слово хай буде: «так, так» і «ні, ні». А що більше над це, то те від лукавого». Придивіться до першого зайвого слова того єзуїта, що багатша Русь книги його, викупивши, попалила. А коли перше слово брехня і на брехні засноване, знайдеш і пізнаєш її всюди, переходячи повість, хоч вона під правду прикрашена, однак, де брехня, то брехню відчуєш і зрозумієш. То ж перша брехня: подає руського злочинця безіменно, каже тільки «багатша Русь», а хто — не знати. Друге: наклеп, що йде від заздрості й гніву на народ руський, чинить тому, що хоче опоганити його перед владою — ту брехню вигадав і без сорому, не можучи той гнів, що гніздиться в серці, утишити, устами його явно вимовив, як сказано в Євангелії: «Чим серце наповнене, те говорять уста» [16]. Третє: лихе сумління й убивча отрута гніву, що примушує світську владу приводити правовірних до латинства гвалтом; на що жоден король з перших королів не смів важитися, те нині єзуїт на пожиток собі спокійно чинить у вольній землі, тобто безчестить королівське сумління, чинить замішання, неприязнь і лихослів'я від усіх посполитих людей супроти королівського стану, а ще учинить королю вічну погибель, бо той стане з доброї людини тираном. Так,

правду сказав у своєму підхлібстві до короля, Скарго, звіщаючи, що держава переживає важкі часи і постали дивні люди в державі вашої королівської милості. О, воістину важкі часи. Це я тобі признаю, коли хочеш з правдивого короля зробити тирана! О, воістину дивні люди! Ти сам від усіх найдивніший, коли замість правди фундуєш у вольній землі неправду і на тому неправедному фундаменті замість миру гвалт будуєш і тиранство. Спитай же його тут, любий читальнику, в такий спосіб: чи ж це твоя проповідь, єзуїте, коли брешеш; чи ж це у тебе проповідь, Скарго, коли силою і муками, а не покорою і лагідним приписом видираєш від мене правдиве спасіння і притягаєш до поганської згоди від тісного шляху, що веде до вічного життя; чи ж це правдива в тебе наука, єзуїте, що євангельську проповідь зміцнюєш світською владою і що не можеш досягти Євангелієм, те намагаєшся справити тиранством? І де ж ти в євангельській та апостольській науці знайшов таке й вичитав, щоб учитель примушував приписом і порадою світську владу полонити й неволити вільних і свобідних? Хіба не сам Христос і його учні приводили до віри спершу добродійним прикладом, також терпінням, яке мали в собі, потім покірливим повчанням, а не бідотворенням, і з'явили, що саме цей ключ вони залишають учителям, щоб відчинити вхід до царства небесного? Сам Христос-бог таке сказав через Євангеліє тим, що тримаються апостольського сліду: «Це я вам заповідаю — щоб любили один одного ви! Коли вас світ ненавидить, знайте, що мене він зненавидів перше, як вас. Коли б ви зо світу були, то своє світ любив би. А що ви не зо світу, але я вас зо світу обрав, тому світ вас ненавидить. Пригадайте те слово, яке я вам сказав: «Раб не більший за пана свого». Як мене переслідували, то й вас переслідувати будуть; як слово моє зберігали, берегтимуть і ваше» [17]. І далі: «Прийде навіть година, коли кожен, хто вам смерть заподіє, то думатиме, ніби службу приносить він богу» [18] та інше. Придивися пильно, єзуїте, чи не тойтаки слід апостоли топтали, чи світ їх не зненавидів, чи не прогнані вони були і чи не вбиті? І чи не тому заповіли своїм намісникам та учням терпіти й узаконили за істину навіть смерть, окрім інших законів учення та заповіту про пильність та вірність,— те я ще оповім! Чи не бачиш, богомольцю й розумний читальнику, учення цього неправдивого латинського богослова, як він говорить

і обхідним шляхом науку євангельської й апостольської проповіді минає й супротивно вчить? Не вчить він світську владу мукою Христовою, який за істину страждав, дивуватися і жахатися, наслідувати й покорятися заповідям Христовим; тих, що перебувають на високих начальственних місцях, не наставляє і не приводить до істини, але примушує звитяжити правду і згвалтувати євангельську проповідь. А розсудивши і побачивши це, пізнаєш і ту доконечну неправду, яку Скарга поклав у тій-таки передмові до короля про кількаразове відщепенство греків з руссю від латини. То вже є остання й конечна неправда і марнослів'я, що й сліпий може бачити, розмисливши, а коли не побачити, то почути може. Кого варто називати відщепенцем: чи того, котрий правди й науки євангельської нерушно тримається, чи того, хто від правди й науки євангельської відірвався, на правду й науку євангельську бреше, супротивно бореться й постає на неї? Чи не ясно всім розумним, що той є щирий брехун і відщепенець, котрий супроти правди воює, не тільки «так, так» і «ні, ні» говорить, але через лукавого зайве каже! Це він — те перше вмістилище великої брехні та відщепенства латинського, як тут увіч через нього самого я показав, і зветься він Петро Скарга. Збудеться на ньому слово Давида-пророка: «Він рова копав, і його викопав, і впав сам до ями, яку приготовив» [19], хоч гадав, що інші впадуть, але по правді своїм життям ту яму знайшов. Про це досить.

Розділ 1

Сказав Скарга: «Для спасіння треба спершу питати й довідуватися про правдиву божу церкву, а не про правдиве боже слово».

Наш розум. Ми так, православні, мудруємо, віруємо і сповідуємо: той, хто хоче, може спастися. По-перше, треба йому пізнати правдиву божу церкву, потім від церкви взяти розуміння бога, пошуком православної віри народитися й прийняти науку. Адже те джерело слова божого від святого духа ніде не є фундоване більше, тільки в церкві: тут-бо поставив спершу апостолів, пророків, пастирів і вчителів на діло служби, щоб створили і з'єднали частини Христового тіла. А коли хто не пізнає правдивої церкви, не може пізнати правдивої віри; а хто не пізнає віри — нерозумний і сліпий щодо пра-

вильного сповідання віри в отця, і сина, і святого духа, хоч би й наймудріший був у позверхніх та світських науках. Такий наш, православних, розум, думка і вирок про тих, котрі поза церквою перебувають: коли хто не наділений вірою в істинній церкві, той єретик і відщепенець, чужий вірі і не пізнає бога; він не буде з тими, котрі спасаються. Церква-бо — мати нам одвічна, від неї народжуємося через хрещення в триіпостасне божество, від її сосців неосквернених і чистих наукою істинного богослов'я живимося, а коли хто погордує матір'ю, тобто церквою правдивої віри, той облудник, бо грішник безнадійний, відщепенець та єретик, проклятий богом і відкинутий від материного спадку.

Розділ 2

Сказав Скарга: «Ніхто не може бути спасенний інакше, тільки в єдності церковній».

Наш розум. Ми, православні, так віруємо й сповідуємо, і на тому фундаменті церковної віри основуємо й кладемо своє спасіння: окрім церкви, немає місця і твердого та непорушного каменю; про кріпке зміцнення фундаменту віри й будування євангельських заповідей Христос їм каже: «І я кажу тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую я церкву свою, і сили адові не переможуть її». А коли хто на цьому церковному камені не будує своє сумління віри, будь-яка будівля такого силами адовими буде розсипана й розорена, і вітрами та водами храмину, будовану на піщаному й неутвердженому фундаменті, до основи згублять і розкидають за господнім словом піднебесні лукаві духи. Церква є, як визначили святі, земне небо, образ і подоба горньому, небесному небу. А коли хто в земному небі, тобто в церковній згоді та єдності, не основується і не будує, той у небесному царстві й вічному мешканні вічного життя й поселення мати не може. Церква — це всілякого життя квітучий, багатоплідний і запашний рай. Отут посередині посаджене святим духом розумне дерево вічного життя, яке завжди родить плід віри — безсмертя, а хто його вірно й достойно споживає, смерті не уздрить вовіки. А коли хто в раї, тобто в церковній згоді та однодумстві не перебуває, такий не може споживати покорму дерева життя, а коли тією живущою поживою не може оживлятися, такий уже побивається вічною смертю невір'я.

Так-бо судом декретував апостол Павло вдову, що жила розпутно, він писав до Тимофія, що та «живою померла» [20], тим більше це можна сказати, коли хтось не є в церкві і не перебуває у спільній любові, єдності, братерстві, не є спільником у прийнятті божественних, страшних тайн тіла і крові Христової, і не є однодумний у здоровому і чистому сповіданні правдивої, соборної, апостольської божественної церкви віри, такий воістину навіки помер живий, хоч і тілом рухається, ходить, але за ним іде назирці тілесна відома смерть; не та відома смерть, за Давидом, яка приходить до грішних, як сказано: «Зло безбожному смерть заподіє» [21], але є ще — ох! — над ту відому лютіша, ота вічна, про яку Христос каже: «І не лякайтеся тих, хто тіло вбиває, а душі вбити не може, але бійтеся більше того, хто може й душу, й тіло вам занапастити в геєні» [22]. Та смерть люта і лютіша від лютої, бо хоче своє чадо від бога відлучити навічно у тьму кромішню, як сказав Ісая-пророк, мовлячи: «Хто буде нечестивий, не побачить слави господньої» [23]. Та смерть люта, і в цьому житті з огляду на ту смерть ми повинні старатися, щоб не відпасти від божої слави: «Убогість є царство боже, і убогі візьмуть його», і «в усьому себе виявляймо як служителів божих, у великім терпінні, у скорботах, у бідах, у тіснотах»,— каже Павло. А в який спосіб старатися про це потрібно? Поперше, грунтуватися на правдивому сповіданні віри, в церкві оснувавшись, будуватися в ділах заповідями євангельського повеління, збудувавшись — здійснитися, тобто за істиною і за істину готовим бути і смерть прийняти. Коли час покличе, і диявол своїх учнів та гонителів підійме супроти істини, тоді з'яви, від яких плодів ти істинно посаджений у церкві, без якої ніхто і ніяк не може готувати себе на спасіння, плоду не створить і життя вічного не дістане; коли захоче, хай би і тіло спалив і почав розмовляти земними і латинськими, навіть янгольськими мовами (починає кульгати латина, кажучи: «Хто не вчив по-латині, той дурний і темний»), марно й безоплатно трудиться такий, тінь гонить і на вітер надіється. На єдності-бо церковній засновано кожен догмат, віра тут царює, надія навчає, смирення тут збільшує весь добродійний собор, тут Давид-співець приспівує синам церкви, граючи духом: «Це яке добре та гарне яке, щоб жити братам однокупно» [24] і Дамаскін [25]: «На це-бо господь обіцяє вічне життя». О блаженна ку-

пино, о всечесне братство, о преславна єдносте, хто від тебе відлучається, хто від тебе відвертається, хто від тебе утікає, хто супроти тебе бореться, бреше, гудить, хто тебе ненавидить і тобою бридить, хай буде проклятий нині і на майбутній вік. Амінь.

Розділ 3

Сказав Скарга: «По чому можна пізнати правдиву божу церкву і які найпевніші її знаки?»

Попередня відомість. Від цього третього розділу і до останнього дивися, розсудний глядачу, що будує латинський проповідник Скарга і який рід він ушикував, загрожуючи миролюбній Русі. Коли не можеш бистрим оком розмислу уздріти, я тобі коротко про всі ті так звані роди звідомлю чи поясню у притчах.

Будування того роду таке: будує Скарга Вавілон — Рим; ставить і йменує Навуходоносором польського короля; Навуходоносор ставить вище своєї достойності живого ідола — папу, посилає єзуїтів-проповідників, аби всі поклонилися папі. Князі й пани руські, почувши повеління царя, а найбільше писк, шум, крик, лики *, свирілі, гуслі, тимпани ** і всю музику розкоші цього світу, поклонилися папі. Три отроки єрусалимського полону [26], убогі русинці, поклонитися не захотіли, кажучи: «Живий господь бог наш, ним створені ми були, живемо й рухаємося. Ідолові поклонитися не хочемо і богові земному більше, як небесному, не служитимемо». Тоді роз'ярився Навуходоносор, король польський, велить розпалити піч бід, скорботи, гоніння і всіляких лютих докук на трьох отроків — рештки народу руського, щоб досягти цими бідами, аби поклонилися ідолу. Я ж тут, ставши із Златоустим, вас, рештки народу руського, підтримую: «Хай вас не зможуть укинути! А як укинуті, перетерпіте піч лютих бід, тоді побачите тих, хто вкидає, у горінні, а себе — у спасінні; тоді відчуєте прохолоду і пришестя янголове, і проповідники-єзуїти щезнуть, а цар Навуходоносор поганьбиться і піде поклонитися істинному богові». Отакий порядок усіх тих розділів, які виліпив Скарга. Однак на той третій розділ і без притчі,

---

* *Лики* — церковні хори.

** *Тимпан* — барабан; ударний музичний інструмент.

суще на суще відповім, з чого збагнете ту споруду всієї Скаржиної книги: вона є тінь і вітер неправди, а не суща непорушно тверда істина.

Розділ 4

Сказав Скарга: «По чому правдиву божу церкву можна пізнати і які найпевніші її знаки?» Тут показує, що римський костьол правдивий, приводить знаки для підкріплення тієї правди, що римський костьол таки правдивий. Ото перше: від визнання віри Нікейського собору: «Вірую в єдиного бога», відділяючись од єретицтв, самовигаданих сект, нововинайдених вір і новозваних начальників віри, які швидко процвітають і скоро пригасають, не відзначаються твердістю мудрування, частократ перемінюються і в розумінні не погоджуються самі з собою. А римський костьол, тих усіх викривлень та хвороб єретичних уникнувши, стоїть на доброму й непорушному фундаменті правовір'я. Приводить він і знак, що латинський костьол стоїть під єдиним будівничим, владарем і шафарем * науки й роду земного розуміння та згоди при нероздільному слові визнання віри і в повному розумінні спасіння для всіх душ. Приводить він і знак, що Христове слово Петру: «І кажу я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую я церкву свою і сили адові не переможуть її» має гніздо в римському костьолі і через те відбувається в народах розширення римського костьолу. Приводить знак, що всі віри згасли і зникають, тільки римський костьол зі своєю вірою стоїть, бо фундований на апостольській науці та визнанні. Отаке сказав єзуїт у тому розділі про правдивий римський костьол та його знаки.

Тепер я говоритиму від імені східної церкви православних християн. Стань-но тут, судде-читальнику, посередині між нами і дивися оком чистої мислі і розмірковуй, як я правду говоритиму. Безспірно хочу оголосити, що в Скаржиних речéннях є правда, а що неправда. Він каже про пізнання правдивої церкви, по чому її пізнавати за правдиву і від яких знаків. Ти чув уже, що римський костьол іменується правдивим за тими знаками, які тут назвав, тобто від визнання віри Нікейського собору; від того, що віль-

* *Шафар* — управитель.

ний од єретичних наук і від несталості, через єдиновладдя папи і узгодженість по всіх краях латинського послушенства; від першого фундаменту — Христа, що на ньому обіцяв будувати церкву; від розширення римської науки по цілому світі; від того, що всі віри впали, тільки римська стоїть. І ще залишилися деякі знаки в інших розділах, які проголосив Скарга на пізнання правдивості римського костьола, але нам досить і цими пізнати, чи він правдивий, і на ці знаки з'явити істину, а не неправду.

На те Скарзі так відповідаю. Треба правдиву церкву правдивої віри не по тих знаках пізнавати, ксьондзе Скарго, які ти назвав, а по інших, по тих, які я тобі хочу перелічити. Ось вони, правдиві знаки правдивої церкви, дивися й міркуй, мудрий читальнику.

Ось 1-й знак. Належить правдивій Христовій церкві бути в безнастанній боротьбі з дияволом і з духами злоби та з людьми, що йому служать, як свідчить апостол Павло; він-бо, бачачи піднебесних духів, тобто лукавих бісів, що невсипуще воюють супроти правдивої віри істинних християн і в боротьбі не спочивають, утверджує й навчає нас, у який спосіб із ними боротися та воювати, якою бронею і як озброюватися, досягати його й перемагати. Звичай, закон і науку Павло нам явно показує, зображає і наводить, пишучи так до ефесян: «Нарешті, мої брати, зміцнюйтеся господом та могутністю сили його! Зодягніться в повну божу зброю, щоб могли ви стати проти хитрощів диявольських. Бо ми не маємо боротьби проти крові та тіла, але проти початків, проти влади, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби. Через це візьміть повну божу зброю, щоб могли ви дати опір дня злого і, все виконавши, витримати. Отже, стійте, підперезавши стегна свої правдою, і зодягнувшись у броню праведності, і взувши ноги в готовість Євангелія миру. А найбільше над усе візьміть щита віри, яким зможете погасити всі огненні стріли лукавого. Візьміть і шолома спасіння, і меча духовного, яким є слово боже» [27]. Отже, перший знак правдивої божої церкви: безнастанна за неї боротьба супроти лукавих духів і знаків людей, які їм наслідують.

Знак 2. Належить божій правдивій церкві бути переслідуваною від латинських слуг, але перемогти себе не повинна дати, хай би і смерть у тій війні мала прилучитися. Христос каже: «Раб не більший за пана свого;

коли мене проженуть, то й вас проженуть»[28] та інше. І знову-таки: «Оце я сказав вам, щоб ви не спокусилися. Вас виженуть із синагог, прийде навіть година, коли кожен, хто вам смерть заподіє, то думатиме, ніби службу приносить він богові. А це вам учинять, бо вони не пізнали ні отця, ні мене»[29]. Павло до Тимофія сказав: «Та й усі, хто хоче жити побожно у Христі Ісусі, будуть переслідувані; а люди лихі та дурисвіти матимуть успіх у злому, зводячи і зведені бувши»[30].

Знак 3. Належить правдивій Христовій церкві в останні часи цього віку у змаління приходити через перемогу мирського князя і через велике число відірваних ним, тих, хто годився б йому на службу. Христос сказав: «Увіходьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погибелі — і нею багато хто ходить. Бо тісні ті ворота і вузька та дорога, що веде до життя — і мало таких, що знаходять її»[31]. І далі: «Молися, щоб бути малим: бідне-бо є благе». І знову: «Не лякайся, черідко мала, бо сподобалося отцю вашому дати вам царство».

Знак 4. Належить, щоб правдиву Христову церкву ненавидів світ і ті, що служать мирському князю. Христос сказав: «І за ім'я моє будуть усі вас ненавидіти»[32]. І «коли б ви зо світу були, то своє світ любив би. А що ви не зо світу, але я вас зо світу обрав, тому світ вас ненавидить».

Знак 5. Належить правдивій божій церкві хрест носити й убогість любити. Христос сказав: «Хто хоче за мною іти, хай відречеться себе і візьме хрест свій і послідує за мною», і «хто кохає душу свою, той погубить її; хто ж ненавидить душу свою на цім світі — збереже її в вічне життя»[33], і, коли хочеш досконалий бути, «іди розпродай, що маєш, та вбогим роздай — і матимеш скарб ти на небі!»[34], і «хто не відречеться себе і своїх, не може бути моїм учнем»[35].

Знак 6. Належить правдивій божій церкві бути супроти мирської премудрості дурною і нехитрою, в усьому невправною. Павло сказав: «Бо Христос не послав мене, щоб хрестити, а звіщати євангеліє, і то не в мудрості слова, щоб безсилим не став хрест Христа. Бо ж слово про хреста тим, що гинуть,— то глупота, а для нас, що спасаємось,— сила божа! Бо написано: «Я погублю мудрість премудрих, а розум розумних відкину!» Де мудрий? Де книжник? Де дослідувач віку цього? Хіба

бог мудрість світу цього не змінив на глупоту? Через те ж, що світ мудрістю не зрозумів бога в мудрості божій, то богові вгодно було спасти віруючих через дурість проповіді. Бо й іудеї жадають ознак, і греки пошукують мудрості, а ми проповідуємо Христа розп'ятого,— для іудеїв згіршення, а для греків — безумство, а для самих покликаних іудеїв та греків — Христа, божу силу та божу мудрість! Бо боже й немудре — розумніше воно від людей, а боже немічне — сильніше воно від людей! Дивіться-бо, браття, на ваших покликаних, що небагато хто мудрі за тілом, небагато хто сильні, небагато хто шляхетні. Але бог вибрав немудре світу, щоб засоромити мудрих, і немічне світу бог вибрав, щоб засоромити сильне, і простих світу, і погорджених, і незначних вибрав бог, щоб значне знівечити, так щоб не хвалилося перед богом жодне тіло. А з нього ви в Христі Ісусі, що став нам премудрістю від бога, праведністю ж і освяченням, і відкупленням, щоб було як написано: «Хто хвалиться, нехай хвалиться господом!» [36], і «хай не зводить ніхто сам себе. Як кому з вас здасться, що він мудрий у цім віці, нехай стане нерозумним, щоб бути премудрим. Цьогосвітня бо мудрість — у бога глупота» [37].

Знак 7. Належить правдивій божій церкві всюди в собі множити ті нижчеперелічені плоди, і ті овочі родити явним учинком і прикрашатися тим блаженством, яким ублажив Христос тих, котрі захотіли бути його учнями, кажучи: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє царство небесне. Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені. Блаженні лагідні, бо землю вспадкують вони. Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть. Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть. Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити бога. Блаженні миротворці, бо вони синами божими стануть. Блаженні вигнані за правду, бо їхнє царство небесне. Блаженні ви, як ганьбити і гнати вас будуть і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради мене. Радійте й веселіться — нагорода-бо ваша велика на небесах» [38]. Ті зрілі плоди в божій правдивій церкві мають родитися, і за такими вищеперечисленими знаками і нижчезображеними плодами повинна пізнаватися правдива божа церква.

Таке сказано про знаки, котрими пізнається божа церква.

Тепер говоритиму, хто в тій церкві і які роди знаходяться, і покажу те самими знаками і явним відомим свідоцтвом. У тій церкві гніздяться і засновані всі роди, які звуться правовірними і православними християнами східної віри, тобто греки, русь та всі інші народи, які сидять під титулом східної віри і того православного імені, які тримаються розсудного мудрування і визнання Нікейського собору, що їх було складено від соборної апостольської церкви, тримаються віри, закону, й порядку, і науки соборної апостольської церкви. А щоб ти увірився в тому через подані знаки, що те, а не інше, є істиною в правдивій Христовій церкві, покажу тобі коротко.

Знак 1. Князь цього світу, диявол, зі своїми військами, повітряними і земними, йому підлеглими, бореться так нагло і гвалтовно з православними східної віри, що вже ледве певна частина в православній вірі з-поміж родів, які сповідають східну віру, лишилася. Він звабив їх своєю хитрістю й ремеслом мирського й поганського мудрування, зманив, примусив, ошукавши, полюбити цей дочасний вік, як то явно можеш пізнати й побачити в Лядській землі на відступниках від православної віри — князях та руських панах із так званими духовними, по-тілесному мудруючими, єпископами. Інших, простіших, той-таки майстер-диявол через органи своєї влади, силою, муками і розмаїтими бідами відірвавши від православної віри, справив, щоб ішли широкою і просторою дорогою і зігнав та з'єднав усіх у свою погибельну вівчарню.

Знак 2. Православні східної віри є невільниками в цьому світі, були-бо невільниками Христос-господь зі своїми учнями. Він сказав: «Моє царство не зо світу цього» і повелів Петру давати данину світській владі, а тим, що прагнуть сидіти на почесному місці, сказав: «Хто шукає честі, влади і насильства — ті поганський образ носять. Поміж вас, моїх учнів, хай царює смирення. Хто хоче бути великий, хай буде малий, а хто хоче бути перший, хай буде останній» [39].

Знак 3. Всі, що служать цьому світу, ненавидять православних, отож ті обтяжені бідами, як сказано: «І за ім'я моє будуть усі вас ненавидіти».

Знак 4. Православні у цьому світі в усьому убогі й ідуть у цей Христовий та апостольський слід.

Знак 5. Православні східної віри на мирську муд-

рість убогі й бідні, бо убогий на мирську мудрість був і Христос зі своїми учнями і на запитання Пілата: «Чи ти цар іудейський?» не великі орації заводив, а тільки мовив: «Ти кажеш» [40].

Знак 6. Православні східної віри від усіх народів, що служать мирському князю, завжди терплять переслідування, огудники їх ганять, брешуть на них, сміються з них, лають, безчестя наводять, гонять, б'ють, мучать і вбивають їх; те явно може всяк побачити, що ніхто інший, тільки православні східної віри, починаючи від Христа, після апостолів і донині тримаються того сліду і статечно без найменшого вагання з роду в рід несуть той хрест Христовий і через це знаходяться в православній Христовій церкві, не наслідуючи [мирських] справ. Ось що сказано, чим божа церква праведна, які її знаки і хто нині в православній церкві пробуває.

Тепер коротко висловлюся супроти правдивого, як каже Скарга, римського костьолу і тих його знаків, які велить він визнати за правдиві, і хочу небагатьма словами самими Скаржиними знаками показати, що римський костьол неправдивий, а глибоко брехливий, що його з тієї неправдивої глибини вовіки ніхто не візьме, що на вселенському позорищі Христового суду схоче всім оголитися на сором і вічний докір брехлива його хвала, що нібито є праведна; а нині знову вона хвалиться й перехвалюється.

Сказав Скарга: є такі знаки правдивого костьола римського, що, по-перше, римський костьол незмінно стоїть на визнанні Нікейської віри. То є щира правда, але й усім відома брехня. Переліч літа від Першого, Нікейського собору до семи соборів і від семи соборів до перетлумачення віри Нікейського собору [41], скільки віків минуло, коли не були ще відщеплені й відірвані від соборної апостольської церкви і коли ще однодумно мудрували із східними християнами. А тоді латинський рід із обоготвореними папами вигадав собі віру про святий дух, який виходить і від сина, та інші єресі, як опріснок, пургаторіум і тому подібні байкомудрування в своєму неправдивому костьолі, за що їм святі отці, відшукавши, почали нагадувати й повчати, бажаючи очистити їх од семисоборного прокляття за переінакшення нікейської віри. А коли їх у тому непохитних та гордих побачили, тоді їх від соборної церкви, як гнилий орган од здорового тіла, відсікли й прокляли — про це зна-

йдеш, улюблений читальнику, щиро написане у грецьких літописцях, які перекладено з грецької на словенську мову, де пізнаєш достатньо час і спосіб латинського відщепенства й осіб, через яких те переінакшення у вірі чинилося. Отож на тому вже написаному не бачу потреби гаяти час. Буду тільки волати про цю неправду, дивуючись безсоромності згаданого проповідника Ісусового життя і то в такий спосіб. Чи такий правдивий твій костьол, єзуїте, коли від свого костьолу брехню виносиш і хвалишся, що незмінно тримаєшся визнання віри Нікейського собору? Чи не віриш Христу, що зайве від «так, так» і «ні, ні» йде від лукавого? Чому ж, полишивши «так, так» і «ні, ні» від лукавого, хочеш покрити брехливою правдою свій костьол і ті брехні, що панують всередині його? Кажеш, що по тому можна визнати за правдивий римський костьол, бо стоїть на нікейському визнанні віри? А коли на нікейському визнанні віри стоїть, чому ж не погоджується з православними східними християнами нікейської ж таки віри? Котрі бояться того собі написаного прокляття (коли б хоч одну літеру хтось смів би зважитися змінити, один пункт якийсь Нікейського собору від богослов'я віри або ж захотів би відняти чи додати за своїм вимислом, хай буде тому анафема!), ті й понині нерушно стоять при незмінності складу визнання віри. Чому ж з ними не погоджуєшся? А коли з ними не погоджуєшся і посмів зважитись учинити зміни у визнанні віри, чому ж брешеш, що будуєш римський костьол на нікейському визнанні віри? О небачена брехня! О замтузе розпутний! Цнотливою звеш, гадаючи, що не всі знають. Безчесна брехне! Хоч прикрасишся убором і фарбами позверх, як цнотлива, але всередині розпутна ти — всі явно про те знають. Подібно до того й римський костьол правдивий, бо не стоїть на нікейському символі! За тим першим знаком я пізнав будування правдивого римського костьолу.

Такий же знак правдивого римського костьолу ти означив, єзуїте, що вище всіх єресей, твердо, стало і згідно стоїть римський костьол по всіх країнах, і це від того: папа сам над усіма володіє і сам що хоче в усіх будує, встановлює і виправляє, править і чинить, в чому ніхто йому перечити не може, коли захоче, бо один владу над усіма має. Я на той знак праведності римського костьолу, єзуїте, так відповім: той слід не від Христа і не від апо-

стольської науки, латинниче, ти закликав у свій костьол, щоб один над усіма володів, але явно всякому, хто має здоровий розум, що та хвороба гордої влади всюди йде від зверхнього мирського й поганського прагнення влади, достойності, світської слави й честі, вона зміцнена від лукавих піднебесних духів у твоєму неправдивому костьолі. Сам-бо Христос, найначальніший верховник, будував такий слід своїм учням: смиренномудрість, щоб не був один над усіма і два вище за всіх.

Перше. Сам усім, а не одному, ноги вмив і показав першість в останньому сам від себе по-рабському, а не по-панському.

Друге. Двом, що хотіли сидіти вище всіх, їхні посіддя скинув додолу і таке прагнення поганським мудруванням назвав і таким декретом утвердив: «Хто хоче бути більший, хай буде менший, і перший хай буде останній».

Третє. Ідучи на добровільну муку, у святості молив отця однаково за всіх, а не за одного, не казав «святи його», але «святи їх, отче святий, в ім'я твоє».

Четверте. Відходячи на небеса, в обітниці відказав усім, а не одному, бути готовими сприйняти силу святого духа, яка з неба сходить. Не сказав «приймеш», але «ви приймете силу, як дух святий злине на вас» [42].

П'яте. В самому пришесті тієї посланої обітниці з неба не на одного, а на всіх однаково та благодать пролилася: «Всі вони,— каже про апостолів,— однодушно знаходилися вкупі». І далі: «На кожному з них по одному [язик] осів, усі ж вони сповнились духом святим» [43].

Шосте. Зразу після воскресіння й перемоги смерті та збурення пекла послав на свідчення цілому світу всіх однаково, а не одного, кажучи: «Тож ідіть і навчіть (а не «навчи») всі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа, навчаючи їх зберігати все те, що я вам заповів» [44].

Сьоме. Після прийняття святого духу, бажаючи ділом виконати велене господом, апостоли розійшлися на проповідь між народи, як вівці між вовки, самі собою, не чинили поміж себе суперечок, сварок, не прагнули того єдиного начальства й заповідання, щоб один був ліпший, славніший, угодніший, чесніший, мудріший і праведніший, але всі були рівні і, за вченням апостола Павла, один одного від ненаситної любові наділяли

честю більшою своєї, і однаково всі володіли, і однаково всі старшинували, і однаково всі мудрі вони, і однаково всі вчили й наказували. «Ставши ж Петро,— каже,— із одинадцятьма (а не сам), свій голос підніс та й промовив»[45] і далі: «Як почули ж оце, вони серцем розжалобились, та й сказали Петрові та іншим апостолам (а не самому Петру): «Що ж ми маємо робити, мужі-браття»[46]. І знову: коли хрестилося й прикладалось у той день три тисячі душ, то були вони, каже, хрещені в учення не Петрове, а апостолове[47]. І всюди по всіх словах та вченнях, коли Петро випадково і перший говорить, каже так: відрікаюся і старшинства собі не приймаю. Навпаки, він усіх слухає, як рівний брат, і всім покоряється і не уникає прийняти від інших догану й виказ за свою недосконалість та недоліки, зносить також терпеливо найменшу догану від Павла і намагається дійти не до гордості старшинства, але швидше виправити гріхи, і чинить за те покаяння. Він-бо залишив такий слід: соборно один одного виправляти, а не одному над усіма по-поганському володіти намісникам апостольським після апостолів. Коли ж буде і в поганському начальстві і при верховній владі у Христовій церкві, але коли дійде до християнського начальства і влади порядно, збереже закони, описані в апостольських заповітах, то збереже ціло й незмінно за звичаями при таїнстві свою повинність священичої влади. Так само і в християнському начальстві явний є і досконалий лад, владою духовною управляють і всяк має не відміняти й не порушувати її, а належно берегти. Соборну ж згоду, чинену за клятвою, сама духовна влада визначила — до того висновку сам дійдеш, щиролюб'язний читальнику, в канонах Нікейського собору та інших соборів і пізнаєш певну відомість про начальство і порядок священичого стану.

Туди тебе відсилаю, а тепер хочу затриматися на вироках єзуїта і на розгляді його правди, а випробовувати його буду в такий спосіб. Чи через те сказав ти, єзуїте, що твій римський костьол вищий, бо один над усіма володіє? Чи через те римський костьол може називатися правдивим, бо один над усіма постановляє і керує, навчає й наказує; куди хоче один, туди всіх своєю волею справляє, і тому одному ніхто з наслідувальників ні в чому супротивитися волі не має; добре володіє один над усіма наукою та наказом зверхності і таку владу має над усіма, як сам собі бажає? Я ж бо так вважаю чи вірую,

що то є найголовніша з усіх єресей нечиста єресь, що один, бувши рівний усім калом, прахом і тлінністю, кров'ю і тілом, народженням і смертю, гріхом і падінням, над усіх видерся і сам себе обоготворив і узаконив, щоб шанували його, як ідола, а всіх інших під свою неволю й послушенство силою забрав і усім наказує. Тільки той існує один, він усіх покорив та поневолив, але не покорою Христовою та хрестоношенням і не терпінням,— чи ж може бути більша єресь од цієї єресі і несталість од такої несталості, якою бідний римський костьол страждає, розсуди добре, читальнику, придивися добре до того глибокого падіння римського костьолу, який вовіки не може устати й воздвигнутися від того гордісного і владолюбного падіння. А чому? Тому, що той догідний, обоготворений і задоволений не хоче смиритися від тієї влади й начальства в Христову подобу. А де ж бо вони мають, латинники, учення і смирення Христове в твоєму правдивому костьолі й місці? «Хто великим із вас,— каже,— хоче бути, хай буде слугою він вам, а хто з вас перший бути бажає — нехай буде він вам за раба. Так само й син людський прийшов не на те, щоб служили йому, а щоб послужити і душу свою дати на викуп за багатьох» [48]. А коли намісник Христовий і наслідник Петровий один тільки чесний папа, то чому ламає весь порядок, з'явлений від Христа і Петра? Вони ж бо не самі були, але мали друзів і братію. Христос сказав: «Ви друзі і брати мої» [49]. А Петро теж у своєму Другому соборному посланні научає й наказує, щоб слухали Павла, признаючи йому більший розум в духовному даруванні премудрості, аніж у нього був. Він казав: «Як і улюблений брат наш Павло написав був до вас за даною йому мудрістю, як і по всіх посланнях, що в них говорить він про це. У них є дещо тяжко зрозуміле, що неуки та незміцнені перекручують, як і інші писання, на власну загибель свою» [50]. Чи не бачиш Петра, латинниче, що не приписує собі єдиного начальства, але брата свого велить і радить слухати ліпше за себе, а ті не хочуть мати друзів та братів для пришвидшення всесвітнього спасіння, а тільки одного папу. Чи не бачиш, що той слід правдивої Христової церкви — смирення та духовну убогість — латинники втратили, хвалячи радість, владолюбство, могутність і мирську славу. А коли не по Христовому й Петровому заповіту сидиш у Христовій церкві, володієш, учиш і караєш своїх послідовників, то маєш,

римський костьоле, зватися брехливий, а не правдивий. Що ж то за чудо, що твої латинники виказують згоду по всіх країнах, коли правди дошукуватись і сповідати не сміють. А це через те, що бояться того одного страху і того одного наказу, визнають його за доброго без швидкого розмислу, і, як у земного бога, вірять, і хвалять. Але повідай тут, єзуїте, в чому згодні твої латинські народи: чи в Христових заповідях, в добротворенні та в євангельській науці чи тільки у визнанні папських рішень? Чи не явно всьому світу, що твої латинники мають згоду тільки у віруванні в папську голову й насильство, а в плодоносності християнства від усіх народів латинський рід розпутніший, несталіший і пихатіший! Чи те згодою звеш у латинському роді, єзуїте, що папу вважають головним у цілому світі і під те начальне ім'я таємно всіх підбивають? Це ж бо згода поганська, єзуїте, а не християнська! Хай будуть у любові, вірі, сподіванні на живого бога серцем і душею єдині, по чому пізнаються вірні, як пишеться в «Діях апостольських», де віститься: «А люди, що увірували, мали серце одне і одну душу і жаден із них не вважав, щó з маєтку свого своє, але в них усе спільним було» [51]. Чи ж смієш більше твердити, єзуїте, що правдивий костьол римський вищий усіх єресей, незмінний і нерушний, коли що година, то новина, що рік, то відміна, що вигадка, то правдешній наслідок від того одного — всюди в послушенстві, ніби щось вічне розсівається, а замість уставу спасенного — вигадані слова з незаперечною забороною дотримуватися його і берегти. Коли ж нерушну, правдиву віру знищив, то й тоді римський костьол нерушно правдивий? А чим же нерушно правдивий римський костьол? А чому нерушно правдиві сакраменти поламав? А коли костьол римський нерушно правдивий, навіщо і в правдивому календарі учинив відміну? А коли римський костьол нерушно правдивий, то чому наругу вчинив над усіма правдивими уставами, законами й установами, над славослов'ям, похвалами, молитвами, піснями, складеними працею від святого духа богоносними отцями і перетворив хвалу божу в осмішливу машкарську й комедійну гру? Бачиш, боголюбний читальнику, що від того знаку лишається, за яким єзуїт велить пізнавати правдивий римський костьол, як непорушний, незмінний і як вище всіх єресей стоїть. Неправдивий римський костьол — ось що виходить наяву і то через те, що вічно змінюється в єресі.

Придивися добре, що і в тому знаку, яким похвалився, Скарга збрехав.

Знов же і той знак неправдивий костьол римський залучає, єзуїте, що Христос сказав Петру: «Я кажу тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую я церкву свою, і сили адові не переможуть її», а потім через те, що Петро в Римі вбитий, каже, став римський престол правдивий. З того подивуйся до кінця цій жидівській сліпоті латинського роду, улюблений читальнику, як латина буяє в мирській та поганській премудрості, що ніяк не може взяти й умістити божого духовного розуму для пізнання істини. Але спитав би тебе, прегордий богослове чи марнослове латинський: чому ти похваляєшся Петром? Який маєш із ним жереб? Чи ж бо ти його учень? Коли ти його учень, покажи, як наслідуєш йому, покажи мені плоди його, покажи мені в своєму костьолі Петрову правду і віру, любов, убозтво, муку, хрест і смерть. Воістину, Петро таки вмер! А ти нині, латиннику, істину женеш і з Петровими вбивцями намагаєшся вбити тих, хто істинно носить Петрове ім'я, і вбиваєш, і стараєшся про те всім промислом душевним та тілесним, і короля до того приводиш, щоб був тираном супроти істини, як Нерон учинив супроти Петра [52], і ще, вбивши, не велиш і плакати!

«Терпите за добрі вчинки, то це вгодно богові. Бо на це ви покликані. Бо й Христос постраждав за нас і залишив нам приклад, щоб пішли ми слідами його. Не вчинив він гріха і не знайшлося в устах його підступу. Коли був лихословлений, він не лихословив взаємно, а коли він страждав, не погрожував, але [все] передав тому, хто судить справедливо. Він тілом своїм сам підніс гріхи наші на дерево, щоб ми вмерли для гріхів та для праведності жили» [53] та інше. І далі: «Коли тілом Христос постраждав за нас, то озбройтеся й ви тією самою думкою» [54] та інше. І знову: «Коли і вас ганьблять за Христове ім'я, то ви блаженні, бо на вас спочиває дух слави й дух божий. Ніхто з вас хай не страждає, як душогуб, або злодій, або злочинець, або ворохобник, а коли — як християнин, то нехай не соромиться він, але хай прославляє бога за те. Бо час уже суд розпочати від божого дому, а коли він почнеться перше з нас, то який кінець тих, хто противиться божому євангелію? А коли праведний ледве спасеться, то безбожний та грішний де зможе з'явитися» [55] та інше. Більше в Другому посланні:

«Насамперед знайте оце, що в останні дні прийдуть із насмішниками глузії, що ходитимуть за своїми пожадливостями, та й скажуть: «Де обітниця його приходу? Бо від того часу, як позасинали наші батьки, усе залишається так від початку творіння». Бо сховане від тих, хто хоче цього, що небо було на початку, а земля із води та водою складена словом божим, тому тодішній світ, водою потоплений, згинув. А теперішні небо й земля заховані тим самим словом, і зберігаються для вогню на день суду й загибелі безбожних людей. Нехай же одне це не буде заховане від вас, улюблені, що в господа один день — немов тисяча років, а тисяча років — немов один день! Не бариться господь із обітницею, як деякі вважають це барінням, але вам довготерпить, бо не хоче, щоб хто загинув, але щоб усі навернулися до каяття. День же господній прибуде, як злодій уночі, коли з гуркотом небо мине, а стихії розпечені ринуть, а земля та діла, що на ній, погорять. А коли все оце поруйнується, то якими мусите бути в святому житті та в побожності ви, що чекаєте й прагнете скорого приходу божого дня, в якім небо, палючися, зникне, а розпалені стихії розтопляться. Але за його обітницею ми дожидаємо неба нового й нової землі, що правда на них пробуває» [56] та інше.

Придивися добре, римський богослове, до першого образу, до учня й науки: то мандрівник, і нас він зве мандрівниками, і вчить зненавидіти світ, і тікати від пожадливостей тілесних, котрі воюють на душу, а ти супротивний Петровому вченню, проти самого Петра борешся, супротивно діеш, учиш і наказуєш, а сам себе любиш і з папою за владою поганською гонишся, щоб не мандрівником бути, а вічним паном, дідичем, тут на землі всесвітньою головою і одним над усіма прагнеш бути, всією силою душі й думки чиниш, трудишся, день і ніч промишляєш про те, щоб вовіки з роду в рід не погасла в латинському роді пожадливість папи та його гордість, однак божа істинна хвала на землі не збідніє, хоч і папина безчесна слава лишиться неприменшена, подвиг у віці цьому приходить і всі пи́сьма це провіщають, і бенкетуєш! Чи не той правдивий римський костьол, єзуїте, що Петра проганяє, правду Павлову з Петровою, коли вигадує брехню супроти істинного Петрового вчення, християнський люд зваблює і занапащає й гарними фарбами замість правди зверху прикрашає, а всередині, ди-

хаючи отрутою смертельної неправди, нагло вбиває і притягає в поганське невір'я, відштовхуючи від живого бога правовірних, та й відсилає на вічну муку. Бачиш, боголюбний читальнику, що римський костьол є неправедний за тим знаком, коли Петра похвалено було: «І кажу я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую я церкву свою, і сили адові не переможуть її», і буде так вовіки, коли до Христової покори не повернеться. Знаю, що сказав Христос Петру, а не нинішньому світолюбцеві-папі; знаю, що «на скелі оцій побудую я церкву», а не в Римі; знаю, що «сили адові не переможуть», але східних, які Петрову науку вміщають, бо це східні — мандрівники в цьому житті, а не дідичі; це вони зберігають наказ Петра, відгрібаючись од плотських похотей, котрі воюють на душу; це вони наслідують духовній Петровій владі: не показують себе старшими над підлеглими, гордішими, вищими, ліпшими, славнішими і головнішими, але ще перед ними смиряються, мов дітям ненавченим подаючи приклад,— Христове повелінння: «Хто великим з вас хоче бути, хай буде слугою він вам, а хто з вас бути першим бажає — нехай буде він вам за раба» виконують; це їхній воістину є Петро, а не римський; це їхня істинна віра Петрового фундаменту, а не римська; це їх ото ворота адові не переможуть, а не римську віру; це вони страждають од різноманітних бід, гоніння, пригнічення, муки, вбивства; це їхню віру князь цього світу адовими воротами не може захопити і звитяжити в затвор своєї зваби, а латинський рід давно вже зі своїм костьолом адовими ворітьми зачинений і на погибель вічну запечатаний ще відтоді, коли відвернувся від східної віри та Христової покори, поклонився князю віку цього і схотів у цьому житті бути славним, мудрим і гордим. А коли хто жорстокосердий і не вірить моїй мові, сам пересвідчиться й побачить їхній латинський костьол у цій неправді, бо неправда в ньому і над ним царює,— і повірить! Про той Петрів знак сказано досить.

Ще й те за знак правдивості римського костьола приводить єзуїт, що розмножився й поширився він по цілому світі. Тим знаком уже не проти Петра боротьбу проголосив, єзуїте, але супроти самого Христа. Сам Христос, творець на небі й землі, сказав: «Молимо, щоб були ми з малих; бідне-бо є благе» і «не лякайся, черідко мала, бо сподобалося отцю вашому дати вам царство

небесне» і «увіходьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога веде до погибелі,— і нею багато хто ходить». Казав бог і свідчать його учні та апостоли, що в останні часи те головне добродійство — любов — вичерпається, благочестива віра обідніє, істинна правда зменшиться, злоба ж і неправда всіх опанує і гору візьме, і все це повинно збутися. А єзуїт уже й на самого бога Христа брехню кладе і тому велить свій римський костьол визнавати за правдивий, бо поширився він і примножився. Але знову повідаю тобі, єзуїте, в чому твій римський костьол поширився по всьому світі й примножився? Може, скажеш: у істині, в благочесті, в покорі за Христовим образом та подобою? Чи не явно цілому світу, що твій римський костьол поширився й примножився в поганській неправді, гордості, владі, славі, багатстві й любові до цього світу? Що ж за чудо від примноження та розширення твого костьолу, коли цей вік теперішній возлюбили, коли всі просторим та широким гостинцем воліють мандрувати у вічну погибель, коли всі тут, на землі, воліють мешкати з неправдою і мирською розкішшю! Не треба чудуватися такому латинському поширенню по цілому світі, бо ж вони служать князю цього світу, котрий своїх вінчає у цьому житті славою, честю, багатством та достойністю! І від того самого знаку, боголюбивий читальнику, по тому, як Христос і апостоли про останні часи говорили, можеш пізнати неправдивий римський костьол — що всі охоче до нього біжать, усі до нього квапляться, усі його люблять, усі собі ним смакують. Той-таки знак хай увірить тебе, улюблений читальнику, що римський костьол є неправдивий; «бідне-бо є благе» їх знаходить і виявляє, де перебуває добро. Про той знак досить.

Ще той знак приносить єзуїт для пізнання правдивого римського костьола, коли каже, що всі єретицькі віри згасли й причаїлися і змінились у розумінні себе самих, тільки віра костьола римського стоїть на фундаменті апостольського визнання віддавна й досі незмінно й міцно. Придивися до того останнього слова і його знаку, улюблений читальнику,— костьол свій римський хоче показати правдивим, але й тут глибоко бреше й не хоче озирнутися на страх божий ані на майбутнє позорище та викриття суду. Добре сказав ти, єзуїте, признаю тобі, що єретицькі віри змішуються, змінюються і зникають. А чому забув правдиву віру правдивої східної церкви?

Бо не віра римського костьолу, а східна ні в чому не змінена, непорушена, чиста, від самого камінного фундаменту, Христового каменю, Петрового сповідання, фундована з іншими апостолами, й досі, як дерево при воді, квітнучи в бідах світу цього, стоїть непорушно і ні в чому не має відміни в цілості терпіння. І шторми, і хвилі, що котяться, як піна від каменю, відбиваються і зникають, а віра східної церкви не приймає фальшивих ран у своїй твердості істинного мудрування. Чому ж, латинниче, побачивши матір свою — східну церкву, тільки римський костьол згадуєш, а східною гордуєш? — запитую я тебе. Чи не від тієї матері виховався світлом благовір'я римський костьол? Коли кажеш, що не від східної церкви римський костьол народився й виховався, то ти, латинниче, в своєму римському костьолі байстрюк і не доброго ложа син. А коли признаєш, що східна церква — матір, то чому той материн син з костьолом римським від своєї матері, східної церкви, старшим себе ставить? Чи не явна то неправда? Чи не природу вчиш? Адже старша мати від дітей — спершу мати, а потім дитина! Так і тут: спершу заснована благовір'ям у Христі східна церква, потім вона сина — римський костьол породила. Та ж бо східна церква, мати наша, й досі здорова і красна, тісним шляхом ідучи, у спасенних збільшується, а латинський костьол, матір'ю своєю погордувавши і відірвавшись од материного спасительного промислу, захворів хворобою премудрості цього віку і у вічну погибель тягне з собою своїх послідовників — велике число народів. Тому-то явно збрехав, єзуїте, що тільки римського костьола віра стоїть, а інші віри розтанули й до кінця прийшли. А те ж усьому світу явно, що східна церква стоїть без фальшу і будь-якої зміни ціла й непорушна на своєму фундаменті, заснованому самим Христом. Признаю тобі те, єзуїте, що і римського костьола так звана віра стоїть, але показав тобі, що вона пофальшована і ще більше від інших єретиків збовтана, що під нею і трохи нема фундаменту істинної міцності, тільки сама єретична неправда. Та ж бо зваба від розумних скоро може відступитися — пізнають її, хоч і не мають [сану] священицтва; а твоя неправда й латинська єресь, єзуїте, цілий світ оповістила, звабила і затягла у свою погибельну вівчарню римського послушенства. І хоч називаєшся ти, латинниче, вірним і зверху покрився брехливим визнанням Нікейського собору і священичим

наслідям, але під цим плащем бачать тебе світолюбці й погибельні сини цього віку, і всі тобі поклонилися, найславніший, наймудріший й найбагатший папо, голово римського костьола, всі до тебе прибігли, всі прагнуть насититися твоєї розкоші світу цього мізерного. Признаю тобі, єзуїте, що римський костьол стоїть і по сьогодні, але знай і те, що римський костьол можна назвати з-поміж усіх єресей найхитрішим, найлукавішим, найбеззаконнішим і найнеправеднішим. Не согрішить ніхто, коли так думатиме про римський костьол, як я звістив. Нітрохи не бійся, улюблений брате і розумний читальнику, кажу тобі апостольську істину, а не брехню й речі мирські, бо хочу з'явитися на всесвітнє позорище Христового суду і сповідатися.

Тут закінчилися знаки розділу третього, за якими можна пізнати правдивість римського костьола, з'явлені Скаргою. А на інші розділи, що їх ряд Скарга відшукав, взявши і привівши всіх у послух римського костьола і під владу того єдиного керманича: і про похвалу римської столиці, і про відступлення від грецької до римської згоди не пишу — все це байки, неправда й мудрування мирського духу. Те ліпше можеш розсудити, що не про царство вічне Христове те все в книжку Скарга зліпив, а про царство земне і про поганську римську столицю, дбаючи всім промислом через премудрість мирського духу про таке: як за поган римська столиця була перша, так і нині, споганившись у християнстві, бо предок мав над усіма старшинство і зверхність. Тому забавлятися порожніми й непотрібними пересварками не хочу. Добре нам і те знати, улюблений читальнику, що ту книгу засновано на неправдивому фундаменті і почала вона творитися в своєму підгрунті неправдивою матерією. Будь добре упевнений, що й до кінця того писання правди аж ніяк не почуєш, тільки розпутну і безсовісну брехню римської курви, про котру, коли б захотів оголити з голови до ніг і викрити по порядку, не одну таку книжку, як Скаржина, але й десять міг би скласти — не пішло б це на жодну користь для будування, а на більшу зваду й ворожнечу, бо все в них неправда. Отож з огляду на неправдивий дух його мудрувань тут кінчаю.

А що поминаю перших святих пап, чудотворців та мучеників, котрі були в Римі, і ними латинський байкомовця Скарга хоче собі учинити похвалу, то хай знають латинські мудреці, що ті були не такої віри, як теперішні

папи, але східної, і через те страждали і благодать чудотворна в них діяла, аж доки зі східними єдині були; тоді й мученики поміж пап знаходилися, а того самодержавного начальства не було й чути; а римські папи зі східними патріархами жили, як брати рідні й однодумні. А коли від східних відступили, коли знайшовся в Римі той один, голова всесвітня і костьолу римського старший, тоді й мученики і чудотворства поміж пап загинули, а духовна благодать відлетіла.

ЧЕСНІЙ І БЛАГОГОВІЙНІЙ СТАРИЦІ* ДОМНІКІЇ[1] БАЖАЄ В ГОСПОДІ РАДІТИ І ПРАГНЕ СПАСІННЯ ІОАНН-МАНДРІВНИЧИЙ

Пише до мене пан Юрко[2], що я постраждав від диявола, коли відійшов до Унева[3]; і те сказав перш за все задля народної користі, міркуючи про ліпше з доброго. Він приводить у приклад Христа, який милосердствував про народ і який виводив людей у пустелю не заради любові до пустелі, але з огляду на мучительну і заздрісну владу, щоб вільно посіяти сім'я слова про вічне життя. Нині ж бо в місті, каже, проповідь не забороняють, і її треба не уникати[4], а множити та інше. Кажучи про те, і нас закликає наслідувати це, а коли того слова не наслідуємо, буде через нас багато зла: люди нарікатимуть, ганитимуть, обмовлятимуть і впадуть у відчайну звабу. І що пустеля одному дає спасіння, проповідь же — багатьом. До цього місця переказ його слів та інше.

На ту мову можна було б і не відповідати зовсім, йдучи за власним сумлінням, щоб не досаждати богу, а не годити людям, однак, коли говорить дружелюбно, то дружелюбно відповідаю і не для того, щоб покрасуватись у словесному змаганні, а щоб пошукати істину і з'явити, винісши її на середину,— щоб зрозуміли це й несвідомі.

Перше, чому я дивуюся, що пан Юрко, знаючи, яке людське єство немічне, підвладне пристрастям, грішне і зв'язане всіма узами повітряних духів зла — без випробування, спокуси, покарання, просвічення і звершення, за Дионисієм Ареопагітом, ставить його не серед

---

* *Старицця* — старша інокиня.

недужих, а чинить і розуміє людину відразу здоровою, просвіченою і довершеною[5]. Інший не зважився б і вві сні пройти таке випробування, а пан Юрко його садовить на Христовому місці перш, ніж зцілити пристрасті, і віддає Христову честь, коли каже: «Христос так чинив, і ти отак твори» і до того покликаних примушує й притягає, щоб носили неправдиву славу і не від бога діло починали, але догоджали людському бажанню, піклуючись про звільнення від гріха. У тому пан Юрко йде супроти законного сліду святих отців, (і є то велика єресь), які, маючи владу, самі на діла святого духа не наскакували; вони по собі встановили існуючі ступені того благодатного дару і закопали межу, тобто визначили, у який спосіб боголюбець має дійти до істинного розуму і якими способами, ділами, трудами, подвигами; з'явили вони також, які мають настати знамення, щоб завести ветхого чоловіка в майбуття, і де є кінець, тобто показали, як досягти межі безпристрасності; крім того, ознаймили, як, досягши того безпристрасного пристановища, чекати повеління від бога на діло служби йому, а не самому, без божої помочі, вискакувати на герць. Бо коли б хтось хотів би починати або ж починав, то без бога, кажуть святі, такий не тільки нічого не досягне, але ще впаде у звабу і самозаконну єресь. Чи не бачиш, пані Домнікіє, як пан Юрко не знає нашого сліду, що за чином та ступенем приводить до бога, але відразу вискочив на верховний Христовий ступінь і упав у гордісність думки — велить тóму давати користь іншим, хто сам ще не очищений і не позбувся мирських пристрастей.

Придивися, пані, як наділяють їх чорнилом хитрості (а не словами святого духа) виховані шкільні казнодії, які, вхопивши собі спосіб латинської єресі, зараз у школах говорять, проповідують і вчать, а чистого й безпристрасного життя не хочуть і відкинули після шкільної науки слід, що його показали святі. Перше, церковній службі в славослов'ї, подяці й молитві не потрібні, не вміють-бо в церкві ані читати, ані співати, тільки стоять, як і найпростіші, не вдаючись до помочі церковній потребі богохвалення. З такої науки і заживання в той хитрий спосіб латинських наук я не бачу користі: ні попа, ні диякона, ані іншого священичого чина служителя не знають, тільки оті риторичні байки, отож і повертаються, і відходять до тих досконаліших байок, ро-

дичів цих, тобто до латині: близьке до свого духу тягнеться і приліплюється. Але я б радив нашим фундаторам благочестя у Львові[6]: по-перше, узаконити церковну службу благочестя і славослов'я і научити того дітей; також, утвердивши свідомість віри благочестивими догматами, вже по тому не забороняти торкатися зовнішніх управностей для відома. Я не ганю граматичне вчення і ключ до пізнання складів та речень, як деякі гадають і так кажуть: «Оскільки сам не вчився, через це нам заздрить і забороняє». Таке, знаю, перш за все пан Віталій, волинський казнодія, кидав[7]. Але від цього я зовсім не печалюся і байдуже мені до наклепу й приниження, і не соромлюся брехні, яку накладає на мене заздрість. Сама суть сліду тісного шляху, що веде до вічного життя, хай кожному це звістить. Не про сором учитися я кажу, а щоб не відпали від благочестя, турбуюсь, а що багато хто постраждав, відомо вам. Навіщо б я мав заздрити ученню злобних піднебесних аероповітряних духів, що тягнуть до погибелі, коли пішов тісним шляхом, що веде у вічне життя, взяв-бо в промисел віри Христовий євангельський розум — ось доказ, що на мене брешуть од заздрості. Мене-бо задовольняє простий і нехитрий Христос, таж у ньому всі скарби премудрості й розуму. Таку саму, певно, нанесуть огуду наклепники і на апостола святого Павла, ніби від заздрості Павло остерігає колосян, щоб відійшли від тієї поганської латинської науки, бо ті наклепники нині в ту сіть учення злобних піднебесних духів умоталися, а Євангеліє повергли. Апостол Павло до колосян такими словами вістить: «Стережіться, щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманою за передáнням людським, за стихіями світу, а не за Христом, бо в ньому тілесно живе вся повнота божества»[8]. І, гадаю, не через заздрість до наук каже таке Павло, але остерігає, щоб не зав'язнути у звабу від Христової любові. Так подібно думай і про мене — про засторогу, яку я висловив. Я не ганю високовправні знання, але ганю те, що теперішні наші нові руські філософи не можуть нічого прочитати у церкві — ані того самого Псалтиря, ані Часослова. А виходить, що коли хтось щось трохи й знає, а досягне якогось рядка арістотельських байок, уже Псалтир читати соромиться і ні в що ставить будь-яке церковне правило, бо вважає його простим і дурним. Отож не бачу я інших, окрім тих, які виховуються простою

наукою нашого благочестя,— це такі чинять церковний подвиг і носять його, а учні латинських байок, так звані казнодії, трудитись у церкві не хочуть, тільки комедії ладять і грають. І не дивно! Приведу притчу. Коли хто трохи науки зовнішньої здобув, подібний стає коневі, якого виховували у стайні і тримали в путах. Він, дочекавшись теплого часу, коли відчує траву і буде випущений, не дасться піймати від гри, скакання і шаління через свавільну владу свою. Це так, власне, як хто з догматів благочестя буде випущений у латинське мудрування та хитрість,— тоді вже невідомо, як його ухопити, спутати та й притягти до благочестя. Бо латинської зваби трава така солодка, що хто свавільно спробував її волі на широкому полі заживати, той не хоче у стайні благочестя на законних прив'язях живитися найліпшим вівсом істинної науки. Там-бо є у латини сваволя, там є чистець після смерті мудрим безсоромникам, розпутникам і розкішникам, а в нас, дурної Русі, чистця після смерті немає, а тільки [перебування], перш ніж умерти, у терпеливому стражданні та покаянні. І через це мало хто воліє бути в цій тісноті: всі на просторінь розкоші кинулися, і ті, що на просторі розкоші блукають, мають собі такого ж свавільника-пастиря, який з'являє таїнство сина цього погибельного віку, як каже до солунян Павло.

Отож, пані Домнікіє, нехай пан Юрко спершу навчиться церковного чину і його таїн, а не садить одразу когось без Христової волі на Христовому місці за своїм розсудом, кажучи: «Христос так чинив, чи вчив, і ти так чини і вчи». Бо це з такого дерзновення всі єресі в нас з'явилися і повітряні духи сплюндрували церкву. Отож не тільки уготований входить через двері на ступінь духовного й церковного чину — ні! Входять і ті діролазці, найманці, лиходії, розбійники, вовки, драпіжники, пси, волхви, чародії, вояки, жовніри, кровопроливці, ігрці *, скоморохи чи машкарники, які пройшли через усі види мирської злоби й обезчестили єство, які нашу церкву нині опанували і по-тиранському покорили собі під владу, вони не тільки не тримаються сліду чи порядку якогось законного заживають, сідаючи на місце церковної влади, але гоняться, переганяють й упереджують один одного задля влади сану і щоб захопити маєтки —

* *Ігрці* — тут: музиканти.

так, як на кінських перегонах для закладу. Який-бо нині чин у нашій церкві для прийняття духовного сану? Чи не такий, придивися і признай, коли правду кажу! Сьогодні кат, а завтра священик, сьогодні мучитель, а завтра учитель, сьогодні корчмар і танководець, а завтра богослов і народоводець, сьогодні вбивця, а завтра святитель і єпископ, досі жертвував сатані весь час цього віку, а нині перед вівтарем стоїть, таїнствує неосяжному божеству і приносить жертву. Питаю вас: чи не з таких ваш прехитрий Потій, якого ти, пане Юрку, хвалив і підносив. Розгорни книги сумління і побачиш, що він не чапів, аби приготуватись до чину, не був ані ченцем, ні страждальцем, а тільки так — сьогодні єретик і каштелян, а завтра намісник Христовий: іменем, а не ділом; а пастир він слави й честі віку цього, а не отари словесних овець і співтаїнник майбутнього віку.

Чи не бачиш, сестро Домнікіє, куди неправе розуміння падає і як благочестя ганьбить! Нехай не викладає пан Юрко Христових слів за пристрастю і собі на догоду, але по правді. І мою пустиню хай не принижує, без якої і він сам бути не може, коли захоче від світу відійти і звільнитися від пам'яті та життя пристрасного (за писанням Василія Великого до Григорія Богослова). А коли каже пан Юрко, що Христос не виводив народ у пустелю, хіба що через необхідність, з огляду на владу, яка забороняла проповідь, а тепер проповідь по містах не забороняється, на те слово так відповім панові Юрку: що не тільки я, який ніхто в людських очах, а подібно коли б і сам Христос з небес звав, пропонуючи свого хреста, і наказав піти в пустиню, щоб очистити помисел і приготуватися до брані з бісами, то не лише народу, але й самого книгочитця-народонаставника пана Юрка з мирського логовиська не зміг би витягти, бо вже добре напечаталися присмаки, юшки шафрани, пірця * і пиріжні солодощі на помислі та пригодженні його. Запевняю тебе, що пан Юрко Христовим хрестом звабити себе не дасть і задля нього львівської розкоші не залишить. Коли ж інший народ про пустиню не мислить, то через те оті й нас не кличуть нікого — був би такий не для миру: належить мені свій струп оглядати й оздоровлювати, а не роздратовувати інших.

---

* *Пірця* — очевидно, пірники, пряники.

А коли каже пан Юрко, що пустиня тільки себе спасає, а не інших — по тому слові пізнаю, що пан Юрко забавляє тільки і вішає свій розум на вправності мови, а власного розмислу та істинного знання в писанні не досягає і відати не може; власне, ніби на посміх про спасіння каже, вістячи: «в пустині себе спасає», ніби це так само легко, як їсти пироги, з ложа вставши,— так і в пустині спасатися. А того не відає пан Юрко, що святі ставлять чин спасіння себе понад усі чудотворства і то не тільки в забавному, неспокійному й багатомовному місті, але і в самій пустині, будучи в несмутній пам'яті й відлученні од світу. Ісаак каже: «Важче воскресити душу від пристрастей, аніж воскресити умерлих». А коли такий великий подвиг для воскресіння душі від мирських пристрасних звичок ставиться вище чудотворної благодаті, то що ж може бути більше й потрібніше на світі, як спасти себе? За оте самоосібне душевне спасіння сам владика Христос ставить спасенну і призначену в небесне царство душу вище всього неспасенного, нерівного й недостойного світу. Отож треба пану Юркові подбати про спасіння, бо йому немає жодної користі від науки для інших, коли себе зневажить і не спасе. І не може ніхто нікого зціляти й учити, коли спершу себе не уздоровить і не навчить. Так само і до спасіння ніхто нікого не може привести, коли спершу себе на спасенному фундаменті не поставить. Отож я й панові Юрку радив би, доки він дихає, подбати пильно про своє спасіння, на Христову науку не трудитися, а віддатись у її послушенство і оте апостольське слово випробувати в своїй совісті, щоб пізнати, як близько до благословенного розуму стоїмо. «Отож ти,— каже Павло,— що іншого навчаєш, самого себе не вчиш!» [9]

Треба б нам із паном Юрком саме тієї науки святого духа зажити, як би звільнитися від наймучительнішої з усіх пристрастей — гніву та злопам'ятливості, і не досить того, щоб книги проходити, і промовами хвалитися, і тлумачити писання на свій розсуд та свою пристрасть — те ні на що не придасться, бо то непотрібний розум. Христос сказав: «Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш небесний отець» [10]. Як же розуміє пан Юрко оті слова? Яку вимовку знайде, коли його в тому гніві смерть заскочить? А з паном Красовським [11] не поєднається, коли скаже: «Єре-

тик він і відступник», але коли скаже: «В благочестивій церкві він себе показує, а не з єретиками та відступниками» і коли скаже: «Був, та повернувся». Треба дякувати богові за повернення, а не гнівом мститися, бо коли тих, що відпадають і повертаються, не прийматиме до покаяння, то з Наватом-єретиком [12] буде проклятий від святих отців, немає-бо християнину закону, щоб гніватися, яритися й ворогувати, коли потягне брата відступити од віри, але більше печалитися, і співчувати, і молитися за нього, просячи бога дарувати опам'ятання. «Мені помста належить, я відплачу»,— сказав господь [13]. А коли гнів і печаль один на одного мати і за тим божу кривду відомщати, то це є знамення, вістять святії, марнославної душі, а не боголюбної, і такий гнів іде за кривдою повітряних, піднебесних князів цього віку, які владарюють злобою цього світу, а не за правдою Христовою; а це він відрікся начальності і влади і, будучи соромітно голий повішений, ще й молився за тих, хто його розпинав. Отож молюся, сестро Домнікіє, коли хочеш мені бути на ділі, а не за іменем сестра, попіклуйся, щоб ті братове помирилися й простили один одного, щоб знищили й викинули того мучителя диявола з-посеред себе днем спасительної паски, воскресіння Христового, і вчинили це істинно, а не по-фарисейському. «Воскресіння день, просвітімся торжеством» та інше хай би заспівали. А коли б котрий із них через упертість був би зв'язаний сатаною і не захотів би миритися, такого не з християнами, а з єретиками достойно називати, і той, власне, має спільність з ідолопоклонниками, а Христа відрікся.

Приведу у приклад повість від святих отців, щоб зрозуміти оту мучительну пристрасть і недугу, від яких випало якось одним людям так само постраждати.

ПОВІСТЬ

Двоє братів-однодумців, які увійшли в іночий чин, розгнівив один на одного заздрісник християнського спасіння, а ревнитель погибелі — диявол. Через отой гнів, говориться, через божий попуст піймали їх жерці-ідолопоклонники. Коли першого дня мучили їх, то вони перетерпіли і не зрадили благочестя. По тому, звільнивши од тортур, зачинили їх у спільну темницю до наступних тортур, якщо не надумають і добровільно

ідолам не поклоняться. Побачивши те, говориться, що доведеться їм прийняти конечну смерть, коли ідолам не поклоняться, один брат захотів одійти до бога в мирі й прощенні з братом і попросив у другого брата прощення і смирення. Той же брат миритися не хотів — отак допустив, щоб сатана зв'язав його пам'ятозлобством. Назавтра, говориться, коли були виведені на муку, той брат, котрий шукав прощення, мужньо все витерпів, благочестя не зрадив і, в законі умерши, відійшов до бога. Той же, котрий із братом помиритися не захотів, на першому допиті при тортурах не витримав, від Христа відрікся й ідолові поклонився. І коли вже був на волі, спитав його, говориться, мучитель такими словами: «Чому вчора без мук отак зразу не вчинив, а дав себе невинно мучити?» Відповів той, мовлячи: «Тому я вчора,— сказав,— терпів, бо зі мною бог був. А коли з братом не помирився, який у мене просив прощення, то й бог од мене відступив, і я вже не міг терпіти нітрохи».

Отож, сестро Домнікіє, треба убоятися цієї притчі; аби хтось із нашої братії в єресі не помер. Бо немає нічого мерзотнішого для бога, як гнівна й пам'ятозлобна пристрасть, учениця й догідниця гордого духа, зарозумілого і марнославного. Чи не для того мене кличете, щоб я у вас бісівства вчився? Спершу від біса увільніться і введіть поміж себе мирного Христа, тоді і я не відмовлюся відвідувати вас. А тепер, коли не має Христос (через владу мучительного гніву) де у вас голову прихилити у несмутному помислі, і я без Христа і його миру пробувати, жити або забавлятися на його місці анітрохи не можу!

А що каже пан Юрко про моє повернення, ніби коли не повернуся, багато хто сумніватиметься, осуджуватиме, наклепи чинитиме і у відчай упадатиме, а причина, каже,— народне сподівання. Ці слова — справжнісінька байка і відповіді недостойні, бо я з народом заповітів не складав і відповідей не творив, і народу я не знаю, в бесіді з ним не спілкувався і на очі не здибувався. Про що каже пан Юрко, не знаю. Чому мене чекають? Може, позичив що у кого і маю віддати борг? Не знаю іншого, хіба пана Красовського, який прихистив мене, страннього, і дещо дав на прожиток, його і пана Миколая [14] знаю, а інших з народу не знаю нікого. Що за

привід — народні страсті і якого народу, не можу зрозуміти. Жодної речі, ані осіб з народу, які від мене постраждали, не назвав — не знаю, на що відповідати. А щодо хвалебних плодів, які гніздяться у мирському житті і якими вельможа Юрій похвалився, то це є лихою гадкою, обмовою, наклепом і відчаєм — я про це нітрохи не дбаю і не піклуюся, коли сумління свідчить мені, що не випустив злобну причину від себе (аби від цих пристрастей хворобою хтось не поранився). А коли хтось якось од цього постраждає, то, гадаю, від лихих навичок він постраждає, а не від вигляду мого і збудеться на ньому голос Христового слова, що «злий зле говорить і думає» [15]. А коли хтось у відчай вдається через когось, хто відійшов у пустиню на покаяння, замість того щоб самому піти в той покаянний слід, то так чинить не християнин, який призначений до вічного життя, але ласолюбний ідолопоклонник, бог якому — черево, і про це я не дбаю; хай собі страждає той, хто пристрасті полюбив. «І сталася мені та заповідь: що для життя — на смерть» [16],— каже апостол. Про це досить.

Отож, блаженний той, хто звільнився від зваб бісівських, гадок та розумінь єретичних відщепенців; хто утвердив помисел уповання в твердині віри і в простоті благочестя, той не злякається злобних піднебесних духів у час відходу, від них же хай і нас, і вас обереже Христос і запише в книгах вічного життя — бажаю. Амінь.

Писано в монастирі Уневі, в цвітоносну неділю [17]. І це ще знай: чому я не писав до вельможі Юрія, а до тебе, старице Домнікіє: прочув я, що він хворий. Отож, боячись, щоб не уразити й не досадити йому в хворобі, пишу до тебе. Однак молю тебе благоговійно, зволь сотворити йому поклін земний. Твоя-бо любов хай прочитає це писання з увагою в безмовності, твори мир і Христову любов, хай веселиться серед нас Христос. І ще молю: збережи це писання, щоб мені його повернути: маю в тому потребу. Писав мандрованець, якого звуть Вишенським.

ЗАЧІПКА МУДРОГО ЛАТИННИКА З ДУРНИМ РУСИНОМ

ХАЙ БУДЕ ПЕРША ЧЕСТЬ ЧИТАТИ ЦЕ ПИСАННЯ НАЙЧЕСНІШОМУ З УСІХ.

Тобі, христолюбивий, благочестивий, правовірний і православний християнине, пане княже Михайло Вишневецький [1], посилаю це писання для розсудливо-уважного читання. А по одержанні звістки, і коли є твоє благовоління, відтворивши чи переписавши собі на підпору правди твердого переконання в непорочній нашій вірі,— хай іде до Львова. Якщо випаде зустріти обивателів з руського краю, від нашої віри православних, які прагнуть покріпити добре сумління — хай їм те не забороняється. Від Львова хай вість, більше в цьому укріпившись, йде в Підгірську сторону [2]. А коли обійде всіх православно-іменитих людей шляхетського роду, хай залишать це писання, яке посилається, повністю при перемишлянській церкві. Бо вона, тобто перемишлянська церква, славна в так званій Малій Росії, як найчесніша від усіх інших у дотриманні непорочності віри. Вона не помазалася духом латиномудрості, не обезчестилася єрессю, але стоїть безпідозрено в красі апостольської проповіді. Через це волію, щоб усе це писання залишилось у перемишлянській церкві. І сам я, коли дозволить Христос, їй віддатися прагну. Амінь.

ЦЕ ПИСАННЯ ЗВЕТЬСЯ «ЗАЧІПКА МУДРОГО ЛАТИННИКА З ДУРНИМ РУСИНОМ» ДО ДИСПУТУ, А ПО-ПРОСТОМУ КАЖУЧИ, ДО СУПЕРЕЧКИ ЧИ БЕСІДИ: В ПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ. ПО ТОМУ ЙДЕ ВІДПОВІДЬ СКАРЗІ НА ДВА АРТИКУЛИ, ПОДАНІ В ЙОГО КНИЖКАХ (ЩОДО ВІДСТУПЛЕННЯ ГРЕКІВ ТА РУСІ ВІД ЛАТИНСЬКОГО КОСТЬОЛА), ВИДАНИХ ДРУКОМ. ОДИН АРТИКУЛ ОГУДНИЙ СУПРОТИ ГРЕЦЬКИХ УЧИТЕЛІВ, ЩО НІБИ ВІД ЗАЗДРОСТІ НЕ ПОДАЛИ РУСЬКОМУ РОДУ В РОДІ СЛОВЕНСЬКІМ НА ПИСЬМІ ТА В ЖИВІЙ МОВІ СВОЄЇ НАУКИ. ДРУГИЙ АРТИКУЛ САМОХВАЛЬНИЙ, НІБИ ЛАТИНСЬКИЙ КОСТЬОЛ ЩАСЛИВИЙ, АДЖЕ ВСЮДИ В ПОСЛУШЕНСТВІ ПАПИ РИМСЬКОГО ФУНДОВАНО НАУКИ ТА ШКОЛИ.

Христофор, інок-русин [3], який мандрує по святій Афонській горі.

«Ваше ж слово хай буде: «так, так», «ні, ні». А що більше над це, то те від лукавого».

Господи, благослови!

БЛАГОЧЕСТИВИМ І ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТИЯНАМ МАЛОЇ РОСІЇ, БРАТСТВУ ЛЬВІВСЬКОМУ ТА ВІЛЕНСЬКОМУ, ТАКОЖ УСІМ ПІДГІРСЬКИМ ОБИВАТЕЛЯМ, ГРОМАДЯНАМ ТА НАЧАЛЬНИМ ЛЮДЯМ У СВОЇХ ДЕРЖАВАХ ШЛЯХЕТСЬКОГО РОДУ, І ВСЮДИ ВЗАГАЛІ, НА ПОКУТТІ ТА ВОЛИНІ І ДЕ ТІЛЬКИ ГОЛОС ПРАВОВІРНИХ ЧУЄТЬСЯ, ДУХОВНИМ ТА СВІТСЬКИМ УСЯКОГО СТАНУ, ЧИНУ Й ПОСАД, ІНОКАМ, СВЯЩЕНИКАМ, ПРОСТИМ ПІДГІРСЬКОГО ГНІЗДА І ЗЕМЛІ ПЛОДОРОДНОЇ, НАЙГРІШНІШИЙ З УСІХ ЛЮДЕЙ ІНОК ЩИРО БАЖАЄ ВАШІЙ МИЛОСТІ РАДІТИ В ГОСПОДІ ЗА ТІЛЕСНИМ ПОРУХОМ І СПАСТИСЯ ЗА ДУШЕВНИМ ПРАГНЕННЯМ І МОЛИТЬ ПРО ТЕ ГОСПОДА СПАСИТЕЛЯ.

Хоч дух забороняє і заказує пристрасну приязнь і прихильність до мирського приятелювання (такого, що не відкинулося від пристрасної ветхості), а воно входить у тризнище* боротьби начал і влад повітряних духів світодержця тьми цього віку, однак я не зміг перебороти пристрасті, ревності, любові, яка палить з середини заради вашого благочестя за спасіння, щоб не звернутись до вас із словом прихильності до благочестя й правовір'я через цього брата, котрий тут мандрує і знову відходить до вас. Хоч не вчився я вправності риторської мови та ремесла елліно- чи латиномудруючих при спілкуванні і не звик ні до яких хитро-діалектичних силогізмів (отож не можу і не стараюся написати на подивування вам жодного хитрослівного мудрування), але від простоти і нашою словенською мовою, якою розмовляю, кажу, міркую і звіщаю те відоме, що сила духа перебуває не у вибагливості зовнішнього мовлення і філософського осягнення, але дарується вірою смиренномудрості — той, хто наслідує і пильно дотримується заповідей від тієї ж Христової благодаті, знає й розуміє корисне й спасительне. Тому й Павло, знаючи, що діалектика й хитрість інших людських підступів та мудрувань не вмістить і не підійме святого духа (коли не до віри, смирення і простоти з тим мистецтвом іде), розуміючи, що нічого це знати, кладе заборону колосянам і каже не зваблюватися хитромовним словом зовнішньої освіченості: «Стережіться, щоб ніхто з вас не звів філософією та марною оманою за переданням людським (це-бо і отці кажуть), за стихіями світу,

* *Тризнище* — відправлення тризни.

а не за Христом (то проста і вічна правда), бо в ньому тілесно живе вся повнота божества». Каже він і до корінфян, коли забороняє розділення, змагання і вправи у мудруванні: «Бо Христос не послав мене, щоб хрестити,— каже,— а благовістити, і то не в мудрості слова, щоб не зник, тобто не був зганьблений і обезчещений хрест Христа, бо хитрослів'ям простота й жива премудрість божа безчеститься». Багато хто (і тепер бачимо) осягають філософське вчення (а радше було б назвати те — бундючність) і різними мовами вміють говорити, і через розумування відходять від благочестя і впадають у єресі. А деякі зовсім безнадійно й безповоротно відпадають, як постраждали і наші єпископи, котрі звабилися латинською хитрістю, мудрістю, світською славою і тілесним спокоєм — самі про те знаєте. Через це я вам писатиму нашим простим словом, яким миряни розмовляють, бо не вмію зовсім до вас хитро казати чи писати. Але певно знаю те, що тримаюся простоти православної віри й бажаю, щоб ви були в тій-таки вірі й простоті благочестя і молю вас нітрохи не відступити чи відійти від межі сповідного знамення, яке непорушно поставлене святими отцями, тобто віри православної, старої східної церкви, яка, хай буде вам відомо, основана дійством святого духа, а не через розум, узятий од стихій світу, в якому заплуталася нині латина при допомозі майстра й мудреця звабного цього світу, і вже через попуст божий виплутатися до простоти й православної віри аж ніяк не може. А чому? Тому, що людське єство стоїть на самовладді і примусом та силою до бога не притягається після всесвітнього оголошення євангельської проповіді, а залишено на самоволю — кожен може любити й триматися того, чого хоче. Через це й Павло каже до Тимофія, говорячи про учнів-відступників, які не бажають стояти в тісноті Христового хрестоносного життя й терпіти: «Бо Димас мене кинув, цей вік полюбивши і пішов до Солуня, Кріскент — до Галатії, Тит — до Далматії. Зо мною сам тільки Лука»[4] та інше. Отож ніхто хай не притягається із відступників від православної віри; бо і від святого Павла відступалися учні і навіть від самого спасителя Христа, про що свідчить Іоанн-євангеліст: ті, котрі зусібіч видимими чудесами були огорнені й ділами спасенними були насичені, а свою волю перебороти не спромоглися. Про це Іоанн так каже: «Із того часу

відпали багато хто із учнів його і не ходили вже з ним»[5]. Таж коли тоді примусом та силою Христос не притягав і не навертав тих, котрі були отемнені сліпотою любові до цього світу, але залишив на волю самовладдя тих, які хочуть йому наслідувати, то чи ж то чудо, що і нині відпадають і відступають світолюбці й розкішники цього світу від православної віри до матері зваби, самолюбства й тілоугодництва. Не дивуйся тому й не зваблюйся, улюблений брате, православний християнине: так було колись, так воно є й буде. А до того, бажаючи пошанувати правду, а підхлібству місця не дати, скажу: нашим руським нема з ким у дружбі стояти і немає від кого поміч мати; і не буде чудом, коли і всі відступлять. А чому і через що? Тому, що словесних пастирів ніяк не можуть знайти, а бачать тільки таких, що лише через живіт та себелюбство видерлися на стіл влади, по-єврейському, через мито, дірою, по-злодійському і через плоть, по-розбійницькому і по-тиранському осідлали стіл церковного начальства. Отож коли такий їхній безворітний прихід, то ніколи від них не сподівайся помислу спасіння хрещених душ, а тільки догодження своєму пристрасному тілу, бо ж каже Христос: «Я — двері, коли через мене хто ввійде...»[6], і далі: «Без мене не можете нічого створити ані плода за спасіння принести»[7]. Що ж за пожиток із тих безхристоприходних та владущих пастирів, коли не мають сили нічого доброго зробити для свого спасіння, ні про спасіння інших помислити? Однаково було б або ще й сторицею ліпше, щоб такі блазнителі зовсім не були б у церкві, і корисніше собору вірних (як говориться у Никона[8] в «Слові про неправдивих пастирів та неправдивих учителів») самим до церкви збиратися і спасатися, аніж у погибель та муку вічну відійти із звабниками і сліпими вождями. Коли ж бо нас захопить усе це зло (і запустіння церковне від бурі антихристового духу), знову кажу вам, православним: не спокушайтеся й віру тримайте, як тверду основу: хвилі марнот цього віку не можуть занурити й потопити Ісусового корабля; тим, що спасаються, є і завжди буде спасіння, а тим, що гинуть і не мають надії, як Іуді, ані Христос не допоможе, ані хто інший. Про це досить.

Коли ж хтось із наших слабоумних ласиться, як на пироги, на якусь латинську унію, то про ту унію можу

написати притчу за жартівливим звичаєм. Бо Скарга нам у своїх аеровигадливих книжках докорив, що ми, Русь, не розуміємо словенської мови. Хто ж вислухає ті речі про унію, до вас висловлені, побачить, чи правду він каже, що ми своєї словенської мови не знаємо і не розуміємо.

ПОЧАТОК ПРО УНІЮ ТА ПРИТЧА ПРО ВІРУ

Словенською мовою вона називається — юна, молода; отож я вас, православних християн, застерігаю й нагадую вам, щоб ви пильно і вседушно від тої молодої стереглися і не надилися на неї! Хоч і справді вона, ніби молода, образом красна й чудова, розумом хитра, а звичаєм мудра, вельми ошатно убрана і готова всіма способами притягти до своєї любові світолюбну думку, одначе ви не надьтеся на ту молоду віру, а тримайтеся віри старої! Хоч вона образом погана й негарна, розумом дурна й нехитра, звичаєм проста, ветха, невбрана, нітрохи не оглядна, а навіть бридка, однак я вам раджу тієї старої віри триматися, а юної стерегтися. А чому так і для чого? А тому, скажу вам причину, скоротивши мову, що та юна віра шалена й непостійна, хоч і красно утворена на звабу ласих; зрозумійте, що її винайдено від стихій світу і людського мудрування та вигадок. А стара віра, хоч і не гарна, не оглядна, але досить нам те знати, що вона статечна, грунтовна, нерушна і заснована Христом-фундатором. Отож не надьтесь, кажу вам, православним, і не старайтесь, і не прагніть шукати від юної жодної користі або пожитку для спасіння в порадах духовного розуму. Коли ж ми за правду беремо те, що його ота юна не має, хоч вона, відкинувшись од простоти правовір'я і тісного євангельського шляху, від матері, старої віри, і вискочивши на широкий гостинець цього віку, прагнучи насититися його розкошами, хитрує, мудрує, буяє, хвалиться, виноситься, скаче і грає. Нічому тому, що діє ота юна, не дивуйтеся, правовірні! Такий-бо є її свавільний закон, щоб, вискочивши і виломившись з-під тісного ярма хрестоносного і скорботного життя, яке веде до життя вічного, буяти, шаленіти і біснуватися, бо має ота юна й шалена наставників та вчителів — бісомудренних, повітряних, піднебесних духів, з якими ми воюємо (за Павлом). Вони нею управляють і володіють, отож ро-

бить, що собі хоче. Ви ж, правовірні, будуйте своє спасіння в старій і благочестивій вірі добрими ділами й побожним життям, заповіти батьківської віри зберігайте нерушно і не посоромте прабатьківського благочестя тих, що померли в старожитній вірі, щоб сподобитися дістати спасіння і вічне життя в царстві бога Христа, в якому умістити вас, Христе-боже, сподоби — я, грішний, цього бажаю, прошу й молю. Амінь.

Затим по простоті віри нашого благочестя, боячися, щоб ви діти свої не потруїли й не поморили хитрістю та єрессю латинською, раджу вам, православним, правовірну школу і даю пораду, чого вони мають навчатися; щоб діти ваші спаслися і після вас утримали благочестя і не стратили християнство своєї віри: по-перше, ключ, або грецьку чи словенську граматику, хай учать; після граматики замість брехливої діалектики, яка вчить перетворювати з білого в чорне, а з чорного в біле, хай учаться богомолебного і праведнословного Часословця; замість хитромовних силогізмів і велемовної риторики хай по тому вчать боговгодно-молебний Псалтир; замість світської філософії, що примушує розумну думку в повітрі тулятися, хай по тому вчать плачливий і смиренномудрий «Охтаїк», а по-нашому догмати церковного благочестя — Осьмогласник. Адже конечний і боговгодний розвиток розуму — діяльне богослов'я; тоді хай учаться святої євангельської та апостольської проповіді з простим тлумаченням, а не з хитрим, щоб (так перемудривши мову) не влещувати вух проповідним словом, але силу духу святого вкладати в серця слухачів. Сказав-бо Павло про те до Тимофія: «Настане-бо час,— каже,— коли здорової науки не будуть триматись, але за своїми пожадливостями виберуть собі вчителів, щоб вони їхні вуха влещували. Вони слух свій від правди відвернуть та до байок нахиляться» [9], як наша Русь постраждала відступленням од віри, ласячись на поганського красномовного Арістотеля і на вавілонські пристрасті музики. Але й про це досить.

Знову повертаюсь до того, що треба вчити тим, хто хоче взнати, як слід проходити. Отож, напасши думку в євангельській проповіді, вдавайся і до інших книг, однойменних з богослов'ям, і проходь усяке богодухновенне писання, яке не відкидає думку від благочестивої віри, але ще й учить смиренномудрості.

А коли б хотів, улюблений любомудрче, пізнати хитрість і світської мудрості, не забороняється у наших, тих, що мають місце в церкві, тобто в Соломонових приповідках, Премудрості, Екклезіасті, в Сіраху[10] та інших старозаконних, поетично-образних, які до істини відсилають з пророчими провіщеннями, книжках, і там, любий брате, покепкуй і забавляйся, тільки не ходи до поганських учителів і до латинської хитрослівної брехні, бо загубиш віру. Про це досить.

А що з цього краю, де гори, пустелі, хащі, бур'яни, трави, квітороcле зілля, не мав вам щось інше послати в подарунку, то умислив я від своєї простоти та глупства слов'янської мови три словесні квіточки * православної віри, які з великої любові, що її маю до вашого благочестя, посилаю до вашої милості.

Ці-бо квіточки дуже потрібні, як приклад чи образ учням, що хочуть пізнавати, дбати про добродійність і прагнуть до спасіння.

Перша квіточка. Дерево, так зване розумне, філософія, але не поганського учителя Арістотеля, але православних Петра і Павла.

Друга квіточка. Церковцю, в якій є коротко з'явлене письмо про її доброчесність.

Третя квіточка. Маленьку церковну пісеньку, яку, зрозумівши її богорозумну думку, через солодкість ніколи не перестанеш співати.

Ті квіточки прошу з подякою від мене прийняти і пахощами діяльними самі себе від них напахчіте й примусьте, хай насолодяться тими пахощами і діти ваші, хай усі почуття ваші пахнуть благочестям — даруй те, господи. Амінь.

Затим даю вам, православним, пораду: подбайте про свою благочестиву і православну віру, а найбільше про своє спасіння, щоб біг життя у цьому віці в протязі своєму був вам старателем до спасіння, а не до погибелі. Скомпонуйте одну книгу, видавши її друком, котра була б у першу чергу огородою благочестю, оберігаючи всякий благочестивий помисел, щоб не виходив із середини православної думки самогадною думкою назовні за огороду, де живе звір єресі й кволих розумом до своєї зваби забирає та пожирає. Друга сила і міць цієї книги: покрова і мир, які дарують зверху від три-

* *Словесні квіточки* — малі твори, можливо, поетичні, додані І. Вишенським до цього твору, які до нас не дійшли.

єдиного божества всіляку тишу, щоб неправедний розум повітряних духів влади князя тьми віку цього не заморочив благочестивого помислу, не відкинув від православної віри і від служби богу життя до мертвого, який догоджає цьому вікові, не відлучив своєю буряною хмарою, дощовидним пролиттям облудного міркування, який гвалтом нападає на неправомірно заснований розум, а коли він при нагоді остережеться знанням із тієї книги, то від того всього не постраждає. Тій книзі назва має бути «Соборник», тобто зібрані всі невідомі таємниці різних часів, учинені або мовлені від Христа-спасителя або ж його учнів, святих апостолів чи святих богоносних отців. Належить злучити в одно тяму й розум про весь порядок православної церкви, розділений у словах на цілий рік, обходячи річне коло. І буде книга «Соборник» така, над яку немає потрібнішої в нашій церкві, і без неї, як голова без очей, нічого бачити і знати не можемо: коли прийде день святого або честь свята — то які таємниці чи втіхи має в собі? Початок же тієї книги від митаря і фарисея [11] бере до всіх святих недільними ступнями наук, а до тієї штуки треба прилучити дванадцять свят господа і богородиці з найвибірнішими святими за типіком *, які вимагають неспання. Отож, коли схочете й подбаєте за цією порадою, озовіться до нас, і допоможемо вам у тому ділі своєю працею, а коли не хочете, то чиніть і спасайтеся, як собі знаєте,— більше до вас справи не маємо. А коли б сказали: хто на те дасть кошти, коли одному чи убогим не підняти такого, відповім вам на те: добрий є спосіб єврейського розуму — спільна складка в карван **. Коли вдовиця бідна — дві лепти, шеляг, півгроша, а хто багатший або пан — золотий, десять, а навіть і сто на загальну користь і за своє спасіння: нічого-бо немає дорожчого від душі — так би те діло могло б і здійснитися.

ЗАЧІПКА МУДРОГО ЛАТИННИКА З ДУРНИМ РУСИНОМ ДО ДИСПУТУ, ЧИ, ПО-ПРОСТОМУ КАЖУЧИ, ДО СУПЕРЕЧКИ ЧИ БЕСІДИ

Запитання мудрого латинника. Перш за все, чому такі дурні та нерозумні ви, небожата русинці,

* *Типік* — церковний устав.
** *Карван* — храмова скарбничка.

що не хочете до нас приступити, щоб були ми одне,— до тих, у кого є джерело розуму й науки, чого ви не маєте?

Відповідь дурного русина. Тому, ласкавий та мудрий латинниче, нерозумні, бо ми учні апостола Павла. Той-бо нас такої глупоти навчив, щоб ми були діти, навчив. Бо він сам, коли визувся з мирського, старозаконного, ревнивого і сварливого розуму і скинув ветхість своїх розумінь та давніх звичаїв, вловив і взяв Христовий стражденний хрест (віру й розум простий, мирний і духовний), відразу став нерозумний на думку мудрості цього світу і сказав до корінфян: «А я, як прийшов до вас, браття, не прийшов вам звіщати про боже свідоцтво з добірною мовою або мудрістю, бо я надумавсь нічого між вами не знати, крім Ісуса Христа та й його розп'ятого». І далі: «І слово моє й моя проповідь — не в словах переконливих людської мудрості, але в доказі духа та сили, щоб була віра ваша не в мудрості людській, але в силі божій» [12], і знову пораду дає й учить, щоб сховатися й утаїтися від зверхньої і суперечної велемовної мудрості, кажучи: «Як кому з вас здається, що він мудрий в цім віці, нехай стане нерозумним, щоб бути премудрим. Цьогосвітня-бо мудрість — у бога глупота» [13]. Отож, ласкавий і мудрий латинниче, ми, нерозумна Русь, знаємо, що ваша милість ухопилася за мирську премудрість, хитру і сварливу, схильну до суперечок, яка служить і догоджає цьому вікові, а не майбутньому, премудрість, що її Павло ганить колосянам, вказуючи, що її винайдено від стихій світу і що вона бридка й дурна перед богом — в ній і сам Павло забавлявся, доки ще не вловив таємної Христової премудрості, потім же, осявшись і просвітившись духовним Христовим розумом, оту хитрість мирську та мудрість скинув і вирішив забути. Тим-таки способом та звичаєм уся соборна, апостольська Христова церква скоро після вознесіння господа бога і спаса нашого Ісуса Христа на небеса, коли вилилася й потекла на весь усесвіт євангельська проповідь, відразу ж, відчувши марнотну мудрість і розум від стихій світу, скинула, вигнала і збудувала замість мирського розуму й хитрості розум духовний — простий, смиренний, покірливий, мовчазний, який скоро приводить хрещеного й вірного в отця, і сина, і святого духа в пізнання слави триєдиного божества,— і навчила вірного Христовій церкві бути простим, а не хитрим, богобоязливим та мирним, а не жорстоким,

страшним та лютим; смиренним і благим, а не велемовним і самохвальним, наслідуючи науці святих апостолів і дотримуючись слів пророка Ісаї, який від божого лиця кликав земнородних, кажучи: «Дивлюсь я на вбогого та на розбитого духом і на тремтячого над моїм словом» [14]. Отож тих усіх плодів, пожитків і духовних користей не бачивши, ми, дурна Русь, до твого костьолу, мудрий латинниче, через мудрість і розум той приступити до єдності не хочемо і воліємо лишатися нерозумним на думку цього світу, щоб дістати душевне спасіння. Бо яка ж бо нам користь, приставши до вас і з'єднавшись, була б, коли не спасемося? Ви ж не тільки в усьому противитесь науці святого Павла (і духовному розуму), так само як і святих богоносних отців святої соборної апостольської церкви, але ще вседушно і гвалтовно, бажаючи знищити смиренну науку й Христову простоту, її борете. Павло ж каже корінфянам, щоб ніхто не зваблювався, бо «як кому з вас здасться, що він мудрий в цім віці, нехай стане нерозумним». А ваша милість, мудрий латинниче, не тільки не хочете глупство духовне носити і славити себе, так про себе думаючи, але хвалитеся, що мудрі, хитрі й розумніші за всіх, а коли б хто вас за таких, за найрозумніших, не вважав і не славив, гніваєтеся й лихим відомщаєте. З тієї причини ми, пізнавши явну й відому звабу розуму твого костьола, що є він безмірний, сварливий, гнівливий і пишний (і ним ви зв'язані, ваша милість, мудрий латинниче), вважаємо, що він од повітряних духів, які завжди борються супроти спасіння вірних і від яких Павло дає справедливу пересторогу, щоб ми їм ні в чому не покорялися, але й у всьому супроти них на боротьбу стали й озброїлися. До ефесян він говорить так: «Бо ми не маємо боротьби проти крові й тіла, але проти начал, проти влади, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби. Через це візьміть,— каже,— повну божу зброю» і про інше озброєння нагадує. А ваша милість, мудрий латинниче, не супроти піднебесних духів почала боротьбу своїм розумом і завзяттям і працею озброїлася на подвиг, але супроти плоті та крові і проти вірних та хрещених в ім'я отця, і сина, і святого духа. З цього розуміємо, що це ви творите саме з науки повітряних духів, під владу яких підпали і, їм пригоджуючи, боретеся супроти смиренної Христової простоти і духовно-нерозумної євангельської науки. Так само й колосян божест-

венний Павло застерігає, щоб уникали філософської хитромовності, й учить, кажучи, що той розум від стихій світу і від тих-таки повітряних духів вигадано. «Стережіться,— каже,— щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманою за переданням людським, за стихією світу». А ваша милість, мудрий латинниче, мав би стерегти від зневаги та ганьби науку святого апостола Павла від неправдивої мудрості та хитрості світської, але так заплутався поганськими вчителями, Арістотелем та іншими, що тільки друге Христове пришестя виплутає та оголить мудрість і науку твого костьола з поганської мудрості, а в цьому житті ніщо. А коли так у всьому, мудрий латинниче, противишся святому Павлу і духовно нерозумним, на думку цього віку, як корінфяни, бути не хочеш, щоб нас усіх вірних з ними учить, ми також, нерозумна Русь, вашого костьола хитрості та розуму не хочемо і не ласимося на ваше джерело поганських наук, яке за славою світу цього женеться і, хоч би за своєю волею і хотіли єднатися від благочестивої віри у звабну, але через докір сумління і через заборону святого апостола Павла, нашого вчителя, не можемо. Воліємо ліпше бути в очах ваших за дурних, нерозумних, простих, які зовсім не вміють у цьому віці хитрувати, докорених, нерозумних і безчещених од вас, аби тільки унаслідували спасіння вічного життя, євангельську правду й апостольську науку, і їх із вірою пращурів наших ціло зберегти до смертного скону й утримати нам самим і нащадкам нашим — це напевне обіцяємо. Будьте собі, мудрий латинниче, зі своєю вірою та мудрістю окремо від нас, а ми зі своєю вірою й апостольським глупством окремо від вас.

КІНЕЦЬ ЗАГАДЦІ Й ВІДПОВІДІ МУДРОГО З НЕРОЗУМНИМ

А що ксьондз Скарга, зліпивши, видав від свого імені книжку і назвав її, хвалячись королеві, ловом, то очевидне і правдиве те, що він ловитиме загиблих та світолюбців. Він тій своїй книжці учинив такий початок: «Про управління та єдність божого костьола під єдиним пастирем і про грецьке та руське відступництво від тієї єдності». Ту книжку занесено було до святого і блаженної пам'яті достойного, який уже відійшов до бога, Мелетія, александрійського патріарха, через отця Ісакія, а послано її від блаженної пам'яті достойного львівського

єпископа Гедеона [15]. Отой блаженний александрійський патріарх Мелетій, що сам лядської мови не знав, не міг довідатися, що в тій книжці було написано. Через те послав її до нас на Святу гору й написав послання еллінською мовою своєю рукою в такий спосіб: «Гляньте,— сказав,— що і про що отой трудолюбець видав цю книжку. Якщо потрібно нам знати те, що в ній написано, сповістіть нас, а коли побачите, що то самохвальне фарисейство і суперечна неправда, покиньте,— каже,— і не займайте думки, дбаючи про відповідь. А то через те кажу, що на власному досвіді пізнав, що посварну латинську діалектику й силогізми з поганськими викрутами догматів, на чому вони свої суперечки будують, яких навчені і яких завжди вчать, вік свій у тому збавляючи і вправляючись, ви не тільки простою правдою перебороти не зможете, але коли б і янгольським язиком переконували, годі чогось досягти. А то чому? Тому, що латинський костьол ту хитру догму в собі заснував, щоб суперечкою з білого чорне, а з чорного біле робити, і, це подаючи за властиву істотність, щоб переконувати тих, котрі ввійшли з ними в бесіду, і щоб ніхто їх ніколи не зміг би пересилити й перемогти правдою, і ніколи нікому вони не хочуть покоритись у смиреннослов'ї і не покоряться. Пізнали те святі отці, які спокусилися лікувати хворобу латинської мудрості, і не тільки не досягли нічого, але ще були осміяні, зневажені й ними за дурних полічені. Бачачи незцілиму рану гордого латинського помислу, відсікли мудрість од здорового мудрування благочестивої віри і прокляли, як гнилизну, мудрування цього віку». На цьому кінець мові блаженного александрійського патріарха Мелетія.

Те все вам, православним, нагадую і доводжу до відома, щоб знали, в який спосіб ота Скаржина книжка сюди зайшла і чому не відповідали на виправдання благочестя — це йшло не тільки від недбання нашого, тих, які вважають себе православними й правовірними.

Перша тому причина була: випробувальний лист блаженного Мелетія про те, що коли хто в бозі простак, а лукавого захотів би переконувати, той був би подібний такому, що даремно воду міряє.

Друга причина і найправдивіша, правду вам кажу: тому не дали ми ніякої відповіді на ту книжку, бо її аж до цього часу я не читав. А чому? Ту таємницю можу відкрити для вас і для інших благовірних подвижників,

які хочуть боротися проти мисельноповітряних духів, тобто бісів. Григорій Синаїт [16], даючи науку тому, хто йде на подвиг, в подвижній книзі так пише: «Слухайно,— каже,— брате, коли почнеш справу свого подвигу постом, молитвою, трудом і постійним подвигом, неспанням у безмовності, стережися, щоб не прочитав ти жодного єретичного писання і навіть тлумачні православні книги до часу залиш, а припряжи лишень своєму диханню Ісусову молитву і борися з помислами та напастями, що їх безнастанно сіють лукаві духи і які мороком покривають розум. І так,— мовить,— терпи без лакомства книжного читання доти, аж поки розум твій з Ісусовим помислом поборе бісів. Тоді тобі, кажу, буде вільно і свої книги читати й торкатися єретичних книг і, неправду їхню прозрівши, викривати». Ото й була властива причина, православні християни, загайності щодо Скаржиної огуди — знайте-бо, що не до чужих пліток людині охота й інтерес, коли в своєму домі біда діється; так само й убогому іноку не до змагань єретичних управ, коли біси помисли перевертають і тіло на похоті гріхолюбні розпалюють,— тоді про свою біду хочеться думати. Однак же, скоротивши мову про наші таємні біди, діставши через Христову милість маленьку відраду в мисельних порухах, я спокусився проглянути й побачити, як Скарга зліпив оту книжку, бажаючи пізнати й зрозуміти, яка в ній буде вода і від якого духа-джерела черпана розумним черпалом — з живого чи мертвого, з чистого чи каламутного, із духмяного чи смердючого? А коли я ту книжку, силою спонукавши себе, прочитав, по правді вам, правовірним, кажу, що від страху й жаху прийшов я у мисельне забуття та нестяму, дивуючись тій праці того писаря, визнаючи легкість та хитрість розуму його мудрості, але все повітряне, а не небесне, знайшов я в тім писанні. Віруйте, православні, не «так» євангельське, тільки все зайве, що від лукавого тече; не знайшов я ніякого смиренно-мудрого митаря, який любить покаяння, тільки все фарисея гордого, пихатого, хвалька, що сам собою ставить себе ліпшим над усіх. Отож, скоротивши зовсім свою огуду, не знайшов я там жодного слова від євангельської смиренної мудрості. А що більше й чудніше: не знайшов навіть жодної згадки про славу, вічність, безсмертя і страшне суддівство нетлінного бога Христа, і про спасіння душ, котрі через віру хочуть унаслідувати його небесне царство — тільки все

говорить про мізерну й дочасну славу тлінної і смертної людини — римського папи. Бажаючи конечно обоготворити його на землі, весь розум і всі думки свої той Скарга вичерпав, щоб звабити ласих на суєту цього світу, і аж до того довів свою проповідь, що Христос не має всевладної моці й сили спасти когось без влади римського папи. Бо така є річ його власна, яку Скарга виригає й промовляє: хто не коритиметься римському папі, не буде збавлений, а засуджений. І так у тому писанні Скарга умучився, утрудився й употів, боячися, щоб честь земної влади римського начальства папи аж ніяк з гордісної висоти у смирення та покору Христову не знижувалася і щоб прославлений високосідний стілець не порушився зі свого місця або й не перевернувся. Відтак, мало йому стало фарисейського самохвальства в речах, удався він до постраху і страхом та грозьбою свій розум запечатав, кажучи: «Отож запевне знайте: хто не буде коритися папі римському, не буде збавлений». Дивись же пильно, правовірний християнине, і міркуй: чий то дух дише від Скарги і з якого джерела черпає воду мудрування розумним черпалом і як він чинить опір в усьому науці Христовій, апостольській та всієї соборної церкви богоносних отців. Адже сам Павло той голос осудив як єретицький (коли б хтось прив'язався вірою до людського титулу, а не до Христового); те виявилось у Корінфі, коли народ розділився на собори і прив'язався титулами до відомих проповідників: одні почали зватися Христові, а другі — Павлові, інші — Кифині, тобто Петрові, а ще інші — Аполлосові. Тоді ж таки, стурбувавшись цим, Павло сказав: «Щоб не було між вами поділення» [17]. Тут-таки, бажаючи, щоб вони утвердили розум вірою в Христа, не їх ганить, а себе, аби їх не боготворили і більшої честі й хвали, ніж належить їм, не чинили. Він сказав: «Бо хто Аполлос? Або хто Павло? Вони тільки служителі, що ви увірували через них, і то скільки кому дав господь... І кожен одержить свою нагороду за працею своєю» [18]. А вище він каже: «Чи ж Христос поділився? Чи ж Павло (Петро, Аполлос) був розіп'ятий за вас? Чи в Павлове (Петрове, Аполлосове) ім'я ви хрестилися?» [19] Там-таки, нижче, відтрутивши їхній прив'язаний розум і від себе, і від Петра, і від Аполлоса і прив'язавши до Христа, каже: «Ніхто-бо не може покласти іншої основи, окрім покладеної, а вона — Ісус Христос. А коли хто на цій основі будує з золота, сріб-

ла, дорогоцінного каміння, із дерева, сіна, соломи, то буде виявлене діло кожного, бо виявить день, тому що він огнем об'являється»[20] та інше. Бачте ж, православні, апостольську науку й розумійте, що не собі славу єднають у людей, а Христові, і не кажуть: «Хто не буде під послушенством Павловим, Петровим, Аполлосовим», але «хто [не] буде вірний у Христі, той не буде збавлений». А Скарга не Христові славу в світі цьому єднає, але папі, котрий так само, як інші, смердячий і смертний. Бо не каже: «Хто не буде вірний у Христі», але «[коли не буде] покірний папі римському, тоді не буде збавлений». А коли я в тій книжечці (знову вертаюся до вас, правовірних, виявляючи спосіб і причину Скаржиного зліплення) роздивився і побачив, що повітряні духи дихали й дихають латинським мудруванням, розумом, помислом і словом, як це виявилося зі Скаржиної книжки, в якій Христову божу славу затлумивши й погасивши, латинський рід віру свою фундує на видимій людині, римському папі, і йому єднає славу від цього звабного світу, тоді ж бо я від великого жалю та смутку кинув Скаржину книжку і перебував немалий час у біді великої муки, з плачем її заживаючи: жалував я за кривду господа бога і спаса нашого Ісуса Христа, котрий з престолу слави неосяжного божества в образ земних смертних та тлінних людей зійшов і втілився в образ раба, щоб земних людей навчити смиренню. Отаке з'явивши, на собі показав і навчив усіх приниженістю, коли мив ноги учням, і убогістю, бо не мав де голови прихилити, і безчестям мученицької на хресті смерті! Це все сотворив і здійснив, щоб відтягти тлінну і високолетну думку від аероповітряного мудрування до смиренномудрості, і поховану, загиблу в земному мудруванні драхму * сам від себе знайшов, підняв, воскресив і до отця рамоносно ** приніс, і приєднав, сотворивши сином божим і наслідником царства небесного людину, кажу, відкинуту, бридку та грішну. Про славу отого, кажу, в своїй книжці Скарга жодним словом не спом'янув, але все про славу плоті та крові, землі та земного, тлінної, бідної й мізерної людини, тепер живої, а завтра смердячої в гробі, начальника мирського, постарався зліпити всю ту книжку і ще сміє називатися титулом Ісусового

---

* *Драхма* — грецька срібна монета.
** *Рамоносно* — на плечах.

життя, а за Ісусову славу і спасенне життя жодного подвигу не чинить. Чи не явний то неправдивий титул, яким він називається,— судіте! Через це, православний християнине, не здалося мені, що та книжка гідна відповіді на неї. Бо коли б хто хотів мазати свою чисту думку тією огудною брехнею, яку Скарга від себе з'явив, бажаючи ту книжку ганьбою та соромом вінчати і писанням викривати той дикий, світський, повітряний, суперечний, сварливий і самохвальний фарисейський його розум, міг би цілу Біблію, як старого, так і нового заповіту написати. Того змагання й спротиву (хоч би йшлося про праведне викриття брехливого розуму, однак це жодного пожитку й душевної добротворності не приносить) апостол Павло, пишучи до корінфян, і до Тимофія, і до Тита, учить стерегтися й кладе заборону на те. До корінфян так він каже: «Коли ж хто сперечатися хоче — ми такого звичаю не маємо, ані церкви божі» [21]. І знову-таки до Тимофія: «Як я йшов у Македонію, я тебе вблагав був позостатися в Ефесі, щоб ти декому наказав не навчати іншої науки і не звертати уваги на вигадки й на родоводи безкраї, що викликають більше сварки, ніж збудування боже, що в вірі воно» [22]. І ще: «Нагадуй про це і заклинай перед богом, щоб не сперечались словами, бо нінащо воно, хіба слухачам на руїну» [23]. І нижче: «А від нерозумних та від невчених змагань ухиляйся, знаючи, що вони родять сварки. А раб господній не повинен сваритись» [24]. А до Тита знову [каже], щоб він, чадо Тит, найбільше в таємницях віри зобразив з усього, що йому сказав, «вірне слово, і я хочу, щоб ти і про це впевняв, щоб ті, хто увірував у бога, дбали про добрі діла пильнувати. Для людини оце добре й корисне! Вистерігайсь нерозумних змагань, і родоводів, і спорів, і суперечок про закон — бо вони некорисні й марні. Людини-єретика по першім та другім наставленні відрікайся, знаючи, що зіпсувався такий та грішить, і він сам себе засудив» [25]. І, зрозумівши відтак апостольську науку та заборону, що жодної користі чи пожитку не буває вам, правовірним, од викриття і посоромлення вітророзумності та марнотного мудрування, кажу, звіщаючи, таке: тоді я полишив соромоту чинити відповіддю і писанням на Скаржине брехливе й наклепницьке ліплення про відступництво греків та русі від латинського костьола й інших байок, яких він наліпив; знав-бо я те, що сказав александрійський

патріарх: «Хоч би ми і простою правдою оправдали себе та брехливу огуду викрили б та оголили — тим повітряних духів розуму не тільки не вилікуємо, але свари та ворожнечі почнемо». Через це мусимо разом із самодокірним та смиренномудрим митарем мовчанням перенести на плечах терпіння фарисея велемовного й докірливого. Бо й сам Павло, який багато зла вистраждав від Александра Ковача [26], пише до Тимофія, розповідаючи, але не каже: «Протився йому, супереч йому, Тимофію», але каже: «Стережись його й ти, бо він міцно противився нашим словам» [27]. Однак, щоб не вважала наклепницька думка, що люди руського народу не зрозуміли таємної прірви в покритій ямі, в яку ловці ловлять звірів, поминувши всі байки розділів, на два артикули, а по-нашому стихи, прочитавши їх, дам пряму відповідь і то не для нього, навертаючи його (що неможливе), але заради вас, православних, щоб пізнали істину й неправду й побачили звабну яму ловця, якої пильно б стереглися, щоб у неї не впасти.

Перший отож розділ про відступництво греків та русі від латинського костьола, хоч, на око, найпотрібніше виправити відповіддю, але це не так, і я його минаю — чому і через що, коротко зрозумійте. Тому на той розділ про відступництво греків та русі від латинського костьола, як сказано, не відповідаю, бо це є перший фундамент, який засновано не від євангельського «так», а йде що від зайвої брехні, а що від лукавого. Усі це розуміють, хто має глузд, і хто не став такий нечутливий розумом, аби не могти зрозуміти й розсудити, що є «так, так», а що «ні, ні», і що зайве, то те від лукавого походить, за Христовим словом. Тут і сліпець, який не знає питання, міркуванням міг би домацатися, щоб пізнати, що істина, а що неправда. Звістка оця явна цілому світові, хто від кого відступив: чи греки з руссю від латинського костьолу, чи латинський костьол від греків та русі і від православної віри відступив. А коли б за Христовим словом, людські язики для свідчення замовкли б і погасли, тоді й каміння заволає і бездушне творіння свідчитиме, що то не смиренного мудрування істинний корінь, але наклеп тиранської й гордісної брехні та сили, щоб усе тіло мало б відщиплятися й відступати від одного органу. Адже це той орган, відсічений од тіла, як мертвий відступник і відщепенець, має волати, а не тіло все, яке живе і здорове стоїть, [вільне] від

мертвого й діючого органа. Той отож по-справжньому годен називатися відступником та відщепенцем, котрий сам од дружини, рівної собі в усьому, на сором свій і сваволю відлучається і відступає, а не дружина, яка вкупі стоїть,— від єдиного відступника. Коли б та брехня прийнялась і бралася за правду, тобто коли б усі були в згоді та єдності віри, а один збішений та з'єретичений відкинувся б від лика чи почту вірних, то чи б назвалися насправді ті, що стоять укупі, відступниками та відщепенцями, а один збісілий та з'єретичений — основою чи фундаментом? То ота огуда впала б і на апостолів, котрі в злагоді та згоді однодумства були! Це тільки Іуда вирвався на диявольську волю через крадену пораду; тоді серед загального благочестя світу апостоли, що стояли при правді, мали б бути названі відступниками та відщепенцями, а Іуда-лиходій, облесник і зрадник — фундаментом. Який це сліпий і безрозумний розум судити й говорити б про таке смів! Отож хай відає кожен, що купина лику апостольської згоди — це фундамент, а Іудин друг, який один відкинувся від згоди апостольського лика, достойно й праведно має бути названий відступником та відщепенцем зі своїми послідовниками. Приведу тобі власний приклад, церковне подобенство, щоб зрозумів, хто від кого відщепився, християнине вірний, тільки прошу, розтули вуха і віджени світські помисли, а ту повість уважно послухай.

Є п'ять патріархів (разом із римським) — це п'ятиперстна рука в церковному тілі під головою, самим Христом, спасителем нашим, заснована; вона править і утримує стерно всесвітнього християнства — Христового корабля. Коли один перст, або палець відкинеться, заражений гнильством, або пекельним вогнем (хоч і найбільший) від чотирьох, то від руки його відсічуть, хоч людям це дасть страждання. Тоді не кажуть люди: «Рука з чотирма пальцями, яка живе, від гнилого та мертвого відсіклася та відступила», але «палець мертвий і непотрібний від руки і чотирьох здорових відсічений та відкинутий». Отак істинно розумій і відсічення римського мирського начальника пальців, бо коли його собор пошанував стільцем та честю, а дарував йому бути над чотирма старшим пальцем ні Христос, ні Петро, лише собор, наслідуючи Христовому смиренню: «Хто хоче бути великим,— каже,— хай буде меншим, а хто хоче бути першим, хай буде останнім», і, догоджаючи вченню апосто-

ла Павла, який учить наділяти один одного честю більшою, ніж себе,— дарував собор тіла церковного, щоб дати у п'ятиперстній руці честь першого місця римському єпископу, а було то на Першому Нікейському соборі, де було знищено аріанську єресь [28], а віра в отця, і сина, і святого духа була з'явлена чисто. Як воно там діялося, всі причини, способи і вчинки, зібрані на тім соборі, не нагадую, бо треба було б про те говорити широко, але мова зайшла не про те. Хочу тільки коротко показати і звістити тобі, православному, що перст, або старший палець, у тій правительній стерна руці захворів і був заражений мертвістю гнильства, що його мало здорове тіло, тобто собор, і правительна рука стала з чотирма перстами, тобто патріархами. Щоб інші органи тіла, саме тіло й рука з чотирма пальцями тією смертною хворістю не були заражені і зберегли своє здоров'я, мусили п'ятого, старшого пальця з руки, кажу, заради його хворості, відсікти від себе й відкинути.

Слухай же тепер про хворість та садження того старшого перста, в який спосіб смертно розболівся повітрям * антихристової гордості. Сказати вам хочу: коли той старший римський перст і церковного стерна правитель, як вище було сказано, дістав, рівний із іншими будучи, те першосідне місце, то думку про першість серед чотирьох заніс до Рима, там уже той перст скоро, після першого смиренного первосідника Першого Нікейського собору папи Сильвестра [29], почав триматися римського престолу тією дарованою першістю і місцем боліти і хворіти, і вже на Другому соборі [30], помалу бажаючи йти далі у тому, почав собі приписувати владу і первонеправедну честь. Потім на Третьому, на Четвертому, на П'ятому соборі чим далі більше почав хворіти; так само скажу, скоротивши мову, на Шостому було, навіть до Сьомого [31] — був він тоді в болісті тієї ж хвороби. Однак його церковне тіло ще терпіло і п'ятиперстна рука ще носила, бо лише хворий він був, тобто хворів первосіддям престолу і старійшинством честі, а конечним гнильством та ганьбою мертвості ще не був подоланий, тобто ще був незмінний у вірі — відсікати його заради малої хворості не годилося й не можна було. В межичассі після Сьомого собору прийшов до немалої зміни віри [32] і так тяглося до римського папи Формоса [33].

---

* *Повітря* — мор, чума.

Тоді, від того папи і після нього в часі на гірше й конечне зло старший перст римського начальства був обкладений хворістю мертвості й невиліковним гнильством — був-бо уражений вітром антихристового духу і справді, умудрившись марнотою цього віку, помер. Тоді вже явно відригати й оголошувати почав, що він старший за всіх, що має над усіма владу, що той спадок, який має, не від собору, а від Христа й апостола Петра, і папі римському вільно перевертати і змінювати в церкві все, що хоче, що папа — всесвітній голова, бо він намісник Христа і наступник влади й ключів до небесного царства апостола Петра. Тоді ж таки, в той час латинський костьол своїм самовладдям понищив і змінив віру Нікейського собору, про що свідчить у своєму писанні сам Скарга, коли каже, що латинський костьол мудро вчинив, бо до віри, установленої на Нікейському соборі, доклав святому духу виходити і «від сина», та й інше потрібне для владодержця змінив і поправив, з чого видно: церковне тіло й чотири персти на руці залишилися здорові, а п'ятий перст конечно омертвів славою марноти цього віку і через гордісне гнильство стратив здоров'я; тоді чотири персти спробували були лікувати нагадуванням, бажаючи смирити висоту звабного його мудрування, і, зрештою, зрозуміли, що надії на його повернення нема. Тоді владою святого духа церковне тіло, тобто собор, і правильні руки чотириперстника-стерна, тобто партіархи, мечем суду слова божого відсікли й відлучили п'ятого перста, гнилого й мертвого (римського папу) від тіла і від руки, з поминання церковного викинули і прокляли як розорителя віри православного Нікейського собору, бо той Нікейський собор такий вирок учинив разом з римським папою і тим закріпив пізнання, з'явлення віри, кажучи: «Хто б хоч один пункт в останньому роді до віри або приклав, або відняв, чи змінив, хай буде проклятий». Подивися тут, православний християнине, на латинську правду і Скаржине «так» і «ні» за Євангелієм: «А що більше над це, то те від лукавого»,— так сказав Христос. Придивися тут, хто від кого відщепився й відлучився і хто годен називатися відступником та відщепенцем, адже це справді довелося церкві постраждати на землі, як раніше було в соборі небесних чинів на небесах. Сатана, який був пошанований саном старійшини і славою честі, як Денниця, коли не захотів з іншими небесними чиноначальниками бути рівний у згоді

смирення та в єдності, але над усіма винісся думою свого помислу і запрагнув порівнятися, творінням будучи, до пресутнього бога, тоді з-поміж ангельських небесних чинів волею всесильного бога був викинутий і відсічений разом із духами, які пішли за його лукавим чином, там швидко честь свою, і славу, і начальне місце заразом стратив і замість красносвітлої Денниці був переіменований він темним, похмурим і померклим, лукавим дияволом, і відтоді відступники та відщепенці не звуться небесними ангельськими силами, вони-бо стоять у своєму мирному і незмінному началі, а сатана-диявол із бісами, що за ним пішли, не схотівши бути у згоді смиренної єдності, зветься з ними відступником та відщепенцем. Це саме істинно прикладай, правовірний християнине, і до римського костьолу. Про це досить.

Знову повертаюся до початку своєї мови: не на те, кажу, хочу давати скорбну відповідь, бо то є розуму явна і всьому світу зголошена річ, а на інше: на два артикули, а по-руському кажучи стихи. Один артикул огудний на учительних грецьких святих отців, а другий самохвальний за свій латинський костьол — на ту скорбність відповідаю, а ті стихи мають у собі таке:

1. Гріх вам, каже, греки, за те, що ви словенській мові не передали своєї науки, аби не були в блуді.

2. Щасливий латинський костьол, бо всюди, в усіх краях, де він поширився, заснував науки і школи.

ВІДПОВІДЬ СКАРЗІ ПРО НЕЩИРІСТЬ ГРЕКІВ

Питаю тебе, Скарго, чим можна докорити грецьких учителів щодо словенської мови, коли вона дає змогу нам приймати, по-перше, православну віру, також спасительне Євангеліє, апостольську проповідь, мученицькі подвиги та страждання, а тим, хто мисельно бореться,— пісницьку боротьбу з піднебесними повітряними духами, очищення й освячення сліду тісного шляху і всі оправдання, чим хрещене єство приєднується до бога, оправдується, освячується і спасається — все це нам грецькі вчителі подали, з'явили, розтлумачили й навчили настільки достатньо, що найпростіший у знанні словенської мови русин, або сербин, або болгарин знає й розуміє, чим може спастися, коли сам того захоче. Питаю тебе, Скарго, яка може бути мудріша наука від тієї, котра спасає й освячує? І ще питаю тебе, в якому б це блуді словенської мови люди мали бути, коли прохан-

ням досягли того, що всемогутній бог, славлений у трійці, ліпше хрестить у словенській мові, аніж у латинській, і ліпший пожиток мав і має зі словенської мови в непідозренному славослов'ї, і в спасінні людських душ, і в досягненні боговгодної волі, аніж латинська мова. Чи сховалося від тебе, Скарго, чи не маєш знаття про те, чи як привід, добровільно, ніби глухий гаспид, затикаєш вуха, щоб не чути голосу заклинання — так само не хочеш довідатися про святопліддя, яке зродилось у словенській мові, чого ніколи латинська мова не мала і мати не може! Хіба не кажу: доки в православ'ї була, то якийсь спасенний овоч ще породила і явила світу, а після того, як згубила православ'я — аніякого! Піди, Скарго, у Велику Росію і прочитай історії житій їхніх святих мужів, великих чудотворців, котрі й після смерті мертвими своїми освяченими тілами видимо і явно чудотворили, всілякі муки, хвороби й недуги простих мирських, що приходили до них із вірою, уздоровляли, біснуватих зціляли, кривим дарували ходити, сліпим — бачити, хворих, усілякими хворами одержимих, дарували здоров'ям. А навіть коли не хочеш про плодоносність спасительної словенської мови довідатися від Великої Росії, прийди до Києва, в Печерський монастир,— це вже тут, у тебе вдома, в державі Корони Польської, не лінуйся й попитай про тих святих мужів, які чудотворством пошановані від бога мало не рівно з великоросійськими. І їх, ударованих і возвеличених, а після смерті від бога прославлених, яких єством народив російський рід, вимолила спасенними бути й освятити та ж таки свята словенська мова, тож і згадую мало й коротко про тих у тому вашому краю, які стократний євангельський плід принесли через словенську мову від того спасительного сівача, що узяв сердечну землю, сім'я і зростив плоди. А коли б ти хотів, Скарго, десь у турецьку землю пройтися або довідатися, тоді незліченне множество по всіх краях знайшов би в роді сербському й болгарському таких, що постилися від словенської мови й письма, які й донині лежать у цілих, освячених тілах, чудотворно після побожного життя діють і виточують із себе зцілення всіляким скорботам, мукам та недугам (від своєї насиченої милістю божою [сили] тим, що приходять до них із вірою) — так діють вони і [таке з себе] виточують, аж навіть самі турки, пізнавши ту божу благодать, що діє в них, вшановують їх, славлять і величають, бо не

тільки від християнського роду біснуваті, але й від самих невірних турків, приходячи, зцілення і звільнення від недуг та мук дістають, беруть; а над те від тих святих мощів приймають і благодать божу, що видимо в них діє, коли такий гарний запах виходить; і про їжу людина забуває тілесну, аби тільки мала змогу насититися того красного й солодкого запаху. А якби єство могло те вмістити, без підхлібства це кажу, всілякі оті аромати, і мира дорогоцінні, якими святі тіла пахтять і духмяніють! І так я кажу, може, й сміливо, прости мене, господи: коли б не ті чудотворні тіла, які залишились у теперішньому розслабленому віці, мало не всі потурчилися б, бо істинно: як у Лядській землі титули римського папи, вавілонська музика і розпутномовство поганських наук мало не всіх з руського народу викрало із благочестивої і православної віри у латинську звабу, так і тут — влада, розпуста, розкіш тіла, догідне життя безбожних та невірних турків притягають до себе світолюбну думку. Однак тут через подив перед чудотворними тілами залишилося з тисячу призначених від бога до Іллі [34], що не прихилили коліна Ваалу, а в Лядській землі з божого милосердя залишилося троє юнаків, з'явлені у Вавілоні, що не поклонилися римського начальства ідолотворному образу. Як же ти смієш, Скарго, повертати огудним язиком на святих грецьких учителів і ганьбити їх, приписуючи їм нещирість, ніби вони, переможені бувши, не подали руській мові, яка живе в словенському письмі, науки? Скажи мені, Скарго, яка мала б на світі бути більша наука й розумна хитрість, ніж коли людина звитяжить диявола, богові догоджає, від духу святого освячується і явними чудотворними знаками й силами позначається на спасіння, щоб дістати вічне життя? Те все, Скарго, руський рід благодаттю бога Христа одержав, засвідчив і достатньо випробував у письмі й науці словенської мови. І коли б хто інакше мав тут розуміти й перевертати божу правду на брехню, піддає такого анафемі сам апостол Павло, кажучи: «Але якби й ми або ангел із неба зачав благовістити вам не те, що ми вам благовістили, нехай буде проклятий!» Чи не бачиш, Скарго, що твоя огуда неправедна, у прокляття впала — сиди ж у ній, скільки любиш і хочеш! Бачиш, Скарго, що все, скільки кажеш,— не духом миру і божої правди і не від покори смиренного і самодокірного митаря, а все від фарисея гордого, велемовного і

самохвального черпаєш та від повітряних духів і виригаєш марно- і порожньоогудні слова та відомості в повітря. Чи не бачиш, Скарго, що ти сам, власною нещирістю, ворожнечею і потворною брехнею хворів замість грецьких учителів і почав разом із дияволом боротьбу супроти слов'янської мови; а диявол тому слов'янської мови не любить і від усіх інших на неї двигнув найсильнішою потугою, бажаючи її стлумити й загасити, бо в слов'янській мові ніяк не може мати місця брехня та зваба, бо не перемудрює ані діалектик, ані поганських силогізмів, що перетворюють божу правду на брехню, ані хитромовного лицемірного фарисейства, але істиною, божою правдою вона заснована, збудована й огороджена і жодних інших хитрощів у собі не має, тільки дає простоту і спасіння прихильнику слов'янської мови. А твою латинську мову вседушно диявол любить; і признаємо тобі, про що й сам хвалишся, що він її по всьому світі поширив, і допомагає, і ударовує, щоб вона процвітала й розкорінювалася над усі мови. Є воно власне так, Скарго, як кажеш, і то через те, Скарго, що твоїй латинській мові даровано дар від диявола — знай завжди про те, що її всю собі в догоду перетворив, перекрутив і в поганську хитрість перевернув, шо в ній немає жодної євангельської правди і простоти святих, тільки брехня поганська, хитрість та фарисейство сидить, спочиває і володіє.

Відай-бо про те, Скарго: хто спастися хоче і освятитися прагне, коли не доступиться до простоти й правди покірливої словенської мови, не дістане ані спасіння, ані освячення. А чому, Скарго, в твоїй мудрій та хитрій латинській мові тих тіл освячених не маєш, і ніхто ніяк не може освятитися? — запитую тебе. На те, знаю, так мені скажеш: «Хіба мало є латинських святих, котрих і ви, русь, славите в календарі?» Є. Так, Скарго! Признаємо, що існують латинські святі, яких ми славимо. Але вони освятилися ще будучи в правовір'ї і були одного духу й розуму з простотою словенської мови. А я кажу про теперішній хитрий і мудрий латинський рід, чому ніхто не освятиться і ніяк не може показатися освяченим. Не тільки нікого з простих мирських людей, але і з твого, так би мовити, духовного брехливо-єзуїтського життя жодного не маєш, котрий би видихнув із свого тіла після смерті пахощі й красний та любий запах, і показав би тим знак святості, але всі смердять, ніби гнилі

пси. А до того ми зціленням [духу] доміркувалися, що латинський костьол святині не має, а не від заздрості таке кажемо! Отож пильно послухай і скажу я вам: по всій турській землі тих мощів та освячених гіл, народжених од слов'янської мови, примножилося; тому деякі ченці, випробувачі віри нашого благочестя й латинського, пішли блукати, почавши від Святої гори, щоб побачити в латинському роді мощі або тіла, кажу, отак освячені і, коротко мовлячи, обійшли всі латинські краї: Венецьку державу, Рим, у Влохах * кляштори, будовані по горах, і всі відоміші місця латинських богомольців, і зовсім не знайшли мощів або тіл, освячених у латинському роді. А коли і знайшли які мощі, то всі вони були занесені із Грецької землі, як ото Симеона Богоприємця в Задарі, Миколу Мирлікійського в Бару [35] та декого інших, а з латинського роду жодного. Через це ото, Скарго, твій латинський костьол не має святині і не може мати (я тобі відкрити ту таємницю спробую), бо не має духу святому смиренного гнізда в твоїм серці й помислі, як і в усьому роді, підвладному латинському костьолу, бо дух святий од латинського костьола одігнано, бо давніший і теперішній латинський костьол в усьому чинить опір науці святого духа. Отож каже святий дух Ісаєю-пророком: «На кого призрю?» — й одразу ж з'являє: «На мовчазного і смиренного» [36] та інше. А ти, Скарго, з латинським костьолом ніяк мовчати і смиритися не хочеш, тільки все говорити, сваритися і заноситися. Дух святий каже через Анну-пророчицю: «Хай не хвалиться мудрий своєю премудрістю» [37], а ти, Скарго, вже ошалів од праці й подвига свого, хвалячись латинським костьолом, премудрістю та хитрим розумом. Христос сказав, щоб фарисея зарозумілого відкинути, а митаря смиренного вознести: «Кожен, хто підноситься, буде понижений, а хто ж понижається — той піднесеться» [38], а ти, Скарго, з латинським костьолом возносишся, хвалишся і ліпшим від усіх чинишся і ніколи не перестаєш, і в тій праці та в труді вік свій збавив. Павло каже: «Як кому з вас здається, що він мудрий у цім віці, нехай стане нерозумним, щоб стати премудрим», а ти, Скарго, з латинським костьолом не тільки не учиш носити духовну нерозумність і наслідувати науці апостола Павла, але ще супротивно борешся, глумишся й до

---

* *Влохи* — Італія.

решти не важиш, оскільки ганьбиш, ганиш, соромиш, дурними звеш і наклепницькі блюзнірства вигадуєш на смиренних і тих, що люблять простоту, синів євангельських, людей святої словенської мови і навіть грецької, а себе і своєї підвладності людей латинського костьола славиш та шануєш, уважаєш за мудрих, розумних і від усіх ліпших. А то ті ж таки причини хворості, смерті, вічної погибелі, якими твій латинський костьол занедужав, Скарго, учинили перегороду, що тіло латинське освятитися аж ніяк не може — завжди це знай, повідомляю це тобі! А до того ще й час, і вік, і літо з'явити тобі, Скарго, маю, відколи той латинський костьол страждає, аж дух святий у латинському костьолі ними вже не володіє і нічого вже не справляє, без цього ж уся людська справа для спасіння мертва, як тіло без душі. Ще відтоді святий дух відступив від латинського костьолу, відколи папа — вождь і начальник латинського костьола — Христове смирення відкинув і, в повітря слави цього світу вознісшись, як боготворна кумирниця (так сказав до солунян святий апостол Павло), сів на плац *, бажаючи й прагнучи володіти всіма. Тоді, Скарго, святий дух уже в латинському костьолі перестав пробувати і виправляти, оскільки латинський костьол зі своєю боготворною кумирницею (силогізмами, винайденими від стихій світу) змінив і перетворив православну віру, з'явлену на Нікейському соборі святими отцями про святий дух і владу його супроти фантазії повітряних духів хитрості; тоді святий дух перестав виправляти латинський костьол, бо латинський костьол, поминувши всі інші науки, з'явлені й викладені від святого духа, вже наніс огуду на самого владичного святого духа і виявив себе супротивним святому духу, конечно озброївшись на боротьбу супроти святого духа. Тоді святий дух од латинського костьола відступив і сховав свої дари божественні й освячення від роду костьола латинського; отож тепер костьол і рід латинський (за Павлом-апостолом) живе не справою святого духа, а премудрістю влади повітряного князя тьми цього віку і розумні справи свого життя так відправляє — на тому він і уфундувався. А щоб ти, Скарго, не подумав, що я гадкою й маною все те кажу, будучи ворогом латинського костьола, підтверджу це твоїм власним свідченням, що так воно є, а не інакше;

---

* *Плац* — тут: відкрите місце.

таж-бо не дай боже зайвої речі, що родиться від лукавого, як сказав Христос, але через «так», тобто від істини. Твоя милість, ксьондзе Скарго, у своїх книжках, де ти Русь із греками осудив і на муку прирік, а латинський костьол прославив і вгору виніс, а папську владу і старійшинство обоготворив, ще й такого доскочив, кажучи: «Мудро те костьол латинський учинив, що дав духу святому, супроти постанови та визнання віри Нікейського собору, виходити від отця і сина заодно, як від єдиного початку». Отож, Скарго, водно відай: те самохвальне «мудро» латинського костьолу відігнало від нього святий дух, і треба було б сказати, що латинський костьол нерозумно те учинив, що супроти семисоборної волі такого довгого часу і таких святих людей, а було їх у часі тому без числа, зважився мудрити й перекручувати, на що ніхто з них не смів зважитися. Була б іще надія, Скарго, що через смиреннослов'я та покаяння святий дух повернеться до латинського костьола, але коли викинув гордісне «мудро», не надійся вовіки, щоб у латинському костьолі був гостем святий дух. Я тобі таємницю відкриваю і так про це кажу: коли б латинський костьол смирився і нерозумним став супроти цього світу разом із слов'янською мовою, тоді б дістав ту благодать від триєдиного божества, а нині при тій хитрості цього віку аж ніяк. Але, повернувшись знову до Скаржиного самохвального «мудро», питаю тебе, Скарго, що таке «мудре» латинський костьол учинив, коли віру супроти такого семисоборного зібрання святих мужів, які були разом із римськими папами (і ніхто з них на те не смів зважитися), по тому сам від себе гвалтував і змінював, та ще й кажеш: «Мудро те учинив!» А коли так розумієш оте «мудре», то проклени всіх отих пап від першого собору аж до сьомого і від сьомого аж до згвалтування віри, бо вони супроти твого розуму були дурні, відтак і непотрібні, а за неправовірство і прокляті. Чи не бачиш, Скарго, огуда твого безрозсудного розуму падає на твоїх же православних і правовірних святих пап, яких ми за православ'я та правовір'я вшановуємо та освячуємо. Тепер я вже пізнав, що ти не сам через природжений і вчений од письма розум, Скарго, мудруєш та бесідуєш, але твоїми вустами рече істинний повітряний дух, і це він тобі шептав, коли ти писав оту книжку. Отож більше правдослів'ям не зможемо твій, Скарго, і твого костьола розум лікувати і до покаяння приводи-

ти, треба тільки начиння, а по-нашому посудини святому духу, щоби молитвою, силою животворного духу повиганяти з тебе, Скарго, і з роду твого костьолу духи єресі повітряних умудрителів, лукавих бісів, і очистити тебе та інших, тобі рівних та однодумних,— тоді б ото правди досяг, а доки того не буде, марна бесіда з тобою, Скарго, бо це той дух, тобою виригнений, наносить заздрісну огуду на грецьких учителів, що нібито не подають науки словенській мові, і проклинає усіх правовірних римських пап, котрі не сміли перемінити православної віри Нікейського собору. А зрозумівши це, уста замкни і замовч, огуду погаси, а вдячності навчись. Коли ж не хочеш відкинутися від тієї, бісом навченої велемовної пристрасті і не бажаєш покаятися, тоді вже декретом божого слова і його правди, силою духа святого во ім'я православної нашої віри, кладу заборону тобі й кажу: онімій і будь безголосий, доки не схочеш отямитися! Про той артикул, заздрісно показаний, досить.

Ще залишився другий артикул: про щасливий римський костьол, що по всіх краях науки та школи заснував, де тільки його влада дотяглася, похвалений Скаргою. На те Скарзі так відповідаю.

Що хвалишся щастям фундування наук у роді та костьолі латинському папської влади, преславно-славний ксьондзе Скарго, те признаємо і ми, нерозумна Русь, підтверджуючи твою похвалу й гадку, висловлені щодо щастя латинського костьолу — таки є він щасливий. Правду кажеш, Скарго, і повторно тобі кажу, не противлячись твоєму слову, бо ж і самі добре бачимо, що латинський костьол щасливий і що науки уфундував по всіх краях папської влади. Однак хочемо, по-перше, причину. знати, через що латинський костьол щасливий, а друге, що це за школи й науки він уфундував.

Отож щодо щастя латинського костьолу бачимо й розуміємо, Скарго, що він щасливий через те, що щастя собі шукав і дістав від володаря-світодержця; чого костьол латинський прагнув, те і знайшов; що зачав, те і зловив, бо той світодержець і спокуситель звабного цього віку своїх поклонників та угодників нічим іншим, поперше, не радує, тільки вінчає щастям цього суєтного життя. Отож не чудо і не диво, що латинський костьол щасливий, бо він щастям коронований. Щасливий костьол латинський через те, що, покинувши і відкинувши

тісну дорогу євангельської мудрості, яка веде в життя, вискочив на широкий гостинець премудрості цього світу і, скинувши хрестоносний та смиренний образ Христа, видерся до честі й слави цього світу і, погидувавши апостольськими науками та грубістю праведної простоти, ухопився за хитрість та мудрість повітряних духів і за винайдений від стихій світу філософський, поганський, арістотельський та інших, подібних йому, розум, від чого всього Павло застерігав, нагадував і вчив, щоб у поганські науки: діалектики, силогізми та суперечні виверти і самохвальні велемовства благовірним не впасти і не відійти від простої правди — те все латинський костьол, що сказав Павло, сприйняв за насмішку, а інше протилежне поставив за належне й істотне. Тому, отже, щасливий римський костьол; про те й Павло-апостол, пишучи до Тимофія, сказав: хто воліє жити за владою повітряного князя тьми віку цього, мають бути щасливі, а хрестоносці, сини майбутнього віку, огуджені, докорені й оббріхані мають бути. Так він сказав: «Та й усі, хто хоче жити побожно у Христі Ісусі — будуть переслідувані, а люди лихі та дуросвіти (хитрі волхви й чародії) матимуть успіх у злому, зводячи і зведені бувши» [39]. Отож у тому ти не збрехав, Скарго, що латинський костьол щасливий. Признаємо тобі, що так воно є. Про те щастя ще пізніше будемо мовити, з чого те щастя народилося, а тепер про школи й науки скажемо, які фундовано від латинського костьола.

А як скажеш, Скарго, до того щастя латинського костьолу, що і школи, й науки всюди під своєю владою уфундував, то розчини двері, щоб відчути мирську нечутливість і відкинь похмуре покривало безрозсудності правосудного розуму і розумій істину: чи для спасіння твого латинський костьол, яким ти хвалишся, ті школи й науки під своєю владою уфундував, чи на погибель та життя марнотного цього віку? А коли на спасіння, чому ж з латинської школи не виходять учні, які носять образ і подобу науки першого над даскалами даскала, котрий навчив і образ з'явив, коли сказав: «Навчіться від мене, бо я тихий і серцем покірливий» [40] і «Блаженні вбогі духом, бо їхнє царство небесне» [41]. Того ніколи, Скарго, показати не можеш, аби з латинської школи й науки мав вийти смиренний і вбогий духом богоносець, тільки всі тій блаженній науці супротивники — горді, величаві, пишні, надуті, марнославолюбці, бундючні, веле-

мовні, самохвальні, чванливі, фарисеї, наклепники, неправдолюбці, правдоненависники, обмовці, всіх докірники, що себе вважають за ліпших. Помацай тільки себе, Скарго, ти ж бо перший учень латинської школи — хіба не мають у тобі гнізда всі ті гнилі й погибеллю вічною смердячі плоди? Боже в усіх збезчестив і осудив, а себе як тілом вислав! Присудив і декретував брехні сидіти й володіти над правдою! Проклята така пекельного джерела наука і школа, яка жодного учня на спасіння не народить і не навчить, щоб був гідний увійти до царства небесного, але посилає всіх своїх студентів у вічну погибель. Нащо мені хвалиш, Скарго, школи латинського костьола, коли в них немає учителя Христа, ані Петра, ані Павла та інших Христових учнів, які вчать на спасіння, а спокусники, поганці, Арістотелі з іншими волхвами і єретиками, Оригени та інші, тому подібні, начальствують, управляють і володіють усім латинським костьолом. Те, Скарго, міг би розсудити й дурний, який у письмі й правді кохається і не спокушений ще звабою віку цього, бо коли щастя латинського костьолу — пекло, так і школи, й науки його — прірва й вічна погибель. І чи не показав би ти, Скарго (іще раз тебе спитаю про похвалені школи й науки латинські) такого навченого учня зі школи й науки, фундованих латинським костьолом, котрий би ту заповідь та науку, подану небесним ректором, сам від себе виконав і навчив би інших виконувати — сказане господом нашим Ісусом Христом,— котрий тут уже всіма чудотворними дарами збагатив би своїх учнів і всю їм таємницю спасіння відкрив, з'явив і навчив філософії небесної мудрості — бути в смиренні, а по тому вже доброю наукою слова так усе закріпив, щоб учні тими дарами багатства і знання розуму не хвалилися і не заносилися, мовивши так: «Так і ви, коли зробите все вам наказане, то кажіть: «Ми нікчемні раби, бо зробили лиш те, що повинні зробити були!» [42] Відтак усьому світу явно, що латинський костьол зі своїми школами та науками уперто спротивляється тій заповіді й науці, даній господом нашим Ісусом Христом, не поважає їх і не шанує, наче якісь злісні плітки й поговори людські. Бо не тільки не називають себе нікчемними рабами й недостойними богу слугами учні шкіл та наук латинського костьола, але ще, тлумлячи ту науку господа нашого Ісуса Христа, супротивним чином гніваються й убивством мстяться, коли б

хтось їх за найдостойніших, найзаслуженіших і найліпших від усіх не вважав у бога й перед богом і перед усіма вірними народами і не давав би їм переваги. Що ж то за школи й науки латинського костьола, Скарго, які хвалиш, коли в них ніхто боговгодної волі не навчить, але наказує бути ворожим Христу антихристом? Чи не бачиш, Скарго, що в твоїх школах та науках, уфундованих від латинського костьола, як з'являє Павло-апостол до солунян, уфундовані таємниця і гніздо антихристові: «Перше прийде... [із середини] і виявиться беззаконник» [43]. Про латинські школи й науки досить.

Повертаюся до щасливого римського костьолу: чому він щасливий, усім взагалі, а не самому Скарзі, хочу сказати. Прошу читачів швидко прикласти розсудну думку про того, що оповідатиму, і не розривати пам'яті іншими речами, доки кінчиться мова про те латинське щастя.

Щасливий, кажу, латинський костьол з тих причин. В усьому-бо ставиться й показується ворожим смиренній науці нашого Ісуса Христа. Христос-бог, збавитель наш, борючи гордовитий помисел Зеведеєвих синів [44], які просили собі місця праворуч і ліворуч, щоб не спокусилися честю, владою і славою цього світу через поганське мудрування і прагнення, викрив і осудив такий розум і помисел. А ти, латинський костьоле, щасливе місце ухопивши, не хочеш вовіки до розуму, що всіма володіє, знизитися і в Христову покору спуститися, але ще весь свій вік тим управляєшся, й бавишся, і подвиг життя цього доконуєш, аби доступитися не отого небесного місця й дістати честь та славу царства небесного, але щоб тебе на землі, в дочасному житті анітрохи не було понижено, ущерблено і з високооснованого плацу не порушено ані титулу, ані слави, ані честі, ані місця, гордісного начальства і старійшинства, верхосідно найменованого. Знай же, латинський костьоле, що те щастя й розум, у якому ти плаваєш і забавляєшся,— поганські; бо так Христос синам Зеведеєвим, котрі прагнули первосідного місця й честі славної, сказав: «Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а вельможі їх тиснуть. Не так буде між вами, але хто великим із вас хоче бути — хай буде слугою він вам. А хто з вас бути першим бажає — нехай буде він вам за раба. Так само і син людський прийшов не на те, щоб служили йому, а щоб послужити» [45] та інше. Глянь же, улюблений і роз-

судливий читальнику, чому латинський костьол щасливий. Тому, що смиренну Христову науку розорив, а поганську ухопив. Іще щасливий латинський костьол тому, що показав себе гвалтівником і руйнівником конечного образу (і смиренномудрості), який показав Христос. Сам же преблагословенний даскал над даскалами, ректор над ректорами, господь і бог наш Ісус Христос, навчаючи учнів своїх бути і вважатися від усіх покірнішими і упослідженішими, показав цей образ собою, висоту і честь своєї зверхності звів до конечної покори й приниженості, оперезався стрічкою і вмив ноги учням, сказавши: «Чи знаєте, що я зробив вам? Ви мене називаєте: учитель і господь — і добре ви кажете, бо я є. А коли обмив ноги вам я, господь і вчитель, то повинні й ви один одному ноги вмивати!» [46] Ти ж, латинський костьоле зі своїми школами, наук ректорами, мав би з'явити той смиренний образ, показаний од Христа, та інших навчати тієї покори та приниження, але ти, борючи, пригашаючи той образ смиренномудрості, виявляєш себе таким противенцем, гвалтівником і руйнівником того святого образу, що і мовиш, і учиш, і проповідуєш, і голосно на весь світ кричиш, погрожуєш, страхаєш і ділом або власним учинком виконуєш, кажучи, що коли б тебе хто не святив, не шанував, не славив, не визнавав за найліпшого, найрозумнішого, найславнішого, від усіх найвищого, старшого, найпершого і всесвітню голову, такий достойний вогню, меча, бід, мук і різноманітних смертей і страдницьких тортур. Придивися ж, улюблений читальнику, чому латинський костьол щасливий. Тому, що вже запевне дався антихристу себе породити, як сказав Павло до солунян, щоб чекали, бо «виявиться беззаконник», і відступлення від православної віри сталося, і боготворна кумирниця з'явилася на землі, зруйнувавши покору й Христову науку. Знай же, правовірний християнине, що то антихристова справа. Про це досить.

Ще трохи мушу пригадати про щастя латинського костьола, аби не утаїлася декому Скаржина похвала. Чому щасливий латинський костьол? Бо Скарга хвалить тільки світське щастя, а ми маємо пізнавати й розуміти сутність щирого божого розуму і не ласитися на поганське щастя, бо й саме слово «щастя» не з мудрості православної церкви, а з поганської. Щасливий отож і тим латинський костьол, кажу, що зі свого вчителя, апостола

Павла, знущається, сміється і кпить і перед ним сміє безсоромно хвалитися, а йому латинський костьол повинен був би коритися (і слухатися), як своєму наставнику й учителю, бо сам владика Христос сказав: «Кожен буде, як учитель його» [47]. Той-бо блаженний святий Петро, взявши образ і подобу від свого вчителя, як у добродійності, так і в покорі, в убогості і в неволодінні земними добрами та маєтностями, в гостині і в чужому домі, тобто віці, а не в своєму будучи, отій власній вітчизні майбутнього віку, чинив сам себе не дідичем тутешнім, а пілігримом та перехожим і вчив того-таки сліду триматися й своїх учнів, кажучи: «Благаю вас, любі, як приходьків та подорожніх, щоб ви здержувалися від тілесних пожадливостей, що воюють проти душі. Поводьтеся поміж поганами добре» [48] та інше. Глянь же кожен на того наступника, який не має де голови прихилити! Апостол же Петро, взявши той спадок, накладає той-таки образ і подобу на своїх учнів та наступників і не каже: «Благаю вас, як дідичів, володарів поземельних держав», але «приходьків та подорожніх», знаючи, що є гістьми в цьому нетривалому житті: сьогодні тут, а завтра відходять у гріб до того віку; через те і не прив'язуються тут, на землі, нічим: треба тільки показати добре життя і відкинутися від тілесних пожадливостей, які воюють на душу — так він учить. Ти ж бо, костьоле латинський, з наступником та учнем апостола Петра, чесним папою, противлячись і поборюючи науку свого вчителя Петра, іменуєшся не мандрівничим і прибульцем, тобто приходьком і подорожнім, але вічним дідичем помпи, слави, марнотної могутності й видимої держави, трону і влади земного начальства всесвітнього володаря. А хто б тебе за такого не вважав і не славив і під твою владу не підлягав, того ти, латинський костьоле, через свою владу наказуєш своїм слухняним учням і благословляєш убивати і в цьому житті не давати жити, успадковуючи цим тиранський звичай. Справді щасливий римський костьол, бо швидко прислужує й пригоджує тому, котрий розорив і вбив Петра. Питаю тебе, костьоле щасливий латинський: де твій Петровий спадок? Де учнівство твоє, яким хвалишся, і [чому] гробом Петровим пишаєшся, коли жодного пункту з його учення не тільки не дотримуєшся, але ще й розбивши і поховавши його учення своїм противенством, іншим забороняєш наслідувати науку святого Петра. Чи не бачиш, латинський

костьоле, того щастя, від кого ти його зловив і хто тебе ним у цьому житті коронував? Розтули ж бо очі помислу на вчення латинського костьола, вірний Скарго, і пізнай, хто твоєму костьолу щастя дарував, тобою захвалене. А коли ти не хочеш пізнати дародавця, тоді вже ми, що з неволі, а що через потребу, будучи тобою оббріхані, мусимо відкрити тобі його й показати.

Власне, це той хитрий, не інакше, твоєму костьолові, Скарго, дарував щастя, кого господь наш Ісус Христос геть відштовхнув, відкинув, і збезчестив, той, хто змагався з ним, зваблюючи ласістю голод його [Ісуса] і поклоніння шукаючи від нього, коли б те мати захотів. Про це так сказав: «Відійди, сатано! Бо ж написано: господу богові своєму вклоняйся і служи одному йому»[49], а не тобі, звабнику цього світа.

Ти ж, костьоле латинський, не зрозумів і не пізнав тієї сатанинської мани, що вабить і знаджує такою славою і хитрістю премудрості цього віку, як якоюсь оздобною цяцькою, що її люблять діти, але відразу ж, уздрівши, захотів поласувати показаним, поклонився, взяв, пожер щастя, ухопив земної могутності і від усієї душі полюбив і схотів тут, на землі, вижити, вимудруватися і вислави тися. Будь же собі, Скарго, учне костьолу латинського, зі своїм костьолом, зі своїми школами й науками у цьому віці щасливим, мудрим, хитрим, будь дідичем, а ми, нерозумна Русь, як сказав апостол Павло, нерозумні й дурні, і, як сказав апостол Петро, мандрівничі й прибульці, тобто приходьки й подорожні тут, на землі, бути воліємо, щоб ту вітчизну й вічне дідицтво від Христа, нашого збавителя, який не мав де на землі й голови прихилити, взяти у спадок і дістати уготоване в царстві небесному, куди хай умістить нас Христос, син живого бога, який прийшов у світ спасти грішних, і це йому належить усяка слава, честь і поклоніння з отцем і святим духом нині, завжди і в безконечні віки навік. Амінь.

ДО ЧИТАЛЬНИКА ЦЬОГО ПИСАННЯ

Не кажи і не гадай, улюблений читальнику, з невір'ям, або з осторогою читаючи, що я мовлю щось через власний помисел або й ворожнечу супроти латинського роду, але вір і прийми, ніби з божих вуст, бо в тій книжиці,

в якій Скарга огудив Русь і осудив на муку, як відступників од латинського костьола, говорила те сама кривда божа. Вір, улюблений читальнику, що коли Скарга і всяка людина латинського роду не приступить до руської віри, церкви й правдивої науки за її добро і за добродійність, знай, що відійде в геєну вічного вогню, від якого не очиститься вовіки, од чого всіх загалом і Русь, що стоїть у православ'ї, і ту славлену латину, Христе-боже, обережи. Амінь.

ХРИСТОЛЮБНОМУ БРАТСТВУ ЛЬВІВСЬКОМУ ТА ІНШИМ БРАТІЯМ, СПІЛЬНОМУДРЕНИМ ТА СПІЛЬНОДУМНИМ, РАЗОМ І ВСІМ ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТИЯНАМ МАЛОЇ РУСІЇ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У РІЗНИХ САНАХ ТА ДОСТОЙНОСТЯХ, БАГАТИМ І ВБОГИМ, КНЯЗЯМ, І ПАНАМ, І ПРОСТИМ, І ДУХОВНИМ, І СВІТСЬКИМ, І КОМУ ПРИСТАНЕ ЦЕ ПИСАННЯ ДО ЗОРУ ОЧЕЙ, ВІД ХРИСТА-СПАСА СПАСІННЯ ЖАДАЄ І ВСЕДУШНО МОЛИТЬ ІОАНН РУСИН, ТАК ЗВАНИЙ ВИШЕНСЬКИЙ, ЯКИЙ СКИТУЄ У СВЯТІЙ ГОРІ

Оскільки братія Ксенового монастиря [1] намірилася іти від святої Афонської гори в межі проживання вашої христолюбності, не випадає мені дрімати у недбальстві і не відвідати вас словом, накресливши у хартії *, адже вас я кріпко люблю душею і не можу вигнати з пам'яті; також зичу вам, як і собі самому, спасіння з усіма властивими йому добрами, які заповів Спас Христос.

А про наслідок, або ж суть змісту цього писання до вашої любові, молю, потерпіть, трохи виждавши,— про все довідаєтеся. Буде він такий: корінь і голова нашого спасіння — бог Христос, передвічно від отця зроджене слово, і в останні літа заради нас воно втілилось у людину від пречистої діви Марії, як це щиро звістили богослов'ям богоносні отці, які бачили його в плоті; ним же осяяна і явлена була в триєдине триіпостасне божество отця, і сина, і святого духа православна віра, якою через чистосповідне славословлення спасемося і, пройшовши тут діяльно заповіді добрих учинків, сподіваємося дістати вічне життя. Отож, вигнавши з пам'яті ману різноманітних мудрувань, примножених через звабу заколотосійного диявола, і добре очистивши думку слізьми,

* *Хартія* — грамота, здебільшого писана на пергамені.

молю й нагадую вашій любові: дайте місце і фундамент у розумі вашому православній вірі і нітрохи не віруйте жодним підступам та хитростям словесного байкотворства, які викидаються з духозвабного джерела, самодумного розуму. Пізнання-бо і досвідчення цього самі запевно в собі дістали через Христову благодать, що жодною з'явленою вірою, окрім нашого православ'я, не можемо спастися і не спасемося. Коли ж ми хоч трохи ухилимося від православного сповідання, напевне, тоді не тільки не прославимо триєдиного славленого бога, але й до решти зганьбимо — запевне це відайте! Отож і пораду даю вам сердечно-зичливу: будьте перед так званими мудрими неправославними хоч і дурні, прості, нехитрі, неумудрені світською наукою, але хай немудрість апостольської проповіді спочине на вас; саме про це говорить божественний Павло: «Як кому з вас здається, що він мудрий в цім віці, нехай стане нерозумним, щоб бути премудрим. Цьогосвітня-бо мудрість у бога — глупота». Коли візьмете ту тайнорозумну немудрість, то це вам даровано буде знайти у сповіданні православної віри, і не соромтеся терпіти докуку від умудрених світодержцем; молю вас, хай буде Русь проста, дурна, невчена, а тільки перебувайте у православній вірі. Нітрохи не печальтесь про цю докуку й докору, по тому у відповідь пізнаєте втіху радісної пісні Григорія Богослова, складену супроти самохвальних єретиків, які вважають себе мудрими. Коли вони хвалилися тим хитрослів'ям, славою, могутністю, розширенням роду і красно-утворних ченців, в усьому тому перевищуючи православних, відповів він їм: «Ви мудрі, признаємо те вам, але неправдиво; ми ж маємо слово чисте й істину непідозренну». І знову до них: «Славні ви, це так, але на землі; ми ж бо зримо світло в славу триіпостасного божества. Могутні ви, але в землю це зійде і в порох, ми ж утілюємо божество найдосконаліше і найбагатше. Багато вас, але тілесне землі бачимо; ми ж бо начиння вибране, народ святий — і «не лякайся, черідко мала, бо сподобалося отцю вашому дати вам царство»; де ж буде вас зібрано два чи три в ім'я моє, тут я знайдуся поміж вас. Високі доми й трипокрівельні палати, як гори, збудували ви собі і нас ними перевищуєте — розуміємо це, але від нашої віри немає вищої, нею ми чисто мисельним славословленням неба небес переходимо до Христа і, торкаючись ніг Христових, кланяємося біля престолу слави

святої трійці тому, кому хай воздасться від нас, недостойних, достойна честь з отцем і святим духом нині, і завжди, і навіки. Амінь».

Цими словами ми, православні, тішимося, бо стоїмо на камені, а не на піску видимих самохвальних похвал, і наша є правда, наша віра — істинна, наше ж з вірою буде вічне життя, яке сподобітеся дістати від бога Христа — бажаю того. Амінь.

Писано це писання у святій Афонській горі, в монастирі Зуграфі.

БОГОЛЮБНОМУ БРАТОВІ МОЄМУ В ХРИСТІ, ОТЦЮ ЙОВУ[1], ЯКИЙ СКИТУЄ У СКИТІ, В ПУСТИНІ МАРКОВІЙ[2], ГРІШНИЙ ІОАНН ЖАДАЄ СПАСІННЯ

Мав бажання нині відвідати вас, але судьби божі і деякі тілесні хвороби завадили. Оскільки браття від Ксенова туди йти намірилися, через них повідомляю тобі дещо про Святу гору і про її біди. Знай, що Свята гора до раю подібна, аероповітряним, чистим і втішливим зефіром дихає, перебуваючи у відлученні від світу, і ця благодать і нині не зменшилася, бо вона з повітря. А якою бідою від обмови диявола-світодержця, котрий пристрасно володіє, страждають ті, що тут проводять життя у відкупленні, не випадає мені зараз докладно говорити. Отож, зайве скоротивши, мовлю: відколи повернувся, не тільки на келії, але й на печери дві поголовщини дукатів[3] накладено. Також і на Святу гору; отож був товар на соборний гарач *, нині ж і до чотирьох виходить. І хоч такій аспрній ** потребі Свята гора підлягає, але від Христової благодаті досі був повний мир від приходу турків та яничар, а в благочесті Свята гора по-давнішому анітрохи не обідніла, хоч і немає аспрів. За те, що зволив день життя протягти, дякую тобі, господи, і не турбувався про завтра — від милостині зможемо утримуватися. Я ж цього життя не вміщу, коли від келії до келії, від монастиря до монастиря тулятися, а стоїмо на тій святогорській притчі, яка каже: «Хто хоче мирувати в Святій горі,— вістить,— і в терпінні утриматися, [такому] треба бути залізним або срібним»[4] —

---

* *Гарач* — грошова данина туркам для відкупу від нападу.
** *Аспра* — дрібна турецька монета.

притчу цю тлумачити не хочу, знаєш-бо її. Тими ж двома справами і я ще утримуюся за Христовою благодаттю: рукоділлям і викупленням — доки ще є принесене від вас. Однак бажаю знову бачити і відвідати вас. Тому звісти мені про свій мир і що кажеш про це; дай мені звістку, чи і тобі є потреба боротися з плоттю, пристрастями та повітряними піднебесними злобними духами, проти яких і в нас брань велика. Із цими ченцями, коли не можна [через] Дмитра [5] передати, передай свою душу і мощі: чи спочиваєш од брані і чи бажаєш моїх відвідин, хочу те знати.

Більше не маю що говорити, тільки зволь сотворити пану Петру [6] спасіння, а іншим добродійникам та знайомим — поклін. По цьому бажаю, хай сподобить нас господь, щоб у живих разом з'єднатися і дарувати один одному словом дружню втіху.

Писано в Святій Горі в той час, як і соборне послання, в монастирі Зуграфі — той, що думає про спасіння твого преподобія, вищеназваний це писав.

ПИСАННЯ, ЯКЕ ЗВЕТЬСЯ «ВИДОВИЩЕ МИСЛЕНЕ», СКЛАДЕНЕ ІНОКОМ, ЯКИЙ СИДИТЬ У ПЕЧЕРІ В ГОРІ І ЯКИЙ СЕБЕ ПИЛЬНО СЛУХАЄ, ПРОТИ ОГУДИ В ПРИЛОГАХ * ТЛУМАЧЕННЯ АПОСТОЛЬСЬКОГО — ЦЕ ВИДРУКУВАНО В КНИЗІ «ПРО СВЯЩЕНСТВО» ЗЛАТОУСТОГО, НІБИТО ЗЛАТОУСТИЙ ЗАБОРОНЯВ ІНОКАМ З МІСТА В ГОРИ ВІДХОДИТИ. АЛЕ, ПЕВНЕ, САМ ПЕРЕКЛАДАЧ НАПИСАВ ТЕ ВІД СЕБЕ І СОТВОРИВ ПІД ТИТУЛОМ ЗЛАТОУСТОГО ПІДРОБКУ, АБО НАКЛЕП НА БЛАЖЕННОГО [1]. ЧИ СЛУШНО ТЕ УЧИНИВ, ЩОБ ДО ІСТИНИ БАЙКИ ПРИКЛАДАТИ І ВАЖИТИСЯ ВИДАВАТИ НА СВІТ, РОЗМІРКУЙТЕ, ХТО СПОДОБИВСЯ МІРКУВАТИ.

Прийдіте, стечітеся на це мислене і словесне видовище, а найбільше предобрий іночий чин, бо заради вас я в осторогу склав оце словесне видовище, щоб хтось не загруз у звабі цього безкорисного світу: щоб із міста не тікати, і у світі та пристрастях разом з мирськими погибати.

Спершу подякуймо за трудолюбність при виданні книжки «Про священство» [2], бо явно всім: тим, хто не знає про силу достойності священства, подбав відкрити

---

* *Прилога* — додаток, приписка.

конечну ревність, мудрість і досконалу вправність, проникливість, чи властивіше сказати, подвиг задля людського спасіння Златоустого; благословенне й добре діло сотворене і достойне похвали! Коли ж скінчилася [мова] про подвиг священства, то в прилогах до апостольського тлумачення перекладач письма наклав на Златоустого велику огуду, а ще більший наклеп, і золоту бесіду Златоустого помазав калом — чинити-бо належно не умів, а власне, як бабський богословець, учинив необережно, як це приповідають прості люди. «Зварив,— мовиться,— і пролив». Так і той перекладач, здолавши і пройшовши щирий подвиг, огудою його запечатав, а як саме, молю, послухайте терпеливо, і я вам відкрию.

А так: спершу коротко розповім про справжню і властиво Златоустого побудову, про заголовки всієї бесіди. На початку сказав Златоустий, що священиком, вождем і наставником багатьох не може бути такий, хто не досягне просвіти і звершення зі словесною мудрістю, щоб знати, як кого по-різному спасати. До просвіти, за Дионисієм Ареопагітом і за церковним, духовним, подвижним слідом, перший ступінь — очищення, а після очищення входять у просвіту, від просвіти — у звершення і конечне верховне благослов'я; а початок очищення — чернецтво, відречення від світу, втеча від світу і відлучення від людей: гора, печера, подвиг із пістництвом, щоб позбутися старого чоловіка і втілитись у нового (після зцілення пристрастей) чоловіка, яким є Христос. Тому і сам Златоустий голод терпів і через те ішов геть від священства і від мирського мешкання в печеру, коли ще не був зцілений. А коли відчув безпристрасність, тоді знову повернувся до людей, тим більше, що був звіщений від бога, що йому належить звершити. Так само й Григорій Богослов відходив у Понт [3], Василій Великий — у пустелю, щоб зцілити пристрасті, не задовольняючись однією словесною хитромудрістю без гоєння єства. І всі вони єдиномудренно пройшли слід тісного шляху. Сказав був Василій Великий до Григорія Богослова у творі «Пізнав твоє послання»: «Покинув я мешкання у місті, що подібне тьмам злих, себе ж більше там залишити не міг, подібний бо я був кораблю, що плаває в морі, в якому не вміють добре правити кораблем, всі повні неспокою і сумують, що корабель такий малий, а хвилювань довкола нього так багато!» та ін-

ше — читай до входження в човен. А потім: «Таке-бо,— сказав,— і наше життя. Живі пристрасті нас з собою носять скрізь, і ми в таких неспокоях, що не берем великої користі від цієї пустелі, а так чинити треба будь-де». І так він говорить про початок подвигу: «Належить нам слідувати за стопами, що очищають шлях до спасіння: «Коли хто хоче йти вслід за мною,— мовить Христос,— хай зречеться самого себе і хай візьме свого хреста та й за мною йде» [4], тобто тримати розум у мовчанні навчатися належить. Коли навернений при випробуванні не може бачити те, що лежить перед ним, то належить утвердити світогляд тому, хто дивиться, коли хоче, щоб бачення його було ясне; так і розуму людському, засмученому багатьма мирськими печалями, дуже небезпечно дивитися на істину».

Придивися тут, усякий боголюбче, як огуджено повчання Златоустого: перекладач написав при тлумаченні апостольського послання, ніби Златоустий, сам очищаючись і вдосконалюючись новим іноком, у доброму розумі через безмовність та відлучення від людей, зітлілих од вогню, мирських пристрастей від народження до зрілого віку і смердячих, м'ясом і кров'ю гною рівно з мирськими переповнених,— забороняв їм те: схуднути, й очиститися, і просвітитися, і прозріти до бога, й освятитися, але так само, або ще й пристрасніше, взявши високе ім'я чернецтва, жити разом із мирськими, не відлучаючись од них, з ними валятися в усьому в калі похітливих пристрастей і відчайдушно перебувати в тому іночому образі, або радив конечно відпасти й пропасти (на вічну погибель). Нібито Златоустий докорив ченцям спасінням і радив у тому іночому чині при мирських погибати й пропадати. Тому наклепу на Златоустого, коротко кажучи, не віримо, бо коли Златоустий про мирських турбувався, щоби спасалися, то далеко більше турбувався про іноків, які уже в слід спасіння пішли; адже сам Златоустий мав потребу тікати від мирського вогню в Сігор, щоб не згоріти в огні похітливого гріха; певне, ту ж пораду без сумніву іншим давав.

Поклавши тут одне це тлумачення вислову того Златоустого і прилоги його огуди в ньому, спробуємо іншими святими й самим Златоустим показати той марний і гнилий розум, який більш відповідає бабським байкам, а не богослов'ю Златоустого, а його перекладач причепив до бесіди Златоустого і зважився без сорому

видати друком у світ — візьмемо «Перше послання до корінфян», а заодно шосте учення. Там є: «Хай так просвітиться світло ваше перед людьми». І насамкінець останнє в прилогах чи наклепі від себе прикладеному, що починається від такого: «Був-бо слабкіший від усіх і прив'язався до теперішнього життя; а коли знайдеться хто, котрий трохи пізнає древньої премудрості, то такий міста залишить і торжища, щоб з людьми не жити і іншими звичаями керуватися — іде[такий]у гори. А коли спитає його хтось про причину відлучення його від світу, знайде відповідь, яка прощення не має. «Щоб не погубити себе,— скаже,— ані притупити наявних у собі добродійностей, відійду». І наскільки ліпше притупленим тобі бути та інших навертати, аніж бути на висоті гір і зневажати братію, яка погибає» та інше. Досить тієї висловленої огуди.

На те відповідаю так: ота заборона тікати в гори іноку не йде від Златоустого — це ним самим ми й покажемо. У тому ж слові, тільки вище сказаному: «Хай так просвітиться світло ваше перед людьми»,— каже передусім про учителів, апостолів, що були такі трудолюбні і роздільно множили спасительну проповідь. «Той від Єрусалима до Іллірика, той в Індію, той в Маврітанію [5], інші в інші країни всесвітні подалися». Подивися тут, як докоряє домолежням Златоустий. «Ми ж,— каже,— з вітчизни відійти не сміємо, але харчу шукаємо, дому світлого і всілякого іншого достатку. Хто ж бо,— каже,— голодом виморений із нас заради божого слова? Хто в пустелі блукає? Хто ходить далеко? Хто, поруч своїх живучи, про інших потурбується? Хто смерть бере повсякденну?» та інше. З цього можна пізнати, що заборона втікати в гори заради бога і свого спасіння не йде від Златоустого, але від бабських богословів і домолежнів, плотолюбних коханців. Таж-бо мовить Златоустий: «Ми ж з вітчизни піти не сміємо, але до харчу і ласощів, як той пес... домолежно прив'язані». І знову Златоустий: «Хто в пустелях чи в горах блукає заради бога або йде кудись далеко?» Отож бачиш, що та огуда супроти тих, що пішли в пустелю чи в гори, не Златоустова, істинного богословця, але бабія й домолежня, того, хто не хоче з татом і мамою та родичами розлучатися заради Христа. Придивися іще до бабських байок, як іде те слово огуди, боголюбний читальнику, і що каже домолежний байкомовець. «Коли,— каже,— спитає

хто про причину у втікача, чому втікає в гори від людей, відповість словом, яке прощення не має: щоб не притупити,— каже,— добродійності». Те притуплення сміху гідне, бо каже Василій Великий: «Той іще в людській змішанині не тільки не має що притупити від добродійства, але хай буде найбільший верховний хитрословець та філософ, але коли не відлучиться в пустиню від людей і пристрастей усіх мирських, від жодної з них не зможе звільнитися, а коли від них не звільниться, то місця добродійствам, де б їх поселити, не матиме, бо гніздо пристрастей природну і звичну має в ньому під собою основу». Так само каже про те в одному слові до Григорія Богослова «Пізнав твоє послання» через такий вислів: «Належить-бо нам слідувати за стопами преочищеного спасіння, тобто відректися себе, взяти хрест, пройти випробування, мати розум у безмовності, а по тому: «Коли новонавернений при випробуванні не може бачити те, що лежить перед його очима, належить утвердити світогляд тому, хто дивиться, коли хоче бачити ясно; так і розуму людському недобре на істину дивитися, тому, хто, битий багатьма мирськими печалями, сум'яттям і замішанням, і не можна тому, хто не пізнав себе, і не відлучився, і не випробував себе у безмовності». І то тому: «Тут покладено,— каже,— все інше; як не можна,— каже,— писати чи зображати щось на воску, де вже було написано, не загладивши раніше начертаного, так і в душі покласти або заснувати божественних велінь не можна, коли хто не звільниться від давніших пристрастей». Посмійся ж сам із себе, байкотворче, взявши від цього слова сором, якщо кажеш: «Коли спитає хто інока, чому від людей чи міського мешкання тікає в гори, відповідає, мовиш, словом, яке прощення не має: щоб не притупити добродійства». А Василій Великий каже: «Інок, який не тікає від людей і не поселиться в пустелі, не тільки не має добродійств, щоб притупити, а ще від жодної пристрасті не вільний і не має місця, де поселити добродійство або покласти, як на воску, доки перших пристрасних образів не зітре і не згладить». Так само Василій Великий показує місце на тому воску з напису на ньому, затерши пристрасті добродійством, де має це робитися, і каже: «До цього й таку велику користь пустиня подає: пригашує наші пристрасті і дає вправу слову, щоб зовсім його не відсікти; як звірів зручніше ловити в студенну пору, так похоті, і гніви,

і пристрасті та інше отруйне душевне зло, притишившись через мовчання і не лютуючи від частого роздратування, зручніше бувають переможені» та інше. Досить про цю соромітну мову про непритуплення добродійства через утечу в гори; сам-бо Василій Великий і Златоустий чинять тут оборону й огуду викривають.

Ще відповідаємо на сміховинний виплід бабського богослова або запитувати його будемо, чому безрозсудно говорить: чи розуму позбувся, чи п'яний був, чи об'юродився гадано-мудрим, конечним, сліпим і безрозсудним мирським духом, коли так відригав, мовлячи: «Спитає хто втікача в гори, чому біжить від людей, то відповідає словом, яке не має прощення: щоб не притупити,— каже,— добродійства». І далі: «І наскільки ліпше тобі притупленому бути та інших навертати, аніж пробувати на висоті гір і зневажати братів, які гинуть». Питаю тебе, бабський богословцю: чи може притуплений когось навернути, а тим більше, коли він, за Василієм Великим, пристрасний і добродійствами не позначений? Чи не сліпець то сліпого водить — обидва в яму впадуть! Чи не хворий то з хворим однаковим недугом хворіють? Хворий хворого лікувати не може, пристрасний і злостивістю зв'язаний пристрасних і злостивістю зв'язаних розрішати і звільняти аж ніяк не може. Той, хто не був у бою й подвизі ратному і не бачив змагання ратних, як може інших навчити ратних управностей та хитрощів їхньої майстерності? А рать не проти плоті й крові, але проти начал, влад, проти світодержців тьми віку цього, проти піднебесних духів злоби більше всіх філософій філософська і вправніша. Як же притуплений і не знаючий нічого з усього цього може врозумляти й навертати інших таких же нетямущих? Яке хочеш бачити навернення від притупленого й невченого в багатолітнім пустельнім подвизі інока? Знову-таки й Лиственник[6] застерігає й нагадує тим, що вийшли зі світу і ще не уздоровлені від усіх мирських звичаїв та злоби, не вірити аж ніяк помислу, що його вкладає диявол, який радить виходити із пустині, щоб відвідати для користі світ,— він-бо є не від бога, а від звабника. Так Лиственник каже: «Далі,— мовить,— пробувай у розумі твердому й нерушному, боголюбний іноче, вийшовши із світу у те тризнище, або боротьбу з лукавими духами та з самим собою до конечного уздоровлення, і хай тебе не привабить і не примусить ані батьківська любов, ані дружня приязнь та па-

м'ять чи загальна користь, щоб відвідувати чи допомагати комусь, повернувшись у світ». І Ісаак[7] у слові про відречення світу так само однодумно про це говорить: «Багато хто з лінивих, розслаблених і пристрасних спокусився спасати і підіймати, хоч самі ще не оживотворились і волі від пристрастей не здобули, отож водно із такими, не подолавши їхньої злоби і впавши в пристрасті тих-таки, загинули». Питаю-бо тебе: яка вигода кому, або пожиток, чи користь, чи хвала богу від погибелі й зіпсуття з багатьма? Чи не ліпше, щоб один спасся, аніж загинув із багатьма? Каже-бо Григорій Богослов: «Ліпше богові, коли буде один спасенний, аніж тьма гинучих; ліпше богові, коли буде один оправданий і звільнений, аніж тьма беззаконних, огудників та богопротивних; і ліпше, як сказав господь, щоб з покаяння грішного утішалися отець, і син, і святий дух, і ангели його божії радувалися на небесах, а біси плакали, ніж відпадали б, або погубилися, або зневірювалися, щоб біси веселилися, диявол радувався, а бог був зневажений і оганьблений — і плач буде посланий ангелам». Знай же, байкотворче, що більший пожиток церкві, хвала богу, заступництво родичам і всім взагалі, країні, роду та народу від одного інока, який утік від світу і гніздиться в горах, аніж від того, що з ними у спільному дворі перебуває. А той пожиток показувати виразніше не личить, коли хто в плоті перебуває й подвизі: після закінчення і звершення подвигу бог спасенних відкриє й покаже. Однак можна пізнати й зрозуміти пожиток від інока, який утік з миру в гори й сидить там бога ради й терпить, і через самий зовнішній і світський образ та подобу. Глянь, коли має хто два сини чи хлопці, і один за бажанням розірвав узи домашнього перебування й пішов на службу до царя, який володіє всією землею, щоб бути з ним, співперебувати, бесідувати й заступати та покривати своїх від усіх напастей та біддокук, які наводяться й наносяться через спокусника від влади. А другий хлопець полюбив, лежачи вдома, теплу піч, хату, смаки різних потрав, до яких звик, дурні зборища, ігрців корчемнолюбних і друзів-сміховальців, і в марноті збавляє весь час життя, любить костирство * та інші біснування та непотребства; чи не ліпше радієш, веселишся і втішаєшся тим, хто біля царя перебуває,

---

* *Костирство* — гра в кості.

аніж домолежнем, який з тобою перебуває і безпожиточно валяється. Так само зрозумій і про боже догодження. Бог більший від короля й царя, ці ж бо тільки владою стоять вище людської природи, а плоттю, й кров'ю, і смертю всім рівні; отож даремно й безрозсудно веселитися тими, котрі тримаються біля земних властей, а тими, котрі при бозі перебувають у молитві, печалитися й огуджувати їх, а не славити. Про це досить.

Тому вже наші руські філософи, не маючи місця для відповіді, де б повернутися і прикрити свою соромоту, огуджують утікачів у гори, знову звертаються до латинських ченців для оборони й починають тим гірським утікачам колоти очі й докоряти тим способом, що латинські ченці вдома, у вітчизні лишаються зі своїми, з ними перебувають у людських стосунках, що своїм допомагають, що учать, що костьол свій боронять, що у суперечках віри загал заступають.

На те вам коротко відповім і це від випробування кажу, а не від самохвальства: за одного, що в горах і печерах сидить, руського інока я не проміняв би тисячу домолежних світолюбців, які покояться в палатах, м'ясоїдів, розкішних латинських ченців. А чому не проміняв би, про те велемовно не казатиму, тільки покажу коротко: бо вони не є духовні поклонники отцю, яких отець шукає, як сказав господь, а вони більше огудники, оскільки папину честь і славу вершать, а не Христову, і жоден не розпинається за Христа, не бореться з пристрастями та єством і на повсякденну смерть страждає, за апостолом, щоб побороти диявола з похотями, пристрастями, що гніздяться в плоті; але всі вони догідники собі й тілолюбці, оскільки голодом та спрагою схуднути не хочуть, а все м'ясом пересичуються, щоб їм кров не висохла і тіло не зів'яло — бояться тілесного страждання, а на це східна церква озброїлась і благодаттю Христа-бога перемогла диявола і в спасенних та увінчаних стоїть вона перед загальним воскресінням. А коли латинські ченці вчать і проповідують, не ласьтесь на те, бо і диявол учить, і проповідує, і ангелом себе чинить, і прикидається, і народжує неправдивих апостолів, та неправдивих пророків, та неправдивих учителів, за апостолом,— а все бреше, і всіх зваблює, і зводить, і обдурює, щоб засилити й пов'язати у свій підступно плетений полон. Ласьтеся ви, руський народе, на своїх ченців, щоб спасалися, і святились, і богоугодниками

були, за Григорієм Богословом, який казав Ісааку Сіріанину: «Це добре, що бога ради благословите,— мовив,— але ліпше, коли освятити себе». Кому? Богові. І далі: «Возлюби повну безмовність більше, щоб наситити голодних світу і привести численні народи до жадання божого, як учинив і звершив Іоасаф [8], навчений отцем: і землі всі, народ покинув, а сам у горі бога ради життя вів». І про це досить.

Тут тобі, домашньому іноку, який не чув, що з'явили про чернечий подвиг Василій Великий і Златоустий, Лиственник Ісаак, Симеон Новий Богослов [9], Григорій Синаїт та всі інші, і який не відлучався в пустиню з початковим постригом, щоб загоїти пристрасті, а любить жити й пробувати у світі, у мирських та людських стосунках, покажу коротко, що за пожиток, чи користь дістанеш з тієї приязні мирського співжиття, або, кажучи істотніше, чого не можеш осягти і знати сам собі від таїнств, які служать і належать чернецтву.

Перше. Пісня церковного гласу, яка співається в антифонах [10]: «Пустельникам, які вивищуються до блаженств життя» перш за все на тобі не звершиться; того початкового, тайнотворного, що має бути за образом божим, не осягнеш і ніяк не дістанеш при спілкуванні з людьми. А через те й себе пізнати не зможеш. Затим: честь свою, як сказав Давид: «Та не зостанеться в пошані людина» [11] — і ти не розумієш. Затим: тому ж таки подається подальший Давидів вислів: «Перетворіть себе і розумійте, що я є бог» — того богопізнання без відлучення і перетворення в молитовну єдиносущу думку, без усілякої мирської мани, не сподобишся ані бачити, ані розуміти.

Друге. Плоті й крові не позбудешся, в яких пристрасті мають гніздо-житло; тим-то і Павлову плоть та кров — царство боже — не візьмеш. Він сказав: «Щоб відкинути за першим поступуванням старого чоловіка, який зотліває у звабливих пожадностях та відновлятися духом нашого розуму і зодягнутися в нового чоловіка» [12] — цьому найбільший прохач: нічне неспання, псалтир і поклони.

Третє. Оскільки пристрастей свободи не досягнеш подвигом, мудрості духа святого не сподобишся бачити, тільки чужим розумом проказуватимеш ті казки, коли ти упремудрений світською наукою, а дихати духа святого духом своїм без старання не можеш.

Четверте. Триєдине таїнство в бога віри пізнати не можеш, не сподобишся розумно бачити блискавку трисяйного божества, а затим: не дістанеш від благодаті й честі, належної християнину, не поклонишся сином отцю в дусі, не наречешся спадкоємцем божого царства, бо для того змоги не матимеш.

П'яте. Не сподобишся і не осягнеш бачити освячення розуму, від якого й тіло святиться, по чому іде в тих, котрі доспіли, невимовна радість, утіха, мир, слава, всерадіння і торжество разом з ангелами. Досить про подвиг іночої трудолюбності.

Через це і вислів Симеона Нового Богослова про те виписую тобі, який таке в собі має: «Є три речі,— каже,— в яких согрішають люди: думка, мова і діло. З них перша винна, що від двох останніх согрішається. Постараємося, скільки сили, щоб освятилася думка наша в дусі; заради того був той чоловік, для того він був розп'ятий, помер і воскрес. Це-бо є і воскресіння в теперішнім віці, хай же і в майбутнім дістануть тілеса душ тих, що сподобляться встати, божественне воскресіння, воскресіння єства,— для догоджання йому не пошкодуємо крові та життя, і потроху хай ті, в кого думка незцілена, в першу чергу візьмуться цього досягати, нічого не шкодуючи, щоб божу милість до того прихилити. Це-бо і є визволення, послане людям своїм, це велика милість, це очищення, це розрішення великої роздільної ворожнечі, це нетління, це вічне життя, це з людиною боже примирення, і це є убогий духом і чистий серцем, а такий уздрить господа».

Цього всього, світолюбний іноче, серед людей без пустельного подвигу дістати не зможеш ніяк, а коли не дістанеш, то знай про те, що іноком ти став тільки на ім'я, а ділом будеш утікач і полоненик у ворогів. Казав-бо і Василій Великий про безплідних, які тільки одежу носять, на неї сподіваються, але ніякої їм користі від самого образу. «Не всі,— казав,— помишляйте спастись чи в спільножительних обителях, чи в осібних місцях, призначених для іночого життя». А чому? «Оскільки багато,— каже,— приходить до добродійного життя, але мало і дуже мало таких, хто ярмо його підіймає, тобто належно справляє чернецтво».

ПРИМІТКИ

Іван Вишенський писав свої твори українською літературною мовою свого часу, що її ми тепер називаємо книжною українською; трапляються в тексті місця (напр., опис нападу латинців на Афон, новела про Варлаама) написані старослов'янською мовою. При перекладі на сучасну українську літературну мову перекладач намагався по змозі залишати ту частину лексики І. Вишенського, яка йде від зв'язку з розмовною живою мовою народу. Незмінним лишається написання історичних реалій, географічних назв, назв національностей. Цитати з Біблії, по можливості, звірено за українським перекладом книги (це зазначено в примітках), а ті з них, що в тексті повторюються, подаються без посилань. До нашого видання ввійшли всі, відомі на сьогодні, твори полеміста.

КНИЖКА

«Книжка» — це збірка послань І. Вишенського, складена ним самим. Дослідники вважають, що її побудовано за зразком так званої «Книжиці», яка вийшла в Острозі 1598 р. і також складалася з десяти розділів, мала передмову та оглав. Свою «Книжку» І. Вишенський послав на Україну з Афону не раніше 1599 р. і не пізніше 1601 р., розраховуючи, що її читатимуть на братських зібраннях. Львівські братчики не видали цієї книги, мабуть, з огляду на можливі переслідування з боку влади, а може, через те, що не поділяли крайніх, аскетичних поглядів автора.

Вступ

[1] *Павло* — апостол, проповідник християнства в I ст. н. е., автор ряду послань, які ввійшли в канонічний текст Нового заповіту Біблії. Павло був найулюбленішим письменником І. Вишенського, тому він так часто на нього посилався. Очевидно, наслідуванням Павлу зумовлюється й сама форма творів І. Вишенського — послання.

[2] *Лот* — біблійний персонаж, єдиний житель м. Содома (знищеного разом з м. Гоморрою за розпусне життя їхніх мешканців), який врятувався. Він переселився в м. Сігор.

[3] *Князь Василь* — мається на увазі князь Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький (1526—1608), визначний культурний та

просвітній діяч, фундатор Острозької школи та друкарні, борець проти католицької експансії на Україні.

[4] *...облудними пастирями...*— Мається на увазі духовенство, яке перейшло в унію.

[5] *...єпископів, що відступили від православної віри...*— Див. прим. 58.

[6] *Охрида* (Охрід) — місто в Югославії (Македонія) над озером тієї ж назви; *Веліс* — тепер Титов-Велес, місто в Югославії на р. Вардар; архієпископ Варлаам (Валам) — особа історична, займав охрідську кафедру в 90-х рр. XVI ст., 28 травня 1598 р., за Мухаммеда III, йому відрубали голову в м. Велесі.

[7] *...мій учитель — простак, котрий риболовців на людиноловців обертає...*— Ідеться про Христа, перші послідовники якого були рибалки (брати Петро-Симон та Андрій, Зеведей і його сини Яків та Іоанн).

Глава 1

І. Франко вважав, що «Викриття диявола-світодержця» написано на поч. 80-х рр. XVI ст. А. Кримський висловив припущення, що твір написано в 1599—1600 р. як вступну главу «Книжки». На нашу думку, цей твір написано раніше, але при переписуванні до нього вносилися доповнення й корективи.

[8] *...яку я Христові на горі оголив і показав.*— Ідеться про епізод, описаний в Євангелії від Матвія (IV, 8—10): диявол вивів Христа на гору й показав йому царства та їхню славу, від яких Христос відрікся.

Глава 2

«Послання князю Острозькому» було створено в кінці 1598 р. або ж у 1599 р. після того, як І. Вишенський прочитав «Апокрисис» Христофора Філарета — відповідь на трактат П. Скарги «Синод Брестський» (1597). «Апокрисис» вийшов спершу польською мовою в кінці 1597 р. у Кракові, а близько 1599 р. в перекладі на книжну українську мову. Одне з цих видань потрапило на Афон.

[9] *Собор у Берестію* — Брестський собор 1596 р., на якому було проголошено об'єднання (унію) православної церкви з католицькою.

[10] *Згаданий дієписець* — це Петро Скарга (1536—1612), польський релігійний письменник, фанатичний проповідник католицизму, один з ініціаторів Брестської унії.

[11] Євангеліє від Матвія, XXIII, 12.

[12] Сенахерім (Саннахірім, Санхерів, Саргон) — ассірійський цар, син Салманасара, царював у VIII ст. до н. е.

[13] *...комедійським та машкарським набоженством...*— Тут І. Ви-

шенський виступає проти театральних вистав, які поширилися на Україні в кінці XVI ст. і на яких розігрувалися здебільшого сцени на біблійні сюжети. Особливо дбали про розвиток релігійного театру при своїх школах єзуїти (т. зв. єзуїтський театр).

[14] *...духами піднебесними лукавими...*— За біблійною легендою, один із старійшин ангелів Денниця, чи Люцифер повстав проти бога і був скинутий з небес, зробившись із світлого духа темним. За ним рушив весь його полк. Після цього одні з демонів почали жити в повітрі (піднебесні духи), другі на землі, а треті — в пеклі, під землею. Вважалося, що повітряні духи шкодять людині блискавкою, вихорами, градом, схиляють її до гріха.

[15] *...той, хто... одним помахом 185 тисяч ассірійського війська побив.*— За біблійною легендою, військо ассірійського царя Санхеріва напало на Єрусалим і обложило його. Бог послав ангела, який уночі забив в ассірійському таборі 185 тисяч воїнів.

Глава 3

«Пораду» написано І. Вишенським після прийняття єпископами унії 1596 р., очевидно, в самому кінці XVI ст. І. Франко вважав апологію чернецтва у «Пораді» за введене у твір самостійне художнє тіло. І. Єрьомін не поділяє цієї думки.

[16] *Євангелія й Апостола в церкві на літургії простою мовою не вивертайте...*— І. Вишенський був прихильником старослов'янської (церковно-слов'янської, словенської) мови як спільної літературної мови всього православного слов'янства і протиставляв цю мову латинській як спільній літературній мові римокатоликів. Думка про потребу перекладати Біблію, зокрема Новий заповіт, мовою наближеною до народної, належала протестантам, отже, тут письменник полемізує саме з ними, хоч простий люд у ті часи старослов'янську мову розумів уже погано. Тому І. Вишенський радить читати тексти старослов'янською, а тлумачити їх «простою», тобто живою українською мовою.

[17] *А що дехто з наших ганить словенську мову і не любить її...*— У кінці XVI ст. на Україні почала вироблятися книжна українська мова як результат поєднання старослов'янської й народної розмовної, що викликане було потребою наблизити книжні тексти до розуміння народних мас. Цікаво, що апологізуючи старослов'янську мову, сам І. Вишенський писав переважно тою-таки книжною українською. Це, очевидно, пояснюється тим, що, посилаючи свої твори на Україну, він розраховував на поширення їх серед народу.

[18] *...без граматик, риторик, діалектик...*— Саме ці предмети складали систему навчання в тодішніх колегіумах — це була система загальноєвропейська. І. Вишенський протиставляє їй іншу, засвоєну

місцевою традицією ще з часів Київської Русі, вважаючи що збереження цієї традиції сприятиме консолідації сил у боротьбі з католицизмом.

[19] *Чи не ліпше тобі вивчити Часословець, Псалтир, Октоїх...*— Маються на увазі церковні книги, за якими проводилося навчання у слов'янських школах. *Часословець* містив щоденні церковні відправи, до XIX ст.— перший шкільний підручник, так само як *Псалтир. Октоїх* — збірник церковних співів, упорядкованих за вісьмома гласами, також використовувався як шкільний підручник.

[20] *...мова зайшла... про очищення нашої православної церкви.*— Ідеться про очищення від протестантизму, що поширився на той час внаслідок морального розкладу самої православної церкви, та уніатсько-католицьких впливів.

[21] *Очистіться од двоєженців і куплених церков...*— За законами православної церкви священик не мав права одружуватися вдруге, це правило в часи І. Вишенського часто порушувалося. Куплені церкви — церкви, що були власністю шляхти і, як усяка власність, продавалися чи здавалися в оренду.

[22] *Содом, Гоморра* — назви міфічних біблійних міст, мешканців яких бог покарав вогнем із неба. Див. прим. 2.

[23] Євангеліє від Матвія, III, 4.

[24] Цар Давид (кін. XI ст.— бл. 950 р. до н. е.) — ізраїльсько-іудейський цар, йому приписують авторство Псалтиря («Давидові псалми»).

[25] *Василиск* — міфічна істота, зображалася з головою півня, тулубом жаби і хвостом змії, від її погляду гинуло все живе. Василиском також звали ящірку. *Гаспид* — змій.

[26] Перше послання Павла до корінфян, III, 18—19.

[27] Тут переказується епізод зустрічі Христа з юнаком (Євангеліє від Матвія, XIX, 16—26).

[28] Євангеліє від Матвія, XXIII, 38.

[29] *Чи не запустів дім Слуцьких...*— Князі Слуцькі (Олельковичі) вели свій рід від київського князя Олександра Володимировича (Олелька) з кінця XIV ст. Останньою з роду Слуцьких була княжна Софія, яка вийшла заміж за кн. Януша Радивила, після чого князівство Слуцьке перейшло до Радивилів (кінець XVI ст.).

[30] Псалтир, XXXIII, 22.

[31] Мається на увазі притча, розказана євангелістом Лукою (XVI, 19—31), про багатія, який вів розкішне життя і не схотів дати й крихот зі свого столу жебракові Лазарю, через що пішов у пекло, а Лазар потрапив у рай.

[32] *Стефан* — це Стефан Баторій (1533—1581), спочатку семиградський князь, а потім (з 1576 р.) польський король, вів численні війни.

[33] *...Костянтин Острозький, котрий простоту християнську відкинув...*— Ідеться про сина Костянтина (Василя) Острозького (див. прим. 3), який відступив від православ'я і помер бездітним у 1588 чи 1589 р.

[34] *Авраам* — біблійний персонаж, іудейський патріарх.

[35] *Авсітідстей* (Авел-Шіттім, Аве-Сіттім) — місто в Моавії (Передня Азія); автор однієї з біблійних книг Йов жив у землі Хус, що лежала на заході Палестини; *Товій* (Товія) — благочестивий ізраїльтянин, біблійний персонаж; *Ніневія* — місто в Передній Азії на р. Тігр.

[36] *Веліар* (Велійяар) — біблійна назва темної сили, синонім до слів диявол, сатана.

[37] *Херувими* — у християнській міфології один із дев'яти ангельських чинів, зображались у вигляді шестикрилих істот з тілом, усіяним очима, їм відведено другий чин у першому ступені; *серафими* — вищий із дев'яти ангельських чинів у небесній ієрархії, зображалися в людському образі з шістьма крилами.

[38] Перше послання до корінфян, III, 2.

[39] *Євангеліст* — так називали протестантів: лютеран і кальвіністів; *суботники* — секта, пов'язана з т. зв. єрессю жидовствуючих, які виконували обряди за законом Мойсеєвим, але не визнавали Талмуду, схилялись перед Старим заповітом, а Новий або не визнавали, або ставили нижче Старого; *новохрещенці* — т. зв. анабаптисти, секта, що поширилася з XVI ст., заперечували церкву, вимагали хрестити дорослих, визнавали здебільшого Новий заповіт, а Старий тільки частково.

[40] Перше послання Павла до корінфян, XIV, 20.

[41] *...на Кифу, Павла і Аполлоса розділився нині...*— *Кифа* (Кефа) — камінь, скеля; грецьке *петра* — також скеля, звідси Петро; *Аполлос* — іудей родом з Александрії, проповідник християнства в його ранній період («Дії апостолів», XVIII, 24—28).

[42] *...ім'я, дане апостолами в Антіохії* — «християнин».— Назва «християнин» виникла в м. Антіохії (Мала Азія), де збиралися перші послідовники Христа («Дії апостолів», XI, 19—30).

[43] *Арапи* — араби; *сіверяни* — жителі північних країн; *слов'яни* — можливо, це словени; *арабанаші* — арабіти, християнська секта в Аравії; *мултяни* — румуни; *богданці* — молдавани.

[44] Перше послання Павла до корінфян, I, 13. У Вишенського, крім Павла, згадується ще Петро й Аполлос, в Євангелії ж вони згадуються в попередньому реченні (I, 12).

[45] Послання Павла до галатів, V, 17.

[46] *...як середа — різдво череву, а як п'ятниця — великдень... не згадую вже про інші дозволені дні.*— Середа і п'ятниця вважалися днями посту, в які заборонялося їсти скоромне. Інші дні називалися «дозволеними».

[47] *Афраїм* (Єфраїм, Єфрем) — місто неподалік Єрусалима, біля якого певний час перебував, за євангельською легендою, Христос; тут первосвященики і фарисеї хотіли його вистежити.

[48] Євангеліє від Іоанна, I, 12—13.

[49] *Жидичин* — Жидичинський монастир, знаходився неподалік Луцька. *Гори Святого Спаса* — очевидно, йдеться про село Спас (Самбірщина), де був відомий монастир, у XVII ст.— осідок перемишлянських православних єпископів.

[50] Євангеліє від Луки, XIX, 46.

[51] *Волочильне* — побажання, віншування у великодній понеділок, за що дають дарунок («волочильне») — калач і крашанки. При цьому співалися «волочильні» пісні.

[52] *Георгія-мученика* — свято, т. зв. Юрія, відзначалося 23 квітня ст. ст.

[53] *Пироги і яйця надгробні в Острозі чи де б то не було...*— Ідеться про т. зв. «проводи» на другий понеділок після великодня, коли на могили клалися пироги, паски, яйця; звичай, який зберігся і дотепер.

[54] *...колиски та шибениці в їхній [Петра і Павла] день...*— Петра й Павла відзначали 29 червня ст. ст.; *колиски* — гойдалки, *шибениці* — рід гойдалок.

Глава 4

Цей твір має ще назву «Писання до всіх взагалі, що живуть у Лядській землі», написано його до Брестської унії 1596 р. І. Франко висунув гіпотезу, що цей твір — відповідь на лист-скаргу львівських братчиків на львівського єпископа Г. Балабана, надісланий 7 вересня 1592 р. до патріарха Єремії; деякі позиції листа братчиків і «Писання» І. Вишенського справді подібні.

[55] *Елзавелині жерці* — тобто жерці Вельзевула (Веалзевула, Ваала, Баала, Бела), сірійсько-фінікійського божества. В Новому заповіті слово «Вельзевул» стало синонімом слова сатана.

[56] Послання Павла до євреїв, X, 38.

[57] Книга пророка Ісаї, I, 21—22.

Глава 5

І. Франко відносив час написання «Послання до єпископів» до першої половини 1598 р.

[58] Тут названо ініціаторів Брестської унії. Михайло, арцибіскуп,— Михайло Рогоза (? — 1599), був митрополитом з 1588 р.; Потій Іпатій (1541—1613) — єпископ володимирський, з 1600 по 1613 р. уніатський митрополит; Кирило — Кирило Терлецький (? — 1607),— єпископ пінський і турівський (з 1572 р.), а потім луцький та острозь-

кий (з 1585 р.); Леонтій — Леонтій Пельчицький, єпископ пінський і турівський (з 1585 р.); Дионисій — Дионисій Збируйський — єпископ холмський (з 1585 р.); Григорко — Григорій Заборовський, єпископ полоцький і вітебський.

[59] Євангеліє від Матвія, XXVIII, 19.

[60] Євангеліє від Іоанна, XV, 15.

[61] Євангеліє від Матвія, XVI, 24.

[62] Євангеліє від Іоанна, XII, 25.

[63] Євангеліє від Матвія, XIX, 29.

[64] Євангеліє від Матвія, X, 37.

[65] Євангеліє від Матвія, XIX, 21.

[66] Вільний переказ слів Євангелія від Матвія, XIII, 10.

[67] Вільний переказ слів Євангелія від Матвія, XIII, 11—13.

[68] Євангеліє від Луки, XXIV, 49.

[69] *Дионисій Ареопагіт* — знатний афінянин, навернений у християнство Павлом («Дії апостолів», XVII, 34), йому приписують ряд релігійних творів. Тут мається на увазі твір «Про церковну ієрархію».

[70] *...патріархи чи грецькі владики... жебраки, волоцюги, облудники!* — Не маючи достатніх коштів для своїх владицтв, східні патріархи їздили на Україну і в Росію, а також посилали своїх посланців по милостиню. Часто під виглядом таких посланців виступали всілякі пройдисвіти та авантюристи.

[71] *...ксьондзе біскупе луцький...* — Ідеться про К. Терлецького, див. прим. 58.

[72] *Никифор* — протосингел (перший заступник) константинопольського патріарха, голова антиуніатського Брестського собору 1596 р., діяльний учасник Острозького вченого гуртка. Був неправдиво звинувачений у шпигунстві на користь Туреччини і кинутий до Маріенбурзької фортеці-тюрми, де й помер.

[73] Євангеліє від Матвія, XIX, 27.

[74] *Холмський єпископ* — Д. Збируйський, див. прим. 58.

[75] *Саксон і майдебурзьке право* — зведення законоположень, якими керувалися уряди міст, котрим надавалося право самоуправління (магдебурзьке право). Тут мається на увазі, що Д. Збируйський був міщанином, можливо, лавником.

[76] Пінський [єпископ] — Л. Пельчицький, див. прим. 58.

[77] Євангеліє від Луки, XIV, 33.

[78] Євангеліє від Марка, VIII, 38.

[79] *...баламутом... Ісидором...* — Ісидор (? — 1463) — грецький єпископ, потім митрополит «всієї Русі» (з 1436 р.). На Ферраро-флорентійському соборі 1440 р. згодився на унію грецької та римської церкви, за що дістав титул кардинала.

[80] *Ієремія* — патріарх константинопольський у 1572—1594 рр. Під

час поїздки за милостинею в Москву відвідав у 1588—1589 рр. Україну, втрутився тут у церковні справи, рішуче ставши на боці братств проти місцевих ієрархів, усунув двоєженця митрополита Онисифора, встановив посаду патріаршого екзарха (намісника) тощо.

[81] Євангеліє від Матвія, XII, 34.

[82] Книга пророка Ісаї, I, 2.

[83] Євангеліє від Матвія, VII, 15.

[84] Євангеліє від Матвія, V, 29.

[85] Євангеліє від Іоанна, X, 1.

[86] Євангеліє від Іоанна, XIV, 15.

[87] Послання Павла до галатів, I, 8.

[88] Скорочена цитата із «Об'явлення Іоанна Богослова» (Апокаліпсис), XXII, 18—19.

[89] Послання Павла до филип'ян, III, 17—19.

[90] Це сказав не Павло, а Петро в Першому посланні, IV, 5.

[91] Євангеліє від Іоанна, I, 12—13.

[92] *Яків та Ісав* — біблійні персонажі, сини Ісаака та Ревекки; старший син Ісав продав братові Якову своє первородство за хліб і сочевичну юшку (Буття, XXV, 29—34).

[93] Євангеліє від Луки, XVI, 15.

[94] *Григорій* (Чудотворець, ? — 270 рр. н. е.) — єпископ Неокесарії, автор ряду богословських книг; *Василій Великий* (329—378) — християнський богослов; *Златоустий Іоанн* (347—407) — богослов, автор багатьох проповідей, книги «Про священство» та ін.

[95] Послання Павла до галатів, III, 27.

[96] Євангеліє від Луки, XXII, 27.

[97] Євангеліє від Луки, IX, 48.

[98] *Анна* — за євангельською легендою, іудейський первосвященик, тесть Каіафи, який судив Христа. *Каіафа* — призвісько іудейського первосвященика Йосифа, поставленого римською владою. Він порадив покарати Христа смертю, брав участь у суді над ним, переслідував його послідовників.

[99] *Пілат Понтійський* — римський намісник Іудеї, затвердив смертний вирок Христу. *Ірод Великий* (73—4 рр. до н. е.) — цар іудейський, відзначався жорстокістю, за євангельською легендою, в його правління народився Христос.

[100] Дії апостолів, XX, 28.

[101] Дії апостолів, XX, 29.

[102] Перше послання Павла до Тимофія, III, 2—7.

[103] Подальша повість про напад римокатоликів на Афон не належить перу І. Вишенського, він виписав її з якоїсь старослов'янської книги, додавши свої супровідні вставки.

[104] *Матеолог Михайло* — візантійський імператор Михайло VIII

Палеолог (царював з 1259 по 1282 р.); *Калойян* (Камен) — болгарський цар з 1196 по 1207 р. В описі, який тут подається, змішано події, пов'язані з прийняттям унії візантійським імператором Михайлом Палеологом (6 червня 1272 р.), і події т. зв. Четвертого хрестового походу в час царювання Калойяна. Напад на Афон та землетрус, описаний тут, був за Михайла Палеолога — це він воював, а потім укладав мир з латинцями.

[105] *Пропондія* (Пропонтида) — Мармурове море; *Фракія* — історична область на сході Балканського півострова між Егейським, Чорним та Мармуровим морями; *Феталія* — Фессалія, область на півночі Греції в басейні р. Пенея; *Ахаїя* — давня назва північної приморської області Пелопоннеса (Греція). *Пелоповий острів* — це півострів Пелопоннес.

[106] Послання Павла до римлян, XII, 19.

[107] *Георгій Зограф* — монастир на північно-західному схилі Афона. За легендою, в цьому монастирі образ великомученика Георгія сам по собі написався на дошці, тому Георгія назвали Зографом, тобто живописним.

[108] Перше соборне послання Петра, III, 14.

[109] Євангеліє від Іоанна, XIV, 26.

[110] Євангеліє від Іоанна, XIV, 16.

[111] Вільний переказ слів Євангелія від Іоанна, XVI, 12—13.

[112] *Едем* — за біблійними легендами, рай.

[113] *П'ятий євангеліст.*— Ідеться про апокрифічні Евангелія, не узаконені церквою, які, в основному, розповідають про дитинство Христа («Першоєвангеліє Якова», «Євангеліє Хоми»), а «Никодимове Євангеліє» і «Дії Пілата» — про страждання Христа.

[114] *Сім боговибраних соборів* — це т. зв. вселенські собори, зібрання представників церкви для вирішення питань і справ віровчення, устрою та управління церквою. Сім соборів — це ті, які відбулися до розколу християнської церкви на західну та східну.

[115] *Махомет Сарасинський* — Мухаммед (бл. 570—632), релігійний проповідник, засновник ісламської релігії.

[116] *...Аполлінарієві бездушність та безумство...*— Аполлінарій Молодший, єпископ лаодикійський (жив у Сірії в IV ст.), засновник секти аполлінаристів, його вчення було засуджене на багатьох соборах, оскільки він заперечував божественність Христа. *Аполлінарієва бездушність* — заперечення присутності святого духа в Христі.

[117] *Навуходоносор* (604—562 або 561 рр. до н. е.) — вавілонський цар-завойовник, захопив Сірію, Фінікію, Палестину, пограбував і зруйнував Єрусалим.

[118] *...Єффаєве спалення...*— Єффай (Іфтах) — суддя ізраїльський, за біблійною легендою, віддав у жертву богу через спалення рідну дочку в подяку за перемогу над ворогами,

[119] *Ксеропотамська обитель* (Ксеропотам — по-грецькому сухорічна) — один із найдавніших афонських монастирів на західному схилі. В часи Михайла Палеолога справді був зруйнований землетрусом.

[120] *...розпалися, як колись Єрихон при Ісусі, сині Навинім...*— Єрихон — одне з давніх міст Палестини в Йорданській долині поблизу Єрусалима; його взяв в облогу іудейський цар Ісус Навін і, за біблійною легендою, стіни міста розсипались од звуку його труб.

[121] *Сорок святих мучеників* — сорок християн, що постраждали в 320 р. в Севатії Вірменській. Пам'ять відзначають 9 березня ст. ст.

[122] *...Романа та інших...*— У VIII ст. обитель Ксеропотам на Афоні запустіла, так само був у занепаді й храм на честь сорока мучеників. Обитель і храм відновив візантійський царевич Павло, який звернувся до імператора Романа (очевидно, Першого, царював з 919 по 944 рр.) по допомогу.

[123] *Давній Сілоам* — джерело з купальнею в північно-західній частині Єрусалима. Вода з нього вважалася священною.

[124] *...дім його знищено, як колись Саулів.*— Саул — цар іудейський (XI ст. до н. е.); дім Саула, за біблійною легендою, занепав, його єдиний внук був каліка (кривий).

[125] *Рахіль* — за біблійною легендою, дружина Якова, сина Ісаака. Плач Рахілі за дітьми оспівав пророк Єремія (XXXI, 15); цей плач начебто чули й тоді, коли Ірод побив немовлят (Євангеліє від Матвія, II, 18).

[126] *Скаржині книги* — «Про єдність костьолу божого...», Вільно, 1577; «Про урядження і єдність костьолу божого...», 1590; «Житія святих старого й нового закону...», Вільно, 1579; «Казання на неділі і свята цілого року...», Краків, 1595; «Нагадування до євангеліків...», 1591; «Казання сеймові»; «Синод Брестський», 1597 та ін.

[127] Євангеліє від Іоанна, VIII, 44.

[128] *Іоанн Богослов* — апостол і євангеліст, один із найближчих учнів Христа, автор Апокаліпсису, трьох Послань і Євангелія.

[129] Послання Павла до филип'ян, III, 2.

[130] Переказ різних євангельських виразів (Євангеліє від Матвія, V, 11; X, 24; від Луки, VI, 22).

[131] *Малборк* — Марієнбург, див. прим. 72.

[132] *...зачинений також Іоанн на острові Патмі...*— Іоанн Богослов був засланий на о. Патмос із Рима, де він проповідував християнство.

Глава 6

І. Франко відносив час написання «Короткого повідомлення про латинські зваби» до 1589—1590 р., І. Житецький вважав, що твір написано між 1598 і 1599 рр.

[133] Євангеліє від Іоанна, VIII, 31—32.
[134] Євангеліє від Іоанна, VIII, 44—47.
[135] Євангеліє від Матвія, X, 16.
[136] Див. прим. 31.
[137] Євангеліє від Матвія, XVI, 26.
[138] Євангеліє від Марка, XVI, 15—16.
[139] Євангеліє від Матвія, XXVIII, 19—20.
[140] Послання Павла до римлян, VIII, 6.
[141] Послання Павла до филип'ян, III, 19.
[142] Перший Нікейський собор відбувся 325 р. в м. Нікеї (Мала Азія).
[143] *...пости четвероподібні...*— тобто чотиридесятниця, головний великий піст перед великоднем.
[144] Послання Павла до галатів, V, 17.
[145] Послання Павла до римлян, VII, 24.
[146] Євангеліє від Іоанна, XVI, 14.
[147] Соборне послання Якова, III, 2.
[148] Книга пророка Ісаї, II, 3.
[149] Послання Павла до ефесян, VI, 12.
[150] Євангеліє від Луки, XXIV, 46—47.
[151] Переказ слів книги пророка Ісаї, LXVI, 2.
[152] Євангеліє від Матвія, XI, 29.
[153] Вільний переказ євангельського тексту (Євангеліє від Матвія, VII, 13—14).
[154] Євангеліє від Матвія, XVI, 18.
[155] Євангеліє від Матвія, XVI, 19.
[156] Переказ євангельського тексту (Євангеліє від Іоанна, XXI, 15—17).
[157] *...Петро... жертвою римських убивць упав...*— Апостол Петро загинув мученицькою смертю, був розп'ятий униз головою близько 68 р. за імператора Нерона.
[158] Перше соборне послання Петра, I, 1; Понт, Галатія, Азія, Віфінія — області в Малій Азії.
[159] Євангеліє від Іоанна, XVIII, 36.
[160] Євангеліє від Матвія, V, 16.
[161] *...було вкрадено апостола...*— Мається на увазі зрада апостола Іуди Іскаріотського.
[162] Перше соборне послання Петра, V, 1—3.
[163] *...ухитрився сотворити зміну в часі і русі сонця та місяця заради незгоди...*— Ідеться про запровадження папою Григорієм XIII нового календаря (григоріанський календар), що викликало на Україні сум'яття: православні боролися проти введення нового календаря не менш завзято, ніж проти католицизму, ототожнюючи ці поняття. Новий календар запроваджено 1582 р.

164 Євангеліє від Іоанна, XVI, 33.

165 Послання Павла до римлян, VIII, 17—18.

166 Євангеліє від Матвія, X, 22.

167 *...про те все досить написав од божественного писання Василь...*— Мається на увазі Василь Суразький, визначний діяч Острозького вченого гуртка, і його Книжиця (в шести розділах) «Про єдину істинну православну віру», що вийшла 1588 р. в Острозі. Статтю «Про новоутворений календар» В. Суразького було вміщено і в книзі «Правило істинного життя християнського», Острог, 1598.

168 Євангеліє від Іоанна, XIV, 15, 24.

169 Послання Павла до римлян, II, 12.

170 Вільний переказ слів Псалтиря, I, 5.

171 Євангеліє від Матвія, XXV, 34.

172 Євангеліє від Матвія, XXV, 35.

173 Євангеліє від Матвія, XXV, 41.

174 Євангеліє від Іоанна, V, 28—29.

175 Євангеліє від Матвія, XXV, 46.

176 Євангеліє від Марка, IX, 44.

177 Послання Павла до галатів, VI, 8.

178 Друге послання Павла до корінфян, V, 10.

179 Перше послання Павла до корінфян, III, 17.

180 Переказ біблійного тексту (Євангеліє від Іоанна, XIV, 23).

181 Це слова Авраама. Євангеліє від Луки, XVI, 25—26.

182 Євангеліє від Матвія, V, 4.

183 Друге послання Павла до корінфян, VI, 2.

184 Псалтир, VI, 6.

185 Євангеліє від Матвія, VII, 23.

186 Переказ євангельського тексту (Послання Павла до римлян, III, 23).

187 Переказ євангельського тексту (Перше послання Павла до Тимофія, III, 1—4).

188 Євангеліє від Луки, XII, 48.

189 Євангеліє від Матвія, VII, 13.

190 Дії апостолів, XIV, 22.

191 Євангеліє від Матвія, V, 16.

192 Євангеліє від Матвія, XXV, 46.

193 Друге послання Павла до корінфян, VI, 4.

Глава 7

На думку І. Єрьоміна розділ «Про єретиків» був дописаний І. Вишенським при остаточному укладенні «Книжки», тобто наприкінці XVI ст. І. Франко вважав, що цей розділ було написано одночасно з «Коротким повідомленням про латинські зваби».

194 Друге соборне послання Петра, II, 1—2.

[195] Послання Павла до Тита, III, 10—11.
[196] Перше послання Павла до Тимофія, III, 15—16.
[197] Друге соборне послання Петра, II, 12—14.
[198] Соборне послання Іуди, 10, 12, 16—19.
[199] Перше послання Павла до корінфян, XV, 50.

Глава 8

І. Франко відніс «Загадку філософам латинським» до 1590 р. І. Єрьомін вважає, що «Загадку» написано спеціально для «Книжки» в 1599—1600 рр.

[200] Євангеліє від Луки, XXIV, 43—46.

Глава 9

«Слід до осягнення...» (або «Слід короткий») І. Франко відніс до кінця 80-х рр. XVI ст., коли І. Вишенський тільки почав своє чернече життя на Афоні. І. Єрьомін вважає, що «Слід» написано одночасно із «Загадкою філософам».

[201] Перше послання Павла до корінфян; III, 19.

Глава 10

«Новина», на відміну від інших творів І. Вишенського,— не послання, а художній твір оповідного жанру. Український історик XIX ст. С. Голубєв вважав, що «Новина» не належить перу І. Вишенського, це тільки виписка з якогось твору, присвяченого архієпископу Варлааму, складеного, очевидно, болгарином, сучасником Варлаама. «Новина» датується 1599 чи 1600 рр. На нашу думку, І. Вишенський художньо опрацював сюжет, узятий із якогось збірника, писаного старослов'янською мовою.

ПОСЛАННЯ

Є думка, що І. Вишенський, підготувавши перше зібрання своїх послань — «Книжку» (в десяти розділах), близько 1609 р. послав на Україну другий комплекс писань, до якого ввійшли твори, що їх ми подаємо під назвою «Послання». Прямих доказів цього немає — усі твори об'єднує тільки те, що, як і писання «Книжки», їх витримано, в основному, у формі «послань», тобто публіцистичних творів, адресованих чи якійсь особі, чи землякам-одновірцям. Однак послання об'єднувалися в єдине ціле переписувачами творів І. Вишенського, отже, складають другу «Книжку» полеміста самі по собі.

КОРОТКОСЛІВНА ВІДПОВІДЬ ФЕОДУЛА

Твір написано з приводу книги П. Скарги «Про урядження та єдність божої церкви під одним пастирем і про грецьке та руське від тієї єдності відступництво», яка вийшла польською мовою в Кракові, 1590 р. (друге видання). Датується твір не раніше 1599 — не пізніше весни 1601 р., коли помер патріарх Мелетій, який послав книгу П. Скарги І. Вишенському. Посланець єпископа Г. Балабана ієродиякон Ісакій прибув до Мелетія з книгою Скарги незадовго до смерті патріарха.

[1] *Феодул* — псевдонім І. Вишенського, буквально значить: раб божий.

[2] Євангеліє від Матвія, V, 37.

[3] Послання Павла до ефесян, IV, 14—15.

[4] *...книжки, які видав був сімнадцять років тому...* — Перше видання книги П. Скарги звалося «Про єдність церкви божої під одним пастирем і про грецьке від тієї єдності відступництво з пересторогою і нагадуванням до народів руських, які стоять при греках» і вийшло у Вільно 1577 р. Друге видання не було буквальним повторенням першого, в ньому багато виправлень та доповнень. Між виходом книжок минуло не сімнадцять, а тринадцять років.

[5] Євангеліє від Іоанна, XVII, 11.

[6] *Єпіфаній Кіпрський* (310 чи 332—403) — аскет, християнський проповідник, єпископ Саламіна (Кіпр), автор ряду творів проти єресей, виступав проти Орігена, твори якого вважав джерелом єресей.

[7] *Ориген-єретик* (Оріген, бл. 185—254) — християнський богослов і філософ; мав багато прихильників і ворогів, серед останніх особливо нетерпимі — Теофіл Александрійський та Єпіфаній Кіпрський. У 543 р. на Константинопольському соборі Орігена засудили як єретика і піддали анафемі, однак його ідеї широко засвоювалися пізнішими богословами та філософами.

[8] Євангеліє від Луки, XII, 32.

[9] Переказ євангельського тексту (від Матвія, VII, 6).

[10] Послання Павла до Тита, III, 9.

[11] Перше послання Павла до корінфян, XI, 16.

[12] Послання Павла до Тита, III, 10—11.

[13] Перше послання Павла до корінфян, IV, 20.

[14] Євангеліє від Матвія, VII, 16.

[15] Євангеліє від Матвія, VII, 21.

[16] Євангеліє від Матвія, XII, 34.

[17] Євангеліє від Іоанна, XV, 17—20.

[18] Євангеліє від Іоанна, XVI, 2.

[19] Псалтир, VII, 16.

[20] Перше послання Павла до Тимофія, V, 6.

[21] Псалтир, XXXIII, 22.

[22] Євангеліє від Матвія, X, 28.

[23] Переказ слів із Першого послання Павла до корінфян, VI, 9.

[24] Псалтир, CXXXII, 1.

[25] Дамаскін Іоанн (бл. 673 чи 676 — бл. 777) — християнський богослов, філософ. Був поетом-гімнологом.

[26] *Три отроки єрусалимського полону* — образний вислів на означення мужніх, непохитних духом людей. Ідеться про Ананію, Мисаїла та Азарія, які, за біблійною легендою, не захотіли поклонитися золотому ідолу царя Навуходоносора, за що їх було кинуто у вогонь, але юнаки вийшли з нього неопалимі (Книга пророка Даниїла, III, 12—30).

[27] Послання Павла до ефесян, VI, 10—17.

[28] Неточна цитата з Євангелія від Іоанна, XIII, 16.

[29] Євангеліє від Іоанна, XVI, 1—3.

[30] Друге послання Павла до Тимофія, III, 12—13.

[31] Євангеліє від Матвія, VII, 13—14.

[32] Євангеліє від Матвія, X, 22.

[33] Євангеліє від Марка, X, 21.

[34] Євангеліє від Іоанна, XII, 25.

[35] Переказ євангельського тексту (від Луки, XIV, 26).

[36] Перше послання Павла до корінфян, I, 17—31.

[37] Перше послання Павла до корінфян, III, 18—19.

[38] Євангеліє від Матвія, V, 3—12.

[39] Переказ євангельського тексту (від Матвія, XX, 26—27).

[40] Євангеліє від Матвія, XXVII, 11.

[41] Див. прим. 114 і 142 до «Книжки», «Зачіпка» — 30, 31.

[42] Дії апостолів, I, 8.

[43] Дії апостолів, II, I, 3—4.

[44] Євангеліє від Матвія, XXVIII, 19—20.

[45] Дії апостолів, II, 14.

[46] Дії апостолів, II, 37.

[47] Переказ євангельського тексту (Дії апостолів, II, 41—42).

[48] Євангеліє від Матвія, XX, 26—28.

[49] Неточна цитата з Євангелія від Іоанна, XV, 14.

[50] Друге соборне послання Петра, III, 15—16.

[51] Дії апостолів, IV, 32.

[52] *Нерон Клавдій Тіберій* (37—68) — римський імператор. За його правління було страчено Петра (див. прим. 157 до «Книжки»).

[53] Перше соборне послання Петра, II, 20—24.

[54] Перше соборне послання Петра, IV, 1.

[55] Перше соборне послання Петра, IV, 14—18.

[56] Друге соборне послання Петра, III, 3—13.

Було написано в Уневському монастирі під час нетривалого перебування І. Вишенського на Україні в 1605 р.

[1] *Домнікія* — черниця одного з Львівських монастирів.

[2] *Пан Юрко* — Юрій Рогатинець (? — 1608), один із провідних діячів Львівського братства, ймовірний автор «Перестороги» — полемічно-релігійного трактату. Лист Ю. Рогатинця, в якому він закликає І. Вишенського не усуватися від насущних потреб життя народу, не зберігся.

[3] *Унев* — Уневський монастир в с. Міжгір'я (на Перемишлянщині), звідки І. Вишенський писав Ю. Рогатинцеві відповідь на його лист.

[4] *...треба не уникати* [*проповіді*]...— На відміну від римського костьолу проповідь у часи І. Вишенського не практикувалась у православній церкві, через що зустрічалося немало таких, котрі осуджували цей вид церковної пропаганди, називаючи проповідь «проклятою».

[5] *...чинить... людину відразу здоровою, просвіченою і довершеною...*— Тобто Ю. Рогатинець висловлював ренесансний погляд на людину як на істоту досконалу за своєю природою.

[6] *...нашим фундаторам благочестя у Львові...*— Ідеться про Львівське братство, яке очолило боротьбу українського народу за свою самобутність та непорушність існуючої віри.

[7] *...пан Віталій, волинський казнодія* [проповідник]...— Ідеться про ієродиякона Віталія (? — бл. 1640), українського поета, філософа, релігійного діяча, перекладача «Діоптри» (1612), якого З. Копистенський назвав «учителем і любомудрецем», а в передмові до «Діоптри» сказано, що «він, набувши перло наук богонатхненних проздовж свого життя, обрав собі кафедру проповіді божого слова».

[8] Послання Павла до колосян, II, 8—9.

[9] Послання Павла до римлян, II, 21.

[10] Євангеліє від Матвія, VI, 14.

[11] *Пан Красовський* — Іван Красовський, один із чільних львівських братчиків, з яким Ю. Рогатинець був «у гніві непоміркованім». Вів судові «тяжби» Ю. Рогатинець і з Дмитром Красовським.

[12] *Наваг-єретик* — другий ізраїльський цар (X ст. до н. е.), став ворогом іудейської релігії, був убитий заколотником Ваасою, а весь його рід винищений (III Книга Царів, гл. XIV—XV).

[13] Послання Павла до римлян, XII, 19.

[14] *Пан Миколай* — хтось із львівських братчиків.

[15] Переказ євангельського вислову (від Матвія, XII, 35).

[16] Послання Павла до римлян, VII, 10.

[17] *Цвітоносна неділя* — назва свята входу в Єрусалим Христа, т. зв. вербна неділя, відзначається в шостий недільний день великого посту.

ЗАЧІПКА МУДРОГО ЛАТИННИКА З ДУРНИМ РУСИНОМ

Одні дослідники (І. Франко, М. Возняк) вважають, що твір було написано в 1600—1601 р., інші (І. Єрьомін) — між 1607—1610 рр. Тут І. Вишенський полемізує з тим самим твором П. Скарги, з яким полемізував у «Короткослівній відповіді Феодула».

[1] *Князь Михайло Вишневецький* — український магнат, староста чигиринський та канівський, один час очолював реєстрових козаків. Після смерті К. Острозького православні розраховували на нього як на захисника віри. Дружина М. Вишневецького Раїна Могилянка, сестра П. Могили, була палкою захисницею православ'я, а їхній син Єремія став відступником і заклятим ворогом свого народу.

[2] *Підгірська сторона* — Підгір'я, Прикарпаття.

[3] *Христофор, інок-русин* — псевдонім І. Вишенського, буквально значить «хрестоносець».

[4] Друге послання Павла до Тимофія, IV, 10—11.

[5] Євангеліє від Іоанна, VI, 66.

[6] Євангеліє від Іоанна, X, 9.

[7] Неточна цитата з Євангелія (Дії апостолів, IV, 12).

[8] *Никон* (Чорногорець) — чернець із монастиря Чорної гори біля Антіохії, жив у другій половині XI ст. Тут, очевидно, мається на увазі його книга «Тактіон», полемічно спрямована проти латинян.

[9] Друге послання Павла до Тимофія, IV, 3—4.

[10] *Екклезіаст* — одна з книг Біблії, яка входить до так званих «навчально-поетичних книг»; *Сірах* — одна з книг Біблії грецької редакції, яка не ввійшла в канонічний текст, але вважалася корисною для читання та повчання.

[11] *Митар* — митник; *фарисей* — член релігійної секти в іудеїв, яка існувала до І ст. н. е. Фарисеї тільки формально виконували релігійні приписи, через що це ім'я стало синонімом до слова «лицеміри». Притчу про митника і фарисея розказано в Євангелії від Луки, XVIII, 9—14.

[12] Перше послання Павла до корінфян, II, 1—2, 4—5.

[13] Перше послання Павла до корінфян, III, 18—19.

[14] Книга пророка Ісаї, LXVI, 2.

[15] *Єпископ Гедеон* — Гедеон Балабан (1530—1607), багато сприяв видавничо-просвітній справі, автор передмов до виданих ним книг.

[16] *Григорій Синаїт* — жив на рубежі XIII—XIV ст. в монастирях на Кіпрі, на горі Сінай, в Єрусалимі, на Афоні та ін. Автор богословських творів.

[17] Перше послання Павла до корінфян, I, 10.

[18] Перше послання Павла до корінфян, III, 5—8.

[19] Перше послання Павла до корінфян, I, 13. У посланні Аполлос і Петро не згадуються.

[20] Перше послання Павла до корінфян, III, 11—13.

[21] Перше послання Павла до корінфян, XI, 16.

[22] Перше послання Павла до Тимофія, I, 3—4.

[23] Друге послання Павла до Тимофія, II, 14.

[24] Друге послання Павла до Тимофія, II, 23—24.

[25] Послання Павла до Тита, III, 8—11.

[26] У Другому посланні Павла до Тимофія (IV, 15) — Александр Котляр.

[27] Друге послання Павла до Тимофія, IV, 15.

[28] *Аріанська єресь* — пов'язана з александрійським священиком Арієм, який учив про небожественність Христа. У 318 р. Арій після собору в Александрії був позбавлений сану і відлучений від церкви, але в нього лишилося багато послідовників — аріан. Учення Арія поширилося в Польщі та на Україні в другій половині XVI — на початку XVII ст.

[29] *Сильвестр Перший* — папа римський у 314—335 рр.

[30] Другий Нікейський собор відбувся 787 р.

[31] Див. прим. 114 до «Книжки».

[32] Від початку християнства до IX ст. існувала єдина християнська церква. Розкол на західну і східну відбувся, починаючи з IX ст.

[33] *Формос* (816—896) був папою в 891—896 рр.; звинуваченого в узурпації папської влади його судили мертвого, а тіло кинули в Тібр.

[34] *Ілля* — біблійний пророк, гарячий прихильник релігії Єгови. Дружина царя Ахава Ієзавель встановила культ Ваала. Пророк Ілля виступив проти цього (III Книга Царів, гл. XVII—XX, IV Книга Царів, гл. I—III).

[35] *Симеон Богоприємець* — священик, якому довелося, за євангельською легендою, прийняти в храмі новонародженого Христа; *Микола Мирликійський з Бару* — архієпископ міста Мир в Лікії, християнський святий, жив у IV ст., був вельми популярний на Афоні і в м. Барі (Італія), куди перенесено його мощі.

[36] Неточна цитата з книги пророка Ісаї (LVII, 15).

[37] Книга пророка Єремії, IX, 22.

[38] Євангеліє від Луки, XVIII, 14. Це мораль притчі про фарисея і митника (митаря). Див. прим. 11. Речення «Фарисея зарозумілого відкинь, а митаря смиренного вознеси» в Євангелії нема.

[39] Друге послання Павла до Тимофія, III, 12—13.

[40] Євангеліє від Матвія, XI, 29.

[41] Євангеліє від Матвія, V, 3.

[42] Євангеліє від Луки, XVII, 10.

[43] Послання Павла до солунян, II, 3.

[44] *Зеведеєві сини* — Яків та Іоанн. Див. прим. 7 до «Книжки».

[45] Євангеліє від Матвія, XX, 25—28.

[46] Євангеліє від Іоанна, XIII, 12—14.

[47] Євангеліє від Луки, VI, 40.
[48] Перше соборне послання Петра, II, 11—12.
[49] Євангеліє від Матвія, IV, 10.

ПОСЛАННЯ БРАТСТВУ ЛЬВІВСЬКОМУ

Написане в Зографському монастирі на Афоні після повернення І. Вишенського (у 1606 р.) з України. І. Франко та М. Возняк вважають, що цей твір написано близько 1610 р.

[1] *Братія Ксенового монастиря...*— ченці Ксенового монастиря на Афоні.

ПОСЛАННЯ ОТЦЮ ЙОВУ

Написане одночасно з «Посланням братству Львівському».

[1] *Йов* — це Йов Княгиницький (серед. XVI — 1621), приятель та однодумець І. Вишенського, автор послань, був ченцем на Афоні (12 років), заснував Воздвиженський (біля Манявн) монастир.

[2] *Маркова пустиня* була в т. зв. Манявському скиті в Карпатах. Тут Й. Княгиницький оселився з 1605 р., і на цьому місці постав Воздвиженський монастир.

[3] *Поголовщина дукатів* — податок у дукатах; мається на увазі збільшення данини, яку накладали на афонські монастирі турки.

[4] *Треба бути залізним або срібним* — тобто або мати залізну вдачу, або володіти грішми.

[5] *Дмитро* — небіж Й. Княгиницького, «отрок», який супроводжував І. Вишенського у Манявський скит.

[6] *Пан Петро* — очевидно, це Петро Ляхович, жупник (наглядач) в соляних копальнях, який допоміг Й. Княгиницькому влаштуватись у Манявському скиті.

ВИДОВИЩЕ МИСЛЕНЕ

Послання написано на переклад 16-ї еклоги книги «Ота в святих отця нашого Іоанна Златоустого... книга про священство», Львів, 1614 р., що є уривком із шостої бесіди Златоустого. Дата написання твору припадає на час між 1615—1616 рр.

[1] *...перекладач написав те від себе і сотворив... наклеп на блаженного.*— Див. про це у передмові.

[2] Книга «Про священство» Златоустого вийшла в братській друкарні, переклав її Гаврило Дорофійович — український поет, перекладач, редактор книг львівської братської та київської лаврської друкарень у першій половині XVII ст.

[3] *Понт* — південносхідна область Малої Азії.

[4] Євангеліє від Марка, VIII, 34.

[5] *Іллірик* (Іллірія) — у давнину загальна назва місцевостей, заселених варварами на північ від Греції та Італії до Дунаю; *Маврітанія* — область у північно-західній Африці.

[6] *Лиственник* (Листвичник) *Іоанн* (бл. 525 — 606 рр.) — християнський богослов, автор книги «Листвиця». Прожив сорок років самотою в печері на г. Сінай.

[7] *Ісаак* — це Ісаак Сіріанин (Сірин), християнський богослов, який жив у другій половині VII ст.

[8] *Іоасаф* — царевич, якого відлюдник Варлаам навернув у християнство, жив у пустині 25 років і помер у печері; персонаж поширеного в Європі (й на Україні) середньовічного християнського роману «Варлаам і Йоасаф»).

[9] *Симеон Новий Богослов* (? — 1032) — християнський богослов-проповідник, аскет, прожив у пустині 13 років.

[10] *Антифони* — в церковному богослужінні два хори, розділені на два криласи.

[11] Псалтир, XLVIII, 13.

[12] Послання Павла до ефесян, IV, 22—24.

ЗМІСТ

Іван Вишенський та його послання. *Валерій Шевчук* 3

КНИЖКА

Оглав написаного в Книжці... 20
Про те, як потрібно читати це писання 21
До того, хто читатиме це писання на самоті 22

Глава 1

Викриття диявола-світодержця і звабної його ловитви цього скоропогибного віку... 23

Глава 2

Благочестивому государю Василю, князю Острозькому, і православним християнам Малої Росії... 28

Глава 3

Хай буде відомо вам, правовірним, як через це попущені ми в ту спокусу... 34

Глава 4

Тобі, котрий мешкає в землі, що зветься Польська, всякого віку, стану і влади народу руському, литовському і лядському... 57

Глава 5

Вельможним їхнім милостям панам арцибіскупу Михайлу і біскупам Потію, Кирилу, Леонтію, Дионисію та Григорку... 62

Глава 6

Іоанна-ченця коротке повідомлення про латинські зваби... 108

Глава 7

Про єретиків 134

Глава 8

Загадка філософам латинським, лядським і тим, що вслід за ними погналися... 136

Глава 9

Слід до осягнення та вивчення мистецтва, яке приводить... до... вічної правди 136

Глава 10

Новина, чи звістка про те, як знайшли тіло вбитого Варлаама, архієпископа охридського... 138

ПОСЛАННЯ

Короткослівна відповідь Феодула... 142
Чесній і благоговійній стариці Домнікії... 171
Зачіпка мудрого латинника з дурним русином... 180
Христолюбному братству Львівському та іншим братіям... 214
Боголюбному братові моєму в Христі, отцю Йову... 216
Писання, яке зветься «Видовище мислене»... 217

ПРИМІТКИ 227

ИВАН ВИШЕНСКИЙ

СОЧИНЕНИЯ

Перевод с книжного
украинского языка
В. А. Шевчука

Киев, издательство
художественной литературы
«Днипро», 1986

(На украинском языке)

Редактор *С. А. Захарова*
Художник *В. М. Флакс*
Художній редактор *А. І. Клименко*
Технічні редактори *Л. М. Смолянюк,*
Т. А. Табаченко
Коректор *Л. Г. Лященко*

Інформ. бланк № 3028

Здано до складання 11.04.86.
Підписано до друку 23.10.86.
Формат 84×108 1/32. Папір друк. № 1.
Гарнітура літературна. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 13,020. Умовн. фарбовідб. 13,335.
Обл.-вид. арк. 14,839.
Тираж 24 000 пр. Зам. 6—1444.
Ціна 1 крб. 30 к.

Видавництво
художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига».
252057, Київ, вул. Довженка, 3.

Вишенський І.

В55 Твори / З книжної української мови перекл. В. Шевчук; передм. і приміт. В. Шевчука.— К.: Дніпро, 1986.— 247 с.

Це видання є першою спробою перекладу сучасною українською мовою творів полум'яного письменника-полеміста кінця XVI — початку XVII ст., борця проти поневолення рідного краю, непримиренного противника католицької експансії на Україні Івана Вишенського. У книзі вміщено всю творчу спадщину полеміста, що дійшла до нашого часу. Видання стане в пригоді вчителям, учням середніх шкіл та студентам, які вивчають творчість І. Вишенського, а також широкому колу читачів, котрих цікавить історія літератури та суспільно-політичної думки на Україні в ті буремні часи.

В $\frac{4702590100-057}{М205(04)-86}$ 57.86 84Ук1

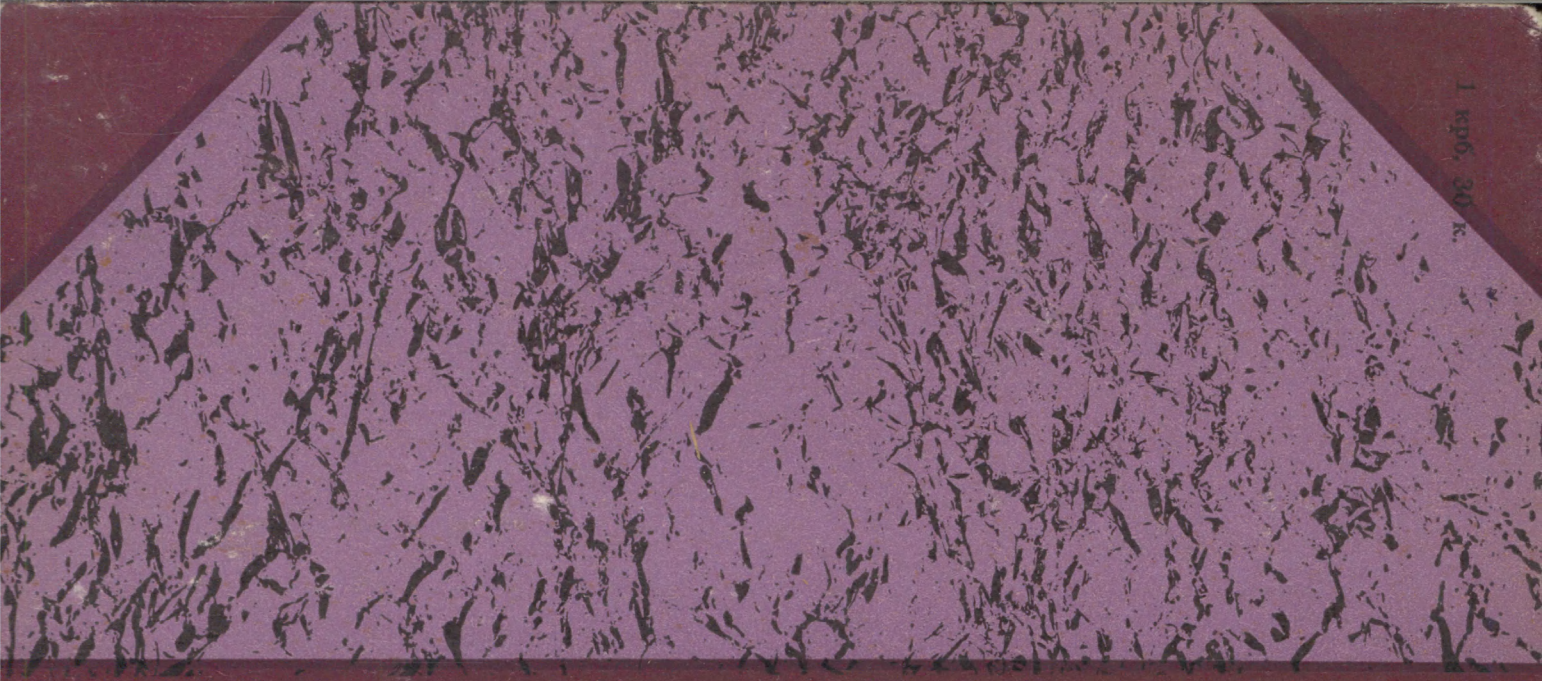

1 карб. 30 к.

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

ТВОРИ